

Seria Metodyki

Metodyka pracy ławnika

Pod redakcją
Artura Rycaka

Krzysztof Eichstaedt
Gerard Jankowiak
Andrzej Leciak
Barbara Przytuła-Chrostek
Artur Rycak
Marcin Sosiński
Marta Szczocarz-Krysiak

Seria Metodyki

Metodyka pracy ławnika

Polecamy serię Sądowych Komentarzy Tematycznych:

*dr Adam Bodnar, Urszula Dąbrowska, Jacek Ignaczewski,
Joanna Maciejowska, Andrzej Stempniak, Anna Śledzińska-Simon*
ROZWÓD I SEPARACJA, wyd. 2

*Jacek Ignaczewski, Małgorzata Karcz, Wojciech Maciejko,
Marta Romańska*
ALIMENTY, wyd. 2

*Bohdan Bieniek, Adam Bieranowski, Stella Brzeszczyńska,
Jacek Ignaczewski, dr Grzegorz Jędrejek, Anna Stępień-Sporek*
MAŁŻEŃSKIE PRAWO MAJĄTKOWE, wyd. 2

Marta Romańska
POSTĘPOWANIE ZABEZPIECZAJĄCE I EGZEKUCYJNE, wyd. 1

Andrzej Daczyński
KOSZTY POSTĘPOWANIA CYWILNEGO, wyd. 1

Legalis
System Informacji Prawnej

www.ksiegarnia.beck.pl

Metodyka pracy ławnika

Krzysztof Eichstaedt,
Gerard Jankowiak,
Andrzej Leciak,
Barbara Przytuła-Chrostek,
Artur Rycak, Marcin Sosiński,
Marta Szczocarz-Krysiak

Pod redakcją
Artura Rycaka

Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury
Warszawa 2011

Wydawnictwo C.H. Beck

Redakcja: *Agnieszka Fiutak*

Poszczególne części opracowali:

Krzysztof Eichstaedt: rozdział 1 pkt 1, rozdział 2,
Artur Rycak: rozdział 1 pkt 2, rozdział 3 pkt 1, pkt 6,
rozdział 4 pkt 4, rozdział 5 pkt 3,
Gerard Jankowiak: rozdział 3 pkt 2, pkt 3, pkt 5, rozdział 4 pkt 1,
Barbara Przytuła-Chrostek: rozdział 3 pkt 4, rozdział 4 pkt 3, rozdział 5 pkt 2,
Marta Szczoczarz-Krysiak: rozdział 4 pkt 2,
Marcin Sosiński: rozdział 5 pkt 1,
Andrzej Leciak: rozdział 6.

Pod redakcją **Artura Rycaka**

© **Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury 2011**

Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury
Ul. Przy Rondzie 5, 31-547 Kraków

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-3787-6

ISBN e-book 978-83-255-3788-3

Spis treści

Wykaz skrótów	XIII
Słowo wstępne	XVII
Rozdział 1. Wprowadzenie	1
1. Udział czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w Polsce w ujęciu historycznym i prawnoporównawczym	1
2. Sprawy cywilne i karne rozpoznawane z udziałem ławników w aktualnym stanie prawnym	6
2.1. Sprawy cywilne	6
2.1.1. Sprawy rozpoznawane z udziałem ławników	7
2.1.2. Sprawy rozpoznawane bez udziału ławników	9
2.2. Sprawy karne	9
Rozdział 2. Status prawny ławnika sądowego. Wybór ławników oraz samorząd ławniczy	11
1. Ustrojowa funkcja i pozycja ławnika w wymiarze sprawiedliwości	11
2. Sędzia i ławnik – cechy wspólne oraz różnice	12
3. Ławnik jako funkcjonariusz publiczny	17
4. Wymagania dla kandydatów na ławników	17
5. Przestanki negatywne wyboru na ławnika	18
6. Zasady i tryb wyboru ławników	20
7. Wpis na listę ławników oraz ślubowanie	23
8. Kadencja ławnika	24
9. Odwołanie ławnika i wygaśnięcie mandatu	24
10. Uzupełniające wybory ławników	25
11. Rady ławnicze – sposób wyboru, skład i struktura organizacyjna	26
12. Tryb działania i zadania rady ławniczej	26

Rozdział 3. Prawa i obowiązki ławnika. Udział ławnika w sprawie cywilnej i karnej	28
1. Obowiązki prezesa sądu w zakresie organizacji pracy ławników	28
2. Ławnicy dodatkowi	28
3. Obowiązek zachowania tajemnicy o okolicznościach sprawy. Dostęp ławnika do materiałów objętych klauzulą tajności	29
4. Udział ławnika w sprawie cywilnej	30
4.1. Wyznaczenie ławnika do rozprawy	30
4.2. Podstawy wyłączenia ławnika	30
4.3. Przygotowanie do rozprawy	31
4.4. Wywołanie i rozpoczęcie rozprawy. Przedstawienie stanowisk stron	32
4.5. Postępowanie dowodowe	33
4.5.1. Dowody z dokumentów	35
4.5.2. Zeznania świadków	35
4.5.3. Opinie biegłych	37
4.5.4. Oględziny	37
4.5.5. Przesłuchanie stron	37
4.5.6. Dowód z grupowego badania krwi	38
4.5.7. Dowód z urządzeń utrwalających lub przenoszących obrazy i dźwięki	38
4.5.8. Środki dowodowe nienazwane	38
4.6. Ocena materiału dowodowego	38
4.7. Odroczenie rozprawy	38
4.8. Zamknięcie rozprawy	39
4.9. Otwarcie rozprawy	39
4.10. Podstawowe zasady wyrokowania	39
4.11. Pisemne uzasadnienie orzeczeń sądowych	41
5. Udział ławnika w sprawie karnej	42
5.1. Wyznaczenie składu orzekającego, zapoznanie się z aktami	42
5.2. Wyłączenie ławnika w sprawie karnej na wniosek i z urzędu	44
5.3. Rozpoczęcie rozprawy głównej	45
5.4. Otwarcie przewodu sądowego. Rola aktu oskarżenia	46
5.5. Przesłuchanie oskarżonego, świadków i biegłych	46
5.6. Metoda przesłuchania. Pytania krzyżowe	50
5.7. Świadczenie nietypowi	51
5.7.1. Świadek incognito (utajniony, anonimowy)	51
5.7.2. Świadek koronny	52
5.8. Rola biegłych w procesie	53
5.9. Zakazy dowodowe	55
5.10. Zamknięcie przewodu sądowego. Głosy stron	55
5.11. Narada i głosowanie	56
5.12. Zdanie odrębne	59

5.13. Czynności sądu przed zakończeniem rozprawy głównej . . .	60
5.14. Sporządzenie i ogłoszenie wyroku oraz uzasadnienia	61
6. Prawa ławnika związane z jego stosunkiem pracy oraz należności za czas wykonywania czynności w sądzie	62
6.1. Prawo do zwolnienia od pracy	62
6.2. Prawa do świadczeń ze stosunku pracy za czas zwolnienia od pracy	63
6.3. Prawo do rekompensaty pieniężnej	64
6.4. Prawo do diety i zwrotu kosztów przejazdów i noclegu . . .	65
6.5. Opodatkowanie rekompensaty, diet oraz zwrotu kosztów podróży i noclegów	65
6.6. Dochodzenie spornych należności z tytułu rekompensaty, diety i zwrotu kosztów podróży	67
Rozdział 4. Wybrane zagadnienia prawa procesowego	68
1. Prawo karne procesowe	68
1.1. Sprawność procesu karnego	68
1.2. Podstawowe zasady procesu karnego	70
1.3. Przesłanki procesu karnego	72
1.4. Strony w procesie karnym	73
1.5. Właściwość sądu	74
1.6. Wybrane czynności procesowe (terminy, doręczenia)	74
1.7. obrońcy i pełnomocnicy	75
1.8. Protokół rozprawy głównej	77
1.9. Dowody	78
1.10. Środki przymusu	78
2. Wybrane aspekty postępowania cywilnego	80
2.1. Zasady postępowania cywilnego	80
2.2. Pojęcie sprawy cywilnej	81
2.3. Pojęcie „droga sądowa”	82
2.4. Postępowanie procesowe i nieprocesowe	83
2.5. Właściwość sądu (rzeczowa, miejscowa i funkcjonalna) . .	84
2.6. Skład sądu	86
2.7. Strony postępowania	86
2.8. Pełnomocnicy procesowi	87
2.9. Doręczenia	88
2.10. Posiedzenia sądowe	89
2.11. Protokół posiedzenia	90
2.12. Terminy	90
2.13. Zasady postępowania dowodowego	91
2.14. Rodzaje dowodów	92
2.15. Wyroki	93
2.16. Postanowienia sądu	93
2.17. Zarządzenia przewodniczącego	94
3. Wybrane instytucje prawa procesowego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych	94

3.1.	Uwagi ogólne	94
3.2.	Zasady postępowania w sprawach z zakresu prawa rodzinnego rozpoznawanych w trybie procesowym	96
3.3.	Zasady postępowania w sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego rozpoznawanych w trybie nieprocesowym	103
3.3.1.	Uwagi ogólne	103
3.3.2.	Sprawy o pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej	105
3.3.3.	Sprawy o przysposobienie	108
4.	Postępowanie w sprawach z zakresu prawa pracy	110
4.1.	Uwagi ogólne	110
4.2.	Pojęcie sprawy z zakresu prawa pracy	111
4.3.	Właściwość rzeczowa sądu pracy	111
4.4.	Właściwość miejscowa sądu pracy	112
4.5.	Podstawowe zasady postępowania przed sądem pracy ...	112
4.5.1.	Zasada ograniczonego formalizmu	112
4.5.2.	Działanie sądu z urzędu	113
4.5.3.	Natychmiastowa wykonalność wyroku	114
4.5.4.	Czynności wyjaśniające	114
4.5.5.	Uгода sądowa	115
4.5.6.	Pełnomocnicy	116
Rozdział 5. Sprawy rozpoznawane z udziałem ławników.		
Aspekty materialno-prawne		
1.	Sprawy karne	117
1.1.	Sprawy o zabójstwo	117
1.2.	Sprawy dotyczące przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych	119
1.3.	Sprawy o przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej	121
2.	Sprawy z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego	123
2.1.	Rozwód	123
2.1.1.	Orzeczenie o winie	124
2.1.2.	Rozstrzygnięcie o władzy rodzicielskiej i kontaktach rodziców z dzieckiem	125
2.1.3.	Orzeczenie w przedmiocie obowiązku alimentacyjnego	126
2.1.4.	Orzeczenie w przedmiocie wspólnego mieszkania	127
2.1.5.	Orzeczenie w przedmiocie podziału majątku wspólnego	127
2.1.6.	Nazwisko po rozwodzie	127
2.1.7.	Alimenty na rzecz byłego małżonka	127
2.2.	Separacja	128
2.3.	Ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa	128
2.4.	Przysposobienie (adopcja) i rozwiązywanie przysposobienia ..	130

2.4.1.	Przysposobienie pełne	132
2.4.2.	Przysposobienie niepełne	132
2.4.3.	Przysposobienie pełne nierozwiązywalne	133
2.4.4.	Zgoda rodziców lub opiekunów prawnych przysposobianego	133
2.4.5.	Zgoda przysposobianego	134
2.4.6.	Nazwisko przysposobionego	134
2.4.7.	Powstanie stosunku przysposobienia	134
2.4.8.	Rozwiązanie przysposobienia	135
2.5.	Pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej	136
2.5.1.	Władza rodzicielska	136
2.5.2.	Przedstawicielstwo rodziców	138
2.5.3.	Ograniczenie władzy rodzicielskiej	139
2.5.4.	Zarządzenia na podstawie art. 107 KRO	141
2.5.5.	Pozbawienie władzy rodzicielskiej	142
2.5.6.	Zmiana orzeczenia co do sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej	144
3.	Sprawy z zakresu prawa pracy	144
3.1.	Sprawy o ustalenie istnienia stosunku pracy	144
3.2.	Sprawy o nawiązanie stosunku pracy	145
3.2.1.	Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy przez byłego pracownika	145
3.2.2.	Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy na podstawie umowy przedwstępnej	146
3.3.	Sprawy o ustalenie wygaśnięcia stosunku pracy	147
3.4.	Sprawy o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, przywrócenie do pracy oraz odszkodowanie w związku z wadliwym wypowiedzeniem stosunku pracy	148
3.4.1.	Nieuzasadnione wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony	149
3.4.2.	Naruszenie przez pracodawcę przepisów o wypowiedaniu umów o pracę	151
3.4.3.	Roszczenia pracownika w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas nieokreślony	152
3.4.4.	Roszczenia pracowników zatrudnionych na podstawie mianowania, powołania i wyboru	153
3.4.5.	Roszczenia pracowników w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas określony lub czas wykonania określonej pracy	153
3.5.	Sprawy o przywrócenie do pracy oraz odszkodowanie w związku z wadliwym rozwiązaniem stosunku pracy bez wypowiedzenia	154
3.5.1.	Rozwiązanie bez wypowiedzenia umowy o pracę z winy pracownika	154

3.5.1.1.	Ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków.	155
3.5.1.2.	Popelnienie przestępstwa	157
3.5.1.3.	Zawiniona utrata uprawnień	157
3.5.1.4.	Tryb rozwiązania umowy	157
3.5.2.	Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia bez winy pracownika.	158
3.5.3.	Naruszenie przez pracodawcę przepisów o rozwiązaniu umów o pracę bez wypowiedzenia	159
3.5.4.	Roszczenia pracownika w przypadku wadliwego rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia	159
3.6.	Sprawy o odszkodowanie dochodzone przez pracodawcę z tytułu nieuzasadnionego rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia.	160
3.7.	Sprawy o przywrócenie warunków pracy lub płacy.	161
3.8.	Sprawy o roszczenia związane z naruszeniem zasady równego traktowania w zatrudnieniu	162
3.8.1.	Równe traktowanie w zatrudnieniu.	162
3.8.2.	Rozkład ciężaru dowodu	166
3.8.3.	Równe traktowanie w zakresie wynagradzania za pracę	167
3.8.4.	Roszczenia z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu.	167
3.9.	Sprawy o odszkodowanie lub zadośćuczynienie z tytułu stosowania mobbingu	168
3.9.1.	Roszczenia z tytułu wywołania rozstroju zdrowia	169
3.9.2.	Roszczenia z tytułu rozwiązania stosunku pracy	170
3.9.3.	Rozkład ciężaru dowodu	171
Rozdział 6. Wyciąg z przepisów		173
Ustawa z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (tekst jedn. Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.) – wyciąg		173
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2.6.2003 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad wyznaczania i losowania składu orzekającego (Dz.U. Nr 107, poz. 1007)		179
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26.5.2003 r. w sprawie sposobu postępowania w sprawach związanych z uczestnictwem ławników sądów powszechnych w składach orzekających sądów wojskowych (Dz.U. Nr 108, poz. 1017 ze zm.)		180
Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 31.1.2006 r. w sprawie sposobu wyboru, składu i struktury organizacyjnej, trybu działania oraz szczegółowych zadań rady ławniczej (Dz.U. Nr 23, poz. 174)		181

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 9.6.2011 r. w sprawie sposobu postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników oraz wzoru karty zgłoszenia (Dz.U. Nr 121, poz. 693)	183
Załącznik – karta zgłoszenia kandydata na ławnika (wzór)	184
Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 269 ze zm.) – wyciąg	187
Ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.) – wyciąg	189
Indeks rzeczowy	193

Wykaz skrótów

1. Akty normatywne

EKPCz	Europejska konwencja praw człowieka, Konwencja z 4.11.1950 r. o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
KC	ustawa z 23.4.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. Nr 16, poz. 93 ze zm.)
KK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. Nr 88, poz. 553 ze zm.)
Konstytucja RP	Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.4.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
KP	ustawa z 26.6.1974 r. – Kodeks pracy, tekst jedn.: Dz.U. z 1998 r. Nr 21, poz. 94 ze zm.)
KPC	ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 43, poz. 296 ze zm.)
KPK	ustawa z 6.6.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)
KRO	ustawa z 25.2.1694 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. Nr 9, poz. 59 ze zm.)
PrUSP	ustawa z 27.7.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.)
RegSądR	rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości z 23.2.2007 r. Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. Nr 3, poz. 249 ze zm.)

2. Organy

ETPCz	Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu
NSA	Naczelnny Sąd Administracyjny
SA	sąd apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
SO	sąd okręgowy
SR	sąd rejonowy
TK	Trybunał Konstytucyjny
WSA	wojewódzki sąd administracyjny

3. Czasopisma

Biul. Skarb.	Biuletyn Skarbowy
Dz.U.	Dziennik Ustaw
Dz.Urz.	Dziennik Urzędowy
M.P.	Monitor Polski
MoP	Monitor Prawniczy
MoPr	Monitor Prawa Pracy
OSA.	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSNAPIUS.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OSNC.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna
OSNCP.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Cywilna i Pracy
OSNP.	Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Pracy
OSP.	Orzecznictwo Sądów Polskich
Pal.	Palestra
PiP.	Państwo i Prawo
PiZS.	Praca i Zabezpieczenie Społeczne
Prok. i Pr.	Prokuratura i Prawo
Wok.	Wokanda

4. Inne

art.	artykuł
<i>etc.</i>	<i>et cetera</i>
im.	imienia
in.	inny (-a, -e)
itd.	i tak dalej
itp.	i temu podobne
lit.	litera
m.in.	między innymi
n.	następny (-a, -e)
niepubl.	niepublikowany (-a, -e)
np.	na przykład
Nr.	numer
<i>op. cit.</i>	<i>opus citatum</i>
pkt.	punkt
por.	porównaj
poz.	pozycja
r.	rok
red.	redakcja
s.	strona
sygn.	sygnatura
tekst jedn.	tekst jednolity
tj.	to jest
tzn.	to znaczy
tzw.	tak zwany (-a, -e)
uchw.	uchwała

ust.	ustęp
w zb. z	w zbiegu z
w zw. z	w związku z
w.	wiek
ww.	wyżej wymienione
wyd.	wydanie
z.	zeszyt
zam.	zamieszkały (-a)
zd.	zdanie
ze zm.	ze zmianami
zob.	zobacz

Słowo wstępne

Niniejsza książka, która została opracowana z inicjatywy Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, stanowi bodajże pierwsze w Polsce tak szerokie ujęcie problematyki dotyczącej wykonywania obowiązków ławnika sądowego. Jest przeznaczona przede wszystkim dla ławników, ale może się okazać przydatna także dla osób, które w zakresie swoich kompetencji mają obowiązek organizować wybory ławników oraz współdziałać w wykonywaniu przez nich obowiązków orzeczniczych, tj. członków rad gmin, prezesów i przewodniczących wydziałów sądów powszechnych oraz pracodawców zatrudniających ławników.

Udział ławników w procesie stosowania prawa w sądach wymaga zarówno doświadczenia życiowego, wrażliwości społecznej, jak i wiedzy z zakresu procedur sądowych oraz norm i zasad poszczególnych gałęzi prawa materialnego, które są podstawą orzekania w sprawach rozpoznawanych przez sądy. Z tego powodu każdy, kto chce wykonywać funkcję ławnika w sądzie powszechnym, powinien przygotować się do pełnienia tej ważnej roli społecznej poprzez opanowanie minimum wiedzy z zakresu prawa. Celem oddawanej do rąk Czytelników książki nie jest zastąpienie pogłębionych podręczników i komentarzy do Kodeksu postępowania karnego, Kodeksu postępowania cywilnego, kodeksów prawa materialnego oraz ustaw, które mają zastosowanie w procesie orzekania. Jej autorzy postawili sobie wszakże zadanie opracowania swego rodzaju podręcznika pracy ławnika, mającego stanowić użyteczne narzędzie w codziennym wykonywaniu obowiązków orzeczniczych. Tak ujęty cel publikacji zdecydował o jej treści i sposobie ujęcia zagadnień szczegółowych.

W książce omówione zostały zarówno kwestie dotyczące roli i funkcji ławnika w wymiarze sprawiedliwości, jego praw i obowiązków jako sędziego, jak i procedury wyboru ławników, a także podstawowe wiadomości z zakresu prawa procesowego i materialnego z tych dziedzin prawa, które są podstawą wydawania wyroków w sprawach sądowych, w których orzekają ławnicy.

Rozdział I przedstawia zarys problematyki udziału tzw. czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w Polsce w ujęciu historycznym na tle prawnoporównawczym. Ponadto omówiono w nim, w jakich sprawach cywilnych i karnych w składzie sądu zasiadają ławnicy w obecnym stanie prawnym.

W rozdziale II omówiono status prawny ławnika sądowego oraz tryb wyboru ławników, a także zagadnienia dotyczące rad ławników, w tym ich wyboru, składu, struktury organizacyjnej i kompetencji.

Rozdział III to bardzo istotna część książki z punktu widzenia zadań ławnika jako sędziego. Przedstawiono w nim w sposób pogłębiony prawa i obowiąz-

ki ławnika, w tym w szczególności kompetencje ławnika w procesie karnym i cywilnym. Ta część publikacji ma na celu możliwie praktyczne ujęcie wszystkich etapów i elementów spraw sądowych, począwszy od wyznaczenia ławnika do danej sprawy, poprzez prowadzenie rozprawy, aż do etapu wyrokowania. W rozdziale tym omówiono zasady prowadzenia rozprawy, reguły postępowania dowodowego, zasady orzekania oraz uzasadniania orzeczeń. Ponadto zawarto wyczerpujące informacje dotyczące sytuacji, w których osoba wykonująca funkcje ławnika dzieli swoje obowiązki w sądzie z obowiązkami w charakterze pracownika, oraz dotyczące świadczeń należnych ławnikom z tytułu wykonywania czynności w sądzie.

W rozdziale IV omówione zostały w ogólnym zarysie podstawowe instytucje i zasady postępowania w sprawach karnych, rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach z zakresu prawa pracy. Ponadto, pomimo że ławnicy nie orzekają w sprawach z zakresu prawa cywilnego, w tej części publikacji przedstawione zostały wybrane zagadnienia procedury cywilnej, która stosowana jest w sądach rodzinnych i nieletnich oraz sądach pracy.

W rozdziale V przedstawiono najistotniejsze wiadomości z zakresu prawa materialnego we wszystkich sprawach, w których w składach sądu orzekają ławnicy. Najliczniejszą grupę stanowią sprawy z zakresu prawa pracy, dlatego tej dziedzinie poświęcono najwięcej uwagi. Rozdział V stanowić ma swego rodzaju kompendium wiedzy i praktyczny poradnik z zakresu tych zagadnień, które stanowią podstawę wyrokowania w sprawach karnych, rodzinnych i opiekuńczych oraz prawa pracy. Może on służyć jako przewodnik po tajnikach prawa materialnego w wymienionych gałęziach prawa.

W rozdziale VI zamieszczono wyciąg z przepisów ustawy z 27.7.2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz kilku rozporządzeń Ministra Sprawiedliwości dotyczących procedur wyboru ławników oraz ich wyznaczania do poszczególnych spraw sądowych.

Książka niniejsza została opracowana przez zespół Sędziów i Prokuratora z bogatym doświadczeniem zawodowym, a częściowo także z dorobkiem naukowym. Skład Autorów zapewnia wysoki poziom merytoryczny prezentowanej publikacji. Praca ma charakter zbiorowy, przy czym odpowiedzialność za poglądy wyrażone w jej częściach odpowiadają poszczególni Autorzy.

Należy wyrazić nadzieję, że oddawana do rąk Czytelników publikacja stanowić będzie użyteczne narzędzie w wykonywaniu codziennych obowiązków przez ławników sądowych i spotka się zarówno z ich życzliwym przyjęciem, jak i osób, które mają obowiązek zorganizować i zapewnić im sprawowanie wymiaru sprawiedliwości.

W książce zawarto stan prawny, orzecznictwo i literaturę opublikowane na dzień 30.12.2011 r., uwzględniając zmiany w KPC wynikające z ustawy z 16.9.2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. Nr 233, poz. 1381), która wejdzie w życie z dniem 3.5.2012 r.

sędzia dr Artur Rycak

Rozdział 1. Wprowadzenie

1. Udział czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w Polsce w ujęciu historycznym i prawnoporównawczym

W związku z dokonaniem rozbiorem ziem polskich rok 1795 był ostatnim rokiem obowiązywania na terenach polskich prawa rodzimego. Przez kolejne 123 lata na terenach polskich obowiązywał system prawny zaborców. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. władze polskie stanęły przed problemem przeprowadzenia szybkiej unifikacji prawa, gdyż na terenie każdego z byłych zaborów (rosyjskiego, pruskiego oraz austriackiego) funkcjonował inny model postępowania przed sądem.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 17.3.1921 r.¹ już w art. 2 wprowadzała zasadę trójpodziału władzy, stanowiąc, że władza ustawodawcza należy do sejmu i senatu, władza wykonawcza do Prezydenta Rzeczypospolitej łącznie z odpowiednimi ministrami i wreszcie władza sądownicza do niezawisłych sądów. Konstytucja marcowa nie poświęcała zbyt dużo miejsca organizacji i funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości, stanowiąc tylko, że organizacja, zakres i sposób działania wszystkich sądów zostaną określone w drodze ustawy. Obok sędziów powoływanych przez Prezydenta Konstytucja z 1921 r. rozróżniała także sędziów pokoju, powoływanych z reguły przez obywateli w drodze wyborów. Konstytucja marcowa przewidywała ponadto powołanie sądów przysięgłych, które orzekać miały w sprawach o zbrodnie zagrożone surowymi karami oraz w sprawach o przestępstwa polityczne.

Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z 6.2.1928 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych² stanowiło, że sędzia pokoju i jego zastępca byli wybierani przez mieszkańców danego okręgu na 5 lat. Dopiero gdyby taki wybór nie doszedł do skutku, sędziego pokoju oraz jego zastępcę mógł mianować Minister Sprawiedliwości. Znamienne było to, że wybory sędziów pokoju i ich zastępców zarządzał prezes sądu okręgowego. Składali oni przysięgę sędziowską przed sędzią będącym kierownikiem sądu grodzkiego i wykonywali swoje czynności aż do momentu objęcia czynności przez następcę. Sędziowie pokoju za wykonywanie swoich obowiązków otrzymywali wynagrodzenie w wysokości określonej

¹ Ustawa z 17.3.1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. Nr 44, poz. 267.

² Dz.U. Nr 102, poz. 863.

przez ustawę. Dla odróżnienia warto nadmienić, że sędziowie handlowi, którzy powoływani byli na okres 3 lat przez Ministra Sprawiedliwości spośród osób wskazanych przez właściwe izby przemysłowo-handlowe, za wykonywanie swoich obowiązków nie pobierali wynagrodzenia.

Do sprawowania obowiązków sędziego przysięgłego mogli być powołani tylko mężczyźni, którzy spełniali określone w ustawie wymogi, to jest:

- 1) posiadali obywatelstwo polskie i korzystali z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) mieli ukończone nie mniej niż 30 lat oraz nie więcej niż 70 lat;
- 3) przynajmniej od 2 lat mieszkali na terenie danej gminy;
- 4) rozumieli po polsku;
- 5) umieli czytać i pisać.

Nie można było jednak powołać do sprawowania obowiązków przysięgłego:

- 1) posłów i senatorów;
- 2) czynnych zawodowo sędziów, prokuratorów, urzędników zatrudnionych w sekretariacie zarówno sądu, jak i prokuratury oraz komorników sądowych;
- 3) policjantów czynnych zawodowo;
- 4) wojskowych w czynnej służbie;
- 5) duchownych i zakonników;
- 6) lekarzy w miejscowości, w której mieszka nie więcej niż dwóch praktykujących lekarzy;
- 7) aptekarzy, którzy nie mieli pełnomocników uprawnionych do wydania lekarstw;
- 8) sanitariuszy w szpitalach.

Przysięgłym za wykonywanie obowiązków nie przysługiwało wynagrodzenie. Tylko przysięgli utrzymujący się z bieżącej pracy zarobkowej mogli domagać się odszkodowania za utracony zarobek, zaś przysięgli zamiejscowi dodatkowo diety oraz zwrotu kosztów przejazdu.

W okresie międzywojennym w sprawach karnych poza przysięgłymi nie była znana żadna inna forma udziału czynnika o charakterze społecznym w procesie orzekania. Można pokusić się o stwierdzenie, że dominowało wówczas orzekanie przez sędziów zawodowych. Przewidziana zarówno przez Konstytucję z 1921 r., jak i przez późniejszą ustawę Prawo o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. instytucja sądów pokoju nigdy jednak nie została utworzona³. Warto nadmienić, że ustawa z 9.4.1938 r. o zniesieniu instytucji sądów przysięgłych i sędziów pokoju⁴ zniósła z dniem 1.5.1938 r. obie te instytucje.

Przeciwnikiem sądów przysięgłych w okresie międzywojennym był *Aleksander Mogilnicki* (były prezes Sądu Najwyższego). Wyrażał on pogląd, że uchwały sądów przysięgłych są niczym innym jak swego rodzaju „loteryjką”, zależną od składu ławy i nastroju chwili. Stanowczo wypowiadał się przeciwko wpływowi przez sędziów zawodowych na uchwały podejmowane przez sąd przysięgłych, a ponadto przeciwko stwarzaniu przez ustawodawcę sędziemu zawodowemu takich możliwości, chociażby poprzez wprowadzenie do izby narad

³ S. *Waltoś*, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2003, s. 125.

⁴ Dz.U. Nr 24, poz. 213.

przewodniczącego, który niekontrolowany przez strony mógł umiejętnie wpływać na ich samodzielność, czemu sędziowie laicy nie zawsze umieli się stanowczo oprzeć⁵.

Ławnicy do polskiego wymiaru sprawiedliwości zostali wprowadzeni na skutek reformy sądownictwa, jaka została przeprowadzona po II wojnie światowej (poczynając już w zasadzie od 1944 r.). Początkowo ławnicy zostali powołani do orzekania w sprawach o najpoważniejsze zbrodnie. Podstawowa reforma w tym zakresie została przeprowadzona w 1950 r. Nowelizacja ustawy o ustroju sądów powszechnych z 1928 r. wprowadziła wówczas zasadę, że w I instancji sąd rozpoznaje sprawy w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego oraz dwóch ławników, jeżeli ustawa nie stanowiła inaczej. Dotyczyło to zarówno spraw cywilnych, jak i karnych.

Konstytucja z 1952 r.⁶ w art. 49 udział ławników w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości podniosła do rangi zasady konstytucyjnej, stanowiąc, że rozpoznawanie i rozstrzyganie spraw w sądach odbywa się z udziałem ławników ludowych, z wyjątkiem przypadków określonych w ustawie. Innymi słowy, tylko aktem prawnym o randze ustawy można było wprowadzić wyjątek od ogólnej zasady przewidującej możliwość rozpoznania i rozstrzygnięcia określonej kategorii spraw bez udziału ławników.

Zważywszy jednak, że wkład ławników w proces orzeczniczy nie był znaczny, stopniowo zaczęto ograniczać ich udział w procesie orzekania. Z tego też powodu w 1958 r. ustawodawca ograniczył udział ławników w rozpoznawaniu spraw cywilnych.

2.12.1960 r. została uchwalona ustawa o ławnikach ludowych w sądach powszechnych⁷. Już w preambule zaznaczono, że została ona uchwalona w celu zapewnienia szerokiego udziału obywateli w sprawowaniu w Polsce wymiaru sprawiedliwości. Ustawa ta powtórzyła zasadę wyrażoną wcześniej w Konstytucji z 1952 r., a mianowicie, że ławnicy mieli brać udział w orzekaniu w sądach powiatowych i wojewódzkich w sprawach karnych i cywilnych rozpoznawanych w I instancji na rozprawie, o ile ustawa nie stanowiła inaczej. Niezależnie od tego niniejsza ustawa regulowała kwestie dotyczące: a) praw i obowiązków ławników; b) liczby ławników; c) kwalifikacji ławników; d) zgłaszania kandydatów; e) ustalania list kandydatów; f) wyboru i odwołania ławników oraz czasu trwania ich kadencji.

Odnotować wypada również, że zarówno Kodeks postępowania cywilnego z 1964 r., jak i Kodeks postępowania karnego z 1969 r.⁸ dokonały korekty w zakresie udziału ławników w procesie stosowania prawa. Nie należy jednak zapominać, że zakres spraw rozpoznawanych przez sądy złożone z sędziego zawodowego oraz ławników uległ dość znacznemu poszerzeniu z chwilą przeprowadzenia reformy sądownictwa pracy i ubezpieczeń społecznych, co nastąpiło

⁵ A. Mogiński, Kodeks postępowania karnego a projekt komisji kodyfikacyjnej, Warszawa 1928, s. 206.

⁶ Dz.U. Nr 33, poz. 232.

⁷ Dz.U. Nr 54, poz. 309, ze zm.

⁸ Ustawa z 19.4.1969 r. – Kodeks postępowania karnego, Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.

w 1985 r. Przeprowadzona wówczas reforma sprawiła, że sądy ławnicze mogły orzekać w tej kategorii spraw zarówno w I, jak i II instancji⁹.

Konstytucja RP z 1997 r. zrezygnowała z wprowadzenia konstytucyjnej zasady udziału czynnika społecznego w orzekaniu, jak czyniła to Konstytucja z 1952 r. (była o tym już mowa wcześniej), stanowiąc jedynie w przepisie art. 182, że udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa. Niewątpliwie treść tego przepisu miała duży wpływ na późniejsze ograniczanie w drodze ustawowej udziału ławników w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, bez większej obawy, że wprowadzenie kolejnego ograniczenia dotyczącego udziału ławników w orzekaniu może się okazać niekonstytucyjne. Wydaje się, że taki zapis w Konstytucji RP może prowadzić do pewnych wątpliwości co do konstytucyjności w przypadku, gdyby ustawa całkowicie lub niemalże całkowicie wyeliminowała społeczeństwo z udziału w orzekaniu. Przy rozważaniu niniejszej kwestii nie należy także zapominać o art. 4 ust. 2 Konstytucji RP z 1997 r., który stanowi, że naród sprawuje władzę przez swoich przedstawicieli lub bezpośrednio.

W polskim modelu postępowania sądowego ławnik jest mocno zakotwiczony i instytucja ta funkcjonuje po dzień dzisiejszy. Jest to obecnie jedyna forma udziału społeczeństwa w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości. W ostatnim czasie zauważalna jest tendencja do ograniczania udziału ławników w procesie. Warto przy tej okazji wspomnieć, że w chwili obecnej w procesie karnym, w którym ławnicy do 2007 r. odgrywali dość znaczącą rolę, występują tylko w sprawach najpoważniejszych, to jest będących zbrodniami, natomiast we wszystkich pozostałych sprawach, których jest zdecydowanie więcej (występki i wykroczenia), orzeka sędzia zawodowy bez udziału ławników. Podobnie także ustawą z 15.3.2007 r. o zmianie ustawy Kodeks postępowania cywilnego, ustawy Kodeks postępowania karnego oraz o zmianie niektórych innych ustaw¹⁰ ograniczono udział ławników w postępowaniu cywilnym. Obecnie art. 47 § 2 KPC enumeratywnie wyczyta rodzaje spraw z zakresu prawa pracy i spraw ze stosunków rodzinnych, które są rozpoznawane w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników.

Dla porównania warto wskazać, że cechą znamioną dla modelu angielskiego jest fakt, iż rola sądu polega nie tylko na stosowaniu prawa, ale także na jego tworzeniu. Sądy bowiem nie tylko stosują prawo uchwalone przez parlament, ale także prawo precedensów sądowych, tzw. *common law*, to jest prawo tworzone przez samych sędziów. W zasadzie odrzucenie precedensu jest możliwe tylko wówczas, gdy szczególnie powody za tym przemawiają. Oprócz precedensów znamienne dla tego modelu są także – obok sędziów przysięgłych – sądy pokoju, w których osobami orzekającymi są społecznie orzekający sędziowie pokoju, nieposiadający wykształcenia prawniczego. W 1995 r. było ich aż 30 088. Obok nich są także sędziowie zawodowi, których było w 1995 r. zaledwie 87. W sprawach karnych sądy pokoju rozpoznają sprawy w postępowaniu uproszczonym, które toczy się bez udziału przysięgłych. W ten sposób w Anglii i Walii

⁹ J. Broł, Ławnik w sądzie. Podstawowe wiadomości, Warszawa 1990, s. 39–40.

¹⁰ Dz.U. Nr 112, poz. 766.

rozpoznawanych jest około 90% spraw karnych¹¹. W Anglii i Walii funkcjonują także sądy przysięgłych. Sąd taki składa się obecnie z dwóch zasadniczych elementów, to jest:

- 1) trybunału (sędziego), którym jest sędzia zawodowy, a którego rola ogranicza się do prowadzenia rozprawy i wyrokowania w zakresie kary (w niektórych wypadkach trybunał składa się z trzech sędziów zawodowych);
- 2) małej ławy, składającej się z 12 przysięgłych nieposiadających przygotowania prawniczego, którzy zajmują się kwestią winy oskarżonego¹². Model ten na kontynencie nie zyskał jednak większej aprobaty i charakterystyczny jest w zasadzie tylko dla Anglii i Walii¹³.

Sędziowie przysięgli rozstrzygają w sprawach karnych kwestię winy, zaś w sprawach cywilnych kwestię dotyczącą stanu faktycznego, a sędzia lub sędziowie zawodowi orzekają o odpowiedniej do tego kwalifikacji prawnej, podczas gdy w sprawach karnych sędzia lub sędziowie zawodowi decydują o kwalifikacji prawnej oraz karze.

Dla Francji charakterystyczne jest, że struktura sądownictwa powszechnego jest wspólna zarówno dla spraw cywilnych, jak i spraw karnych. Sprawami karnymi zajmują się:

- 1) sądy policji, które rozpoznają sprawy o wykroczenia w składzie jednego sędziego (sąd ten rozpoznaje także proste sprawy cywilne);
- 2) sądy poprawcze, do których należy rozstrzyganie spraw o występki (sądy te rozpoznają także sprawy cywilne; tylko w niektórych wypadkach można wyodrębnić izby poprawcze, które zajmują się wyłącznie sprawami karnymi; sąd poprawczy orzeka zasadniczo w składzie trzech sędziów, a wyjątkowo w składzie jednego sędziego);
- 3) sądy przysięgłych, które rozpoznają sprawy o zbrodnie (sądy te składają się zarówno z czynnika zawodowego, jak i społecznego).

We Francji działają, podobnie jak w Polsce, sądy dla nieletnich, zaś sprawy nieletnich są częściowo rozpoznawane przez sąd w składzie ławniczym¹⁴. Jako ciekawostkę warto przytoczyć, że sąd przysięgłych we Francji został „uławniczony” w 1941 r. Wówczas to przysięgli stali się faktycznie ławnikami. Zasiadają bowiem przy wspólnym stole razem z sędziami zawodowymi i wspólnie rozstrzygają o winie oraz karze. Od polskich ławników różni ich jednak to, że przed udaniem się na wspólną naradę ustala się pytania, na które sąd wspólnie z przysięgłymi będzie szukał odpowiedzi. Niewątpliwie różnice dotyczą także sposobu ich powołania. Znamienne jest to, że powołuje się ich do każdej sesji z listy departamentalnej (27 przysięgłych i sześciu dodatkowych). Z tego zespołu losuje się dziewięciu przysięgłych, po wcześniejszym wyłączeniu przysięgłych przez strony. W sprawie orzeka zatem dziewięciu przysięgłych oraz trzech sędziów zawodowych¹⁵.

¹¹ S. Waltoś, *op. cit.*, s. 94.

¹² *Ibidem*, s. 92.

¹³ Szerzej na temat modelu angielskiego zobacz w: K. Eichstaedt, Rola sądu w postępowaniu przygotowawczym a instytucja sędziego śledczego, Warszawa 2009, s. 40–49.

¹⁴ A. Machowska, K. Wojtyczek, Prawo francuskie, tom I, Kraków 2004, s. 498–499.

¹⁵ S. Waltoś, *op. cit.*, s. 109; szerzej na temat modelu postępowania obowiązującego we Francji zobacz w: K. Eichstaedt, *op. cit.*, s. 33–40.

W Niemczech wymiar sprawiedliwości sprawowany jest przez sędziów zawodowych oraz tzw. sędziów honorowych, którzy w sprawach karnych określani są jako ławnicy. Są oni wybierani tylko spośród osób mających obywatelstwo niemieckie. Podobnie jak w Polsce ustawodawstwo niemieckie reguluje zarówno pozytywne, jak i negatywne przesłanki wyboru ławnika. Korzystają oni z niezawisłości na równi z sędziami zawodowymi. Ustawodawstwo niemieckie wyraźnie podkreśla, że funkcja ławnika jest funkcją honorową¹⁶. W niemieckim procesie karnym wstępują tylko ławnicy, nie ma w nim ławy przysięgłych. Orzekają oni razem z sędziami zawodowymi, podobnie jak w Polsce, zarówno o winie, jak i o karze.

Początek sądom ławniczym składającym się z sędziów zawodowych oraz ławników dała niewątpliwie krytyka sądów przysięgłych, jaka miała miejsce na przełomie XIX i XX w. Owa krytyka była spowodowana dostrzeganymi przez obserwatorów nieprawidłowościami związanymi z jej funkcjonowaniem. Obserwowano bowiem, że rozdzielenie kompetencji pomiędzy sędziów przysięgłych a zawodowych prowadziło niejednokrotnie do zmniejszenia poczucia odpowiedzialności za końcowe rozstrzygnięcie, skoro np. w sprawach karnych kto inny decydował o winie, a kto inny o karze. Okoliczność ta w konsekwencji niewątpliwie ujemnie wpływała na jakość orzecznictwa. Ponadto orzeczenia ławy przysięgłych nie były uzasadniane i zasadniczo nie podlegały kontroli instancyjnej. Mogło to prowadzić do dużej dowolności, zwłaszcza że przysięgli obradowali bez udziału sędziego zawodowego, pomijając już to, że dobierani byli w sposób zupełnie przypadkowy i nie posiadali żadnego przygotowania fachowego do brania udziału w pracach ławy przysięgłych¹⁷.

2. Sprawy cywilne i karne rozpoznawane z udziałem ławników w aktualnym stanie prawnym

Zgodnie z art. 4 ust. 1 PrUSP w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości obywateli biorą udział przez uczestnictwo ławników w rozpoznawaniu spraw przed sądami w I instancji, chyba że ustawy stanowią inaczej. Z zasady tej wynika, że w II instancji sądy rozpoznają sprawy w składach sędziów zawodowych. O tym, jaki jest skład sądu w sprawie cywilnej lub karnej, rozstrzygają przepisy procedury cywilnej i karnej.

2.1. Sprawy cywilne

Skład sądu w sprawach cywilnych wynika z art. 47 KPC (sprawy rozpoznawane w postępowaniu procesowym) oraz art. 509 KPC (sprawy rozpoznawane w postępowaniu nieprocesowym). Zasadą ogólną dotyczącą rozpoznawania spraw w I instancji jest skład jednego sędziego zawodowego. Inny skład sądu I instancji musi wyraźnie wynikać z przepisów proceduralnych.

¹⁶ Zobacz szerzej na temat wyboru ławnika w Niemczech w: *P. Girdwoyi, Zarys niemieckiego procesu karnego*, Białystok 2006, s. 108–111.

¹⁷ *J. Turek, Ławnik – sędzia – przysięgły*, MoP 2009, Nr 24, s. 1322, i literatura tam powołana.

2.1.1. Sprawy rozpoznawane z udziałem ławników

W I instancji w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników sąd rozpoznaje następujące sprawy:

1) z zakresu prawa pracy:

- a) o ustalenie istnienia, nawiązanie lub wygaśnięcie stosunku pracy, o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, o przywrócenie do pracy i przywrócenie poprzednich warunków pracy lub płacy oraz łącznie z nimi dochodzone roszczenia i o odszkodowanie w przypadku nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy wypowiedzenia oraz rozwiązania stosunku pracy,
- b) o naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu i o roszczenia z tym związane,
- c) o odszkodowanie lub zadośćuczynienie w wyniku stosowania mobbingu.

Niestety redakcja art. 47 § 2 pkt 1 KPC, w której ustalono zakres spraw rozpoznawanych przez sądy pracy w składzie ławniczym, jest wysoce nieprecyzyjna. Z tego powodu nie sposób w sposób niebudzący wątpliwości rozstrzygnąć, w jakim składzie sąd pracy ma rozpoznawać następujące sprawy:

- 1) o ustalenie nieistnienia stosunku pracy,
- 2) o odszkodowanie dochodzone przez pracownika na podstawie art. 55 § 1¹ KP,
- 3) o odszkodowanie dochodzone przez pracodawcę na podstawie art. 61¹ KP,
- 4) o uznanie za bezskuteczne wypowiedzenia warunków pracy i płacy.

Ad. 1. Mając na uwadze wymóg ścisłej interpretacji wszelkich wyjątków w prawie, należy przyjąć, że skoro przepis art. 47 § 2 pkt 1 lit. a KPC nie wymienia wśród spraw rozpoznawanych w składzie ławniczym **spraw o ustalenie nieistnienia stosunku pracy**, tego typu sprawy rozpoznawane są **w składzie jednego sędziego**. Do takiego wniosku prowadzi treść art. 189 KPC, w którym wyraźnie rozróżnia się roszczenie o ustalenie istnienia stosunku prawnego lub prawa oraz roszczenie o ustalenie nieistnienia stosunku prawnego lub prawa.

Sprawy o ustalenie nieistnienia stosunku pracy mogą być dochodzone zarówno przez osobę, która chce wykazać, że nie jest pracownikiem, jak i przez osobę, która chce wykazać, że nie łączy ją z pozwanym stosunek pracy i nie jest dla tej osoby pracodawcą.

Ad. 2. Pracownik ma prawo na podstawie art. 55 § 1¹ KP rozwiązać bez wypowiedzenia umowę o pracę, jeżeli pracodawca dopuścił się wobec niego ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków. W takim przypadku pracownikowi przysługuje odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za okres wypowiedzenia, a jeżeli umowa o pracę została zawarta na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy – w wysokości wynagrodzenia za okres 2 tygodni.

Odszkodowanie to nie jest dochodzone z tytułu nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy wypowiedzenia oraz rozwiązania stosunku pracy, gdyż rozwiązanie przez pracownika umowy o pracę jest jak najbardziej uzasadnione oraz zgodne z przepisami Kodeksu pracy. Przy założeniu ścisłej interpretacji przepisów proceduralnych należy zatem przyjąć, że sprawy o odszkodowanie dochodzone przez pracownika na podstawie art. 55 § 1¹ KP rozpoznawane są **w składzie jednego sędziego**.

Ad 3. Pracodawca na podstawie art. 66¹ KP w razie nieuzasadnionego rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie

art. 55 § 1¹ KP może dochodzić od pracownika odszkodowania. Zgodnie z art. 66² § 1 KP odszkodowanie to przysługuje w wysokości wynagrodzenia pracownika za okres wypowiedzenia, a w przypadku rozwiązania umowy o pracę zawartej na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy – w wysokości wynagrodzenia za okres 2 tygodni.

Wątpliwości, jakie nasuwają się przy wykładni art. 47 § 2 pkt 1 lit. a KPC, dotyczą tego, czy sprawa o odszkodowanie z art. 66¹ KP jest sprawą „o odszkodowanie w przypadku nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy (...) rozwiązania stosunku pracy”. Wydaje się, że tak, ponieważ przesłanką zasądzenia przedmiotowego odszkodowania na rzecz pracodawcy jest ustalenie, że rozwiązanie stosunku pracy przez pracownika było nieuzasadnione. Ponadto art. 47 § 2 pkt 1 lit. b KPC nie rozróżnia, czy podmiotem rozwiązującym umowę o pracę w sposób nieuzasadniony jest pracodawca, czy pracownik.

Wniosek: sprawa o odszkodowanie dochodzone przez pracodawcę na podstawie art. 66¹ KP z tytułu nieuzasadnionego rozwiązania bez wypowiedzenia umowy o pracę przez pracownika powinna być rozpoznawana przez **sąd w składzie jednego sędziego i dwóch ławników**.

Ad. 4. Z art. 47 § 2 pkt 1 lit. a KPC wynika, że sąd pracy w składzie ławniczym rozpoznaje jedynie sprawy o przywrócenie poprzednich warunków pracy i płacy. Przepis ten nie wymienia spraw o uznanie za bezskuteczne wypowiedzenia warunków pracy i płacy. Sprawa o przywrócenie warunków pracy i płacy może być aktualna tylko wtedy, gdy warunki te zostały już skutecznie wypowiedziane z uwagi na upływ okresu wypowiedzenia. Zakładając, że przepis ujemnie rzecz nieprecyzyjnie, należy przyjąć, iż sąd w składzie ławniczym rozpoznaje zarówno sprawy o uznanie za bezskuteczne wypowiedzenia warunków pracy i płacy, jak i sprawy o przywrócenie tych warunków. Przy odmiennej wykładni trzeba by przyjąć, że sąd pracy do czasu upływu okresu wypowiedzenia rozpoznaje sprawę w składzie jednego sędziego, zaś po upływie okresu wypowiedzenia w składzie jednego sędziego i dwóch ławników. Takie wyniki wykładni byłyby absurdalne i niezwykle niepraktyczne;

2) z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego:

- w postępowaniu procesowym:
 - a) o rozwód,
 - b) o separację,
 - c) o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa,
 - d) o rozwiązanie przysposobienia,
- w postępowaniu nieprocesowym:
 - e) o przysposobienie,
 - f) o pozbawienie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej.

Problem składu sądu w sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego pojawia się w praktyce w sytuacjach, kiedy sąd, rozpoznając sprawę o pozbawienie władzy rodzicielskiej, wydaje wyrok stwierdzający brak podstaw do pozbawienia władzy rodzicielskiej. Sąd Najwyższy w uchwale z 5.11.1973 r.¹⁸ orzekł, że sąd, rozpoznając sprawę o pozbawienie władzy rodzicielskiej w składzie jed-

¹⁸ III CZP 67/73, OSNC 174, Nr 7–8, poz. 126.

nego sędziego i dwóch ławników, wydaje w tym samym składzie orzeczenie kończące postępowanie także wówczas, gdy stwierdza brak podstaw do pozbawienia władzy rodzicielskiej i rozstrzygnięcie ogranicza do wydania zarządzeń przewidzianych w art. 109 KRO.

2.1.2. Sprawy rozpoznawane bez udziału ławników

W sprawach z zakresu prawa cywilnego, w sprawach gospodarczych oraz innych sprawach cywilnych (np. z zakresu ochrony konkurencji) sądy orzekają w składzie jednego sędziego zawodowego.

Na podstawie art. 47 § 4 KPC prezes sądu może zarządzić rozpoznanie każdego rodzaju sprawy cywilnej (z zakresu prawa cywilnego, prawa pracy, prawa rodzinnego, prawa gospodarczego itd.) w składzie trzech sędziów zawodowych, jeżeli uzna to za wskazane ze względu na szczególną zawilość lub precedensowy charakter sprawy. W praktyce prezesi sądów niezwykle rzadko korzystają z tej kompetencji.

W sprawach z zakresu prawa pracy przed skierowaniem sprawy na rozprawę można przeprowadzić tzw. **czynności wyjaśniające**. Czynności te przeprowadza sędzia zawodowy bez udziału ławników. Instytucją czynności wyjaśniających uregulowana jest w art. 469 KPC. W praktyce czynności wyjaśniające to posiedzenie jawne, podczas którego sędzia ma za zadanie wyjaśnić okoliczności sporne w sprawie oraz nakłonić strony do zawarcia ugody. Ponadto czynności wyjaśniające mają na celu: usunięcie braków formalnych pism procesowych, w tym w szczególności dokładniejsze określenie zgłoszonych żądań, ustalenie, czy i jakie dowody należy przeprowadzić, oraz wyjaśnienie innych okoliczności, jeżeli mają znaczenie dla prawidłowego i szybkiego rozstrzygnięcia sprawy.

2.2. Sprawy karne

Skład sądu w sprawie karnej uregulowany jest w art. 28 KPK.

Zasadą jest, że na rozprawie głównej, a zatem w I instancji, sąd orzeka w składzie jednego sędziego, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej.

W składzie jednego sędziego i dwóch ławników sąd orzeka w sprawach o zbrodnie. Zgodnie z art. 7 § 2 KK zbrodnią jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 albo karą surowszą.

W składzie dwóch sędziów i trzech ławników sąd orzeka w sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności.

Kodeks kryminalny przewiduje tego typu sankcje w razie popełnienia następujących przestępstw:

- 1) z art. 117 § 1, art. 118 § 1, art. 120 i art. 123 § 1 KK – z rozdziału XVI zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstwa wojenne”;
- 2) z art. 127 § 1 i art. 134 KK – z rozdziału XVII zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej”;
- 3) z art. 148 § 1–3 KK, tj. o zbrodnię zabójstwa w jej ujęciu podstawowym i kwalifikowanym – z rozdziału XIX zatytułowanego „Przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu”.

Podobnie jak w sprawach cywilnych sąd karny może rozpoznać sprawę w składzie trzech sędziów zawodowych w I instancji ze względu na szczególną jej zawikłość. W sprawach karnych o takim składzie decyduje sąd, a nie prezes sądu (jak w sprawach cywilnych). Postanowienie o rozpoznaniu sprawy w składzie trzech sędziów zawodowych może wydać zarówno sąd rejonowy, jak i sąd okręgowy rozpoznający sprawę w I instancji.

Rozdział 2. Status prawny ławnika sądowego. Wybór ławników oraz samorząd ławniczy

1. Ustrojowa funkcja i pozycja ławnika w wymiarze sprawiedliwości

Wprawdzie ustawa zasadnicza wspomina o udziale czynnika społecznego w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości, ale czyni to w sposób bardzo ogólny, stanowiąc, że udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości określa ustawa (art. 182 Konstytucji RP). To odesłanie do ustawy i brak głębszej regulacji zawartej w przepisach Konstytucji RP sprawiają, że ustawodawca w ostatnim okresie w sposób znaczący ograniczył ilość spraw rozpoznawanych przez sądy w składach ławniczych. Powoduje to, że rola ławnika w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości w Polsce spada. Ustawa z 27.7.2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych stanowi w art. 4, że w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości obywatele biorą udział przez uczestnictwo ławników w rozpoznawaniu spraw przed sądami w I instancji, chyba że ustawy stanowią inaczej. Innymi słowy akt prawny rangi ustawy może przewidywać, że dana kategoria spraw rozpoznawana będzie w składzie jednego sędziego. Chociaż z ustawy o ustroju sądów powszechnych jednoznacznie wynika zasada, że sądy w Polsce procedują w składach ławniczych, to jednak stwierdzić należy, iż zdecydowana większość spraw wpływających do polskich sądów rozpoznawana jest w składzie jednego sędziego (bez udziału ławników).

Funkcja ławnika, zważywszy na jego rolę oraz zadania, do realizacji jakich jest powołany, jest zaszczytna oraz odpowiedzialna. Teoretycznie pozycja ławnika w procesie jest bardzo wysoka, bo gdy zważy się, że w procesie orzekania ławnicy mają równe prawa z sędziami, a orzeczenie wydawane jest w składzie jednego sędziego i dwóch ławników, a w niektórych wypadkach także w składzie dwóch sędziów oraz trzech ławników, to nietrudno dostrzec, iż w takich sytuacjach to laicy nieposiadający wykształcenia prawniczego mogą ostatecznie zdecydować o rozstrzygnięciu sprawy i przegłosować sędziego lub sędziów zawodowych, mimo że rozstrzygnięcie dotyczy skomplikowanego stanu prawnego. W praktyce przypadki takie, choć rzadkie, jednak się zdarzają.

W rzeczywistości dominującą rolę w składzie orzekającym ma sędzia zawodowy, mimo że ławnicy stanowią większość tego składu. W takiej sytuacji zachodzi zasadnicze pytanie o potrzebę istnienia w polskim modelu postępowania

instytucji ławnika jako przedstawiciela społecznego w organach wymiaru sprawiedliwości. Pomijając sytuacje skrajne, których oczywiście w żadnym modelu nie da się wyeliminować, stwierdzić należy, że w niektórych kategoriach spraw, jak np. w sprawach pracowniczych czy też rozwodowych, udział ławnika z uwagi na posiadane przez niego doświadczenie życiowe może się okazać bardzo pomocny, zwłaszcza dla młodego i niedoświadczonego jeszcze sędziego. Natomiast w sprawach, gdzie do rozstrzygnięcia pozostaje niejednokrotnie skomplikowane zagadnienie prawne, obecność ławnika, który nie posiada wykształcenia prawniczego, nie będzie zapewne pomocna.

Przeprowadzone w 1964 r. przez Polską Akademię Nauk badania wykazały, że ławnicy stanowią ważny czynnik wywierający faktyczny wpływ na kształtowanie się orzecznictwa sądów powszechnych. Dostrzec należy bowiem, że ławnicy w większym stopniu niż sędziowie zawodowi reprezentują opinię społeczną i z tego też powodu ich udział w procesie stosowania prawa pozwala na osiągnięcie większej zgodności wydanego orzeczenia z tą opinią. Niewątpliwie także udział ławnika w orzekaniu stanowi swego rodzaju kontrolę społeczną nad procesem wymierzania sprawiedliwości i w efekcie może powodować poprawę wizerunku zarówno sędziów, jak i sądów w społeczeństwie. Na rolę ławników w sądzie zwrócono także uwagę podczas obrad okrągłego stołu, podnosząc, że wybory ławników przez społeczeństwo powinny być powszechne i przeprowadzane razem z wyborami do samorządu terytorialnego¹. Taki sposób wyboru ławnika niewątpliwie podniósłby jego prestiż oraz status.

Mimo tak wysokiej pozycji, jaką posiadają ławnicy, bardzo często nie biorą oni aktywnego udziału w rozprawie. Niejednokrotnie gubią się w stanie faktycznym oraz prawnym rozpoznawanej sprawy. Bywa, że trudno jest się im zorientować, co w sprawie jest istotne, a co nie ma znaczenia dla jej rozstrzygnięcia. Sprawia to, że pytania formułowane przez ławników nieraz są nieistotne dla rozstrzygnięcia sprawy lub mało precyzyjne².

2. Sędzia i ławnik – cechy wspólne oraz różnice

Sędziogo oraz ławnika łączy szereg cech wspólnych, co sprawia, że pozycja tego drugiego jest wysoka – prawie równa sędziemu. Występujące różnice sprawiają jednak, że w ogólnym rozrachunku to sędzia ma więcej praw i w rezultacie posiada silniejszą pozycję podczas procedowania. Poniższa tabela obrazuje zarówno cechy wspólne, jak i różnice w najistotniejszych kwestiach dotyczących sędziego oraz ławnika.

¹ J. Broł, *Ławnik w sądzie. Podstawowe wiadomości*, Warszawa 1990, s. 40–42.

² Zobacz szerzej: Z. Skoczek, *Na marginesie nowej kodyfikacji ławników ludowych w sądach powszechnych*, *Palestra* 1972, Nr 2, s. 71–72.

Najważniejsze cechy wspólne i różnice	Sędzia	Ławnik
Immunitet	Tak	Nie
Niezawisłość oraz podleganie Konstytucji i ustawom	Tak	Tak
Możliwość przewodniczenia na rozprawie	Tak	Nie
Możliwość złożenia zdania odrębnego	Tak	Tak
Podpisanie uzasadnienia orzeczenia	Tak	Tylko wówczas, gdy zostało zgłoszone zdanie odrębne.
Powołanie	Sędziów sądów powszechnych do pełnienia urzędu na stanowisku sędziowskim powołuje Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa.	Ławników do sądów okręgowych oraz do sądów rejonowych wybierają rady gmin, których obszar jest objęty właściwością tych sądów – w głosowaniu tajnym.
Kwalifikacje	Na stanowisko sędziego sądu rejonowego może być powołany ten, kto: a) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich; b) jest nieskazitelnego charakteru; c) ukończył wyższe studia prawnicze w Rzeczypospolitej Polskiej i uzyskał tytuł zawodowy magistra lub zagraniczne studia prawnicze uznane w Rzeczypospolitej Polskiej;	Ławnikiem może być ten, kto: a) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich; b) jest nieskazitelnego charakteru; c) ukończył 30 lat;

Najważniejsze cechy wspólne i różnice	Sędzia	Ławnik
Kwalifikacje (cd.)	d) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków sędziego; e) ukończył 29 lat; f) złożył egzamin sędziowski lub prokuratorski; g) ukończył aplikację sędziowską w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury lub pracował w charakterze asesora prokuratorskiego – co najmniej przez 3 lata przed wystąpieniem o powołanie na stanowisko sędziego.	d) jest zatrudniony, prowadzi działalność gospodarczą lub mieszka w miejscu kandydowania co najmniej od roku; e) nie przekroczył 70 lat; f) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków ławnika; g) posiada co najmniej wykształcenie średnie.
Ślubowanie	Tak	Tak
Wynagrodzenie	Tak	Za czas zwolnienia od pracy ławnik zachowuje prawo do uzyskania od pracodawcy świadczenia ze stosunku pracy, z wyjątkiem prawa do wynagrodzenia; ponadto ławnik za czas wykonywania czynności w sądzie otrzymuje rekompensatę, a dodatkowo ławnicy zamieszkali poza siedzibą sądu otrzymują także diety oraz zwrot kosztów przejazdu i noclegu według zasad ustalonych w tym zakresie dla sędziów.

Najważniejsze cechy wspólne i różnice	Sędzia	Ławnik
Czas pracy	Czas pracy sędziego jest określony wymiarem jego zadań.	Ławnik może być wyznaczony do udziału w rozprawach do 12 dni w ciągu roku; liczba tych dni może być zwiększona przez prezesa sądu tylko z ważnych przyczyn, a zwłaszcza w przypadku konieczności zakończenia rozprawy z udziałem tego ławnika.
Strój urzędowy	Toga; w przypadku przewodniczącego składu orzekającego także łańcuch z wizerunkiem orła.	Toga.
Dodatkowe zatrudnienie	Sędzia nie może podejmować dodatkowego zatrudnienia, z wyjątkiem zatrudnienia na stanowisku dydaktycznym, naukowo-dydaktycznym lub naukowym w łącznym wymiarze nieprzekraczającym pełnego wymiaru czasu pracy pracowników zatrudnionych na tych stanowiskach, jeżeli wykonywanie tego zatrudnienia nie przeszkadza w pełnieniu obowiązków sędziego.	Ustawa nie przewiduje co do zasady żadnych ograniczeń w dodatkowym zatrudnieniu ławników, z tym tylko, że nie można być ławnikiem w więcej niż jednym sądzie.
Składanie oświadczeń o stanie majątkowym	Tak	Nie

Najważniejsze cechy wspólne i różnice	Sędzia	Ławnik
Zawiadomienie o własnej sprawie, która toczy się przed sądem	Sędzia sądu rejonowego i sędzia sądu okręgowego jest obowiązany niezwłocznie zawiadomić prezesa sądu okręgowego, sędziego sądu apelacyjnego i prezesa sądu okręgowego prezesa sądu apelacyjnego, a prezes sądu apelacyjnego Ministra Sprawiedliwości o toczącej się sprawie sądowej, w której występuje jako strona lub uczestnik postępowania.	Nie
Odpowiedzialność dyscyplinarna	Za przewinienia służbowe, w tym za oczywistą i rażącą obrazę przepisów prawa i uchybienia godności urzędu (przewinienia dyscyplinarne), sędzia odpowiada dyscyplinarnie.	Ustawa nie przewiduje odpowiedzialności dyscyplinarnej ławników.
Forum (dotyczy orzekania w sprawach I i II instancji)	Orzeka zarówno w sprawach pierwszoinstancyjnych, jak i w sprawach drugoinstancyjnych	Bierze udział wyłącznie w sprawach rozpoznawanych przez sąd w I instancji.
Wykształcenie	Wymagane jest ukończenie wyższych studiów prawnych.	Wymagane jest posiadanie co najmniej średniego wykształcenia.
Czas wykonywania obowiązków związanych z orzekaniem	Nie dłużej niż do ukończenia 70 lat.	Ławnikiem może zostać osoba, której górna granica wieku w chwili wyboru nie przekroczyła 70 lat.

3. Ławnik jako funkcjonariusz publiczny

Przepis art. 115 § 13 KK obok m.in. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, posła, senatora, radnego, sędziego, prokuratora wymienia także ławnika, nadając mu tym samym status funkcjonariusza publicznego. Oznacza to, że ławnik korzysta z ochrony prawnej przewidzianej dla funkcjonariuszy publicznych. Warto w tym miejscu wspomnieć, że ustawodawca przewidział surowszą karę za np. naruszenie nietykalności cielesnej funkcjonariusza publicznego (art. 222 § 1 KK), za czynną napaść na funkcjonariusza publicznego (art. 223 KK), za wymuszenie na funkcjonariuszu (art. 224 § 2 KK), za znieważenie funkcjonariusza publicznego (art. 226 § 1 KK) czy też za poświadczenie nieprawdy (art. 272 KK). W niektórych sytuacjach funkcjonariusz publiczny jest podmiotem czynu zabronionego. Dotyczy to takich przestępstw, jak: nadużycie władzy (art. 231 § 1 KK), wymuszenie oświadczenia lub informacji przez funkcjonariusza publicznego (art. 246 KK), ujawnienie informacji stanowiącej tajemnicę (art. 266 § 2 KK).

4. Wymagania dla kandydatów na ławników

Ustawa o ustroju sądów powszechnych z 2001 r., odnosząc się do wyboru ławnika, reguluje zarówno pozytywne, jak i negatywne przesłanki jego wyboru. Innymi słowy, aby konkretna osoba została wybrana na ławnika, muszą zostać spełnione wszystkie przesłanki pozytywne, które wyczerpująco zostały wymienione w przepisie art. 158 PrUSP, oraz nie może zająć żadna z przesłanek ujemnych, o których mowa w art. 159 PrUSP. Określenie w przepisach art. 158 § 1 PrUSP oraz art. 159 § 1 PrUSP przesłanek (cech, wymagań) zarówno pozytywnych, jak i negatywnych dotyczących ławników odnosi się w istocie do samej możliwości kandydowania, do możliwości uczestniczenia w wyborach wyłaniających ławników. Fakt niewybrania na ławnika nie jest jeszcze naruszeniem interesu prawnego. Żaden przepis prawa nie gwarantuje bowiem takiego wyboru. Wręcz przeciwnie, kandydując, trzeba liczyć się z tym, że nie zostanie się wybranym³.

Ławnikiem może być ten, kto:

- 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich;
- 2) jest nieskazitelnego charakteru;
- 3) ukończył 30 lat;
- 4) jest zatrudniony, prowadzi działalność gospodarczą lub mieszka w miejscu kandydowania co najmniej od roku (przesłankę tę należy odnieść zarówno do czasu zatrudnienia, prowadzenia działalności gospodarczej, jak i czasu zamieszkania);
- 5) nie przekroczył 70 lat;
- 6) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków ławnika;
- 7) posiada co najmniej wykształcenie średnie.

Charakterystyczne jest to, że do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy na ławnika powinna być wybrana osoba wykazująca szczególną znajomość

³ Wyrok WSA w Warszawie z 21.8.2008 r., VI SA/Wa 2214/07, Legalis.

spraw pracowniczych. Chociaż ustawa wymaga od ławnika kandydującego do wybrania go do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy szczególnej znajomości spraw pracowniczych, to jednak na takiego kandydata nie nakłada żadnych szczególnych obowiązków. Niewątpliwie przymiot taki posiada pracownik zajmujący się w zakładzie pracy sprawami pracowniczymi.

Analizując wymienione powyżej przesłanki, dochodzi się do wniosku, że aby zostać wybranym na ławnika, należy być – najogólniej rzecz ujmując – nie tylko wzorowym wręcz obywatelem (nieskazitelnego charakteru), być związanym z terenem, z którego się kandyduje, miejscem zatrudnienia lub zamieszkania, ale nadto mieć odpowiedni wiek (ukończone 30 lat oraz nieprzekroczone 70 lat), odpowiednie wykształcenie (co najmniej średnie), duże doświadczenie życiowe, a także wysokie kwalifikacje moralne. Oczywiście jest także, że kandydat na ławnika nie może być pozbawiony praw publicznych prawomocnym wyrokiem, zaś stan jego zdrowia musi mu pozwalać na wykonywanie mandatu ławnika. Warto odnotować, że okoliczność, iż ławnikiem może zostać osoba, której górna granica wieku w chwili wyboru nie przekroczyła 70 lat, oznacza, że ławnik może sprawować swoje obowiązki przez jedną kadencję, jeżeli w czasie jej trwania przekroczy wspomniany powyżej wiek. Ważne jest, aby granicy tego wieku nie przekroczył w momencie wyboru. Rozwiązanie to sprawia, że teoretycznie ławnik może dłużej wykonywać swoje obowiązki niż sędzia zawodowy, który może wymierzać sprawiedliwość do 70. roku życia⁴.

Sposób obliczania wieku kandydata na ławnika regulują przepisy Kodeksu cywilnego (zob.: art. 110 oraz art. 112). Rada gminy dokonuje wyboru ławników spośród kandydatów, którzy najpóźniej do dnia wyborów ukończyli 30 lat, ale nie przekroczyli wieku 70 lat. Innymi słowy mają więcej niż 30 lat, ale mniej niż 70 lat, a dzień ich 30. lub 70. urodzin nie przypada w dniu wyborów, o których mowa powyżej. Określoną liczbę lat dana osoba kończy z początkiem ostatniego dnia, który datą odpowiada początkowemu dniowi terminu⁵.

Nieskazitelności, którą to cechę powinien posiadać ławnik, jak podnosi się w doktrynie, nie należy mylić z niekaralnością lub opinią policji, że dana osoba nie miała problemów ze służbami porządkowymi, np. z izbą wytrzeźwień, czy nie płaciła mandatów⁶.

5. Przesłanki negatywne wyboru na ławnika

Przepis art. 159 PrUStP, regulując negatywne przesłanki wyboru ławnika, jednoznacznie wymienia osoby, które nie mogą być ławnikami, a zatem uprawniony organ (rada gminy) nie może dokonać ich wyboru, gdyż podjęcie w takiej sytuacji pozytywnej uchwały o wyborze ławnika byłoby sprzeczne z obowiązującym

⁴ Zobacz szerzej: *T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski*, Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz, Warszawa 2009, s. 634–637.

⁵ *L. Klata-Wertelecka*, Wiek jako przesłanka kandydowania na ławnika, Nowe Zeszyty Samorządowe 2004, Nr 6, s. 66.

⁶ *I. Krześnicki*, Ławnik ludowy, czyli ławnik, Rzeczpospolita 2003, Nr 6, s. 2.

prawem, co w konsekwencji skutkować powinno nieważnością takiej uchwały. Warto zatem w tym miejscu nadmienić, że ławnikami nie mogą być:

- 1) osoby zatrudnione w sądach powszechnych i innych sądach oraz w prokuraturze;
- 2) osoby wchodzące w skład organów, od których orzeczenia można żądać skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego;
- 3) funkcjonariusze policji oraz inne osoby zajmujące stanowiska związane ze ściganiem przestępstw i wykroczeń;
- 4) adwokaci i aplikanci adwokacy;
- 5) radcy prawni i aplikanci radcowscy;
- 6) duchowni;
- 7) żołnierze w czynnej służbie wojskowej;
- 8) funkcjonariusze Służby Więziennej;
- 9) radni gminy, powiatu i województwa.

Znamienne jest także to, że nie można być ławnikiem jednocześnie w więcej niż jednym sądzie.

Określenie przesłanek (cech, wymagań), zarówno pozytywnych, jak i negatywnych, dotyczących ławników odnosi się w istocie do samej możliwości kandydowania (uczestniczenia w wyborach wyłaniających ławników), ponieważ samo spełnienie wszystkich warunków pozytywnych oraz niezaisntnienie żadnej przesłanki negatywnej dotyczącej wyboru ławników nie stanowi gwarancji dokonania wyboru określonej osoby na ławnika, a jedynie sprawia, że spełnione są warunki formalne do kandydowania na ławnika⁷.

W kontekście ujemnych przesłanek dotyczących wyboru ławników, wynikających z treści przepisu art. 159 PrUSP, pewne zdziwienie może budzić fakt, że ławnikami nie mogą być adwokaci i aplikanci adwokacy oraz radcy prawni i aplikanci radcowscy, podczas gdy zakaz ten nie dotyczy już notariuszy i aplikantów notarialnych oraz komorników i ich aplikantów. Podobnie także ławnikami nie mogą być radni gminy, powiatu i województwa, natomiast wydaje się, że nie stoi na przeszkodzie żaden zakaz ustawowy, aby ławnikiem był poseł oraz senator.

Wprawdzie ławnikami nie mogą być osoby zatrudnione w sądach powszechnych i innych sądach oraz w prokuraturze, to jednak nic nie stoi na przeszkodzie, aby ławnikiem została osoba, która posiada ukończone studia prawnicze oraz zdany egzamin sędziowski czy też prokuratorski, z tym tylko, że nie może być pracownikiem wspomnianych powyżej organów.

W piśmiennictwie przyjęła się szeroka wykładnia określenia „osób wchodzących w skład organów, od których orzeczenia można żądać skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego”. Chodzi tu zatem nie tylko o postępowanie przed sądem powszechnym, ale także np. o postępowanie przed SN, wojewódzkim sądem administracyjnym czy też NSA. W tym stanie rzeczy stwierdzić należy, że ławnikiem nie może być członek samorządowego kolegium odwoławczego, a także członek sądu dyscyplinarnego, o ile tylko odwołania od takich orzeczeń przysługiwać będą do sądu. Do osób zajmujących stanowiska związane

⁷ Zobacz także: wyrok WSA w Warszawie z 21.8.2008 r., VI SA/Wa 2214/07, Legalis.

ze ściganiem przestępstw i wykroczeń zaliczamy m.in. funkcjonariuszy służby celnej, Państwowej Inspekcji Pracy czy też inspektorów kontroli skarbowej. Odnotować należy także, że w przypadku duchownych przyjmuje się, iż ławnikiem nie może być duchowny żadnego z wyznań, które jest uznane w Polsce⁸.

6. Zasady i tryb wyboru ławników

Ławników do sądów okręgowych oraz do sądów rejonowych wybierają rady gmin, których obszar jest objęty właściwością tych sądów – w głosowaniu tajnym. Wybory są przygotowywane przez gminy jako zadanie zlecone z zakresu administracji rządowej (art. 160 PrUSP). Mówiąc o wyborze ławników tylko przez rady gmin, nie sposób nie wspomnieć o orzeczeniu Trybunału Konstytucyjnego, który w wyroku z 29.11.2005 r. uznał, że art. 160 PrUSP w zakresie, w jakim upoważnia rady gmin do wyłącznego wyboru ławników, jest zgodny z Konstytucją RP⁹.

Rada gminy nie może jednak dokonać wyboru dowolnej ilości ławników. Liczbę ławników wybieranych przez poszczególne rady gmin do wszystkich sądów działających na obszarze właściwości sądu okręgowego, w tym także liczbę ławników do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy, ustala kolegium sądu okręgowego, natomiast liczbę ławników do poszczególnych sądów rejonowych ustala także kolegium sądu okręgowego, z tym, że w tym zakresie musi zasięgnąć opinii prezesów poszczególnych sądów rejonowych. Prezes sądu okręgowego podaje liczbę ławników do wiadomości właściwym radom gminy, najpóźniej na 30 dni przed upływem terminu zgłaszania kandydatów (art. 161 PrUSP).

Niewątpliwie tryb wyboru ławników wiąże się ze zgłaszaniem kandydatów, co jest pierwszym stadium wyboru ławnika. Kandydatów na ławników mogą zgłaszać radom gmin prezesi właściwych sądów, stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe, zarejestrowane na podstawie przepisów prawa, z wyłączeniem partii politycznych, oraz co najmniej 50 obywateli mających czynne prawo wyborcze, zamieszkujących stale na terenie gminy dokonującej wyboru, w terminie do dnia 30 czerwca ostatniego roku kadencji. Trudno byłoby przyjąć, aby w procesie rekrutacji ławników (osób sprawujących władzę sądowniczą) czynny udział brały partie polityczne, których celem jest zdobycie władzy ustawodawczej i wykonawczej. Przyjęcie takiego rozwiązania w ustawie mogłoby prowadzić do podważenia konstytucyjnej zasady trójpodziału władzy¹⁰.

Do zgłoszenia kandydata na ławnika dokonanego na karcie zgłoszenia dołącza się następujące dokumenty:

- 1) informację z Krajowego Rejestru Karnego dotyczącą zgłaszanej osoby;
- 2) oświadczenie kandydata, że nie jest prowadzone przeciwko niemu postępowanie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe;

⁸ Zobacz szerzej: T. Ereciński, J. Gudowski, J. Hwulski, *op. cit.*, s. 639–640.

⁹ P 16/04, OTK-A 2005, Nr 10, poz. 119.

¹⁰ Wyrok WSA w Warszawie z 12.11.2007 r., IV SA/Wa 1119/07, Lex nr 461363.

- 3) oświadczenie kandydata, że nie jest lub nie był pozbawiony władzy rodzicielskiej, a także że władza rodzicielska nie została mu ograniczona ani zawieszona;
- 4) zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia, wystawione przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej w rozumieniu przepisów o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, stwierdzające brak przeciwwskazań do wykonywania funkcji ławnika;
- 5) dwa zdjęcia zgodne z wymogami stosowanymi przy składaniu wniosku o wydanie dowodu osobistego (art. 162 PrUSP).

Naruszenie wymogów polegających na konieczności załączenia do zgłoszenia kandydata na ławnika informacji z Krajowego Rejestru Karnego stanowi wyraźne i istotne naruszenie prawa¹¹. Chodzi tutaj o załączenie danych o karalności dotyczących kandydata na ławnika.

Obowiązek przygotowania prawidłowego ogłoszenia o zgłaszaniu kandydatów na ławników ciąży na wójcie gminy jako na organie wykonawczym gminy. Czynność ta mieści się bowiem w pojęciu „przygotowania wyborów”¹².

Znamienne jest to, że rady gmin zasięgają od komendanta wojewódzkiego policji albo komendanta stołecznego policji informacji o kandydatach na ławników. Rodzaj owej informacji nie jest jednak określony przez ustawę. Ustawa stanowi jedynie, że informacje o kandydacie na ławnika uzyskuje się i sporządza na zasadach określonych dla informacji o kandydacie do objęcia stanowiska sędziowskiego (art. 162 § 9 PrUSP). Przyjąć należy, że właściwym miejscowo komendantem wojewódzkim policji będzie organ właściwy ze względu na miejsce zamieszkania kandydata na ławnika. Zasadniczo policja sporządza opinie w oparciu o posiadane informacje. Jeżeli jednak takich informacji policja samodzielnie nie będzie posiadała, wydaje się, że należy sięgnąć do wywiadu środowiskowego przeprowadzonego w miejscu zamieszkania kandydata¹³.

Termin wyboru ławników sprecyzowany jest w ustawie i dokonywany jest najpóźniej w październiku roku kalendarzowego, w którym upływa kadencja dotychczasowych ławników. Przed przystąpieniem do wyborów rada gminy powołuje zespół, który przedstawia na sesji rady gminy swoją opinię o zgłoszonych kandydatach, w szczególności w zakresie spełnienia przez nich wymogów określonych w ustawie (art. 163 PrUSP). Wadliwa opinia zespołu opiniodawczego ds. wyboru ławników pozwala uznać, że uchwała w sprawie wyboru ławników została podjęta bez uzyskania opinii w rozumieniu art. 163 § 2 PrUSP¹⁴. Zespół opiniujący ma za zadanie jedynie sporządzić opinie o kandydatach i przedstawić je radnym, którzy w głosowaniu tajnym sami podejmują decyzję, czy opinia wystawiona o konkretnym kandydacie przekonuje ich co do posiadanych przez kandydata kwalifikacjach, czy też stwierdzą, że dana osoba nie może pełnić tak ważkiej roli w polskim sądownictwie, jaką jest rola ławnika. Prawo o ustroju

¹¹ Wyrok WSA w Krakowie z 26.2.2008 r., III SA/Kr 917/07, Legalis.

¹² Postanowienie WSA w Warszawie z 19.6.2006 r., IV SA /Wa 532/06, Lex nr 230631.

¹³ Zobacz także: *P. Chmielnicki*, Pozbawienie mocy uchwały w sprawie wyboru ławników sądów powszechnych, PS 2006, Nr 1, s. 104–105.

¹⁴ Wyrok WSA w Krakowie z 26.2.2008 r., III SA/Kr 917/07, Legalis.

sądów powszechnych nie daje przewodniczącemu rady uprawnienia do samodzielnego decydowania, spośród jakich osób nastąpi wybór ławników. To radni, po zapoznaniu się z opiniami dotyczącymi wszystkich kandydatów, podejmują decyzję, którzy z nich zostaną wybrani na ławników¹⁵. W obowiązujących przepisach nie ma żadnych podstaw do przyznania komisji rady gminy, która zajmuje się przygotowaniem opinii o kandydacie na ławnika, jakichkolwiek kompetencji w zakresie „wstępnej selekcji” kandydatów, gdyż wybór ławników należy do wyłącznej kompetencji rady gminy, a nie komisji¹⁶.

Na podstawie delegacji ustawowej zawartej w przepisie art. 162 § 11 PrUSP Minister Sprawiedliwości wydał 9.6.2011 r. rozporządzenie w sprawie sposobu postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników oraz wzoru kart zgłoszenia¹⁷. Rozporządzenie to określa sposób postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników, wzór karty zgłoszenia oraz sposób ich udostępniania. Warto w tym miejscu podkreślić, że zgłoszenie kandydatów na ławników następuje na karcie zgłoszenia (według załączonego do rozporządzenia, o którym mowa powyżej, wzoru).

Po przeprowadzeniu wyborów rada gminy przesyła niezwłocznie właściwemu sądowi karty kandydatów, którzy zostali wybrani na ławników, wraz z załączonymi do nich dokumentami oraz informacje o wybranych ławnikach uzyskane od komendanta wojewódzkiego policji albo od komendanta stołecznego policji, w trybie przewidzianym art. 162 § 9 PrUSP.

Omawiając zasady wyboru ławników, warto wspomnieć, że skoro wszelkiego rodzaju rozstrzygnięcia (akty woli) podejmowane przez radę gminy mają formę uchwały, to muszą zapadać w trybie i na zasadach określonych w art. 14 ustawy z 8.3.1990 r. o samorządzie gminnym¹⁸, chyba że przepis szczególny, i to rangi ustawowej, stanowi inaczej. Takim przepisem szczególnym, wprowadzającym modyfikację do podstawowego trybu podejmowania uchwał przez rady gmin, jest m.in. art. 160 § 1 PrUSP, nakazujący wybór ławników w głosowaniu tajnym¹⁹.

Wybór ławników przez organ kolegialny gminy, jakim jest rada gminy, ma miejsce w formie uchwały, nawet jeżeli nie została ona tak nazwana. Sposób techniczny, w jaki dochodzi do podjęcia uchwały, jest z reguły dookreślony przez poszczególne organy administracji w postaci różnego rodzaju regulaminów. Swoboda w tym zakresie ograniczona jest jednak postanowieniami art. 14 SamGminU, który ma charakter bezwzględnie obowiązujący, i w uregulowaniach o charakterze wewnętrznym jego obowiązywanie nie może być wyłączone. Oznacza to, że jeżeli przepisy rangi ustawowej nie wprowadzają odmiennych rozwiązań, to każda uchwała rady gminy powinna być podjęta zwykłą większością głosów.

¹⁵ Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 4.9.2007 r., II SA/Go 472/07, niepubl.

¹⁶ P. Chmielnicki, *op. cit.*, s. 105.

¹⁷ Dz.U. Nr 121, poz. 693.

¹⁸ Tekst jedn. Dz.U. z 2001 r. Nr 142, poz. 1591 ze zm., dalej jako: SamGminU.

¹⁹ Wyrok NSA z 13.11.2008 r., II OSK 1262/08, Legalis.

Zwykła większość głosów będzie osiągnięta, jeżeli liczba głosów za jest większa od liczby głosów przeciw.

Jeśli głosowanie przebiegło w ten sposób, że radni biorący udział w podejmowaniu uchwały w sprawie wyboru ławników mieli możliwość wypowiedzenia się, czy popierają określonych kandydatów na liście, to nie oznacza to, że brak oddania głosu na konkretnego kandydata nie ma wpływu na prawidłowość podjętej uchwały. Jeżeli bowiem któryś z radnych nie popiera któregoś z przedstawionych kandydatów, oznacza to, że jest przeciwny jego wyborowi lub wstrzymuje się od głosu. Jeżeli zatem za kandydatem spośród wszystkich głosów oddano równo połowę, to znaczy, że nie popierała go wymagana przez art. 14 SamGminU zwykła większość głosów²⁰. Warto odnotować także, że podjęcie przez radę gminy uchwały bez zapoznania się z wszystkimi wymaganymi przez ustawę informacjami na temat kandydatów stanowi rażące naruszenie prawa i w rezultacie powinno skutkować nieważnością podjętej uchwały²¹.

7. Wpis na listę ławników oraz ślubowanie

Listę wybranych ławników wraz z niezbędnymi dokumentami zebranymi w trakcie procedury wyboru rady gmin, które dokonały ich wyboru, przesyłają prezesom właściwych sądów. Spośród wybranych ławników znajdujących się na liście rady gmin wskazują ławników do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy. Znamienne jest to, że to do prezesa sądu, a nie do przewodniczącego rady gminy należy wręczenie ławnikom zawiadomienia o wyborze. Także prezes sądu odbiera od nowo wybranych ławników ślubowanie według roty ustalonej dla sędziów, z odpowiednią zmianą.

Po odebraniu ślubowania prezes właściwego sądu wpisuje ławnika na listę ławników, którzy mogą być wyznaczani do orzekania, i wydaje mu legitymację (art. 164 PrUSP). Dopiero wówczas ławnik może wykonywać swoje czynności orzecznicze, a zatem sam wybór na ławnika dokonany przez radę gminy, bez odebrania ślubowania i wpisania na listę ławników, nie daje wybranemu ławnikowi prawa do orzekania. Wydanie legitymacji stanowi jedynie potwierdzenie faktu wpisania konkretnej osoby na listę ławników.

Rota przysięgi ławniczej wymienia wszystkie najważniejsze przymioty, którymi powinien się kierować ławnik w trakcie wykonywania swojej funkcji. Brzmi w sposób następujący: „Ślubuję uroczyście jako ławnik sądu powszechnego służyć wiernie Rzeczypospolitej Polskiej, stać na straży prawa, obowiązki ławnika wypełniać sumiennie, sprawiedliwość wymierzać zgodnie z przepisami prawa, bezstronnie według mego sumienia, dochować tajemnicy prawnie chronionej, a w postępowaniu kierować się zasadami godności i uczciwości”. Składający ślubowanie może dodać na końcu zwrot: „Tak mi dopomóż Bóg”.

²⁰ Wyrok WSA z Bydgoszczy z 5.5.2008 r., II SA/Bd 930/07, Legalis.

²¹ P. Chmielnicki, *op. cit.*, s. 106.

8. Kadencja ławnika

Kadencja ławników sądów okręgowych i rejonowych trwa 4 lata następujące po roku, w którym dokonano wyborów, jednak mandat ławnika wybranego dodatkowo wygasa z upływem kadencji ogółu ławników. Po upływie kadencji ławnik może brać udział jedynie w rozpoznawaniu sprawy rozpoczętej wcześniej z jego udziałem, do czasu jej zakończenia (art. 165 PrUSP). Przepisy ustawy nie przewidują żadnych ograniczeń w ilości kadencji ławnika. Innymi słowy można być wybranym na ławnika sądowego przez radę gminy na dowolną ilość kadencji, a jedynym ograniczeniem jest górna granica wieku ławnika, która w chwili jego wyboru nie może przekroczyć 70 lat.

9. Odwołanie ławnika i wygaśnięcie mandatu

Mandat ławnika wygasa w razie prawomocnego skazania za przestępstwo bądź wykroczenie, w tym również za przestępstwo lub wykroczenie skarbowe. Rada gminy, która wybrała ławnika, stwierdza wygaśnięcie mandatu z tego powodu i informuje o tym prezesa właściwego sądu (art. 166 § 1 PrUSP).

Rada gminy, która wybrała ławnika, może go odwołać na wniosek prezesa właściwego sądu w razie zaistnienia jednej z niżej wymienionych sytuacji:

- 1) niewykonywania obowiązków ławnika;
- 2) zachowania godzącego w powagę sądu;
- 3) niezdolności do wykonywania obowiązków ławnika (art. 166 § 2 PrUSP).

W praktyce przyczyna odwołania ławnika bywa różna. Często związane jest to z potrzebą dbałości o autorytet i powagę sądu. Chodzi tutaj o zachowania ławnika nie tylko w sądzie, ale także w życiu prywatnym, w lokalu publicznym oraz w zakładzie pracy. Jako przykłady zachowań godzących w powagę sądu można podać nadużywanie alkoholu przez ławnika, odmowę podpisania wyroku w sytuacji, gdy ławnik został przegłosowany, itp.

Niewykonanie obowiązków przez ławnika sprowadza się przede wszystkim do nieusprawiedliwionego niestawiennictwa na rozprawie, co powoduje konieczność jej odwołania i wyznaczenia kolejnego terminu. Także niezdolność ławnika do wykonywania obowiązków może być podstawą jego odwołania. Dotyczy to niezdolności powstałej z przyczyn, które są niezależne od ławnika, a mianowicie z powodu choroby czy też powstałego kalectwa, co uniemożliwia należyte wywiązywanie się z obowiązków ławniczych²². Choroba sama przez się nie musi, choć może, powodować niezdolności do pełnienia funkcji ławnika. Chodzi o związek między stanem zdrowia a niezdolnością do wykonywania funkcji ławnika²³.

Wniosek o odwołanie ławnika jest składany łącznie z opiniami właściwej rady ławniczej oraz kolegium właściwego sądu okręgowego albo z oświadczeniem prezesa właściwego sądu, że taka opinia lub takie opinie nie zostały wydane w terminie 21 dni od dnia doręczenia wniosku do zaopiniowania. W przypadku braku opinii prezes właściwego sądu przedkłada radzie gminy wraz z wnioskiem

²² J. Broł, *op. cit.*, s. 45–46.

²³ Wyrok WSA w Warszawie z 17.4.2007 r., VI SA/Wa 241/07, Legalis.

potwierdzenie doręczenia podmiotowi uprawnionemu do wydania opinii prośby o jej wydanie. Niewydanie opinii w terminie uważa się za niezgłoszenie uwag do wniosku (art. 166 § 2a PrUSP). Przed podjęciem uchwały w sprawie wniosku o odwołanie ławnika przewodniczący rady gminy umożliwi wysłuchanie ławnika i jego udział w posiedzeniu właściwej komisji i w sesji rady gminy, na których taki wniosek będzie opiniowany i rozpoznawany. O terminach posiedzenia komisji i sesji rady gminy ławnik jest powiadamiany na piśmie co najmniej z siedmiodniowym wyprzedzeniem, w trybie i w sposób przewidziany w Kodeksie postępowania administracyjnego (art. 166 § 2b PrUSP).

Uchwała rady gminy w sprawie odwołania ławnika, mimo że dotyczy sprawy indywidualnej, nie ma charakteru decyzji administracyjnej w rozumieniu KPA, ale ze względu na swój przedmiot podlega kontroli sądu administracyjnego i nie jest wyłączona z możliwości zaskarżenia do sądu administracyjnego²⁴.

Przed upływem kadencji mandat ławnika wygasa z dniem doręczenia mu zawiadomienia prezesa sądu o skreśleniu z listy ławników wskutek zrzeczenia się mandatu z ważnych przyczyn lub odwołania ławnika przez radę gminy (art. 166 § 3 PrUSP).

Warto także odnotować, że w czasie trwania kadencji nie powołuje się ławnika do pełnienia obowiązków w przypadku:

- 1) ujawnienia okoliczności, które nie pozwalały na jego wybór;
- 2) wszczęcia postępowania o odwołanie ławnika – do czasu podjęcia przez radę gminy uchwały w przedmiocie odwołania;
- 3) wszczęcia przeciwko ławnikowi postępowania o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe – do czasu prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy (art. 167 § 1 PrUSP). Tym samym przewidziane tutaj rozwiązania ustawowe zapewnia kontrolę ze strony organów władzy sądowniczej (prezesów sądów) legalności wyboru każdego ławnika.

W przypadku zniesienia sądu, ośrodka zamiejscowego lub wydziału zamiejscowego – ławnicy tych jednostek stają się ławnikami sądów, które przejmują kompetencje zniesionych jednostek (art. 167 § 2 PrUSP).

10. Uzupełniające wybory ławników

Przepis art. 168 PrUSP przewiduje, że w razie potrzeby, zwłaszcza z powodu zmniejszenia się w czasie kadencji liczby ławników, rada gminy na wniosek prezesa sądu okręgowego dokonuje uzupełnienia listy, wybierając nowych ławników w sposób określony w ustawie. Oznacza to, że uzupełniające wybory ławników może przeprowadzić rada gminy wyłącznie na wniosek właściwego prezesa sądu okręgowego. W żadnym wypadku nie może tego uczynić z własnej inicjatywy. Wybory uzupełniające przeprowadza się przede wszystkim, gdy ulegnie zmniejszeniu liczba ławników w związku z odwołaniem lub wygaśnięciem mandatów ławniczych. Może to także nastąpić w związku ze znacznym zwiększeniem wpływu spraw rozpoznawanych w składach z udziałem ławników.

²⁴ Wyrok WSA w Warszawie z 9.3.2006 r., VI SA/Wa 1182/05, Legalis.

11. Rady ławnicze – sposób wyboru, skład i struktura organizacyjna

Ławnicy każdego sądu wybierają ze swego grona radę ławniczą, jej przewodniczącą i zastępców (art. 175 § 1 PrUSP). Wybrana rada ławnicza oraz przewodniczący i jego zastępcy stanowią formę reprezentacji ogółu ławników. Każdy sąd musi mieć swoją radę ławniczą. Przepisy nie dopuszczają możliwości wyboru jednej rady ławniczej dla więcej niż jednego sądu (np. dla wszystkich sądów rejonowych w okręgu sądu okręgowego).

Wydane przez Ministra Sprawiedliwości na podstawie upoważnienia ustawowego zawartego w art. 175 § 2 PrUSP rozporządzenie z 31.1.2006 r. w sprawie sposobu wyboru, składu i struktury organizacyjnej, trybu działania oraz szczegółowych zadań rady ławniczej²⁵ reguluje następujące kwestie:

- 1) sposób wyboru ławników do rady ławniczej i jej skład,
- 2) strukturę organizacyjną rady,
- 3) tryb działania rady,
- 4) szczegółowe zadania rady,
- 5) zakres współpracy z prezesem sądu.

W skład rady ławniczej wchodzi:

- 1) przewodniczący,
- 2) dwóch zastępców przewodniczącego,
- 3) członkowie.

Wyboru członków rady ławniczej dokonuje się na pierwszym zebraniu ławników zwołanym przez prezesa sądu, chyba że prezes sądu zarządzi inaczej. Wyboru dokonuje ogół ławników sądu. Członkowie rady wybierani są w składzie reprezentatywnym dla wydziałów sądu – w liczbie od 8 do 20 ławników. Do ważności wyboru członków rady konieczna jest zwykła większość głosów ławników obecnych na zebraniu. O jawności albo tajności głosowania decydują zebrani ławnicy zwykłą większością głosów. Przewodniczący rady i jego zastępcy wybierani są także na pierwszym zebraniu rady.

12. Tryb działania i zadania rady ławniczej

Do zadań rady ławniczej należy w szczególności podnoszenie poziomu pracy ławników i ich reprezentowanie oraz pobudzanie działalności wychowawczej ławników w społeczeństwie (art. 175 § 2 PrUSP).

Rada działa według uchwalonego przez nią regulaminu pracy, wyraża opinie, zgłasza wnioski i podejmuje uchwały w sprawach należących do jej kompetencji. Do ważności uchwał rady konieczna jest obecność co najmniej połowy jej członków. Uchwały rady zapadają zwykłą większością głosów. W razie równości głosów decyduje głos przewodniczącego. O jawności albo tajności głosowania uchwał decyduje rada. O treści uchwał rada zawiadamia niezwłocznie prezesa sądu oraz wszystkich ławników.

Do zadań rady ławniczej należy:

- 1) reprezentowanie wszystkich ławników w sądzie;

²⁵ Dz.U. Nr 23, poz. 174.

- 2) współdziałanie z prezesem sądu w zakresie sporządzania list ławników do poszczególnych wydziałów sądu;
- 3) współdziałanie z prezesem sądu w zakresie podjęcia działań zmierzających do odwołania z funkcji ławnika;
- 4) podejmowanie działań umożliwiających podnoszenie poziomu pracy wykonywanej przez ławników;
- 5) współdziałanie z prezesem sądu w ustalaniu przez niego terminów i tematyki narad sędziowsko-ławniczych;
- 6) przedstawianie prezesowi sądu propozycji dotyczących potrzeb szkoleniowych, w tym zakresu tematycznego i form szkolenia ławników;
- 7) wydawanie opinii w sprawach przedłożonych przez prezesa sądu;
- 8) opracowanie projektu regulaminu pracy rady;
- 9) przekazywanie prezesowi sądu oraz rzecznikowi prasowemu sądu, na ich prośbę, informacji o działalności ławników.

Rozdział 3. Prawa i obowiązki ławnika. Udział ławnika w sprawie cywilnej i karnej

1. Obowiązki prezesa sądu w zakresie organizacji pracy ławników

Prezesi sądów w zakresie administracji sądowej mają obowiązek:

- 1) organizować szkolenia dla ławników,
- 2) ustalać sposób korzystania z list ławników przez poszczególne wydziały sądu, zapewniając możliwie równomierny ich udział w rozprawach,
- 3) prowadzić ewidencję udziału ławników w rozprawach,
- 4) zapewnić ławnikom odpowiednie warunki pracy, w tym lokalowe, dostęp do literatury fachowej oraz urządzeń biurowych, które umożliwią wykonanie ich obowiązków orzeczniczych,
- 5) bieżącej współpracy z radą ławniczą, w szczególności poprzez ustalanie terminów i tematyki narad sędziowsko-ławniczych, współdziałania w zakresie sporządzania list ławników do poszczególnych wydziałów oraz podjęcia działań zmierzających do odwołania ławnika z funkcji,
- 6) udostępniać pomieszczenia sądu celem odbycia posiedzeń rady ławniczej.

2. Ławnicy dodatkowi

Do składów orzekających mogą być włączeni ławnicy i sędziowie dodatkowi. Regulują to art. 47 § 1 i 2 oraz art. 171 § 1 i 2 PrUSP.

Prezes sądu może wyznaczyć sędziego dodatkowego do rozprawy, jeżeli istnieje prawdopodobieństwo, że będzie ona trwać dłuższy czas. W razie potrzeby można wyznaczyć dwóch sędziów dodatkowych; w takim przypadku należy wskazać kolejność, w której będą oni wstępować do udziału w naradzie i głosowaniu. Sędzia dodatkowy bierze udział w naradzie i głosowaniu, jeżeli jeden z sędziów nie może uczestniczyć w składzie sądu (art. 47 PrUSP).

Artykuł 171 § 1 i 2 PrUSP jest podobnie zredagowany, tylko pojęcie „sędzia” należy zastąpić pojęciem „ławnik”. Oba artykuły stanowią: „należy wskazać kolejność, w której będą oni wstępować do udziału w naradzie i głosowaniu”. Czyni to prezes sądu w swoim zarządzeniu.

Ławnicy i sędziowie dodatkowi muszą brać udział w rozprawach, mogą zadawać pytania, nie mogą jednak brać udziału w naradzie nad wyrokiem czy wpadkowymi postanowieniami.

Skład orzekający nie jest tajemnicą, więc strony mogą składać wnioski o wyłączenie członków tego składu, łącznie z sędziami i ławnikami dodatkowymi.

Ławnicy dodatkowi (najczęściej jest on jeden) mają obowiązek zapoznania się z aktami i zachowania tajemnicy w sytuacjach, kiedy jest to przewidziane w przepisach.

3. Obowiązek zachowania tajemnicy o okolicznościach sprawy. Dostęp ławnika do materiałów objętych klauzulą tajności

Bardzo często KPK odwołuje się do tajemnicy, z którą styka się ławnik.

Ustawą z 5.8.2010 r. o ochronie informacji niejawnych¹ uchylono wcześniej obowiązującą ustawę o tej samej nazwie z 22.1.1999 r.² Odmiennie określono pojęcia tajemnicy państwowej, służbowej, zawodowej czy też funkcyjnej. Nadano tym tradycyjnym określeniom nazwy:

- dla dawnej tajemnicy państwowej – informacja niejawna zaopatrzona klauzulą „ściśle tajne” lub „tajne”. W art. 5 ust. 1 i 2 określono desygnaty, którymi charakteryzują się powyższe informacje niejawne,
- tajemnicę zawodową, służbową, określono, jako informacje niejawne zaopatrzone klauzulą „zastrzeżone”, „poufne”; rozwinęto te pojęcia w art. 5 ust. 3 i 4 cyt. ustawy. Te nowe uregulowania pociągnęły za sobą zmianę tradycyjnych określeń w KPK i KK (np. KPK: art. 179, 225 i in.).

Sędziowie i ławnicy nie są objęci postępowaniem sprawdzającym. Przed przystąpieniem do pełnienia obowiązków ławnik zapoznaje się z przepisami o ochronie informacji niejawnych i składa oświadczenie o znajomości tych przepisów. Informacje niejawne mogą być udostępnione ławnikowi tylko w zakresie niezbędnym do pełnienia urzędu. Można więc podsumować ten przepis tak, że dostępność ławnika do informacji niejawnych wiąże się tylko z orzekaniem i dotyczy konkretnych spraw.

Ławnik ze sprawą tajną bądź jej częściami zapoznaje się w tajnej kancelarii. Nie powinien z tego czynić notatek bądź dokonywać nagrań w innej formie, aby utrwalić treść wyjaśnień, zeznań, opinii czy innych dokumentów.

Przewodniczący poucza obecnych na sali rozpraw i innych uczestników postępowania o obowiązku zachowania tajemnicy. Te obowiązki dotyczą wszystkich biorących udział w tym procesie. Ich odpowiedzialność, o której przewodniczący uprzedza z art. 241 KK, nie zwalnia jeszcze od innej odpowiedzialności (np. sędziego, ławnika jako funkcjonariusza publicznego). Ławników może dotyczyć odpowiedzialność z art. 241 KK, art. 265, 266 KK i inne.

¹ Dz.U. Nr 182, poz. 1228.

² Dz.U. Nr 11, poz. 95 ze zm.

4. Udział ławnika w sprawie cywilnej

4.1. Wyznaczenie ławnika do rozprawy

Wyznaczenie składu orzekającego, w tym ławników, do konkretnej sprawy należy do obowiązków przewodniczącego wydziału. O terminie posiedzenia ławnik musi być zawiadomiony co najmniej na 7 dni przed posiedzeniem, a tylko wyjątkowo w terminie krótszym. Sąd zawiadamia jednocześnie o terminie posiedzenia ławnika jego pracodawcę. O każdym przypadku nieusprawiedliwionego nieprzybycia ławnika na posiedzenie przewodniczący składu orzekającego zawiadamia w terminie 3 dni prezesa sądu, a nadto może zawiadomić radę ławniczą.

4.2. Podstawy wyłączenia ławnika

Każda ze stron postępowania ma prawo, aby rozstrzygnięcie w sprawie należało do bezstronnego sądu. Gwarancją tego prawa jest instytucja wyłączenia sędziego uregulowana w art. 48–54 KPC. Przepisy dotyczące wyłączenia sędziego stosuje się odpowiednio do wyłączenia ławnika. Przyczyny wyłączenia można podzielić na dwie kategorie: wyłączenie z mocy ustawy i wyłączenie na wniosek (na mocy postanowienia sądu na żądanie samego sędziego bądź ławnika lub na wniosek strony).

Przyczyny **wyłączenia ławnika z mocy samej ustawy** (tj. z urzędu) zostały enumeratywnie wymienione w art. 48 KPC w zw. z art. 54 KPC.

Zgodnie z tym przepisem ławnik jest wyłączony od rozpoznawania i orzekania z mocy ustawy:

- 1) w sprawach, w których jest stroną lub pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki;
- 2) w sprawach swego małżonka, krewnych lub powinowatych w linii prostej, krewnych bocznych do czwartego stopnia i powinowatych bocznych do drugiego stopnia;
- 3) w sprawach osób związanych z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli;
- 4) w sprawach, w których był lub jest jeszcze pełnomocnikiem albo był radcą prawnym jednej ze stron;
- 5) w sprawach, w których w instancji niższej brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia, jak też w sprawach o ważność aktu prawnego z jego udziałem sporządzonego lub przez niego rozpoznanego oraz w sprawach, w których występował jako prokurator;
- 6) w sprawach o odszkodowanie z tytułu szkody wyrządzonej przez wydanie prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem, jeżeli brał udział w wydaniu tego orzeczenia.

Powody wyłączenia trwają także po ustaniu uzasadniającego je małżeństwa, przysposobienia, opieki lub kurateli.

Udział w postępowaniu sędziego i ławnika wyłączonego z mocy ustawy jest przyczyną nieważności postępowania (art. 379 pkt 4 KPC) i stanowi podstawę środka zaskarżenia, a wypadku uprawomocnienia się orzeczenia podstawę

wznowienia postępowania, jeżeli strona nie mogła się domagać wyłączenia przed uprawomocnieniem orzeczenia.

W wypadku zaistnienia podstaw do wyłączenia z mocy ustawy ławnik winien domagać się wydania postanowienia w tym przedmiocie. Z chwilą złożenia swojego pisma powinien powstrzymać się od podejmowania w sprawie jakichkolwiek czynności.

W przeciwieństwie do taksatywnie wymienionych przyczyn wyłączenia z mocy ustawy przyczyny **wyłączenia na żądanie strony lub na wniosek ławnika** nie zostały ściśle określone. Przesłankę wyłączenia stanowi każda okoliczność, która mogłaby wywołać wątpliwości co do bezstronności ławnika. Jest to stosunek osobisty, emocjonalny, łączący ławnika ze stroną lub jej przedstawicielem, np. mogący być odczytany przez stronę jako rodzący wątpliwości co do bezstronności, niezależnie od własnego przekonania ławnika o ich zasadności. Może on powstać w sytuacji faworyzowania jednej ze stron przy niechęci do strony przeciwnej, jeśli została ona uzewnętrzniona zachowaniem. Przekonanie strony o wadliwości prowadzenia postępowania nie stanowi przesłanki do wyłączenia. Wszelkie uchybienia postępowania mogą być korygowane poprzez wniesienie środka zaskarżenia. Wniosek o wyłączenie winien być złożony na piśmie bądź ustnie do protokołu w sądzie, w którym sprawa się toczy, z uprawdopodobnieniem przyczyny wyłączenia. Winien indywidualizować osobę, której dotyczy, i wskazywać zachowania tej osoby jako przesłanki wyłączenia.

Jeżeli ławnik dostrzeże po swojej stronie przesłanki do wyłączenia, winien niezwłocznie powiadomić przewodniczącego na piśmie o zachodzącej podstawie wyłączenia. W wypadku wyłączenia na wniosek pismo ławnika powinno zawierać żądanie wyłączenia. Jeżeli strona złożyła wniosek do protokołu na rozprawie, rozpoznanie sprawy podlega odroczeniu. Ławnik w związku z wnioskiem o jego wyłączenie winien złożyć wyjaśnienie.

4.3. Przygotowanie do rozprawy

Rozprawa bądź posiedzenie sądu winny być poprzedzone czynnościami sądowymi, które mają na celu przygotowanie sprawy do jej merytorycznego rozstrzygnięcia. Te kwestie regulują poza Kodeksem postępowania cywilnego przepisy regulaminu wewnętrznego urzędowania sądów.

Po wyznaczeniu składu orzekającego do danej sprawy przez przewodniczącego wydziału ławnik ma prawo i obowiązek zapoznać się z aktami sprawy, w której będzie orzekał. Z tego powodu powinien odpowiednio wcześniej udać się do sekretariatu w celu lektury akt, ewentualnie, jeżeli akta nie są obszerne, zapoznać się z nimi w dniu posiedzenia. Niestety praktyka w tym zakresie nie jest zadowalająca, gdyż ławnicy nie przeznaczają odpowiedniej ilości czasu na zapoznanie się z aktami.

Ławnik powinien ponadto przed rozprawą skonsultować się z sędzią referentem danej sprawy w celu ustalenia, jakie przepisy prawa materialnego mają zastosowanie w sprawie. W wypadku przystąpienia do sprawy w toku jej rozpoznania ławnikowi służy prawo do zapoznania się z całością materiału dowodowego dotychczas zgromadzonego w aktach sprawy.

Przed rozprawą sekretariat sporządza wokandę, która zawiera nazwiska sędziego i ławników stanowiących tego dnia skład sędziowski, sygnatury spraw wyznaczonych na posiedzenie z określeniem godziny rozpoczęcia każdej sprawy, nazwiska i imiona stron, osób wezwanych oraz przedmiot żądania. Po jednym egzemplarzu dostaje przewodniczący składu, protokolant, jeden wywieszony jest na drzwiach sali rozpraw bądź przedstawiony w formie elektronicznej. Egzemplarz wokandy otrzymują ławnicy uczestniczący w posiedzeniu. Przewodniczący składu, którym zawsze jest sędzia, zajmuje środkowe miejsce za stołem sędziowskim, pozostali członkowie składu orzekającego zajmują miejsca obok przewodniczącego. Protokolant zajmuje miejsce przy stole sędziowskim po lewej stronie składu orzekającego patrząc od strony przewodniczącego składu. Powód, wnioskodawca, przedstawiciel społeczny prokurator zajmują miejsca przed stołem sędziowskim po prawej stronie, pozwany i inni uczestnicy postępowania – po lewej stronie sądu (§ 80 RegSądR).

4.4. Wywołanie i rozpoczęcie rozprawy. Przedstawienie stanowisk stron

Otwarcie posiedzenia poprzedza **wywołanie sprawy** przez powiadomienie osób oczekujących przed salą rozpraw bezpośrednio lub za pośrednictwem urządzenia elektronicznego. Sprawę wywołuje z reguły protokolant, chyba że jest obecny woźny sądowy. Wywołanie sprawy powinno wskazywać pełne brzmienie imion i nazwisk stron i wskazanie żądania.

W czasie wejścia sądu na salę wszyscy obecni na sali rozpraw powstają z miejsc; podobnie w czasie opuszczania sali przez sąd. W chwili ogłaszania wyroku i odbierania przyrzeczenia od stron czy świadków wszyscy obecni na sali – z wyjątkiem sędziów i ławników – stoją.

W trakcie wystąpienia przed sądem, a także w trakcie, gdy sąd zwraca się do osoby będącej na sali, osoba ta powstaje z zajmowanego miejsca. Przewodniczący posiedzenia może zezwolić, aby siedziała ona w tym czasie w uzasadnionych wypadkach albo jeśli przemawiają za tym względy zdrowotne.

Z reguły tego samego dnia rozpoznawanych jest co najmniej kilka spraw. Rozprawę w pierwszej sprawie poprzedza **otwarcie posiedzenia** poprzez sformułowanie „otwieram posiedzenie w dniu dzisiejszym. Jako pierwsza rozpoznawana będzie sprawa z powództwa...”.

Przed rozpoczęciem rozprawy przewodniczący składu sprawdza **obecność** stron, ich pełnomocników i innych wezwanych osób, odnotowując powyższe w protokole, z zaznaczeniem nieobecności osób wezwanych, a także informacją o prawidłowym bądź nieprawidłowym doręczeniu im wezwania sądowego lub zawiadomienia o rozprawie. Następnie zwraca się do stron, a jeżeli mają ustanowionych pełnomocników, z zapytaniem, czy składają **wnioski formalne** dopuszczalne w tej fazie postępowania przed rozpoczęciem rozprawy. Dopuszczalne jest w tym czasie cofnięcie powództwa i żądanie umorzenia postępowania. Pozostałe wnioski, w tym dowodowe, a także żądanie odroczenia rozprawy składane są po jej rozpoczęciu lub w toku. Zasadą jest rozpatrzenie wniosków stron bezzwłocznie.

Następnie następuje **rozpoczęcie rozprawy** w momencie zabrania głosu przez powoda lub jego pełnomocnika, któremu przewodniczący udziela głosu jako pierwszemu. Powód (wnioskodawca), zabierając głos, oświadcza, że popiera powództwo

bądź zgłasza nowe żądania, wskazując na ich poparcie określone dowody. Następnie za zgodą przewodniczącego głos zabiera pozwany, który ustosunkowuje się do żądań zgłoszonych przez powoda (wdaje się w spór co do istoty sprawy), a w wypadku złożonej odpowiedzi na pozew (lub wniosek) podtrzymuje stanowisko procesowe w niej zawarte. W razie nieobecności którejkolwiek ze stron jej wnioski, twierdzenia i dowody przedstawia przewodniczący w sposób pozwalający na określenie stanowiska (art. 210–211 KPC). Każda ze stron obowiązana jest do złożenia oświadczenia co do twierdzeń strony przeciwnej, dotyczących okoliczności faktycznych.

Stronom lub też uczestnikom postępowania występującym bez adwokata lub rady prawnego przewodniczący może – w razie uzasadnionej potrzeby – udzielić **pouczeń** co do czynności procesowych, o czym stanowi art. 5 KPC. Na tym etapie postępowania pouczenie dotyczy konieczności odniesienia się do faktów zaprezentowanych przez stronę przeciwną. W razie gdy strona nie wypowie się co do stwierdzeń strony przeciwnej dotyczącej faktów, sąd, mając na uwadze wyniki całej rozprawy, może uznać te fakty za przyznane.

4.5. Postępowanie dowodowe

Postępowanie dowodowe, o ile jest to możliwe, winno być poprzedzone przeprowadzeniem przez przewodniczącego informacyjnego przesłuchania stron na podstawie art. 212 KPC. W tym przedmiocie przewodniczący wydaje zarządzenie. Rolą przesłuchania informacyjnego stron jest ustalenie, poprzez zadawanie pytań, jakie istotne okoliczności sprawy są pomiędzy nimi sporne. Istotne są te okoliczności, które decydują o podstawie materialnoprawnej rozstrzygnięcia.

Przesłuchanie informacyjne stron nie jest dowodem w sprawie, ale przez porównanie, czy pomiędzy tym, co strona wyjaśniła, a tym, co zeznała, będąc przesłuchiwana w charakterze strony, wystąpiły rozbieżności. Ma to istotne znaczenie dla oceny wiarygodności dowodów.

Przewodniczący zobowiązany jest w razie uzasadnionej potrzeby udzielić stronom niezbędnych pouczeń, a stosownie do okoliczności zwrócić im uwagę dotyczącą celowości ustanowienia pełnomocnika procesowego. Z reguły celowość tego pouczenia ma miejsce, gdy strona jest nieporadna, a sprawa ze względu na skomplikowany charakter czy też konieczność podejmowania szeregu czynności procesowych wymaga profesjonalnego przygotowania. W sprawach o alimenty i o naprawienie szkody czynem niedozwolonym przewodniczący ma obowiązek pouczenia powoda występującego bez profesjonalnego pełnomocnika o roszczeniach wynikających z przytoczonych przez niego faktów. Dotyczy to spraw o rozwód i separację sporną.

Sąd nie może natomiast udzielać wskazówek stronom ani pouczać o skutkach prawnych czynności procesowych czy też skutkach ewentualnych zaniedbań.

Po wysłuchaniu strony składającej wniosek dowodowy oraz strony przeciwnej, która ma prawo wypowiedzieć się co do zasadności zgłoszonych wniosków dowodowych, sąd wszczyna postępowanie dowodowe przez wydanie **postanowienia o dopuszczeniu dowodu** ze wskazaniem określonego środka dowodowego oraz tezy dowodowej, gdzie zakreśla okoliczności, na które dowód ma być przeprowadzony.

Przedmiotem dowodu są fakty istotne dla rozstrzygnięcia (art. 227 KPC). Nie wszystkie istotne fakty będą wymagały weryfikacji w drodze przeprowadzenia postępowania dowodowego. Nie wymagają udowodnienia fakty przyznane przez stronę przeciwną, jeżeli przyznanie nie budzi wątpliwości (art. 229 KPC), fakty znane powszechnie i znane sądowi urzędowo (art. 228 KPC) oraz fakty objęte domniemaniem faktycznym (art. 231 KPC). Za przyznane przez stronę przeciwną uważa się fakty, co do których strona złożyła oświadczenie o ich prawdziwości, ale także te, co do których strona, mając obowiązek wypowiedzenia się, nie złożyła stosownego oświadczenia. Fakty notoryjnie znane i znane sądowi z urzędu nie wymagają przeprowadzania postępowania, chyba że strona zgłosi dowód przeciwny. Domniemania faktyczne wyprowadzone są na podstawie innych faktów i oparte na doświadczeniu życiowym oraz wiedzy, że w typowym przebiegu zdarzeń, które po sobie nastąpiły, istnieje związek przyczynowo-skutkowy.

Zgodnie z art. 6 KPC **ciężar udowodnienia faktu** spoczywa na tej stronie postępowania, która wywodzi z niego skutki prawne. Oznacza to, że ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie twierdzącej, że fakt zaistniał, a nie na osobie zaprzeczającej. Sąd wyjątkowo może dopuścić dowód niewskazany przez stronę (art. 232 KPC). Oznacza to, że jeżeli strona w procesie przejawia bierną postawę, nie jest rolą sądu działanie za stronę. Jeżeli strona nie przedstawia dowodów na określone okoliczności, to należy uznać je za nieudowodnione.

Zgłoszony przez stronę wniosek dowodowy podlega ocenie, czy służy wykazaniu faktu, który dla rozstrzygnięcia ma istotne znaczenie, czy wnioskowany środek dopuszczalny jest z uwagi na ograniczenia w zakresie przeprowadzenia dowodu wynikające z ustawy bądź wyłączenie przez przepisy prawa, czy nie został zgłoszony jedynie w celu spowodowania zwłoki w postępowaniu, czy jest właściwy dla osiągnięcia celu sformułowanego w tezie dowodowej i czy w wypadku dostatecznego wyjaśnienia okoliczności konieczne jest przeprowadzenie zgłoszonego dowodu.

Gdy wniosek nie spełnia warunków, sąd powinien zobowiązać stronę do jego uzupełnienia lub spreycowania pod rygorem oddalenia. W wypadku gdy spełnia powyższe warunki, sąd dopuszcza określony dowód albo oddala wniosek dowodowy, odmawiając dopuszczenia dowodu.

Zasadą jest wydanie postanowienia o dopuszczeniu dowodu na rozprawie. Jedynie w przypadku postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego można uczynić to na posiedzeniu niejawnym po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru. Postanowienia dowodowe nie podlegają uzasadnieniu i bezpośredniej kontroli instancyjnej, jedynie ocenie przy rozpoznaniu środków zaskarżenia.

Zasadą jest bezpośrednio postępowanie dowodowe przed sądem orzekającym. Wyjątkowo sąd orzekający może zlecić przeprowadzenie dowodu przez jednego z sędziów ze składu sędziego wyznaczonego lub sądowi wezwanemu. Decydujący dla przyjęcia takiego rozwiązania jest charakter dowodu albo wzgląd na poważne niedogodności lub niewspółmierność kosztów przeprowadzenia dowodu w stosunku do wartości przedmiotu sporu (art. 235 KPC).

W każdym czasie w toku postępowania sąd może dokonać reasumpcji swojego postanowienia dowodowego stosownie do okoliczności, zmienić, uzupełnić,

uchylić, a także zarządzić powtórne jego przeprowadzenie czy też uzupełnienie postępowania dowodowego.

W wypadku gdy zachodzi obawa, że przeprowadzenie dowodu stanie się niewykonalne lub zbyt utrudnione, oraz gdy z innych przyczyn zachodzi potrzeba stwierdzenia istniejącego stanu rzeczy, np. z uwagi na utratę dowodu, sąd na wniosek strony, a także z urzędu może **zabezpieczyć dowód**. Konieczne jest w tym zakresie wydanie stosownego postanowienia.

4.5.1. Dowody z dokumentów

Dokumentem urzędowym (art. 244 KPC) jest dokument sporządzony w przepisanej prawie formie przez organy władzy publicznej oraz inne organy państwowe w zakresie ich działania. Stanowi on dowód, tego, co zostało w nim urzędowo zaświadczone.

Dokument prywatny (art. 245 KPC) stanowi dowód tego, że osoba, która go podpisała, złożyła oświadczenie zawarte w dokumencie.

Dokumenty urzędowe oraz prywatne korzystają z domniemania autentyczności, tj. domniemania, że dowód pochodzi od wystawcy. Aby obalić to domniemanie, należy wykazać, że dokument nie pochodzi od podmiotu wskazanego jako jego wystawca albo nie pochodzi od osoby, która go podpisała. Dokumenty prywatne nie korzystają z domniemania, że ich treść jest zgodna z rzeczywistym stanem rzeczy (domniemanie zgodności z prawdą), z którego to domniemania korzystają dokumenty urzędowe.

Jeżeli dla danej czynności prawnej zastrzeżona jest forma pisemna, dowód z przesłuchania świadków i stron na fakt dokonania tej czynności dopuszczalny jest tylko w wypadku, gdy dokument ten został zagubiony, zniszczony, zabrany przez osobę trzecią i nie można go z tych przyczyn przedstawić w postępowaniu (art. 246 KPC). Odmienne uregulowanie dotyczy sytuacji, gdy dokument winien być w formie pisemnej wyłącznie dla celów dowodowych. Wówczas przeprowadzenie dowodu osobowego jest dopuszczalne w wypadkach wskazanych w Kodeksie cywilnym. Zasadą jest, że dowód z dokumentu wyprzedza dowody osobowe i przeprowadzenie ich przeciwko jego osnowie lub ponad osnowę jest dopuszczalne tylko wówczas, gdy nie prowadzi do obejścia przepisów o formie czynności prawnej zastrzeżonej pod rygorem nieważności i gdy ze względu na szczególne okoliczności sąd uzna to za konieczne (art. 247 KPC).

Każdy ma obowiązek przedstawienia na żądanie sądu dokumentu, który znajduje się w jego posiadaniu. Wyłączenie dotyczy tajemnicy państwowej. Ustawa przewiduje możliwość uchylenia się od przedstawienia dokumentu, jeżeli jego treść pozwalałaby na uchylenie się od złożenia zeznania w charakterze świadka (art. 248 KPC).

4.5.2. Zeznania świadków

Dowód z zeznań świadków jest najczęściej wykorzystywanym dowodem w postępowaniu, mimo niskiego waloru jego prawdziwości i pewności.

Po odnotowaniu obecności świadków na rozprawie przewodniczący ustala, w jakiej kolejności będą oni zeznawać. Osoby, które nie złożyły zeznań, nie mogą być obecne przy przesłuchaniu innych świadków (art. 264 KPC).

Przed przesłuchaniem uprzedza się świadka o obowiązku mówienia prawdy i odpowiedzialności karnej za składanie fałszywych zeznań oraz o możliwości odmowy zeznań lub odpowiedzi na zadane pytanie (art. 266 KPC). Zasadą jest obowiązek złożenia zeznań przez osobę wezwaną w charakterze świadka. Prawo odmowy zeznań służy małżonkowi strony, wstępnym (rodzicom, dziadkom), zstępnym (dzieciom, wnukom, prawnukom), rodzeństwu oraz powinowatym w tej samej linii lub stopniu, przysposobionym i przysposabiającym. Prawo odmowy złożenia zeznań nie ustaje mimo ustania małżeństwa lub rozwiązania przysposobienia, z wyłączeniem spraw o prawa stanu (dochodzone na podstawie aktów stanu cywilnego), z wyjątkiem spraw o rozwód. Świadcowi przysługuje prawo odmowy odpowiedzi na zadane mu pytanie, jeżeli zeznanie mogłoby narazić jego bądź osoby mu bliskie wskazane powyżej na odpowiedzialność karną, hańbę lub dotkliwą bezpośrednią szkodę majątkową albo jeżeli zeznanie miałoby być połączone z pogwałceniem tajemnicy zawodowej. Dotyczy to też duchownego co do faktów przedstawionych mu przez osobę w trakcie spowiedzi.

Przewodniczący rozpoczyna przesłuchanie świadka od zadania pytań dotyczących jego imienia, nazwiska, wieku, stosunku do stron – ustalenia, czy jest spokrewniony, powinowaty, czy jest osobą obcą – zawodu oraz zapytania, czy świadek był karany za składanie fałszywych zeznań. Rzutuje to na to, czy od świadka należy odebrać przyrzeczenie. Nie składają go świadkowie małoletni, którzy nie ukończyli lat 17, oraz osoby skazane prawomocnym wyrokiem za składanie fałszywych zeznań (art. 267 KPC).

Przewodniczący zwraca się do stron, a jeżeli mają ustanowionych pełnomocników – to do nich – z zapytaniem, czy wyrażają zgodę na zwolnienie świadka od składania przyrzeczenia. Jeżeli sąd podjął decyzję o przesłuchaniu świadka po odebraniu przyrzeczenia, zapytanie takie jest bezprzedmiotowe.

W czasie składania przyrzeczenia wszyscy obecni na sali – z wyjątkiem sędziów i ławników – stoją. Świadek powtarza za przewodniczącym: „Świadomy znaczenia mych słów i odpowiedzialności przed prawem przyrzekam uroczyście, że będę mówił szczerą prawdę, niczego nie ukrywając z tego, co mi jest wiadome” (art. 268 KPC).

Świadek składa zeznania ustnie, odpowiada na pytania przewodniczącego, po czym pozostali członkowie składu orzekającego mogą zadawać mu pytania. Przewodniczący po zakończeniu zadawania pytań powinien zapytać pozostałych członków składu, czy zgłaszają pytania, a następnie pyta strony czy mają pytania do świadka.

Przewodniczący kieruje przebiegiem przesłuchania. Jeżeli w jego toku ławnik chciałby zadać pytanie, winien zgłosić przewodniczącemu, że ma w tym miejscu pytanie do świadka; przewodniczący udziela mu zgody na zadanie pytania.

Celem przesłuchania jest ustalenie faktów. Świadcowi nie należy zadawać pytań sugerujących odpowiedź ani przedstawiać kilku wersji dotyczących określonej okoliczności faktycznej, domagając się potwierdzenia jednej z nich.

Przewodniczący może uchylić pytania zadawane przez strony, o ile są nie stosowne czy też, nie mają znaczenia dla oceny stanu faktycznego. W protokole, o ile dojdzie do odczytania zeznań świadka, należy to odnotować (art. 273 KPC). Świadek opuszcza salę za zezwoleniem przewodniczącego.

4.5.3. *Opinie biegłych*

W wypadkach, w których dla wyjaśnienia okoliczności spornych wymagane są wiadomości specjalne – sąd po wysłuchaniu wniosków stron co do liczby biegłych i ich wyboru może wezwać jednego lub kilku biegłych w celu zasięgnięcia opinii.

Opinia biegłego ma na celu ułatwienie należytej oceny materiału dowodowego i nie jest wiążąca dla rozstrzygnięcia. Dopuszczenie dowodu z opinii biegłego może nastąpić na posiedzeniu niejawnym. W postanowieniu sąd określa tezę dowodową w sposób precyzyjny, z zaznaczeniem pytań, na które biegły winien udzielić odpowiedzi.

Nie ma charakteru opinii biegłego opinia sporządzona w innej sprawie lub na zlecenie strony.

Wydanie opinii z reguły jest zlecane biegłemu z listy prowadzonej przez prezesa sądu okręgowego. Jeżeli są wątpliwości niewyjaśnione w opinii biegłego, istnieje możliwość powołania innego biegłego. W razie rozbieżności w wydanych opiniach sąd może zażądać ustnego wyjaśnienia opinii złożonej na piśmie, dodatkowej opinii od tych samych biegłych lub innych (art. 286 KPC). Może też zażądać pisemnej opinii odpowiedniego instytutu naukowego lub naukowo-badawczego.

4.5.4. *Oględziny*

Przedmiotem oględzin może być osoba (tylko za jej zgodą – art. 298 KPC), nieruchomość, rzecz ruchoma, miejsce zdarzenia. Jeżeli przedmiot oględzin znajduje się w posiadaniu osoby trzeciej, osoba ta powinna być wezwana na termin oględzin i udostępnić dany przedmiot (art. 294 KPC).

4.5.5. *Przesłuchanie stron*

Dowód z przesłuchania stron jest dowodem uzupełniającym w postępowaniu. Podstawą jego zastosowania jest niewyjaśnienie faktów istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy po wyczerpaniu środków dowodowych albo w przypadku ich braku (art. 299 KPC). Zasadą w wypadku dopuszczenia dowodu z przesłuchania stron jest przesłuchanie obu stron. Wprawdzie art. 302 § 1 zezwala na przesłuchanie jednej tylko strony, ale stanowi to wyjątek od zasady i uzasadnione jest szczególną sytuacją. Są to przyczyny natury faktycznej lub prawnej, gdy przesłuchanie jest niemożliwe z powodu odmowy złożenia zeznań, utrudnione ze względu na pobyt za granicą uniemożliwiający powrót do kraju bądź przesłuchanie na tamtym terenie lub niecelowe.

Do przesłuchania stron stosuje się odpowiednio przepisy o przesłuchaniu świadków. Przesłuchanie może być dwuetapowe: pierwotnie strony winny być przesłuchane bez odbierania przyrzeczenia, przy czym powinny być pouczone

przez sąd, że mogą być powtórnie przesłuchane po odebraniu przyrzeczenia (art. 304 KPC). W wypadku konieczności sąd dokonuje przesłuchania po raz drugi już po odebraniu przyrzeczenia. Dotyczyć to może zarówno obu, jak i jednej ze stron (art. 303 KPC).

4.5.6. Dowód z grupowego badania krwi

Dowód z grupowego badania krwi ma znaczenie głównie w sprawach o prawa stanu dotyczących ustalenia pochodzenia dziecka, zarówno ustalenia, jak i zaprzeczenia macierzyństwa, a także ustalenia i zaprzeczenia ojcostwa. Pobranie krwi w celu jej badania może nastąpić wyłącznie za zgodą osoby, której krew ma być pobrana; w wypadku gdy osoba ta nie ukończyła 13 lat albo jest ubezwłasnowolniona całkowicie – za zgodą jej przedstawiciela ustawowego (art. 306 KPC).

4.5.7. Dowód z urządzeń utrwalających lub przenoszących obrazy i dźwięki

Sąd może dopuścić dowód z filmu, telewizji, fotokopii, fotografii, planów, rysunków, płyt, taśm dźwiękowych oraz innych przyrządów utrwalających albo przenoszących obrazy i dźwięki (art. 308 KPC). Nie mogą być dowodami dokumenty prywatne, listy, notatki, taśmy, które zostały zabrane bez wiedzy lub zgody osoby zainteresowanej albo wbrew jej woli, jeżeli zawierają informacje ustawowo chronione, a osoba ta korzysta z prawa odmowy ich przedstawienia.

4.5.8. Środki dowodowe nienazwane

Sąd może przeprowadzić inne dowody niewskazane w ustawie. Należą do nich badania antropologiczne, badanie dojrzałości płodu, badanie zdolności do zapłodnienia, dowód z badania polimorfizmu DNA.

Ustawa nie zna pojęcia dowodu z akt. W tym wypadku należy rozumieć dowód z dokumentu zawartego w aktach określonej sprawy.

4.6. Ocena materiału dowodowego

Po przeprowadzeniu całości postępowania dowodowego winna nastąpić ocena zgromadzonego materiału dowodowego w sprawie. Zgodnie z treścią art. 233 KPC sąd ocenia wiarygodność dowodów według własnego przekonania na podstawie wszechstronnego rozważenia materiału zebranego w sprawie. Przepis ten formułuje zasadę swobodnej oceny dowodów. Nie oznacza to jednak dowolności. Wyprowadzone wnioski z zebranego materiału muszą być prawidłowe pod względem logicznym, odpowiadać procedurze i obowiązującym poglądom w zakresie stosowania prawa. Wyraz temu sąd daje w uzasadnieniu orzeczenia.

4.7. Odroczenie rozprawy

W wypadku gdy sprawa nie dojrzała do rozstrzygnięcia albo zachodzą przeszkody procesowe, sąd wydaje orzeczenie o odroczeniu rozprawy. Powinien ją

odroczyć w razie nieobecności stron, pełnomocników stron spowodowanej nieprawidłowościami w doręczeniu wezwania, zawiadomienia, w sytuacji nadzwyczajnych wydarzeń czy też w związku z inną przeszkodą, której nie można przezwyciężyć, np. usprawiedliwioną chorobą (art. 214 KPC). Przesłanką odroczenia jest też konieczność uzupełnienia materiału dowodowego.

4.8. Zamknięcie rozprawy

Po wyczerpaniu wszystkich środków dowodowych przewodniczący udziela głosu stronom w celu ustalenia, czy zgłaszają dalsze wnioski dowodowe, a w razie ich braku odnotowuje powyższe w protokole, a następnie udziela głosu stronom, zaś jeśli mają pełnomocników – pełnomocnikom. W pierwszej kolejności zabiera głos powód (pełnomocnik powoda), który winien przedstawić swoje stanowisko w sprawie. Następnie głos zabiera pozwany (pełnomocnik pozwanego). Po końcowych wypowiedziach stron przewodniczący zamyka rozprawę i oznajmia stronom o miejscu i terminie ogłoszenia orzeczenia (art. 224 KPC).

Rozprawa może być zamknięta w wypadku, gdy ma być przeprowadzony dowód przez sędziego wyznaczonego lub sąd wezwany albo dowód z akt (materiału dowodowego zawartego w aktach) lub wyjaśnień organów administracji publicznej, a rozprawę co do tych dowodów sąd uzna za zbędną. Po zamknięciu rozprawy sąd udaje się na naradę, po czym następuje ogłoszenie orzeczenia.

4.9. Otwarcie rozprawy

Sąd może otworzyć zamkniętą rozprawę na nowo, jeżeli istotne okoliczności dla sprawy ujawniły się dopiero po jej zamknięciu. Otwarcie rozprawy następuje z urzędu lub na wniosek stron.

4.10. Podstawowe zasady wyrokowania

Podstawą wydania wyroku jest stan rzeczy istniejący w chwili zamknięcia rozprawy (art. 316 KPC). Ogłoszenie wyroku winno mieć miejsce na posiedzeniu, na którym zamknięto rozprawę (art. 326 § 1 KPC). Poprzedza je narada nad wyrokiem. Jest ona niejawną. Jeżeli sąd orzeka w składzie ławniczym, winna być poprzedzona dyskusją, w której w pierwszej kolejności głos zabiera przewodniczący składu, a następnie ławnicy. Przewodniczący, otwierając dyskusję, powinien przedstawić propozycję orzeczenia, wyjaśnić przepisy prawa mające zastosowanie przy jego wydaniu, a następnie udzielić głosu ławnikom, poczynając od najmłodszego. W razie rozbieżności zdań przeważa głos przewodniczącego. Drugim etapem jest głosowanie nad wyrokiem. Wyrok zapada większością głosów, przy czym przewodniczący głosuje jako pierwszy (art. 324 § 2 KPC). Po głosowaniu następuje sporządzenie sentencji orzeczenia – sporządza ją przewodniczący.

Sentencja wyroku składa się z części wstępnej, tzw. komparycji, i właściwego rozstrzygnięcia.

Komparycja zawiera oznaczenie sądu, który wydał orzeczenie, wymienia sędziów, protokolanta oraz prokuratora, o ile brał udział w postępowaniu, datę

i miejsce rozpoznania sprawy, datę i miejsce wydania wyroku (inne w wypadku odroczenia ogłoszenia orzeczenia), wymienienie stron i oznaczenie przedmiotu sprawy oraz rozstrzygnięcie o żądaniu stron. Na wstępie wyroku zamieszcza się „w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej”, poprzedzone wizerunkiem godła.

Każde orzeczenie winno być sporządzone na wydruku maszynowym lub komputerowym. W razie braku takich możliwości orzeczenie może być sporządzone pismem odręcznym (§ 87 RegSądR). Sentencję wyroku podpisuje cały skład, a więc w sytuacji przegłosowania jednego z ławników bądź sędziego przewodniczącego także ten, który nie zgodził się z treścią rozstrzygnięcia przyjętego przez większość. Skład sądu podpisuje sentencję orzeczenia przed jego ogłoszeniem. Orzeczenie nawet ogłoszone, którego nie podpisał skład sądu, jest orzeczeniem nieistniejącym.

Narada nad wyrokiem dotyczy wywiezionego przez powoda żądania. Zgodnie z art. 321 KPC sąd nie może wyrokować co do przedmiotu, który nie był objęty żądaniem, ani zasądzić ponad żądanie. Oznacza to związanie sądu żądaniem stron, co nie jest jednoznaczne ze związaniem sformułowania żądania. W szczególności dotyczy to sytuacji, gdy strona występuje bez profesjonalnego pełnomocnika. Rolą sądu przy wydaniu wyroku jest zweryfikowanie w ramach przeprowadzonego postępowania dowodowego zasadności twierdzeń stron i dokonanie ustaleń, ze wskazaniem podstawy prawa materialnego, będących podstawą rozstrzygnięcia.

Po naradzie i sporządzeniu sentencji orzeczenia i jej podpisaniu przez skład sądu przewodniczący ogłasza wyrok poprzez odczytanie jego sentencji. Po jego odczytaniu przewodniczący podaje ustnie zasadnicze powody rozstrzygnięcia. Z uwagi na fakt, że ogłoszenie wyroku następuje na posiedzeniu jawnym, przewodniczący może zaniechać ustnego uzasadnienia, jeśli sprawa rozpoznana była przy drzwiach zamkniętych (art. 326 § 2 i 3 KPC).

Ogłoszenie wyroku powinno nastąpić na posiedzeniu, na którym zamknięto rozprawę. Jednak w sprawie zawilej sąd może odroczyć ogłoszenie wyroku na czas do dwóch tygodni. Wydaje wówczas postanowienie, w którym wyznacza termin ogłoszenia wyroku; ogłasza je niezwłocznie po zamknięciu rozprawy (art. 326 § 1 KPC).

Wyrok może być wydany tylko w tym składzie osobowym, z udziałem tego sędziego i ławników, przed którymi odbyła się rozprawa poprzedzająca bezpośrednio jego wydanie (art. 323 KPC). Sąd ogłasza wyrok w składzie, w jakim go wydał. Jeżeli doszło do odroczenia ogłoszenia orzeczenia, może dokonać tego przewodniczący.

Sędzia (ławnik), który przy głosowaniu nie zgodził się z większością, może przy podpisywaniu sentencji zgłosić **zdanie odrębne** i obowiązany jest je uzasadnić na piśmie przed podpisaniem uzasadnienia orzeczenia. W sprawach, w których nie było potrzeby sporządzenia uzasadnienia wyroku, sędzia nie sporządza uzasadnienia zdania odrębnego. Sędzia nie ma obowiązku uzasadnienia orzeczenia, do którego zgłosił zdanie odrębne.

Nie dotyczy to sytuacji, gdy sprawa była rozpoznana w składzie ławniczym, zdanie odrębne zgłosił przewodniczący składu, a żaden z ławników nie podjął się sporządzenia uzasadnienia; wówczas sporządza je przewodniczący, kierując się motywami ustalonym w trakcie narady (§ 89 RegSądR).

4.11. Pisemne uzasadnienie orzeczeń sądowych

Uzasadnienie pisemne orzeczenia jest dokumentem urzędowym. Powinno być sporządzone w języku prawniczym, ale tak, aby było zrozumiałe w swoich motywach dla stron postępowania. Nie powinno zawierać treści niemających charakteru niemerytorycznego, pouczeń dla stron lub pełnomocników oraz określeń, które byłyby obraźliwe dla stron. Pomiędzy pisemnym uzasadnieniem orzeczenia a ustnymi motywami podanymi przez sąd po jego ogłoszeniu winna występować zbieżność w zakresie zarówno oceny zgromadzonego materiału, jak i podstawy prawnej.

Uzasadnienie orzeczenia sporządza przewodniczący posiedzenia. Powinno być sporządzone pismem maszynowym lub w formie wydruku komputerowego. W razie gdy sporządzenie uzasadnienia przez przewodniczącego jest niemożliwe lub napotyka przeszkody, których czasu trwania nie można przewidzieć (długotrwała choroba uniemożliwiająca jego sporządzenie), uzasadnienie sporządza inny sędzia (ławnik), który brał udział w wydaniu orzeczenia.

Przewodniczący wydziału, gdy sporządzenie uzasadnienia należy do ławnika, w razie potrzeby wyznaczy sędziego do udzielenia pomocy ławnikowi przy jego sporządzaniu.

Sporządzenie uzasadnienia następuje na żądanie strony zgłoszone w terminie tygodniowym od dnia ogłoszenia sentencji wyroku, a w wypadku gdy odpis wyroku doręcza się stronie z urzędu (dotyczy to strony działającej bez adwokata, radcy prawnego, rzecznika patentowego, która wskutek pozbawienia wolności nie była obecna przy ogłoszeniu) – od dnia doręczenia orzeczenia. Uzasadnienie orzeczenia sporządza się także wówczas, gdy został wniesiony w ustawowym terminie środek zaskarżenia. Jest to sytuacja, gdy strona wprawdzie nie złożyła wniosku o sporządzenie uzasadnienia orzeczenia, ale wniosła wprost apelację od orzeczenia bądź wniesiona została skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia (art. 328 § 1 KPC).

Uzasadnienie wyroku sporządza się w terminie dwutygodniowym od dnia zgłoszenia wniosku o jego sporządzenie, a gdy takiego wniosku nie zgłoszono – w terminie dwutygodniowym od dnia zaskarżenia wyroku lub wniesienia skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia. W sprawie zawilej w razie niemożności sporządzenia uzasadnienia w terminie prezes sądu może przedłużyć ten termin na czas oznaczony, nie dłuższy niż 30 dni (art. 329 KPC). Termin do sporządzenia uzasadnienia ma wprawdzie charakter instrukcyjny, ale nie powinien być wydłużany z racji prawa strony do kontroli instancyjnej orzeczenia wydanego przez sąd i pewności prawa.

Jaka powinna być konstrukcja uzasadnienia wskazuje treść art. 328 § 2 KPC. Powinno ono zawierać wskazanie podstawy faktycznej rozstrzygnięcia, a mianowicie: ustalenie faktów, które sąd uznał za udowodnione, dowodów, na których się oparł, przyczyn, dla których innym dowodom odmówił wiarygodności i mocy dowodowej, oraz wyjaśnienie podstawy prawnej wyroku z przytoczeniem przepisów prawa. Oznacza to zasadniczo podział uzasadnienia na dwie części: podstawę faktyczną i podstawę prawną.

W pierwszej części należy wskazać przede wszystkim, co było żądaniem pozwu i czy żądanie to w toku postępowania podlegało zmianom, ze wskazaniem

twierdzeń, z których powód wywodził swoje żądanie. Następnie należy przedstawić stanowisko procesowe pozwanego z przytoczeniem podnoszonych przez niego zarzutów. W kolejnej części uzasadnienia należy opisać stan faktyczny ustalony przez sąd. Ta część uzasadnienia zaczyna się zwykle od zwrotu: „sąd ustalił następujący stan faktyczny”. Zdania winny być sformułowane w formie oznajmującej. W tej części należy przedstawić fakty, które sąd uznał za udowodnione, ze wskazaniem dowodów, z których one wynikają, np.: „Strony są małżeństwem (dowód: odpis skrócony aktu małżeństwa). Z małżeństwa posiadają dwoje dzieci: *Annę* w wieku lat 3 i *Jana* w wieku lat 7 (dowód: skrócone odpisy aktów urodzenia)”.

W kolejnej części sąd dokonuje oceny zebranego materiału dowodowego, z obowiązkiem wskazania dowodów, którym odmówił wiarygodności, i podania przyczyn, np.: „Sąd nie dał wiary zeznaniom świadka X z uwagi na to, że pozostają w sprzeczności z treścią dokumentu wystawionego przez...”, „Za niewiarygodne w świetle zasad doświadczenia życiowego należało ocenić zeznania świadka...”. Sąd może pominąć ocenę dowodów przeprowadzonych w toku rozpoznania jako nieistotnych dla rozstrzygnięcia bądź wykazanych innymi dowodami, które mają pierwszeństwo dla ich przyjęcia. Zgodnie z art. 4 ustawy z 29.9.1986 r. Prawo o aktach stanu cywilnego³ akty te stanowią wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych, dlatego nie jest prawidłowe dowodzenie innymi środkami dowodowymi tych zdarzeń (np. urodzenia dziecka).

W kolejnej części sąd wskazuje podstawę prawną orzeczenia, poczynając od sformułowania: „sąd zważył, co następuje”. Sąd wyjaśnia tu podstawę prawną rozstrzygnięcia, dokonując wykładni przepisów prawa oraz powołując się na orzecznictwo innych sądów, w szczególności Sądu Najwyższego oraz literaturę przedmiotu.

5. Udział ławnika w sprawie karnej

5.1. Wyznaczenie składu orzekającego, zapoznanie się z aktami

Nauka procesu karnego dzieli proces z reguły na trzy stadia:

- I. Postępowanie przygotowawcze.
- II. Postępowanie jurysdykcyjne, które dzieli się na podetapy. Jest to stadium z udziałem ławników.
- III. Postępowanie wykonawcze – likwidacyjne.

Nasze rozważania mają na celu aktywne włączenie ławnika w dynamikę tej procedury oraz wydobycie z ławników ich możliwości i aspiracji intelektualnych.

Postępowanie sądowe inicjuje wpływ aktu oskarżenia. Wyznacza się wówczas sędzięgo lub sędziów do rozpoznania sprawy, ze wskazaniem sędzięgo przewodniczącego składu (§ 274 RegSądR). Wskazanie przewodniczącego składu będzie miało miejsce w sytuacji rozpoznania sprawy w składzie dwóch sędziów i trzech ławników. Sędzia referent bada akta sprawy pod kątem art. 337 § 1 i art. 345 KPK.

³ Tekst jedn.: Dz.U. z 2011 r. Nr 212, poz. 1264.

Postępowanie sądowe może zostać zainicjowane też innymi decyzjami:

- 1) uchyleniem wyroku do ponownego rozpoznania po rozpoznaniu apelacji,
- 2) podjęciem zawieszono postępowania,
- 3) wznowieniem postępowania,
- 4) uchyleniem wyroku do ponownego rozpoznania po rozpoznaniu kasacji.

Kodeks postępowania karnego zrezygnował z powoływania składu orzekającego w sposób przypadkowy (można to dostrzec jedynie w ustalaniu składu ławników).

W art. 351 § 1 KPK wprowadzono metodę chronologiczną wyznaczania sędziego w sprawach o zbrodnie, licząc na to, że w sprawach z art. 351 § 2 KPK, w których rozpoznaje się zbrodnie zagrożone karą 25 lat pozbawienia wolności lub dożywotniego pozbawienia wolności, skład orzekający ustali się w drodze losowania, na wniosek obrońcy lub prokuratora.

W trybie art. 351 § 1 KPK powołuje się tylko sędziego (lub dwóch sędziów), a to według kolejności wpływu spraw w powiązaniu z listą sędziów ułożoną alfabetycznie. Lista może dotyczyć sądu jednowydziałowego lub osobno wydziałów.

Czasami sędzia może zostać pominięty w przydziale spraw. W rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 2.6.2003 r. w sprawie określenia szczegółowych zasad wyznaczania i losowania składu orzekającego⁴, w § 2 ust. 1 i 2, zasygnalizowano, że na liście sędziów powinna się znajdować rubryka „uwagi”, gdzie odnotowuje się m.in. okoliczności stanowiące podstawę odstępstwa od zasad wyznaczania sędziów, o których mowa w art. 351 § 1 KPK.

Jeżeli chodzi o tryb z art. 351 § 1 KPK, to KPK, WyzSkOrzR czy inne akty prawne, w tym resortowe, milczą odnośnie sposobu powołania ławników. Regułą powinno być wyznaczanie ławnika 12 razy w roku (art. 170 § 1 PrUSP). Taki prosty system w sądzie okręgowym I instancji karnej trudny jest jednak do realizacji. Prezes sądu może zwiększyć tę ilość dni orzekania tylko z ważnych przyczyn; będą to najczęściej sprawy złożone prawnie i faktycznie. Co do wyznaczania ławników – na obecnym etapie pozostawić należy to rozwiązaniom wewnętrznym, na szczeblu danego sądu.

Skład orzekający z art. 351 § 2 KPK (w sprawach o zbrodnie zagrożone karą 25 lat pozbawienia wolności albo dożywotniego pozbawienia wolności) wyznacza się metodą losowania. Chodzi tutaj już o cały skład: sędziów i ławników. Losowanie takie odbywa się na wniosek prokuratora lub obrońcy. Przewodniczący wydziału wyznacza w tym celu termin losowania. Skład orzekający losuje się z listy sędziów, z uwzględnieniem okoliczności z § 2 ust. 2 WyzSkOrzR. Losowanie odbywa się w sposób określony w § 4 i 5 WyzSkOrzR, a więc nie podlegają losowaniu ławnicy, co do których zastosowano odstępstwa podobne jak w przypadku sędziów. Z przebiegu losowania sporządza się protokół, który powinien zawierać imiona i nazwiska sędziów i ławników, spośród których losowano skład ławniczy, oraz imiona i nazwiska wylosowanych sędziów i ławników. Nadto należy w nim zamieścić imiona i nazwiska sędziów i ławników wyłączonych z losowania oraz informację o przyczynach tego wyłączenia. Podaje się w nim również imiona i nazwiska prokuratora oraz obrońcy, jeżeli byli obecni.

⁴ Dz.U. Nr 107, poz. 1007, dalej jako: WyzSkOrzR.

Niezłożenie wniosku o dokonanie losowania składu lub niedokonanie tego w terminie oznacza, że uważa się, że skład sądu jest wyznaczony w trybie art. 351 § 1 KPK, a więc metodą chronologiczną.

5.2. Wyłączenie ławnika w sprawie karnej na wniosek i z urzędu

Wyznaczenie składu orzekającego odbywa się po wypłynięciu sprawy do sądu (§ 274 ust. 1 pkt 4 RegSądR) – prostszą będzie sytuacja z art. 351 § 1 KPK, nieco dłużej potrwa to w sytuacji z art. 351 § 2 KPK.

Sędziowie oraz ławnicy wyznaczeni do składu orzekającego w trybie art. 351 § 1 lub 351 § 2 KPK niezwłocznie zapoznają się z aktami sprawy w celu stwierdzenia, czy nie zachodzą powody do wyłączenia. Ten pośpiech jest wskazany, gdyż może dojść do kolejnego losowania. Natomiast ławnicy wyznaczeni metodą chronologiczną z art. 351 § 1 i 2 KPK są mobilizowani do zapoznania się z aktami już poprzez czynności przewodniczącego posiedzenia (składu orzekającego), który, co jest uregulowane w § 61 ust. 1 pkt 2 RegSądR, zapewnia członkom składu orzekającego możliwość zapoznania się z aktami sprawy. Procedura zapoznawania się z aktami jest uregulowana zarządzeniami wewnątrzwydziałowymi. Harmonogram czasu studiowania akt powinien być dokładnie – w ramach sekretariatu – odnotowywany.

Po zapoznaniu się z aktami może dojść do procedury wyłączenia sędziego lub ławnika.

Sędzia jest z mocy prawa wyłączony od udziału w sprawie, jeżeli w szczególności:

- sprawa dotyczy tego sędziego bezpośrednio,
- jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób,
- jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w pkt 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki lub kurateli,
- był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły,
- brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone (art. 40 KPK).

Sędzia ulega wyłączeniu, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie. Wniosek o wyłączenie sędziego zgłoszony na podstawie art. 41 § 1 KPK po rozpoczęciu przewodu sądowego pozostawia się bez rozpoznania, chyba że przyczyna wyłączenia powstała lub stała się stronie wiadoma dopiero po rozpoczęciu przewodu (art. 41 § 1 i 2 KPK).

Przepisy te stosuje się również do ławników (art. 44 KPK). Artykuły 40 i 41 KPK – należy o tym pamiętać – wiążą się z ławnikami w określonej sprawie.

Co do art. 40 KPK, to wyłączenie może nastąpić z urzędu (jeżeli ławnik zgłosi taką sugestię) lub na wniosek stron. Są to dosyć jednoznaczne sytuacje.

Bardziej subiektywna i trudna grupa zarzutów obejmuje wyłączenie z art. 41 KPK. Tutaj wyłączenie może nastąpić na wniosek ławnika (najlepiej zgłoszony

przed rozpoczęciem rozprawy) lub strony, który w zasadzie należy składać do rozpoczęcia przewodu sądowego.

Co do przyczyn z art. 41 § 1, KPK wymienia się najczęściej:

- określony stosunek osobisty (przyjaźń, niechęć, wrogość) łączący ławnika i stronę;
- sytuację, gdy pokrzywdzonym lub oskarżonym bądź świadkiem w danej sprawie jest osoba pozostająca w pewnym stosunku nadrzędności zarówno do ławnika, jak i osób dla niego najbliższych;
- przypadek, kiedy w danej sprawie w charakterze biegłego lub świadka występuje osoba najbliższa dla ławnika;
- dalsze niż określone w art. 40 § 1 pkt 3 KPK pokrewieństwo ławnika ze stroną;
- obawa naruszenia niezawisłości ławnika⁵.

Z przewodniczącym składu należy dzielić się swoimi wątpliwościami co do własnej osoby w zakresie podlegania rygorom z art. 40 lub 41 KPK. To odpowiedzialna oraz delikatna kwestia.

5.3. Rozpoczęcie rozprawy głównej

Spełnione zostały przesłanki do rozpoczęcia rozprawy głównej, więc następuje jej wywołanie (art. 381 KPK). Prosi się osoby wezwane i zawiadomione na dany dzień na salę rozpraw. Przewodniczący sprawdza, czy wszyscy się stawili, wydaje zarządzenia, aby doprowadzić do skutecznego, procesowego rozpoczęcia rozprawy głównej.

Po rozpoczęciu rozprawy głównej zaczyna się interesująca we wnioski i decyzje jej część. Zgłaszane mogą być:

- wniosek pokrzywdzonego o dopuszczenie go do udziału w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego; występujący w tej roli pokrzywdzony najczęściej jest określony jako oskarżyciel posiłkowy uboczny;
- zgłoszenie powództwa cywilnego; sąd może wydać dwa postanowienia: albo odmówić przyjęcia powództwa cywilnego, gdyż nie odpowiada warunkom wymienionym w art. 65 § 1 KPK, albo wydać postanowienie o jego przyjęciu (co bada poprzez art. 65 § 2 KPK);
- wniosek stron o wyłączenie sędziego, ławnika (art. 41 § 2 KPK), prokuratora (art. 47, 48 KPK), protokolanta (art. 146 § 1 KPK) i innych.

Nadto sąd rozpoznaje wnioski stron lub podejmuje decyzje z urzędu co do jawności rozprawy lub jej wyłączenia (art. 359, 360 KPK i inne). Z chwilą zgłoszenia wniosku o wyłączenie jawności rozprawa w zakresie tego wniosku odbywa się z wyłączeniem jawności, jeżeli o to wnosi strona lub sąd uzna to za potrzebne.

Czasami podejmuje się także decyzje wymienione w art. 357 (zezwolenie przedstawicielom radia, pracy, czy telewizji na utrwalanie obrazu i dźwięku

⁵ Zobacz: *K. Papke-Olszaukas*, Wyłączenie uczestników procesu, Gdańsk 2007, s. 189–197; *R.A. Stefański*, Wyłączenie sędziego z mocy orzeczenia sądu, PS 2007, Nr 6, s. 105–120. Naruszając dyspozycję art. 40 KPK, powodujemy bezwzględną przyczynę odwoławczą, a art. 41 KPK – względną przyczynę odwoławczą.

z przebiegu rozprawy) lub 358 KPK (wyrażenie zgodny na utrwalenie dźwięku z przebiegu rozprawy na wniosek strony).

Obowiązki i uprawnienia rozkładają się według procedury KPK w sposób logiczny pomiędzy przewodniczącym składu a całym sądem.

Do decyzji sądu zaliczamy m.in.:

- rozpatrywanie odwołań od zarządzeń przewodniczącego, jeżeli skład orzekający jest kolegialny (art. 373 KPK),
- wyrażenie zgody na cofnięcie przez uprawniony podmiot wniosku o ściganie (art. 12 § 3 KPK),
- wyłączenie jawności rozprawy w całości lub części (art. 360 KPK),
- odroczenie rozprawy (art. 404 § 1 KPK),
- wydanie zezwolenia mass mediom na dokonywanie za pomocą aparatury utrważeń obrazu i dźwięku z przebiegu rozprawy (art. 357 KPK),
- oddalenie wniosku dowodowego (art. 170 § 3 KPK),
- wyrażenie zgody na ograniczenie postępowania dowodowego (art. 388 KPK),
- podjęcie decyzji o zwrocie sprawy prokuratorowi do uzupełnienia postępowania przygotowawczego (art. 397 KPK).

Przewodniczący składu orzekającego podejmuje decyzje związane z kierowaniem rozprawą główną w formie zarządzeń, natomiast sąd wydaje decyzje z tego zakresu w formie postanowień. Jest to wyliczenie przykładowe.

5.4. Otwarcie przewodu sądowego. Rola aktu oskarżenia

Przewód sądowy jest pojęciem węższym od rozprawy głównej; jest to podstawowa część rozprawy głównej. Przewód sądowy rozpoczyna się od odczytania aktu oskarżenia, czego dokonuje prokurator (art. 385 § 1 KPK), a zatem przewód sądowy rozpoczyna się nie „po odczytaniu”, ale „od odczytania”. Rozpoczęcie więc odczytania aktu oskarżenia oznacza rozpoczęcie przewodu sądowego. Akt oskarżenia winien być odczytany w całości, tj. co do zarzutu (zarzutów) i uzasadnienia.

Za zgodą obecnych stron, a w wypadku szczególnie obszernego uzasadnienia aktu oskarżenia bez ich zgody, można poprzestać na przedstawieniu podstaw oskarżenia (art. 385 § 2 KPK). To uproszczenie obejmuje jedynie uzasadnienie. Akt oskarżenia pełni funkcję bilansującą, inicjującą, programową i informacyjną.

Uwagę zwraca funkcja programowa⁶, która polega na tym, że akt oskarżenia określa zakres rozpoznania. Z funkcją programową spotkamy się jeszcze w dalszej części niniejszej metodyki, co lepiej przybliży istotę tej dyrektywy.

Po odczytaniu aktu oskarżenia rozpoczyna się podstawowa część przewodu sądowego, tj. postępowanie dowodowe.

5.5. Przesłuchanie oskarżonego, świadków i biegłych

Kodeks postępowania karnego określa szczegółowo przebieg przesłuchania (złożenie wyjaśnień przez oskarżonego czy zeznań przez świadka, chociaż w przypadku każdego z tych przesłuchań obowiązują takie same ogólne reguły).

⁶ K. Marszał, *Proces karny*, Katowice 1996, s. 380.

Artykuł 171 § 1 KPK stanowi: „osobie przesłuchiwanej należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero następnie można zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi”.

Oskarżonego przesłuchuje się jako pierwszego, pouczając go po odczytaniu aktu oskarżenia: o prawie składania wyjaśnień, odmowy wyjaśnień, odmowy odpowiedzi na pytania, po czym pyta się go, czy przyznaje się do zarzucanego mu czynu oraz czy chce złożyć wyjaśnienia i jakie (art. 386 § 1 KPK). Zachowania oskarżonego mogą być różne: bez podania przyczyny może korzystać z prawa milczenia (art. 175 § 1 KPK), czy też odmówić udzielenia odpowiedzi co do tożsamości i faktów związanych ze sprawą. Jeśli odmawia udzielenia odpowiedzi na pytania bądź ogólnie złożenia wyjaśnień, nie można takiej postawy zaliczyć do niekorzystnych dla oskarżonego.

Milczenie oskarżonego:

- nie może być potraktowane jako przyznanie się do winy albo wzmocnienie podejrzeń wobec oskarżonego, z czego należy wyprowadzić dalsze wnioski praktyczne;
- nie może uzasadniać surowszego wymiaru kary,
- nie może być zaliczone do matactwa.

Przepisy KPK pozwalają na częściową reakcję wobec takich zachowań: art. 258 § 1 pkt. 1 KPK, art. 389 KPK.

Oskarżony nie ma obowiązku dowodzenia swojej niewinności ani dostarczania dowodów na swoją niekorzyść (art. 74 § 1 KPK).

Doktryna powszechnie podnosi, że wyjaśnienia oskarżonego stanowią pełnoprawny dowód i nie może on być uznany za dowód mniej wiarygodny. Powinien zostać oceniony – jak każdy dowód – w ramach swobodnej oceny dowodów (art. 7 KPK). Zasada ta koresponduje z dyrektywą, że niedające się usunąć wątpliwości rozstrzyga się na korzyść oskarżonego (art. 5 § 2 KPK) – tę zasadę określa się jako *in dubio pro reo*. Sąd Najwyższy bardzo często wypowiada się co do sposobu oceny wyjaśnień oskarżonego⁷.

Przyznanie się oskarżonego należy oceniać w ścisłej konfrontacji z innymi dowodami⁸.

Oskarżony w naszym systemie nie odpowiada karnie za fałszywe wyjaśnienia. Nie oznacza to zezwolenia na kłamstwo czy zachęty do niej, gdyż brak odpowiedzialności nie oznacza jeszcze uprawnienia⁹. Nie wszystkie środki obrony są bezkarne. Pamiętajmy o tym (jak również o treści art. 389 § 1 KPK), że nie wolno ujawniać w trakcie procesu zeznań, które wcześniej oskarżony złożył jako świadek, mimo jego zgody.

Świadkiem może być każdy, kto osiągnie zdolność spostrzegania, zapamiętywania i reprodukcji (odtworzenia) spostrzeżeń. Nie ma dolnej granicy wieku, co oznacza, że świadkiem może być także małoletni, nawet w wieku przedszkolnym.

⁷ Z. Doda, A. Gaberle, Dowody w procesie karnym, Warszawa 1995, s. 61.

⁸ S. Kalinowski, Rozprawa główna w polskim procesie karnym, Warszawa 1975, s. 127–132.

⁹ Z. Muras, Wyjaśnienia oskarżonego w procesie karnym i prawie karnym materialnym. Komentarz, Warszawa 2005, s. 73.

Do obowiązków świadka należą:

- 1) stawiennictwo na wezwanie organu procesowego pod rygorem pieniężnej kary porządkowej; można też zarządzić przymusowe doprowadzenie, a nadto obciążyć świadka kosztami, które spowodował, nie stawiając się na wezwanie; często już z uporczywości niestawiennictwa wnioskuje się zaistnienie przesłanek do stosowania aresztowania do 30 dni; długie lata obowiązywała interpretacja odmienna co do art. 287 KPK¹⁰,
- 2) pozostawanie do dyspozycji sądu,
- 3) zeznawanie; żaden immunitet (poza dyplomatycznym i konsularnym) nie zwalnia od obowiązku stawiennictwa i złożenia zeznania w charakterze świadka w sprawie karnej; odmowy złożenia zeznań i środki przymusu w związku z odmową zeznań określają art. 285–287 KPK,
- 4) przyrzeczenie,
- 5) zeznawanie prawdy (poucza się o odpowiedzialności karnej za zeznawanie nieprawdy lub zatajenie prawdy – art. 233 § 2 KPK).

Rozpoczęcie zeznań przez świadka następuje po licznych pouczeniach co do uprawnień i obowiązków świadka.

Dyskusyjna jest sprawa, czy świadek jest powołany także do wyrażenia swej opinii i wyprowadzania wniosków ze znanych mu okoliczności. W orzecznictwie SN przeważa pogląd, według którego świadek, w przeciwieństwie do biegłego, nie jest upoważniony do wypowiadania swej opinii ani wyciągania wniosków, lecz do podania faktów, które widział lub słyszał lub z którymi w inny sposób zetknął się swoimi zmysłami¹¹. W literaturze to stanowisko jest kwestionowane. Nie jest bowiem wykluczone zapytanie świadka o wnioski. O ile wnioski i oceny wysuwają się na plan pierwszy w opinii biegłego, o tyle w przypadku zeznań świadka schodzą na plan dalszy, ale nie oznacza to, że świadek w ogóle nie może wyrażać opinii ani wyciągnąć żadnych wniosków, zwłaszcza gdy posiada ku temu odpowiednie kwalifikacje¹². Świadek może wydawać opinie lub wyciągać wnioski za zgodą sądu czy na polecenie sądu.

Bardzo ważną sprawą dla składu orzekającego jest stworzenie właściwej atmosfery dla zeznań świadka. Należy unikać wielokrotnego wzywania świadka, co może wynikać z różnych przyczyn: niestawiennictwa oskarżonego, jego obrońcy, niedokładności przesłuchania, częstych konfrontacji z innymi świadkami, a wreszcie uchylenia wyroku do ponownego rozpoznania, gdy istnieją warunki z art. 442 § 2 KPK.

Wskazane wyżej obowiązki i przytoczone sytuacje dyskomfortu są dla świadka uciążliwe, ograniczają jego swobodę, a ponadto narażają na różne sytuacje stresowe w czasie przesłuchania. Stąd też należy ujemnie dla świadka sytuacje ograniczać¹³ i unikać zadawania banalnych pytań typu: Kiedy świadek (oskarżony) pamiętał lepiej – w czasie śledztwa czy obecnie? Odpowiedź będzie z regu-

¹⁰ R. Kmieciak, Orzekanie kar porządkowych z powodu niestawiennictwa świadka lub bezpodstawnej odmowy zeznań, PS 2010, Nr 2.

¹¹ Wyrok SN z 24.10.1968 r., III KR 96/68, OSNPG 1969, Nr 2, poz. 30.

¹² K. Marszał, [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, Proces karny, Katowice 2005, s. 283.

¹³ *Ibidem*, s. 282.

ły oczekiwana: wtedy, w śledztwie! Trzeba te pytania pogłębić, urealnić. Pytać należy: czy osobiście czytał protokół, czy go zrozumiał, czy zgłaszał poprawki. Nie jest wykluczone zadawanie pytań co do trwałości pamięci.

Pytania co do uzupełnienia wypowiedzi mają na celu wypełnienie luk w wyjaśnieniach lub zeznaniach. Pytaniami w celu wyjaśnienia zmierny do ich uzupełnienia, również zeznań, często opinii biegłych, np. co do wyjaśnienia pojęć, zwrotów językowych. Pytania kontrolne zmierny głównie do zbadania prawdziwości oraz wiarygodności.

W doktrynie próbowano doprecyzować pytania kontrolne dotyczące:

- źródeł wiadomości przesłuchiwanego o fakcie, o którym zeznaje lub który wyjaśnia,
- okoliczności towarzyszących spostrzeżeniom świadka, o których zeznaje, czy które wyjaśnia oskarżony (np. oświetlenie miejsca zajścia, ubranie osób, rozmieszczenie osób na określonej przestrzeni, czasami wokół ofiary, np. z art. 158 § 1 KK itp.), zaleca się jednak ostrożność co do szczegółów ubioru, uczesania,
- danych, którymi można by potwierdzić jego zeznania (wyjaśnienia) – np. kto ze świadków był w czasie zdarzenia, kto mógł jeszcze widzieć, słyszeć to, o czym świadek zeznaje,
- innych dowodów, które zostały już na rozprawie przeprowadzone; nie należy ujawniać dowodów, szczególnie osobowych, których jeszcze nie przeprowadzono (tutaj może być konieczna konfrontacja z art. 172 KPK, często nazywana zeznaniem jednoczesnym).

Istnieją teorie pytań, które jednak pominiemy; najszerzej odpowiada na te potrzeby kryminalistyka¹⁴.

Czasami, co zależy od sądu, istnieje przekonanie, że ławnik powinien uzgodnić pytania z przewodniczącym składu. Jest to na pewno niewłaściwe stanowisko. Oczekuje się pytań prawidłowych: **co, jak, kiedy, z kim**, a nie zaczynających się od niedopuszczalnego, np.: „Świadek *Paweł J.* zeznał przed panem to i to. Dlaczego pan przedstawiał to odmiennie?” Takie rozterki rozstrzyga się konfrontacją. Inny sposób to znów pytanie z komentarzem: „Proszę świadka, wszyscy przed panem mówili to i to. Dlaczego pana zeznania odstają od tej grupy wiarygodnych świadków?” To już jest dyskwalifikacja, bo rozbieżności powinna rozstrzygnąć konfrontacja.

W praktyce, która znalazła w latach 60. odbicie w doktrynie, powstał problem, kiedy odczytać wyjaśnienia oskarżonego lub zeznania świadka – sytuacje z art. 389, 391 KPK – i kiedy rozpocząć serię pytań według art. 171 § 1 KPK dla uzupełnienia wypowiedzi, jej wyjaśnienia czy kontroli. Wyrażono na ten temat pogląd, który należy podzielić, że ujawnienie poprzednich wyjaśnień i zeznań może nastąpić dopiero po przesłuchaniu obejmującym nie tylko spontaniczną relację, ale również pytania sądu i stron. Chodzi bowiem o pełną wersję wyjaśnień lub zeznań – dopiero potem można przejść do odczytania tychże¹⁵.

¹⁴ M. Lipczyńska, Z. Cieszejko-Sochacki, *Technika i taktyka zadawania pytań w procesie i rola adwokata*, Biblioteka „Palestry”, Warszawa 1980.

¹⁵ K. Buchala, *Czy odczytać protokoły wyjaśnień oskarżonego i zeznań świadków przed pytaniami sądu i stron procesowych*, Pal. 1960, Nr 2, s. 7 i n.

Ławnik powinien uważać, aby nie stawiać pytań sugestywnych, które sąd musi dyskwalifikować. Kwestię pytań i przeprowadzenia dowodów osobowych omawiają też szeroko: kryminalistyka, psychologia sądowa oraz logika prawnicza.

Często porusza się kwestie świadków nietypowych: dzieci, osób chorych, osób w wieku starszym itp. W teorii dokonuje się różnych podziałów świadków, np. na nieśmiałych, trwożliwych, powierzchownych, gadatliwych, osoby próżne, o wybujałej fantazji, z pewnymi uprzedzeniami, obojętnych, o małej wartości moralnej. Przepisy art. 192 KPK przewidują pomoc biegłych w przesłuchiowaniu świadków. Dzieci, młodzież do lat 15 przesłuchuje się często w warunkach z art. 185a, 185b, art. 171 § 3 KPK.

Zgodnie z art. 167 KPK dowody przeprowadza się na wniosek stron, podmiotu określonego w art. 416 albo z urzędu. W sytuacji sądu orzekającego istnieje możliwość dopuszczenia dowodu z urzędu. Takie problemy należy omawiać przed rozprawą, czy też w trakcie przerw w rozprawach. Dopuszczenie dowodu z urzędu następuje postanowieniem sądu, a zatem decyzją całego składu orzekającego. Jeśli w dyskusjach takich nie uwzględnia się sugestii ławnika, to potem w trakcie wyrokowania, o ile pominięta kwestia mogła rzutować na treść wyroku, ławnik może zgłosić zdanie odrębne.

5.6. Metoda przesłuchania. Pytania krzyżowe

Powyżej omówiona została obowiązująca w polskim procesie karnym metoda przesłuchania. Nasz KPK uznaje metodę mieszaną, a więc osobie przesłuchiwanej należy umożliwić swobodne wypowiedzenie się w granicach określonych celem danej czynności, a dopiero następnie można zadawać pytania zmierzające do uzupełnienia, wyjaśnienia lub kontroli wypowiedzi (art. 171 § 1 KPK).

Teorię i praktykę zadawania pytań świadkom i oskarżonemu opracowuje kryminalistyka. Reguluje ona etapy pytań i ich dyrektywy. Co do wyjaśnień – przypomina się „siedem złotych pytań”: **co, gdzie, kiedy, w jaki sposób, dlaczego, jakimi środkami, kto**¹⁶.

Ponadto występuje jeszcze metoda przesłuchania spontanicznego i metoda przesłuchania wyłącznie w drodze stawiania pytań. Podkreślić należy, że metoda mieszaną musi być stosowana, gdyż wykorzystanie pozostałych metod stanowi podstawę do apelacji z art. 438 pkt 2 KPK.

W prawie angielskim i amerykańskim przesłuchanie świadka różni się od przesłuchania w systemie kontynentalnym. W postępowaniu przed sądem czynność przesłuchania podlega bardziej sformalizowanym i szczegółowym regułom niż w systemie dowodowym kontynentalnej Europy¹⁷. Przed sądem świadków indagują przede wszystkim strony, nie zaś organ procesowy. Ocena dowodów należy w tym systemie do ławy przysięgłych, co nie ułatwia zadania przesłuchu-

¹⁶ T. Hanausek, Kryminalistyka. Zarys wykładu, Kraków 2000, s. 190–233.

¹⁷ A. Taracha, [w:] R. Kmiecik, D. Karczmarzka, A. Taracha, R. Kmiecik (red.), Prawo dowodowe. Zarys wykładu, Kraków 2005, s. 214–215; a także T. Tomaszewski, Proces amerykański. Tematyka śledcza, Toruń 1996, s. 60–62 i 110–111.

jącym, tym bardziej, że sędzia przewodniczący uchyla wszelkie pytania sformułowane nieprawidłowo, w szczególności pytania sugestywne, kolateralne (wprawdzające wątki niezwiązane z istotą sprawy), polemiczne (przesłuchujący może pytać, lecz nie może polemizować ze świadkiem), a także pytania napastliwe, powodujące konfuzję u świadka¹⁸.

Świadek nie składa zeznań w sposób spontaniczny, lecz poddawany jest rozpytywaniu w trzech kolejnych fazach:

- 1) przesłuchaniu głównym – przesłuchuje go strona, która wskazała (zawnioskowała);
- 2) przesłuchaniu krzyżowym – przez stronę przeciwną, zmierzającą do wykazania braku wartości zeznań świadka, wręcz skompromitowania go. W odróżnieniu od części poprzedniej możliwe jest zadawanie pytań sugerujących, podpowiadających odpowiedzi, czy wręcz „wkładających w usta” odpowiednie wyrażenia. Jednak aktywność strony przeciwnej jest tu ograniczona tylko do tych kwestii, które zostały poruszone podczas pierwszej części przesłuchania;
- 3) przesłuchaniu dodatkowym – strona, która zgłosiła świadka, zadaje dodatkowe pytania, które zmierzają do wyjaśnienia zagadnień, zwłaszcza niejasności wynikłych w czasie przesłuchania krzyżowego¹⁹.

Należy pilnie śledzić proces, aby ze strony sądu, stron, obrońcy czy pełnomocnika nie doszło do naruszenia polskiej (wg KPK) metody przesłuchania, aby nie korzystać z modelu anglosaskiego *common law*, który nie został przyjęty w naszej procedurze.

5.7. Świadcowie nietypowi

5.7.1. Świadek *incognito* (utajniony, anonimowy)

Wprowadzenie do procesu takiego świadka musi być uwarunkowane – jak mówi art. 184 § 1 KPK – uzasadnioną obawą niebezpieczeństwa dla życia, zdrowia, wolności albo mienia w znacznych rozmiarach świadka lub osoby dla niego najbliższej. Wówczas sąd, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator, może wydać postanowienie o zachowaniu w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka, w tym danych osobowych, jeżeli nie mają one znaczenia dla rozstrzygnięcia w sprawie. Postępowanie w tym zakresie toczy się bez udziału stron i objęte jest tajemnicą jako informacja niejawną o klauzuli tajności: „tajne”, „ściśle tajne”. Dominuje tutaj odmienny tryb przesłuchania co do miejsca i w sposób uniemożliwiający ujawnienie okoliczności, o których była mowa w art. 184 § 1 KPK.

Protokół zeznań świadka utajnionego sporządzony w postępowaniu przygotowawczym może być odczytany na rozprawie sądowej niezależnie od tego, czy istnieją ogólne warunki przewidziane dla odczytania (art. 391 § 1 i 393 § 4 KPK). Jawność rozprawy jest wówczas wyłączona, nie mogą w niej uczestniczyć także osoby wskazane przez strony (art. 361 § 1 KPK nie ma zastosowania).

¹⁸ A. Taracha, [w:] R. Kmiecik, D. Karczmarska, A. Taracha, R. Kmiecik (red.), *op. cit.*, s. 216.

¹⁹ *Ibidem*, s. 216–217.

Czasami – zgodnie z art. 191 § 3 KPK – mówi się o tzw. małym świadku *incognito*. Taki świadek rodzi się w sytuacji, gdy zachodzi uzasadniona obawa użycia przemocy lub groźby bezprawnej wobec świadka lub osoby najbliższej w związku z jego zeznaniami.

Świadek, który znalazł się w takiej sytuacji, może zastrzec dane dotyczące miejsca zamieszkania do wyłącznej wiadomości prokuratora lub sądu. Pisma procesowe doręcza się wówczas do instytucji, w której świadek jest zatrudniony, lub na inny wskazany przez niego adres.

Zabezpieczenie i ochrona zeznań świadka anonimowego uregulowana jest m.in. w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 18.6.2003 r. w sprawie postępowania o zachowanie w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka oraz sposobu postępowania z protokołami z zeznań tego świadka²⁰.

Wypowiedzi na ten temat spotyka się także w orzecznictwie, m.in. w wyroku SN z 7.3.2008 r.²¹:

„1. W sytuacji gdy skład sądu rozpoznającego sprawę jest kolegialny, okoliczności umożliwiające ujawnienie tożsamości świadka anonimowego i podstawy zachowania ich w tajemnicy (art. 184 § 1 KPK) muszą być znane wszystkim jego członkom.

2. Do ławników orzekających w składzie sądu powszechnego, do którego wiadomości pozostają objęte tajemnicą państwową okoliczności, o jakich mowa w art. 184 § 1 KPK, mają zastosowanie przepisy art. 27 ust. 1 i art. 28 ust. 1 pkt 3 ustawy z 22.1.1999 r. o ochronie informacji niejawnych (tekst jedn.: Dz.U. z 2005 r. Nr 196, poz. 1631 ze zm.)”. Należy mieć na uwadze nowelizację tej ustawy.

5.7.2. Świadek koronny

Świadkiem koronnym jest podejrzany, który został dopuszczony do składania zeznań w charakterze świadka, na zasadach i w trybie określonych ustawą o świadku koronnym (art. 2)²².

Przepisy tej ustawy stosuje się w sprawach o przestępstwo lub przestępstwo skarbowe popełnione w zorganizowanej grupie albo związku, mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego (art. 1 ust. 1 ŚwKorU), a także w sprawach o przestępstwa określone w:

- 1) art. 228 § 1 i 3–6, art. 229 § 1 i 3–5, art. 230 § 1, art. 230a § 1, art. 231 § 1 i 2, art. 250a § 1 i 2, art. 258 oraz art. 296a § 1, 2 i 4 KK;
- 2) art. 46 ust. 1, 2 i 4, art. 47 oraz art. 48 ust. 1 i 2 ustawy z 25.6.2010 r. o sporcie (Dz.U. Nr 127, poz. 857) – (art. 1 ust. 2 ŚwKorU).

Zgodnie z art. 3 ust. 1 ŚwKorU można dopuścić dowód z zeznań świadka koronnego, jeżeli łącznie zostały spełnione następujące warunki:

²⁰ Dz.U. Nr 108, poz. 1024.

²¹ VKK 134/07, OSNKW 2008, Nr 6, poz. 50.

²² Ustawa z 25.6.1997 r. o świadku koronnym, tekst jedn.: Dz.U. z 2007 r. Nr 36, poz. 232 ze zm., dalej jako: ŚwKorU.

- 1) do chwili wniesienia aktu oskarżenia do sądu jako podejrzany w swoich wyjaśnieniach:
 - a) przekazał organowi prowadzącemu postępowanie informacje, które mogą przyczynić się do ujawnienia okoliczności przestępstwa, wykrycia pozostałych sprawców, ujawnienia dalszych przestępstw lub zapobieżenia im,
 - b) ujawnił majątek swój oraz znany mu majątek pozostałych sprawców przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, o których mowa w art. 1;
- 2) podejrzany zobowiązał się do złożenia przed sądem wyczerpujących zeznań dotyczących osób uczestniczących w przestępstwie lub przestępstwie skarbowym oraz pozostałych okoliczności, o których mowa w pkt 1 lit. a, popełnienia przestępstwa lub przestępstwa skarbowego określonego w art. 1.

Można uzależnić dopuszczenie dowodu z zeznań świadka koronnego także od zobowiązania się podejrzanego do zwrotu korzyści majątkowej odniesionej z przestępstwa lub przestępstwa skarbowego oraz naprawienia szkody nimi wyrażonej (art. 3 ust. 2 ŚwKorU).

Z czynności, o których mowa w ust. 1 pkt 2 i ust. 2, sporządza się protokół, a także poucza się podejrzanego o treści art. 10 i 11, zamieszczając o tym wzmiankę w protokole (art. 3 ust. 3 ŚwKorU).

Zgodnie z art. 4 ŚwKorU przepisów ustawy nie stosuje się do podejrzanego, który w związku z udziałem w przestępstwie lub przestępstwie skarbowym określonym w art. 1:

- 1) usiłował popełnić albo popełnił zbrodnię zabójstwa lub współdziałał w popełnieniu takiej zbrodni;
- 2) nakłaniał inną osobę do popełnienia czynu zabronionego, określonego w art. 1, w celu skierowania przeciwko niej postępowania karnego;
- 3) kierował zorganizowaną grupą albo związkiem, mającymi na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego.

Przesłuchanie świadka odbywa się w warunkach pełnej kontradyktoryjności.

Powyższe przedstawienie problematyki świadków nietypowych to jedynie zarys tego zagadnienia.

5.8. Rola biegłych w procesie

Kodeks postępowania karnego poświęca cały rozdział 22 zagadnieniu biegłych, tłumaczy, specjalistów (art. 193–206), z tym że szereg przepisów dotyczących biegłych połączonych jest w innych rozdziałach z konkretnymi dowodami.

Należy krytycznie podejść do tych koncepcji teoretycznych, które widzą biegłego w rolach:

- świadka – biegłego,
- naukowego sędziego,
- wyspecjalizowanego ławnika²³.

Sąd może powołać biegłego albo biegłych, instytucję naukową lub specjalistyczną (art. 193 KPK). Nie ma pomiędzy nimi priorytetów, hierarchizacji.

²³ R. Kmiecik, [w:] R. Kmiecik, D. Karczmarska, A. Taracha, R. Kmiecik (red.), *op. cit.*, s. 182.

Biegłym może być nie tylko biegły sądowy, lecz także osoba, o której wiadomo, że ma odpowiednią wiedzę w danej dziedzinie, biegły *ad hoc* (art. 195 KPK).

Biegłego powołuje sąd wtedy, gdy dla rozstrzygnięcia sprawy wymagane są wiadomości specjalne (art. 193 § 1 KPK). Trzeba pamiętać, że w KPK nie ma definicji wiadomości specjalnych. Podaje się między innymi, że wiadomości specjalne to takie, które nie są znane przeciętnemu członkowi społeczeństwa. Wiadomości specjalne zdobywa się w drodze uzyskania wykształcenia w określonej dziedzinie lub przez wykonywanie oznaczonego zawodu, pozwalającego na zdobycie doświadczenia w określonym zakresie, powyżej zwykłego poziomu w danym zawodzie.

Jeżeli takie dodatkowe wiadomości specjalistyczne posiada organ postępowania przygotowawczego lub członek składu sądu, to fakt ten nie wyłącza potrzeby przeprowadzenia dowodu z biegłego. Organ procesowy bowiem nie może występować w procesie w podwójnej roli: jako organ procesowy, a jednocześnie jako źródło dowodowe – biegły²⁴.

Każda wydana opinia, np.: indywidualna, zespołowa, kompleksowa, instytucji naukowych, wymaga jednak oceny sądu przez pryzmat art. 201 KPK. Opinia nie może być niepełna, niejasna lub nie może zachodzić sprzeczność w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie.

Opinia jest niejasna, gdy przedstawione w niej sprawozdanie z przeprowadzonych czynności i spostrzeżeń oraz wywiedzione z nich wnioski nie spełniają wymogów z punktu widzenia języka potocznego i języka prawniczego – co do istotnych okoliczności sprawy.

Opinia jest niepełna, gdy pominięto dowody mające znaczenie dla jej opracowania, tzn. nie uwzględniono wszystkich istotnych dla rozstrzygnięcia kwestii.

Sprzeczność w samej opinii lub między dwiema lub większą liczbą opinii zachodzi wówczas, gdy w jednej z opinii, w dwóch albo w większej ich liczbie, co do tych samych okoliczności, dokonane zostały odmienne ustalenia, odmienne oceny albo też z przeprowadzonych tych samych czynności w opiniach sformułowane zostały odmienne wnioski²⁵.

Postępowanie dowodowe prowadzi bardzo szeroką gamę wiedzy o faktach konkretnej sprawy. Należy zatem o tym pamiętać i sięgać po konfrontację świadków, oskarżonych, czy biegłych (art. 172 KPK)²⁶.

Źle zredagowane pytania mogą zamącić wyłaniający się kształt faktów – zmusza to do powrotu do niektórych dowodów. Musimy też pamiętać o przyczynach wyłączenia biegłego (art. 197 KPK).

Tłumacz to ważny, często niezbędny uczestnik procesu, występujący podczas przesłuchania osoby niewładającej językiem polskim lub podczas przesłuchania niemego, głuchego, lub gdy nie wystarcza porozumienie za pomocą pisma. Znajomość przez członków składu orzekającego języka świadka czy oskarżonego nie zwalnia nas od powołania tłumacza. Powody wyłączenia tłumacza są takie same jak w przypadku biegłego (art. 204 KPK).

²⁴ K. Marszał, [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *op. cit.*, s. 292.

²⁵ J. Grajewski, *Przebieg procesu karnego*, Warszawa 2001, s. 191.

²⁶ R. Kmiecik i A. Taracha, [w:] R. Kmiecik, D. Karczmarska, A. Taracha, R. Kmiecik (red.), *op. cit.*, s. 207.

5.9. Zakazy dowodowe

Kodeks postępowania karnego nie koncentruje tej problematyki w jednym rozdziale, a ujmuje to najczęściej omawiając problem przeprowadzenia określonego źródła lub środka dowodowego (ta metoda jest bardzo skuteczna i zalecana).

Najgłębszym zakazem dowodowym objęto m.in.:

- zakaz dowodzenia przebiegu narady i głosowania (art. 108 § 1 KPK),
- zakaz oświadczeń oskarżonego co do zarzucanego mu czynu, złożonych wobec biegłego lub lekarza udzielającego pomocy medycznej (art. 199 § 1 KPK).

Zakazy dowodowe dzieli się na bezwzględne i względne.

Do zakazów bezwzględnych zaliczamy:

- 1) zakaz przesłuchania obrońcy oskarżonego co do faktów, o których dowiedział się przy udzielaniu pomocy prawnej lub prowadząc sprawę (art. 178 pkt 1 KPK),
- 2) zakaz przesłuchania duchownego co do faktów, o których dowiedział się przy spowiedzi (art. 178 pkt 2 KPK),
- 3) sytuację, kiedy świadek korzystał z prawa odmowy zeznań lub został zwolniony z obowiązku zeznawania w myśl art. 185 § 1 KPK (art. 186 KPK),
- 4) zakaz odczytania protokołu przesłuchania świadka, jeżeli osoba ta jest następnie przesłuchana w charakterze oskarżonego (*a contrario* z art. 182 § 3, też art. 389 § 1 KPK).

Do względnych zakazów dowodowych zaliczamy:

- 1) zakaz ze względu na ochronę informacji niejawnych o klauzuli „tajne” lub „ściśle tajne” (dawniej zaliczane do tajemnicy państwowej – art. 179 KPK),
- 2) zakaz ze względu na klauzulę „zastrzeżone” lub „poufne” (dawniej tajemnica służbowa lub zawodowa – art. 188 KPK),
- 3) zakaz ze względu na prawo odmowy zeznań (art. 182 KPK),
- 4) zwolnienie od złożenia zeznań osoby pozostającej z oskarżonym w szczególnie bliskim stosunku osobistym (art. 185 KPK).

Tematyka zakazów dowodowych jest szeroko opisana w literaturze²⁷.

5.10. Zamknięcie przewodu sądowego. Głosy stron

Po wyczerpaniu postępowania dowodowego, kiedy skład orzekający nabrał przekonania o wyjaśnieniu sprawy, przewodniczący powinien zwrócić się do stron z zapytaniem, czy wnoszą o uzupełnienie postępowania dowodowego. W razie odpowiedzi przeczącej zamyka przewód sądowy (art. 405 KPK). Po zamknięciu przewodu sądowego przewodniczący udziela głosu stronom, ich przedstawicielom oraz w miarę potrzeby przedstawicielowi społecznemu (art. 406 § 1 KPK).

Kolejność zabierania głosu oraz repliki uregulowano w art. 406 § 1 i 2 KPK.

²⁷ Z. Kwiatkowski, Zakazy dowodowe w procesie karnym, Katowice 2001; A. Gaberle, Dowody w sądowym procesie karnym, Kraków 2007; R. Kmiecik, [w:] R. Kmiecik, D. Karczmarska, A. Taracha, R. Kmiecik (red.), *op. cit.*, s. 249–257.

W zakresie przemówień, zgodnie z poglądami nauki, należy przyjąć następujące reguły:

- 1) czas przemówienia dyktuje faktyczna potrzeba,
- 2) czas przemówienia nie może być określony ani przez przewodniczącego, ani przez sąd,
- 3) nie jest dopuszczalne przerywanie przemówienia,
- 4) zwracanie przez przewodniczącego uwagi, że upłynął czas przeznaczony na przemówienie, a nawet okazywanie zniecierpliwienia jest niedopuszczalnym ograniczeniem praw strony (w skrajnych wypadkach, gdy przemawiający rażąco zakłóca porządek rozprawy lub ubliża powadze sądu, przewodniczący może upomnieć mówcę, przerwać przemówienie lub odebrać mu głos),
- 5) nie jest dopuszczalne zadawanie mówcy pytań przez przewodniczącego i innych członków składu, gdyż przerywa to przemówienie.

Prokurator powinien w przemówieniu określić wyraźnie wnioski co do kary i środków karnych. W § 250 RegProkR zasygnalizowano: „prokurator w przemówieniu końcowym, po przedstawieniu istotnych okoliczności sprawy, omówieniu i ocenie dowodów, wskazuje na prawne i społeczne aspekty sprawy, uzasadniając kwalifikację prawną czynu, rodzaj i wymiar wnioskowanej kary i środków karnych oraz innych rozstrzygnięć”²⁸.

Podczas głosów stron nadal trwa rozprawa główna. Wystąpienia można podzielić na etapy, a w razie długich wystąpień można przerwać rozprawę dla wypoczynku. Przerwy nie powinny sięgać górnego pułapu 35 dni, a oscylować wokół 2–3 dni, co spowodowane jest tym, aby szybko przystąpić do narady, dopóki w pamięci składu orzekającego tkwią wszystkie dowody, ich wielostronne oceny i hierarchizacja.

5.11. Narada i głosowanie

Według powołanej już ustawy z 5.8.2010 r. o ochronie informacji niejawnych²⁹, z uwagi na treść art. 108 § 1 KPK, ta kategoria czynności zaliczona została do kategorii „poufnych” lub „zastrzeżonych” informacji (por. art. 5 ust. 3 pkt 3 oraz art. 5 ust. 4 OchrInfU). Wyklucza się jej uchylenie lub zwolnienie od niej: art. 108 § 1 KPK nie zna od tego wyjątków; art. 85 PrUSP również powtarza, że nie można zwolnić od tej tajemnicy ławnika – art. 169 § 3 PrUSP³⁰.

W naradzie mogą brać udział tylko członkowie składu: 2 sędziów i 3 ławników lub 1 sędzia i 2 ławników. Nie mogą brać udziału w naradzie i głosowaniu sędziowie i ławnicy dodatkowi. Narada stanowi przygotowanie do głosowania nad sentencją wyroku. Naradą i głosowaniem kieruje przewodniczący składu. Narada może być krótka, ale może też być wielodniowa, nie może jednak

²⁸ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 27.8.2007 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury, Dz.U. Nr 169, poz. 1189 ze zm., dalej jako: RegProkR.

²⁹ Dz.U. Nr 182, poz. 1228, dalej jako: OchrInfU.

³⁰ E. Skrętowicz, Wyrok sądu karnego I instancji. Z problematyki wyrokowania, Lublin 1989, s. 31–33.

przekroczyć 7 dni, co reguluje art. 411 § 1 KPK w związku z art. 408 KPK. W razie przekroczenia tego terminu rozprawę prowadzi się od początku.

Jeżeli do porządku i sposobu narady oraz głosowania podniesione zostaną wątpliwości, rozstrzyga je skład orzekający (art. 109 § 2 KPK).

Przepisy nie regulują przebiegu narady. Powinna to być swobodna wymiana poglądów i wątpliwości. W tym zakresie przewodniczący nie powinien ograniczać wypowiedzi ławników.

Rozpoczynając naradę należy pamiętać o jednej zasadzie, a mianowicie że: **„podstawę wyroku może stanowić tylko całokształt okoliczności ujawnionych w toku rozprawy głównej”** – art. 410 KPK. Nie należy tej dyrektywy mylić z art. 92 KPK. Artykuł 410 KPK stanowi *lex specialis* do art. 92 KPK.

Narada ma następującą kolejność:

- 1) co do winy i kwalifikacji prawnej czynu,
- 2) co do kary,
- 3) co do środków karnych,
- 4) co do pozostałych kwestii.

Nad każdym punktem radzimy osobno, a następnie głosujemy. Jest to tzw. głosowanie totalne, głosujemy bowiem łącznie nad winą i kwalifikacją prawną czynu i nie może to być głosowanie parcjalne: osobno co do winy, osobno co do kwalifikacji prawnej.

Wynik głosowania ustalamy dwoma sposobami, poprzez:

- jednomyślność (wszyscy to samo),
- sztuczną większość (art. 111 § 2 KPK).

Proponuje się często – co jest słuszne – aby przed głosowaniem nad wyżej wymienionymi czterema punktami przedyskutować kwestię negatywnych przesłanek procesowych³¹, poddając nawet wyniki debaty pod głosowanie. W razie wyeliminowania przesłanek negatywnych, nawet głosami większości, przystępujemy do narady nad winą i kwalifikacją prawną. KPK nakłada na członków składu obowiązek głosowania nawet, gdy uprzednio w innej kwestii zostali przegłosowani, np. co do negatywnych przesłanek. Wynik tego wstępnego głosowania może być powodem zdania odrębnego.

Do chwili podpisania wyroku (jego sentencji) trwa narada i każdemu z jej uczestników wolno powrócić do kwestii przedyskutowanych, jeżeli uważa, że ma nowe argumenty, bądź też chce zmienić wypowiedziane poprzednio poglądy³².

Fundamentem narady zawsze będzie kwestia winy i kwalifikacji prawnej czynu. Ramy rozpoznawanego czynu zakreślone zostały zarzutami z aktu oskarżenia. To one stanowiły podstawę faktyczną zarzucanego czynu, która najczęściej przypisana zostanie oskarżonemu w sentencji wyroku oraz określi podstawę prawną, tj. kwalifikację prawną tego czynu. Ta zasada może ulec korekcie, gdyż sąd dynamicznie, wraz z rozwojem postępowania dowodowego, dokonując oceny aktu oskarżenia i własnych konstatacji, może zmieniać hipotezę z aktu oskarżenia:

- 1) na wniosek prokuratora zgłoszony w trakcie procesu do protokołu,
- 2) z urzędu na podstawie art. 399 § 1 KPK.

³¹ *Ibidem*, s. 38–41.

³² *Ibidem*, s. 35.

Ad. 1. Z chwilą wniesienia aktu oskarżenia prokurator traci uprawnienia do modyfikacji zarówno opisu, jak i kwalifikacji prawnej czynu zarzucanego. Może jedynie odstąpić od oskarżenia (art. 14 § 2 KPK) albo złożyć wnioski o zmianę opisu lub kwalifikacji prawnej czynu, jednak pod warunkiem niewykroczenia poza zakres tożsamości czynu wyznaczony zdarzeniem faktycznym, stanowiącym podstawę faktyczną oskarżenia³³. Ten pogląd jednocześnie urealnia samą budowę wyroku, gdyż do komparacji wyroku zostanie naniesiony zarzut z aktu oskarżenia.

Ad. 2. Najczęściej w trakcie procesu sąd stosuje art. 399 § 1 KPK, mając obowiązek uprzedzenia o każdej możliwości zmiany kwalifikacji prawnej czynu. Uprzedza o tym sąd, a więc postanowienie to podejmuje cały skład orzekający, ale potrzebne są uzgodnienia składu. Uprzedzenie w trybie art. 399 § 1 KPK nie obliguje sądu do zastosowania tej nowej kwalifikacji prawnej. Sąd może skazać z poprzedniej kwalifikacji. Opisane sytuacje mogą ujawnić się w trakcie narady nad wyrokiem. Wówczas sąd wznawia przewód sądowy (art. 409 KPK), uprzedza np. o art. 399 § 1 KPK, może nawet skorzystać z art. 397 KPK.

Po zakończeniu tych czynności musi nastąpić etap zamknięcia przewodu sądowego i udzielenia głosu stronom. Praktyka i teoria widzą tutaj możliwość tylko uzupełniających głosów, które nawiążą do poprzednich. Można też porzucić na podtrzymaniu uprzednio zajętego stanowiska.

Wyrokowanie to poważny problem zachowania granic procesu, a więc tożsamości czynu, często w ramach korygowanych ustaleń faktycznych i kwalifikacji prawnej³⁴.

Narada nad winą i kwalifikacją prawną odbywa się jednocześnie. Ten pierwszy etap narady należy zamknąć głosowaniem. Kolejność głosowania, którą wyznacza wiek i starszeństwo służbowe (art. 109 § 2 KPK) powinna być skrupulatnie przestrzegana. Należy pamiętać o ustalaniu sztucznej większości (art. 111 § 2 KPK) oraz o sytuacji członków składu, którzy głosowali przeciwko uznaniu oskarżonego za winnego (art. 112 KPK). Artykuł 112 KPK pozwala sędziemu i ławnikowi wstrzymać się od głosowania co do kary, środków karnych, ewentualnie innych rozstrzygnięć związanych z winą. Aby mogło jednak dojść do „sztucznej większości”, przyjmuje się, że głos wstrzymującego się od głosowania fikcyjnie przyłącza się do zdania najprzychylniejszego dla oskarżonego. Uwalnia to sędziego lub ławnika od dopuszczenia się wewnętrznej sprzeczności³⁵.

Zagadnienie kwalifikacji prawnej czynu podlega rygorom narady zarówno co do podstawy prawnej skazania, jak i podstawy prawnej wymiaru kary.

³³ Wyrok SN z 2.12.2005 r., VI KK 98/05, OSNKW 2006, Nr 4, poz. 36.

³⁴ *M. Cieślak*, Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne, Warszawa 1984, s. 297–313; *S. Waltoś*, Proces karny. Zarys systemu, Warszawa 1996, s. 26–29; *M. Skwarcow*, Wybrane zagadnienia zmiany kwalifikacji prawnej czynu na tle orzecznictwa Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych, PS 2005, Nr 4, s. 74–97; post. SN z 19.10.2010 r., III KK 97/10, OSNKW 2011, Nr 6, poz. 50; wyr. SN z 2.3.2011 r., III KK 366/10, OSNKW 2011, Nr 6, poz. 51.

³⁵ *E. Skrętowicz*, *op. cit.*, s. 42.

Ławnicy mają prawo oczekiwać na pomoc sędziego co do wyjaśnienia podstawy prawnej skazania i wymiaru kary. Głosuje się również nad rozwiązaniami z części ogólnej Kodeksu karnego: art. 11, 12, 91, 60, 64, 65, 78 KK.

W sentencji wyroku podaje się podstawę prawną skazania oraz podstawę prawną wymiaru kary.

Często zdarza się, że ten człon sentencji wyroku, w którym powołujemy podstawę prawną skazania, będzie musiał ulec korekcie. Należy w takiej sytuacji ponownie zredagować przypisany oskarżonemu czyn, co będzie bardziej czytelne.

5.12. Zdanie odrębne

Artykuł 114 § 1 i 2 KPK dopuszcza możliwość złożenia zdania odrębnego przez członka składu orzekającego, a nawet kilku członków. Może to być oświadczenie zarówno na korzyść, jak i na niekorzyść oskarżonego. Przytoczmy treść art. 114 KPK:

„§ 1. Przy składaniu podpisu członek składu orzekającego ma prawo zaznaczyć na orzeczeniu swoje zdanie odrębne, podając, w jakiej części i w jakim kierunku kwestionuje orzeczenie³⁶.

§ 2. Zdanie odrębne może dotyczyć również samego uzasadnienia orzeczenia; wówczas zdanie to zaznacza się przy podpisywaniu uzasadnienia”.

Ujawnienie zdania odrębnego przez sędziego lub ławnika musi mieć miejsce w czasie narady, co nada odpowiedni kształt głosowaniu, szczególnie co do pkt 1 i 2. Zgłoszone propozycje (stanowiska członków składu) muszą być znane przy budowie wyroku poprzez zasady z art. 112 KPK oraz art. 111 § 2 KPK (taka kolejność nie jest obojętna). Przyczyny zdań odrębnych to kwestia złożona. Na wynik głosowania danego sędziego czy ławnika, a następnie zgłoszenie zdania odrębnego może mieć wpływ to pierwsze głosowanie odnośnie negatywnych przesłań procesowych.

Zdanie odrębne może dotyczyć wszystkich kolegialnie zapadających orzeczeń:

- wyroków,
- postanowień odrębnych oraz zamieszczonych w protokole,
- uzasadnień.

Jak w tych sytuacjach zaznaczyć – przy składaniu podpisu – zgłoszenie zdania odrębnego?

Najprostsze sytuacje stwarza wyrok, który sporządzany jest na odrębnym druku. Pytania jednak nasuwają ustawowe sformułowania art. 114 § 1 KPK:

- w jakiej części składa się zdanie odrębne,
- w jakim kierunku kwestionuje się orzeczenie.

Spotyka się różne propozycje, m.in. zaznaczenie przy podpisie literami: „zd. odr.” lub „*V.S.*” (*votum separatum*). Istotne jest jednak, aby nie było

³⁶ Zwrot „kwestionuje orzeczenie” może nie jest najrzeczniejszy, gdyż ławnik wyraża swoje zdanie co do tych czterech faktorów wyroku; o ile – zgodnie z regułami art. 111 § 2 KPK – wyrok ukształtuje się według jego opinii, nie zgłosi zdania odrębnego, ale może je zgłosić, kiedy wyrok nabierze innego kształtu.

„blankietowych” zdań odrębnych, które później można wypełnić dowolną treścią. To uszczegółowienie zdania odrębnego jest bardzo istotne:

- np. *votum separatum* co do kary, a w razie ich wielości, co do której i w jakim kierunku: na korzyść, na niekorzyść oskarżonego;
- np. *votum separatum* co do kwalifikacji prawnej – składający zdanie odrębne powinien określić za jaką karą się opowiada³⁷.

Zdanie odrębne co do uzasadnienia – należy zaznaczyć, w jakim fragmencie uzasadnienia nie zgadza się z nim dany członek składu.

Zdanie odrębne co do postanowień jest dopuszczalne, nawet incydentalnych, zamieszczonych w protokole rozprawy. Proponuje się, aby takie postanowienia stanowiły załącznik do protokołu rozprawy głównej, a kiedy naniesiono je w protokole, zaznaczyć należy to w protokole rozprawy głównej obok podpisu przewodniczącego składu³⁸.

Zdanie odrębne to akt woli ławnika, to konsekwencja jego niezawisłości, poszanowania godności, jego moralnej odpowiedzialności za orzeczenie.

Kodeks postępowania karnego w art. 418 § 1 i 2 wprowadził zasadę podawania zdania odrębnego do publicznej wiadomości, a jeżeli członek składu orzekającego, który zgłosił zdanie odrębne, wyraził na to zgodę, także jego nazwiska.

Najczęściej – po ogłoszeniu wyroku przez przewodniczącego – podaje on, że wyrok zapadł przy zdaniu odrębnym jednego z członków składu co do winy bądź co do kary (należy to uszczegółowić zgodnie z adnotacją przy podpisie wyroku).

Jeżeli członek składu orzekającego, który zgłosił zdanie odrębne, wyraził na to zgodę, jego imię i nazwisko podaje się do wiadomości. W protokole rozprawy, w końcowej jego treści, należy odnotować fakt takiej zgody, aby później nie było uwag co do takiego upublicznienia nazwiska. Wyrok, co do którego zgłoszono zdanie odrębne, podlega uzasadnieniu z urzędu (art. 114 § 3 KPK).

Wyrok sporządza się natychmiast po naradzie. Może to uczynić protokolant pod dyktando przewodniczącego, sam przewodniczący lub inny członek składu orzekającego.

5.13. Czynności sądu przed zakończeniem rozprawy głównej

Rozprawę główną zakończymy stosownie do treści wyroku:

- jeżeli będzie miał treść opisaną w art. 264 § 1 KPK, to sąd postanowieniem: w razie niewinności oskarżonego, umorzenia lub warunkowego umorzenia postępowania, warunkowego zawieszenia wykonania kary, wymierzenia kary pozbawienia wolności odpowiadającej co najwyżej okresowi tymczasowego aresztowania, skazania na karę łagodniejszą niż pozbawienie wolności albo w razie odstąpienia od wymierzenia kary, **zarządza** niezwłoczne zwolnienie tymczasowo aresztowanego, jeżeli nie jest on pozbawiony wolności w innej sprawie;
- czynności w trybie art. 264 § 2 KPK, o ile nie zajdą przesłanki z art. 264 § 1 KPK, przedstawiają się następująco:

³⁷ T. Grzegorzczak, Kodeks postępowania karnego, Kraków 2003, s. 350.

³⁸ J. Bratoszewski, Zdanie odrębne w procesie karnym, Warszawa 1973, s. 64–65.

- 1) przewodniczący zwróci się do obecnych stron, aby wypowiedziały się co do kontynuacji tymczasowego aresztowania,
- 2) po naradzie nad tymi wypowiedziami ogłasza postanowienie, które podejmuje sąd.

Przewodniczący poucza o środkach odwoławczych i ogłasza rozprawę za zakończoną.

Może się zdarzyć, że co do oskarżonego odpowiadającego z wolnej stopy zapadnie kara co najmniej 3 lat pozbawienia wolności. Wówczas – zgodnie z art. 258 § 2 KPK – sąd może zastosować wobec oskarżonego tymczasowe aresztowanie³⁹.

5.14. Sporządzenie i ogłoszenie wyroku oraz uzasadnienia

Zaraz po ogłoszeniu wyroku przez przewodniczącego tenże lub jeden z członków składu orzekającego podaje ustnie najważniejsze powody wyroku (art. 418 § 3 KPK).

Ogłoszenie sentencji wyroku odbywa się zawsze jawnie (art. 364 § 1 KPK). Jeżeli jawność rozprawy wyłączono w całości lub części, przytoczenie powodów wyroku może nastąpić również z wyłączeniem jawności w całości lub części (art. 364 § 2 KPK).

Nie można zwolnić sądu od podania ustnie motywów wyroku, nawet jeśli przewodniczący składu złożył zdanie odrębne (§ 88–89 RegSądR). Uzasadnienie takie może wygłosić przewodniczący składu, drugi sędzia (skład 5 osób), jak również ławnik.

Należy pamiętać, że głosowanie nad winą i kwalifikacją prawną, karą, środkami karnymi oraz innymi rozstrzygnięciami nie może zostać ujawnione ani w motywach prezentowanych ustnie, ani pisemnie, a podanie do wiadomości zdania odrębnego musi ograniczyć się do jego treści przy podpisie (bez komentarzy). Wymagana jest dyscyplina członków składu, aby nie ujawnić największej tajemnicy rozprawy sądowej tj. tajemnicy narady i głosowania.

Sędzia (obligatoryjnie) lub ławnik (fakultatywnie) sporządza uzasadnienie zdania odrębnego (art. 114 § 3 KPK). Należy oczekiwać od ławników, aby uzasadniali swoje zdania odrębne (zgodnie z przepisami) i dali tym samym wyraz swojej równości z sędzią zawodowym. Uzasadniając zdanie odrębne nie wolno ujawniać procedury głosowania. Ławnik może i powinien uzasadnić własne decyzje prowadzące do zdania odrębnego.

Przepisy § 88–89 RegSądR stanowią:

„§ 88 ust. 1. Orzeczenie i jego uzasadnienie sporządza przewodniczący posiedzenia lub sędzia sprawozdawca.

§ 88 ust. 2. W razie gdy sporządzenie uzasadnienia orzeczenia przez przewodniczącego posiedzenia lub sędziego sprawozdawcę nie jest możliwe lub napotyka przeszkody, których czasu trwania nie można przewidzieć, uzasadnienie

³⁹ T. Grzegorzczak, *op. cit.*, s. 675–676; R.A. Stefański, [w:] J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, S. Zablocki, Z. Gostyński (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*. Tom II, Warszawa 2004, s. 102–108.

sporządza inny sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia. Jeżeli sporządzenie uzasadnienia jest niemożliwe, przewodniczący wydziału czyni o tym wzmiankę w aktach sprawy.

3. Jeżeli, stosownie do ust. 1, sporządzenie uzasadnienia należy do ławnika, przewodniczący wydziału w razie potrzeby wyznaczy sędziego do udzielenia pomocy ławnikowi przy sporządzaniu uzasadnienia.

4. Do sprostowania i uzupełnienia uzasadnienia stosuje się odpowiednio przepisy dotyczące sprostowania i uzupełnienia orzeczenia.

§ 89 ust. 1. Zgłoszenie zdania odrębnego zaznacza się przy podpisie złożonym na orzeczeniu poprzez zamieszczenie odpowiedniej wzmianki.

Sędzia nie ma obowiązku uzasadnienia orzeczenia, do którego zgłosił zdanie odrębne. Jeżeli jednak w sprawie rozpoznanej w składzie jednego sędziego i dwóch ławników zdanie odrębne zgłosił przewodniczący posiedzenia, a żaden z ławników nie podjął się sporządzenia uzasadnienia, sporządza je przewodniczący posiedzenia na podstawie motywów ustalonych w czasie narady.”

Uzasadnienie wyroku, co do którego zgłoszono zdanie odrębne, podlega podpisaniu przez wszystkich członków składu orzekającego. Tutaj – co do uzasadnienia – istnieje możliwość złożenia zdania odrębnego, np. co do konkretnych ocen czy stwierdzeń uzasadnienia.

6. Prawa ławnika związane z jego stosunkiem pracy oraz należności za czas wykonywania czynności w sądzie

6.1. Prawo do zwolnienia od pracy

Zgodnie z art. 172 ust. 1 PrUSP pracodawca zatrudniający ławnika zobowiązany jest do zwolnienia go od pracy na czas wykonywania czynności w sądzie.

Czynnościami wykonywanymi w sądzie, na które pracodawca ma obowiązek zwolnić ławnika, są:

- 1) przygotowanie do posiedzenia (np. poprzez zapoznanie się z aktami sprawy),
- 2) udział w rozprawie lub posiedzeniu,
- 3) uczestnictwo w naradzie nad wyrokiem,
- 4) sporządzenie uzasadnienia,
- 5) uczestnictwo w posiedzeniu rady ławniczej, jeżeli ławnik został do niej wybrany.

Pracodawca nie może odmówić udzielenia ławnikowi przedmiotowego zwolnienia od pracy, bez względu na regulacje, jakie obowiązują w zakładzie pracy, tj. bez względu na treść regulaminu pracy czy układu zbiorowego pracy oraz bez względu na to, jaki zawód wykonuje ławnik. Obowiązek pracodawcy zwolnienia ławnika od pracy na czas wykonania czynności w sądzie wynika wprost z § 4 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 15.5.1996 r. w sprawie sposobu usprawiedliwiania nieobecności w pracy oraz udzielania pracownikom zwolnień od pracy⁴⁰. Zgodnie z tym przepisem pracodawca jest obowiązany

⁴⁰ Dz.U. Nr 60, poz. 281 ze zm.

zwołać pracownika od pracy, jeżeli obowiązek taki wynika z Kodeksu pracy, z przepisów wykonawczych do Kodeksu pracy albo z innych przepisów prawa. W tym przypadku „innym przepisem prawa” jest art. 172 ust. 1 PrUSP.

Zwolnienie, o którym tu mowa, nie jest rodzajem urlopu. Jest to zwolnienie, które usprawiedliwia nieobecność ławnika w pracy, przy czym jedynie na czas wykonywania czynności w sądzie.

Zgodnie z art. 170 § 3 PrUSP sąd po wyznaczeniu ławnika do udziału w rozprawie ma obowiązek zawiadomić o tym fakcie jego pracodawcę. Oznacza to, że ławnik nie ma obowiązku samodzielnie zawiadomienia pracodawcy o przewidywanym okresie nieobecności, ponieważ obowiązek ten został przerzucony na sąd, w którym ławnik wykonuje swoje obowiązki. Mając wszakże na uwadze pracowniczy obowiązek dbałości o dobro zakładu pracy, wynikający z art. 100 § 2 pkt 4 KP, ławnik powinien upewnić się, czy sąd przesłał pracodawcy zawiadomienie, o którym tu mowa, a jeżeli nie wykonał tego obowiązku, uprzedzić pracodawcę o wyznaczonych mu w sądzie obowiązkach i ich terminach.

Co do **wymiaru zwolnienia** należy przyjąć, że obejmuje ono albo pełny dzień roboczy, albo część dnia roboczego, jeżeli czas dojazdu do sądu oraz czas przeznaczony przez ławnika na czynności w sądzie pozwala ławnikowi na wykonywanie pracy przez część dnia roboczego pozostałą po czasie wykonania czynności w sądzie. Jeżeli na przykład ławnik ma obowiązek stawić się w sądzie na krótkie, jednogodzinne posiedzenie, ma obowiązek wrócić do pracy na dalszą część dnia roboczego.

Jeżeli czynności w sądzie, do których ławnik był wyznaczony, nie odbędą się, np. z uwagi na odwołanie posiedzenia lub odroczenie rozprawy, ławnik nie ma prawa do zwolnienia na cały dzień roboczy i powinien wrócić do pracy. O takiej wykładni przesądza treść przepisu, który nie przyznaje prawa do zwolnienia na cały dzień roboczy, ale jedynie na czas wykonywania czynności w sądzie.

Jeżeli ławnik wykonuje czynności w sądzie dłużej, aniżeli wynosi jego wymiar czasu pracy w danym dniu, nie oznacza to, że nabywa prawo do zwolnienia na kolejny dzień roboczy w wymiarze proporcjonalnym do przekroczenia swojego wymiaru czasu pracy u pracodawcy w dniu, w którym wykonywał swoje obowiązki ławnicze w sądzie.

6.2. Prawa do świadczeń ze stosunku pracy za czas zwolnienia od pracy

Zgodnie z art. 172 § 2 PrUSP za czas zwolnienia od pracy ławnik zachowuje prawo do świadczeń wynikających ze stosunku pracy, z wyjątkiem prawa do wynagrodzenia.

Przepis ten przesądza o tym, że ławnik za czas nieobecności w pracy w związku z wykonywaniem czynności w sądzie nie ma prawa do wynagrodzenia. Przez wynagrodzenie należy rozumieć wynagrodzenie otrzymywane stale, miesięcznie, ale także inne wypłaty, które mają charakter wynagrodzenia, np. premie. Jeżeli np. regulamin premiowania reguluje w ten sposób warunki premiowania, że za jeden dzień usprawiedliwionej nieobecności pracownik traci prawo do jakiegokolwiek premii, należy przyjąć, że ławnik nie może być jej pozbawiony. Natomiast tego typu premia może być obniżona proporcjonalnie do czasu nieobecności ławnika w pracy.

Jeżeli chodzi o inne świadczenia ze stosunku pracy, przepis gwarantuje ławnikowi prawo do ich zachowania. Dotyczy to jakichkolwiek świadczeń, które nie mają charakteru wynagrodzenia, jeżeli przewidziane są przez przepisy powszechnie obowiązujące (ustawy i rozporządzenia) lub autonomiczne źródła prawa pracy (układy zbiorowe pracy, regulaminy i porozumienia o charakterze normatywnym, np. porozumienie w sprawie zwolnień grupowych, a także porozumienia zawierane w toku sporu zbiorowego).

6.3. Prawo do rekompensaty pieniężnej

Zgodnie z art. 172 § 3 PrUSP ławnik otrzymuje rekompensatę pieniężną za czas wykonywania czynności w sądzie, którymi są: udział w rozprawie lub posiedzeniu, uczestnictwo w naradzie nad wyrokiem, sporządzenie uzasadnienia lub uczestnictwo w posiedzeniu rady ławniczej, jeżeli został do niej wybrany, przygotowanie do rozpoznania sprawy (w tym czas poświęcony na przeczytanie akt). Jeżeli ławnik chce przygotować się do rozprawy i poświęcić jeden czy kilka dni na przeczytanie wielotomowych akt sprawy, ma prawo do zwolnienia od pracy na wykonanie tych czynności oraz do rekompensaty pieniężnej za każdy dzień wykonywania swoich obowiązków.

Rekompensata pieniężna należy się zarówno ławnikom pozostającym, jak i niepozostającym w stosunku pracy. Dla ławników pozostających w stosunku pracy rekompensata pieniężna jest świadczeniem zastępującym utracone przez nich wynagrodzenie za czas zwolnienia z pracy w związku z pełnieniem czynności ławniczych w sądzie.

Wysokość rekompensaty dla ławników biorących udział w rozpoznawaniu spraw w sądach powszechnych za jeden dzień pełnienia obowiązków ławnika – zgodnie z art. 172 § 4 PrUSP – wynosi 1,9% podstawy ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego.

Podstawę ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego w danym roku stanowi przeciętne wynagrodzenie w drugim kwartale roku poprzedniego, ogłaszane w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski” przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie art. 20 pkt 2 ustawy z 17.12.1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych (w 2012 r. podstawą ustalenia wynagrodzenia zasadniczego jest – w związku z zamrożeniem podwyżek wynagrodzeń w strefie budżetowej na 2012 r. – przeciętne miesięczne wynagrodzenie z II kwartału 2010 r., tj. kwota 3197,85 zł. 1,9% tego wynagrodzenia to kwota **60,75 zł – rekompensata za 1 dzień czynności w sądzie należna w 2012 r.**⁴¹

Jeżeli przeciętne wynagrodzenie, o którym mowa wyżej, jest niższe od przeciętne wynagrodzenia ogłoszonego za drugi kwartał roku poprzedzającego – przyjmuje się podstawę ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego w dotychczasowej wysokości.

⁴¹ Tekst jedn.: Dz.U. z 2009 r. Nr 153, poz. 1227 ze zm.

6.4. Prawo do diety i zwrotu kosztów przejazdów i noclegu

Zgodnie z art. 173 PrUSP ławnicy zamieszkali poza siedzibą sądu otrzymują diety oraz zwrot kosztów przejazdu i noclegu według zasad ustalonych w tym zakresie dla sędziów.

Ławnikom przysługują:

- 1) prawo do nieodpłatnego zakwaterowania lub zwrot kosztów noclegu w wysokości określonej w fakturze,
- 2) prawo do zwrotu kosztów przejazdu do sądu i z powrotem w wysokości nie wyższej niż równowartość przejazdu środkami komunikacji kolejowej lub innym środkiem komunikacji publicznej, z uwzględnieniem przysługującej ławnikowi ulgi na dany środek transportu, bez względu na to, z jakiego tytułu ulga ta przysługuje,
- 3) prawo do ryczałtu na pokrycie kosztów dojazdów środkami komunikacji miejscowej, o którym mowa w przepisach w sprawie wysokości oraz warunków ustalania należności przysługujących pracownikowi zatrudnionemu w państwowej lub samorządowej jednostce sfery budżetowej z tytułu podróży służbowej na obszarze kraju⁴² (w roku 2011 ryczałt wynosił 4,60 zł, tj. 20% wysokości diety); zgodnie z projektem nowego rozporządzenia wysokość diety od 1.9.2012 r. ma wynosić 30 zł, co oznacza, że wysokość ryczałtu wyniesie 6 zł,
- 4) prawo do diet, o których mowa w przepisach w sprawie wysokości oraz warunków ustalania należności przysługujących pracownikowi zatrudnionemu w państwowej lub samorządowej jednostce sfery budżetowej z tytułu podróży służbowej na obszarze kraju (w roku 2011 pełna dieta wynosiła 23 zł).

Należność z tytułu diet oblicza się za czas od rozpoczęcia podróży (wyjazdu) do powrotu (przyjazdu) po wykonaniu zadania w następujący sposób:

- a) jeżeli podróż trwa nie dłużej niż dobę i wynosi:
 - od 8 do 12 godzin – przysługuje połowa diety,
 - ponad 12 godzin – przysługuje dieta w pełnej wysokości;
- b) jeżeli podróż trwa dłużej niż dobę, za każdą dobę przysługuje dieta w pełnej wysokości, a za niepełną, ale rozpoczętą dobę:
 - do 8 godzin – przysługuje połowa diety,
 - ponad 8 godzin – przysługuje dieta w pełnej wysokości.

Zwrot kosztów noclegu lub bezpłatne zakwaterowanie nie przysługują w wypadkach, gdy odległość od miejscowości, w której ławnik ma miejsce stałego zamieszkania, do miejscowości, w której znajduje się sąd, nie przekracza 60 km.

6.5. Opodatkowanie rekompensaty, diet oraz zwrotu kosztów podróży i noclegów

Rekompensaty pieniężne, diety oraz zwrot kosztów podróży należne ławnikom stanowią ich przychód z tytułu działalności wykonywanej osobiście, o którym

⁴² Chodzi tu o rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z 19.12.2002 r. w sprawie wysokości oraz warunków ustalania należności przysługujących pracownikowi zatrudnionemu w państwowej lub samorządowej jednostce sfery budżetowej z tytułu podróży służbowej na obszarze kraju, Dz.U. Nr 236, poz. 1990 ze zm.

mowa w art. 10 ust. 1 pkt 2 w związku z art. 13 pkt 5 ustawy z 26.7.1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych⁴³ (jako przychody otrzymywane przez osoby wykonujące czynności związane z pełnieniem obowiązków społecznych lub obywatelskich).

Należne ławnikom diety oraz zwroty kosztów podróży i noclegów są zwolnione z opodatkowania – do wysokości nieprzekraczającej miesięcznie kwoty 2280 zł – na podstawie art. 21 ust. 1 pkt 17 PDoFizU.

W orzecznictwie sądów administracyjnych nie ma natomiast zgodności poglądów co do kwestii opodatkowania rekompensaty pieniężnej należnej ławnikom na podstawie art. 172 § 3 PrUSP.

W wyroku WSA w Warszawie z 7.2.2006 r.⁴⁴ sąd uznał, że rekompensata pieniężna przysługująca ławnikowi niepozostającemu w stosunku pracy za pełnienie obowiązków ławnika jest tożsama co do istoty z pojęciem diety, o której mowa w art. 21 ust. 1 pkt 17 PDoFizU, i jako taka podlega zwolnieniu z podatku dochodowego od osób fizycznych. Podobne stanowisko zajął WSA w Gliwicach w wyroku z 6.3.2008 r.⁴⁵, przyjmując, że rekompensata pieniężna przysługująca ławnikowi niepozostającemu w stosunku pracy za dzień pełnienia obowiązków ławnika stanowi wynagrodzenie dzienne z tytułu pełnienia szczególnych obowiązków, jakimi są niewątpliwie obowiązki społeczne ławników. Sąd uznał, że wszystkie elementy pojęcia rekompensaty pieniężnej uregulowanej w art. 172 PrUSP są tożsame co do istoty z elementami pojęcia diety określonej w zwolnieniu podatkowym unormowanym w art. 21 ust. 1 pkt 17 PDoFizU. W uzasadnieniu sąd argumentował, że za powyższym stanowiskiem przemawia przede wszystkim wykładnia gramatyczna, jak również wykładnia historyczna i logiczna przedmiotowych przepisów, powołując się w zakresie ustalenia pojęcia „diety” na uzasadnienie wyroku NSA z 10.5.2005 r.⁴⁶, w którym sąd zawarł tezę, że „o tym, czy dane świadczenie jest dietą w rozumieniu art. 21 ust. 1 pkt 17 PDoFizU, decyduje istota tego świadczenia, a nie jego nazwa”. W uzasadnieniu tego wyroku NSA zajął stanowisko, że użycie słowa „wynagrodzenie” nie musi oznaczać wynagrodzenia za pracę oraz że „dieta mieści się w zakresie pojęcia wynagrodzenie”. Między tymi pojęciami zachodzi bowiem stosunek podrzędności: każda dieta jest wynagrodzeniem („z tytułu pełnienia szczególnych obowiązków”), ale nie każde wynagrodzenie osób wykonujących czynności wymienione w art. 13 pkt 5 PDoFizU jest dietą. Sąd ten zauważył również, że dieta jest pojęciem „pojemnym”, w którym mogą się mieścić świadczenia określone w przepisach różnymi nazwami, np. rekompensata, ryczałt, ekwiwalent czy też wynagrodzenie. Dietą może być wynagrodzenie za pełnienie szczególnych funkcji, a także dodatkowe wynagrodzenie za uzasadnioną stratę czasu. Dieta może stanowić również rekompensatę wydatków ponoszonych w związku z pełnieniem określonych obowiązków.

⁴³ Tekst jedn.: Dz.U. z 2010 r. Nr 51, poz. 307 ze zm., dalej jako: PDoFizU.

⁴⁴ III SA/Wa 3358/05, Legalis.

⁴⁵ I SA/Gl 953/07, Legalis.

⁴⁶ FSK 2536/04, OSP 2006, Nr 7–8, poz. 80.

Odmienne stanowisko co do zwolnienia rekompensaty z opodatkowania zajął NSA w Warszawie w wyroku z 13.2.2009 r.⁴⁷ Sąd przyjął mianowicie, że rekompensata pieniężna wypłacana ławnikom sądowym na podstawie art. 172 § 3 i 4 PrUSP nie jest dietą w rozumieniu art. 21 ust. 1 pkt 17 PDoFizU i z tego względu nie jest objęta zwolnieniem z opodatkowania tym podatkiem.

6.6. Dochodzenie spornych należności z tytułu rekompensaty, diety i zwrotu kosztów podróży

Zgodnie z art. 174 § 1 PrUSP rekompensaty pieniężne, diety oraz zwrot kosztów przejazdu i noclegu przyznaje ławnikom prezes właściwego sądu. Decyzja prezesa jest formą decyzji administracyjnej, od której przysługuje odwołanie, przy czym od decyzji prezesa sądu rejonowego przysługuje odwołanie do prezesa sądu okręgowego, zaś od decyzji prezesa sądu okręgowego lub prezesa sądu apelacyjnego – do Ministra Sprawiedliwości (w przypadku ławników pełniących swoje obowiązki w sądach okręgowych).

Przepisy ustawy przesądzają, że właściwą drogą sporną co do zasadności żądań przedmiotowych należności jest droga administracyjna. Oznacza to, że ławnik w razie sporu co do wysokości ww. należności nie może pozywać sądu, w którym pełni obowiązki, na drodze cywilnej przed sądem powszechnym. W razie sporu ławnik ma prawo wnieść odwołanie do prezesa sądu okręgowego lub Ministra Sprawiedliwości, a następnie skargę do wojewódzkiego sądu administracyjnego⁴⁸.

⁴⁷ II FSK 302/08, Legalis.

⁴⁸ Porównaj: wyr. NSA w Warszawie z 26.9.2006 r., I OSK 1302/05, Legalis.

Rozdział 4. Wybrane zagadnienia prawa procesowego

1. Prawo karne procesowe

1.1. Sprawność procesu karnego

Przed rozpoczęciem drogi procesu karnego w polu naszego zainteresowania leży jego sprawność¹. Powinna to być nasza wspólna odpowiedzialność. Trzeba, by sprawiedliwość była szybka. Często niesprawiedliwość nie tkwi w osądzie, lecz w zwłoce². Im szybsza będzie kara, im bliższa popełnienia przestępstwa, tym będzie ona sprawiedliwsza i użyteczniejsza³. To wypowiedzi klasyków.

Celowo zamiast pojęcia „szybkość” użyliśmy określenia „sprawność” – proces karny nie może się kojarzyć z gonitwą za jak najszybszym wyrokiem, często z pominięciem podstawowych gwarancji procesowych, które przecież służą przede wszystkim wykryciu prawdy. Przez sprawność postępowania sądowego rozumieć będziemy jego zgodność z przepisami prawa materialnego i procesowego, z zasadami ekonomii procesowej i dobrej organizacji pracy, unikanie podejmowania zbędnych czynności procesowych⁴. Musimy również zrozumieć, że sam czas trwania procesu nie decyduje o jego przewlekłości (orzecznictwo ETPCz w Strasburgu).

Sprawność postępowania jest kategorią normatywną (art. 348 KPK, art. 366 § 2 KPK), a nie tylko ontologiczną czy statystyczną (por. też § 292, § 41 RegSądR).

Powołana tu literatura powinna zachęcić ławników do zapoznania się z nią, do widzenia przebiegu procesu, na który przecież mają wpływ wydawanymi decyzjami, w kategoriach sprawności.

Niektóre decyzje wstrzymujące proces są precyzyjnie określone. Należy więc ściśle je stosować.

¹ S. Waltoś, J. Czapska, *Zagubiona szybkość procesu karnego. Jak ją przywrócić*, Warszawa 2005, s. 161.

² J. Wróblewski, *Teoria prawa Monteskiusza*, [w:] *Monteskiusz i jego dzieło*, Wrocław 1956, s. 143.

³ C. Beccaria, *O przestępstwach i karach*, Warszawa 1959, s. 117.

⁴ S. Waltoś, J. Czapska, *op. cit.*, s. 182; cytuję wypowiedź P. Kruszyńskiego, *Sprawność postępowania sądowego (dyskusja w redakcji)*, PIP 1974, Nr 7, s. 118 i n.

Ciągłość rozprawy wstrzymują **przerwy** (art. 401 § 1 i 2 KPK). Przepis ten wyraźnie stanowi, kiedy przewodniczący rozprawy może przerwać rozprawę (do 35 dni): dla wypoczynku, z innej ważnej przyczyny. Zarządzenie przewodniczącego powinno dokładnie odnotowywać w protokole rozprawy przyczynę przerwania. Niewyobrażalne jest, aby przewodniczący nie konsultował tych decyzji z ławnikami bądź też nie wywołał zainteresowania ławników przyczynami czy długością przerwy. Powołując opinię biegłych, wyznaczając termin do jej złożenia (a czyni to cały skład sądzący), jeszcze głębiej należy przemyśleć potrzebę biegłego, czy biegłych oraz postawione mu zadanie.

Czasami przerwanie rozprawy jest konieczne takimi okolicznościami jak: choroba sędziego, ławnika; często przesłanka tkwi w przepisach: art. 399 § 2, art. 387 § 3, art. 397 KPK⁵.

Odroczenie rozprawy natomiast to stosowne postanowienie sądu (art. 404 § 1 KPK). Sąd może odroczyć rozprawę tylko wtedy, gdy zarządzenie przerwy nie byłoby wystarczające. To postanowienie podlega uzasadnieniu.

W sądach okręgowych bardzo trudne stały się procesy zorganizowanych grup przestępczych lub wieloosobowe. Sprawy te z góry skazane są na większą ilość terminów. To jeszcze nie przewlekłość. Natomiast w przypadku przestojów co do terminów dochodzimy do przewlekłości.

W takich sprawach odbycie posiedzenia organizacyjnego (art. 349 KPK) powinno być obligatoryjne.

Przytoczę stanowisko sędziego apelacyjnego: „Należy jednak zadać pytanie, czy w każdym przypadku uzasadnione było takie właśnie przedmiotowe i podmiotowe ukształtowanie procesu przez prokuratora. Czy istotnie z punktu widzenia celów postępowania karnego i zasad łączenia spraw określonych w art. 34 KPK konieczne było zbudowanie aktu oskarżenia, do którego dołączano już nie tylko dziesiątki, ale czasem setki tomów akt? Artykuł 34 § 3 KPK pozwala na odstępstwa od zasady łącznego rozpoznania spraw, jeżeli zachodzą okoliczności utrudniające ich łączne rozpoznanie. Rozsądek nakazuje, aby do okoliczności tych zaliczyć czasem także wielość osób i czynów objętych wszczętym postępowaniem. Może ona bowiem w praktyce uniemożliwić prawidłowe rozpoznanie sprawy, a w każdym razie rozpoznanie jej w rozsądnym terminie”⁶.

Nasze rozważania zakończymy podstawowymi przepisami mówiącymi o sprawności postępowania:

- 1) art. 45 ust. 1 Konstytucji RP: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy **bez nieuzasadnionej zwłoki**...”;
- 2) art. 6 ust. 1 EKPCz: „Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy **w rozsądnym terminie** przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej”;

⁵ J. Grajewski, Przebieg procesu karnego, Warszawa 2001, s. 196–197.

⁶ M. Żak, Zewnętrzne aspekty sprawności postępowania sądowego w sprawach karnych, [w:] Sprawny sąd. Zbiór dobrych praktyk, Warszawa 2004, s. 120–121.

- 3) art. 2 § 1 pkt 4 KPK – rozstrzygnięcie sprawy ma nastąpić w **rozsądnym terminie** (podkreślenia autora);
- 4) ustawa z 17.6.2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki⁷.

W praktyce różnie próbuje się rozkładać winę i poszukiwać winnych za przewlekłość postępowania (sąd, biegli, brak dyscypliny procesowej stron, obrońców, świadków).

1.2. Podstawowe zasady procesu karnego

Bez zrozumienia tych filarów, na których buduje się przepisy procesu karnego, trudno zrozumieć rangę niektórych rozwiązań procesowych. Naczelne zasady procesu mają charakter historycznie i ustrojowo zmienny, nie przedstawiają wartości bezwzględnej, lecz wartość ta zależy właśnie od tego, którą z idei weźmiemy za punkt wyjścia przy ich ocenie. Dlatego też obserwować możemy w rozwoju historycznym procesu karnego zanikanie i powracanie tych samych zasad procesowych⁸.

Stąd też pojawiają się w naszej literaturze znaczne dysproporcje w określeniu liczby tych zasad. Liczba zasad wynosi u niektórych tylko 12, u innych 30, a nawet około 50.

Klasyfikacji zasad ściśle procesowych można dokonać na podstawie kryterium funkcjonalności, wyodrębniając następujące ich grupy:

- 1) **zasady związane z wszczęciem procesu karnego:**
 - a) zasada oficjalności (ścigania z urzędu),
 - b) zasada legalizmu,
 - c) zasada skargowości;
- 2) **zasady dotyczące postępowania dowodowego:**
 - a) zasada prawdy,
 - b) zasada bezpośredniości,
 - c) zasada koncentracji materiału dowodowego,
 - d) zasada swobodnej oceny dowodów;
- 3) **zasady dotyczące formy i sposobu prowadzenia postępowania:**
 - a) zasada kontradiktoryjności,
 - b) zasada jawności,
 - c) zasada rzetelnego procesu,
 - d) zasada ustności,
 - e) zasada kontroli;
- 4) **zasady dotyczące sytuacji prawnej oskarżonego w procesie:**
 - a) zasada domniemania niewinności oskarżonego,

⁷ Dz.U. Nr 179, poz. 1843 ze zm.

⁸ S. Glaser, Wstęp do nauki procesu karnego, Warszawa 1928, s. 56–57; S. Glaser, Polski proces karny w zarysie, Kraków 1934, s. 19–20, omawia zależność zasad procesu karnego od elementu politycznego.

b) zasada prawa do obrony oskarżonego⁹.

Dla celów naszej niniejszej publikacji istotne są trzy naczelnie zasady:

- 1) zasada prawdy materialnej, określanej też obiektywną, a najpoprawniej byłoby nazwać ją tylko zasadą prawdy,
- 2) zasada bezpośredniości,
- 3) zasada swobodnej oceny dowodów.

Ad. 1. Ta dyrektywa żąda rozstrzygnięć opartych na prawdziwych ustaleniach faktycznych i odnosić ją należy tylko do tych ustaleń. Dyrektywy tej nie należy rozciągać na problem stosowania przepisów prawnych. Zasada prawdy w pełni odnosi się do decyzji niekorzystnych dla oskarżonego. Tutaj na potrzeby prowadzonych ustaleń sięgamy po zasadę *in dubio pro reo* (art. 5 § 2 KPK).

Ad. 2. Zasada bezpośredniości jest ściśle związana z zasadą prawdy. Zasada bezpośredniości jest zwykle przedstawiana w postaci trzech następujących dyrektyw. Po pierwsze, sąd powinien opierać swoje ustalenia na dowodach przeprowadzonych na rozprawie. Po drugie, sąd orzekający powinien na rozprawie bezpośrednio stykać się z dowodami. Ta dyrektywa spełnia ważną rolę. Przeprowadzenie dowodu bezpośrednio przed sądem orzekającym pozwala temu organowi na zgromadzenie wrażeń umożliwiających właściwą ocenę przeprowadzonych dowodów. Sąd, obserwując np. świadka w czasie składania zeznań, może poczynić spostrzeżenia na podstawie formułowania przez świadka wypowiedzi, reagowania na pytania, wikłania się w zeznaniach itp. Wrażenia te posłużą do właściwej oceny przeprowadzonego dowodu. Po trzecie, organ kierujący procesem powinien korzystać przede wszystkim z dowodów pierwotnych (np. z zeznań świadka, który był bezpośrednim obserwatorem zachowania lub stanu, o który w procesie chodzi), nie odrzucając dowodów pochodnych (np. zeznania świadka znającego istotne dla sprawy okoliczności z przekazu innej osoby).

Ta ostatnia dyrektywa ma znaczenie centralne. Dowód pierwotny stwarza lepsze warunki poznania prawdy, gdyż istnieje mniejsze niebezpieczeństwo zniekształceń, które pojawiają się zarówno przy spostrzeganiu, zapamiętywaniu, jak i odtwarzaniu w zeznaniach poprzednio poczynionych spostrzeżeń.

Rozprawa główna, główne forum aktywności ławnika, przy oczekiwanej inicjatywie ławników, może dać pełne wykrzycie i ustalenie prawdy.

Ad. 3. Ocena dowodów przechodziła w historii swoją drogę. Upraszczając, można powiedzieć – od legalnej oceny dowodów, którą odrzucamy, do obecnie obowiązującej swobodnej¹⁰.

Nasz KPK w art. 7 określa zasadę swobodnej oceny dowodów. Musimy to rozumieć jako proces podporządkowany zasadom nauki, logiki, dyscypliny dowodowej: organy postępowania kształtują swe przekonanie na podstawie wszystkich przeprowadzonych dowodów, ocenianych swobodnie, z uwzględnieniem zasad prawidłowego rozumowania oraz wskazań wiedzy i doświadczenia życiowego.

⁹ K. Marszał, [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Katowice 2005, s. 49–50 i n. Por. także A. Murzynowski, *Istota i zasady procesu karnego*, Warszawa 1994, s. 110–111.

¹⁰ Z. Świda, *Zasada swobodnej oceny dowodów w polskim procesie karnym*, Wrocław 1983.

Swobodna ocena dowodów to pojęcie mylące. Jest ono przeciwstawne do legalnej oceny dowodów. Oznacza dużą dyscyplinę rozumowania, prawidłowość selekcji materiału dowodowego, jego ocenę przez pryzmat osiągnięć wiedzy, logiki, praktyki.

Tej zasadzie procesowej poświęcono najwięcej rozważań i orzeczeń Sądu Najwyższego. Jest to zasadne, gdyż w praktyce tylko przez te reguły ocen prowadzi droga do ustalenia prawdy.

1.3. Przesłanki procesu karnego

Na przebieg procesu karnego istotny wpływ mają przesłanki, które w myśl obowiązujących przepisów prawa procesowego decydują o prawnej dopuszczalności lub niedopuszczalności procesu.

Dzielimy je na pozytywne i negatywne. Przesłanki pozytywne (dodatnie) umożliwiają toczenie się procesu, zaś negatywne (ujemne) powodują, że proces nie może być wszczęty, toczyć się. Różny jest zasięg działania przesłanek procesowych. Są takie, które występują w toku całego procesu, w zakresie głównego nurtu procesu, ale są i takie, które działają w jednym lub dwóch stadiach procesowych. Oceniając przesłanki na podstawie tego kryterium, możemy je podzielić na:

- 1) odnoszące się do wszystkich stadiów procesowych (np. prawomocność materialną, inaczej powagę rzeczy osądzonej – *res iudicata*),
- 2) występujące wyłącznie w postępowaniu jurysdykcyjnym (przed sądem): skarga uprawnionego oskarżyciela – art. 14 KPK,
- 3) obejmujące postępowanie przygotowawcze i sądowe: przedawnienie karalności,
- 4) inne.

Dla przybliżenia podziału przesłanek wymienimy przesłanki pozytywne, takie jak:

- 1) podsądność,
- 2) właściwość sądu,
- 3) istnienie stron,
- 4) skarga uprawnionego oskarżyciela,
- 5) wniosek o ściganie.

Do przesłanek negatywnych zaliczymy:

- 1) prawomocność materialną,
- 2) zawisłość sprawy (*lis pendens*),
- 3) przedawnienie karalności,
- 4) abolicję,
- 5) art. 17 § 1 pkt 1, 2, 3, 4 KPK.

Traktuję te wywody wyłącznie jako sygnał. Ten problem może się pojawić przed naradą i głosowaniem nad wyrokiem, w związku z wnioskami stron przed rozprawą czy w trakcie rozprawy. Przesłanki można podjąć na wniosek, z urzędu, ale zawsze – o ile wystąpią – należy je traktować jako obligatoryjne zakończenie procesu.

1.4. Strony w procesie karnym

Nauka procesu karnego wypracowała różne definicje strony. W KPK nie ma ogólnej definicji strony. Posłużę się definicją opisową. Stronami postępowania karnego są ci jego uczestnicy, którzy działają w procesie we własnym imieniu, mając interes prawny w określonym rozstrzygnięciu w przedmiocie procesu. Są to zatem osoby, dla których postępowanie karne jest ich procesem, gdyż chodzi o rozstrzygnięcie w przedmiocie odpowiedzialności zgodnie z reprezentowanym przez nie interesem¹¹.

Stronami zatem są:

- oskarżyciel publiczny (najczęściej prokurator),
- oskarżony,
- pokrzywdzony – osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo (art. 49 § 1 KPK); w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony jest stroną z mocy prawa (art. 299 § 1 KPK); aby mógł działać w trakcie rozprawy głównej, musi wystąpić w innych rolach:
 - jako oskarżyciel posiłkowy; pokrzywdzony w sprawach o przestępstwa ścigane z oskarżenia publicznego może działać w charakterze strony obok oskarżyciela publicznego lub zamiast niego. Zgłoszenie swojego udziału przez pokrzywdzonego w roli oskarżyciela posiłkowego może nastąpić do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego (art. 53–54 KPK). Jest to ogólne określenie, ale powstałe sytuacje można następnie sprowadzić do jednej z ról:
 - a) oskarżyciel posiłkowy uboczny, działający obok oskarżyciela publicznego, wyłącznie gdy ten wniósł oskarżenie – jest to najczęściej występujący w charakterze strony pokrzywdzony (określamy go w procesie oskarżycielem posiłkowym),
 - b) oskarżyciel subsydiarny – ciekawa nowa instytucja, szczegółowo jego obowiązki i uprawnienia omówiono już w odrębnej monografii¹²;
 - jako powód cywilny – to pokrzywdzony, który może do rozpoczęcia przewodu sądowego wytoczyć przeciwko oskarżonemu powództwo cywilne w celu dochodzenia w postępowaniu karnym roszczeń majątkowych wynikających bezpośrednio z popełnienia przestępstwa.

Pokrzywdzony może w procesie wystąpić w obu rolach: oskarżyciela posiłkowego oraz powoda cywilnego.

Pokrzywdzony, który nie wystąpi w podanych wyżej rolach, nie staje się stroną procesową (najczęściej występuje jako świadek). Kodeks postępowania karnego jednak poprzez art. 2 § 1 pkt 3 dba o to, aby interesy prawne pokrzywdzonego były chronione. Artykuł 384 § 2 KPK otwiera pokrzywdzonemu możliwość uczestniczenia w rozprawie jedynie jako pokrzywdzony. Sąd ma obowiązek zawiadomiania go o terminach rozprawy. Ma on prawo pozostać na sali rozpraw, choćby miał zeznawać jako świadek. Aby jednak zabezpieczyć dyspozycję z art. 371 § 1 KPK (przy przesłuchaniu świadka nie powinni być obecni świadkowie, którzy jeszcze

¹¹ T. Grzegorzczak, Strony, ich procesowi przedstawiciele i inni uczestnicy postępowania karnego, Warszawa 1998, s. 5–6.

¹² J. Zagrodnik, Instytucja skargi subsydiarnej w procesie karnym, Warszawa 2005.

nie zostali przesłuchani) pokrzywdzonego należy przesłuchać jako pierwszego. Inne uprawnienia wymieniają art. 342 § 5 i art. 343 § 5 KPK.

Pokrzywdzony – pozostawiony na sali rozpraw wyłącznie w tej roli – nie może samodzielnie zadawać pytań, zgłaszać wniosków, ale może za pośrednictwem sądu stawiać pytania oskarżonemu, świadkom, biegłym; może też wnosić o przeprowadzenie dowodu z urzędu – art. 9 § 2 KPK¹³.

Pozostali uczestnicy procesu nie są stronami.

1.5. Właściwość sądu

Sprawa o dany rodzaj przestępstwa (przestępstw) powinna toczyć się przed właściwym sądem. Regułą winno być ustalenie sądu właściwego miejscowo (art. 31 § 1 KPK). Z KPK i poglądów doktryny można wydedukować istnienie następujących właściwości: miejscowej, rzeczowej, funkcjonalnej oraz z delegacji.

Sąd właściwy miejscowo to sąd, w którego okręgu popełniono przestępstwo. To stara zasada, z IV wieku¹⁴. Zawsze należy łączyć ze sobą właściwości miejscową i rzeczową, z tym, że istotniejsza jest właściwość rzeczowa.

Kodeks postępowania karnego dzieli rozpatrywanie przestępstw według właściwości rzeczowej w dosyć prosty sposób. Artykuł 25 § 1 KPK wymienia, w jakich sprawach orzeka w I instancji sąd okręgowy, W pozostałych sprawach, zgodnie z art. 24 § 1 KPK orzeka sąd rejonowy.

Właściwość funkcjonalna również ujęta została w KPK: art. 24–27, a nadto musi być rozumnie ustalona poprzez szereg przepisów KPK. Ogólnie mówiąc, ustala ona, jakie czynności realizuje dany sąd. Również ta właściwość jest ściśle powiązana z właściwością rzeczową.

Te ogólne zasady właściwości doznają pewnego zmodyfikowania:

- 1) poprzez właściwości z delegacji; właściwość ta pojawia się w sytuacji przekazania sprawy do rozpoznania pomiędzy sądami albo też wskazuje się sąd okręgowy, który rozpozna daną sprawę o właściwości rzeczowej rejonowej;
- 2) poprzez zasadę wyprzedzania (art. 32 § 1–3 KPK); ustalając właściwość miejscową, nie zawsze można łatwo i prosto wskazać sąd właściwy. Wówczas stosuje się art. 32 § 1–3 KPK – zawarte w tym przepisie rozwiązania nazywamy zasadami wyprzedzania.

Sąd rozpoznający sprawę ma stały obowiązek czuwania nad swoją właściwością (art. 35 KPK).

1.6. Wybrane czynności procesowe (terminy, doręczenia)

Przedstawienie całości problematyki procesowej nie jest możliwe w ramach tej publikacji. Cały proces to szereg czynności procesowych. Czynności

¹³ T. Grzegorzcyk, Kodeks postępowania karnego. Komentarz, Warszawa 2003, s. 49–50, 725, 745.

¹⁴ W. Litewski, Rzymski proces karny, Kraków 2003, s. 71.

procesowe określa Dział IV, art. 92–295 KPK. Przez czynności procesowe rozumie się zachowanie uczestnika procesu mające na celu wywołanie odpowiednich skutków przewidzianych w prawie procesowym. Z czynnościami procesowymi wiążemy ich ważność, dopuszczalność. Warto poruszyć dwie kwestie: terminów i doręczeń. W zakresie pozostałej części czynności procesowych odsyłam do fachowych podręczników. W KPK terminy te nie zostały wyraźnie wyartykułowane. Wyróżnia się najczęściej podział terminów na:

- zawite (art. 122 § 2 KPK),
- stanowcze (art. 411 KPK),
- instrukcyjne (większość terminów),
- prekluzyjne (art. 55 § 1, 62, 54 § 1 KPK).

W karnistyce rozróżniamy dwa sposoby obliczania terminów (według KPK oraz KK).

Terminy zawite – jak mówi art. 122 § 2 KPK – są to terminy do wnoszenia środków zaskarżenia oraz inne, które ustawa za zawite uznaje. Terminy zawite zaliczamy do stanowczych.

Jeżeli koniec terminu przypada na dzień uznany przez ustawę za dzień wolny od pracy, czynność można wykonać następnego dnia (art. 123 § 3 KPK).

Sobota nie jest dniem wolnym od pracy w rozumieniu art. 123 § 3 KPK¹⁵. Jeżeli ustawodawca czyni to odmiennie, wówczas daje temu wyraźnie wyraz (ustawa z 18.1.1951 o dniach wolnych od pracy¹⁶).

Termin zawity – zgodnie z art. 126 § 1 KPK – może zostać przywrócony. Wymagane są co do tego specjalne przyczyny i okoliczności. Przywrócenie tego terminu zawsze dokonuje się na wniosek, nigdy z urzędu.

W zachowaniu terminów istotną rolę odgrywają doręczenia (rozdział 15, art. 128–142 KPK). Reguluje się w ten sposób techniczną stronę doręczeń, ale o dużych implikacjach procesowych.

Za podstawę uznaję art. 132 KPK, który w § 1 mówi o doręczeniu bezpośrednim (adresatowi osobiście), oraz § 2 o doręczeniu pośrednim. Wymieniona pośredniość musi być podyktowana chwilową nieobecnością adresata w jego mieszkaniu, a wówczas: pismo doręcza się dorosłemu domownikowi, a gdyby go nie było – administracji domu lub sołtysowi, jeżeli podejmą się oddać pismo adresatowi.

Jeżeli doręczenia nie można zrealizować w trybie art. 132 KPK, stosujemy doręczenie zastępcze (art. 133 § 1 i 2, 139, 138 KPK).

1.7. obrońcy i pełnomocnicy

Obrońcy i pełnomocnicy realizują swoje czynności w ramach udzielonego im pełnomocnictwa.

Pełnomocnika ustanawia strona, a więc w postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony, a w postępowaniu sądowym – także pokrzywdzony, ale pod warunkiem, że uzyskał status oskarżyciela posiłkowego, oskarżyciela prywatnego

¹⁵ Postanowienie SN z 24.11.2003 r., IV KZ 43/03, OSNKW 2004, Nr 1, poz. 8.

¹⁶ Dz.U. Nr 4, poz. 28 ze zm.

lub powoda cywilnego. Do pokrzywdzonego stosuje się odpowiednio art. 83 § 1 KPK w zw. z art. 88 KPK. Jeżeli pokrzywdzony jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, pełnomocnika ustanawia jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje (art. 51 § 2 KPK). Pełnomocnictwo procesowe udzielone w imieniu małoletniego dziecka przez jego przedstawiciela ustawowego nie wygasa z chwilą uzyskania przez dziecko pełnoletniości¹⁷.

Oskarżony musi mieć obrońcę, jeżeli:

- jest nieletni,
- jest głuchy, niemy lub niewidomy,
- zachodzi uzasadniona wątpliwość co do jego poczytalności, należy zwrócić uwagę na treść art. 79 § 4 KPK,
- sąd uzna to za niezbędne ze względu na okoliczności utrudniające obronę – w wypadkach powyższych udział obrońcy jest obowiązkowy w rozprawie,
- w postępowaniu przed sądem okręgowym jako sądem I instancji, jeżeli zarzucono mu zbrodnię lub jest pozbawiony wolności. W takim wypadku udział obrońcy w rozprawie głównej jest obowiązkowy (art. 80 KPK).

Obrona może mieć charakter obrony z wyboru, najczęściej dokonanego przez samego oskarżonego, ale też w sytuacjach uregulowanych w art. 76 i 83 KPK, oraz z urzędu.

W sytuacji gdy oskarżonego nie stać na obrońcę z wyboru, może żądać, aby mu wyznaczono obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 KPK).

Jeżeli oskarżony nie przybrał sobie obrońcy w sytuacjach opisanych w art. 78 § 1, art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 KPK, prezes sądu właściwego do rozpoznania sprawy wyznacza mu obrońcę z urzędu (art. 81 KPK).

Oskarżony może mieć trzech obrońców z wyboru. Z urzędu mówi się najczęściej o jednym obrońcy. Możliwa jest obrona przez adwokata kilku oskarżonych, byleby ich interesy nie pozostawały w sprzeczności (art. 85 § 1 KPK). Rozwiązanie takiego dylematu reguluje art. 85 § 2 i 3 KPK.

Przewiduje się również tzw. przymus adwokacki, tzn. wymaga się, aby czynność spełniona została przez adwokata (art. 55 § 2, art. 446 § 1, art. 526 § 2 i art. 545 § 2 KPK).

Obronca działa wyłącznie na korzyść oskarżonego.

Pełnomocnik – *mutatis mutandis* – czerpie swoje uprawnienia z przepisów przewidzianych dla obrońców.

Zakres uprawnień obrońcy lub pełnomocnika najczęściej określa orzecznictwo i teoria prawa procesowego. Problematyka obrońcy jest bardzo szeroka¹⁸.

¹⁷ Uchwała SN z 11.10.1995 r., III CZP 139/95, OSNC 1996, Nr 1, poz. 17.

¹⁸ D. Świecki, Czynności procesowe obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych, Warszawa 2010.

1.8. Protokół rozprawy głównej

Wydaje się, że rozdział 16 KPK (art. 143–158), wyczerpuje całą problematykę, jednak w praktyce pojawiają się coraz to nowe problemy.

Protokół rozprawy głównej może sporządzić: aplikant, pracownik sekretariatu, a ostatnio również asystent sędziego¹⁹.

Sporządzenie protokołu rozprawy głównej łączy się z różnymi naczelnymi zasadami procesu karnego: ustności i pisemności, protokolarności²⁰.

Forma ustna obowiązuje przy przesłuchaniu świadka (art. 191 KPK), oskarżonego (art. 171, 386 KPK). Wyjątkowe sytuacje regulują przepisy art. 176 KPK, art. 204 § 1 KPK. Dla dobra prawdy materialnej należy umożliwić oskarżonemu – na jego żądanie – złożenie wyjaśnień w formie pisemnej.

Nie możemy mylić dwóch reguł rozprawy:

- ustności, która oznacza, że ustnie przesłuchuje się na rozprawie oskarżonego, świadków i biegłych, ustnie składa się wnioski, oświadczenia, odczytuje się akt oskarżenia i inne dokumenty w sprawie. Sąd powinien ustnie zakomunikować swoje spostrzeżenia i wnioski, które dokonuje przy oględzinach przedmiotu, miejsca, ciała;
- pisemności – formy pisemnej KPK wymaga tam, gdzie szczególnego znaczenia nabiera sprawa ścisłości sformułowań oraz trwałości wyrazu samego oświadczenia. Spisania protokołu wymaga m.in. przebieg rozprawy (art. 143 § 1 pkt 11 KPK).

Protokół jest swoistym urzędowym dowodem z przeznaczenia, stworzonym w samym procesie, głównie dla celów kontroli (w najszerszym znaczeniu), zwłaszcza dla kontroli instancyjnej.

Artykuł 148 § 2 KPK określa co powinien zawierać.

Techniki sporządzania protokołu mogą być różne: pismo, stenogram, za pomocą urządzeń rejestrujących dźwięk lub obraz. Protokół ogranicza się do najbardziej istotnych oświadczeń, a zapis obrazu lub dźwięku, a także przekład stenogramu, zapisu dźwięku stają się załącznikami do protokołu. Szczegółowe rozporządzenie przybliża i rozwija te techniki²¹.

Protokolant i stenograf ulegają wyłączeniu z tych samych powodów co sędzia. O wyłączeniu w toku rozprawy lub posiedzenia orzeka sąd (art. 146 KPK).

Można żądać sprostowania protokołu (art. 153 KPK). Na wniosek lub z urzędu można dokonać sprostowania oczywistych omyłek pisarskich lub rachunkowych.

Protokół rozprawy głównej jest częścią akt, ale niektóre jego składniki mogą być przechowywane i udostępniane upoważnionym w tajnej kancelarii (por. art. 184 § 9 KPK i inne).

¹⁹ Uchwała SN (7) z 24.2.2010 r., I KZP 28/09, OSNKW 2010, Nr 3, poz. 21.

²⁰ M. Cieślak, *op. cit.*, s. 337–339.

²¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2.6.2003 r. w sprawie rodzaju urządzeń i środków technicznych służących do utrwalania obrazu lub dźwięku dla celów procesowych oraz sposobów ich przechowywania, odtwarzania i kopiowania zapisów, Dz.U. Nr 107, poz. 1005.

1.9. Dowody

Pisząc o dowodach i ich przeprowadzeniu wylano już morze atramentu. Nas powinno interesować takie pojęcie dowodu, które pozwoli na ustalenie faktów istotnych, dotyczących przedmiotu procesu. Ten wysiłek musi operować na kilku płaszczyznach: znajomości prawa materialnego (znamion przestępstwa), metod wykładni tego prawa i metod poznania faktów istotnych. Rozstrzygnięcie będzie polegało na dokonaniu aktu subsumcji, czyli zastosowania odpowiedniego przepisu (przepisów) prawa do ustalonego faktu istotnego. Istnieje pewna hierarchia dowodów, która pozwala na najlepsze dotarcie do prawdy. Należy poszukiwać i wykorzystywać „najlepsze” dowody, które najpełniej ujawnią prawdę²².

Teoria dowodów KPK wyróżniła dwa określenia:

- źródła dowodowego – to osoba lub rzecz, która dostarcza środka dowodowego,
- środka dowodowego – jest to forma przekazu informacji, które uzyskuje się ze źródła dowodowego, z którym styka się organ bezpośredni, przeprowadzając dowód.

Najczęściej podaje się również następujące zestawienia (przykłady):

- źródła dowodowe — środki dowodowe,
- oskarżony — wyjaśnienia,
- świadek — zeznania,
- biegły — opinia biegłego, zeznania biegłego,
- dokument — treść dokumentu,
- dowód rzeczowy — właściwość dowodu rzeczowego,
- eksperyment procesowy — wynik eksperymentu procesowego²³.

Z przykładów tych wynika, że ogólnie można podzielić dowody na osobowe (oskarżony, świadek, biegły) oraz rzeczowe (pozostałe z powyższego wyliczenia).

1.10. Środki przymusu

Problematyka tych środków ma związek z kulturą procedowania, tzn. dyscypliną (stawiennictwo), zachowania w trakcie procesu (kultura ściśle rozumiana), podporządkowaniem się poleceniom organu procesowego.

Środki przymusu definiuje się jako reakcję na jakieś zachowanie niezgodne z oznaczonym obowiązkiem (np. stawiennictwa, zeznawania) albo zmierzające do urzeczywistnienia pewnego stanu faktycznego, niezależnie od roli lub zachowania określonej osoby.

Środki przymusu mogą być stosowane wobec określonych stron (przede wszystkim oskarżonego), świadków, biegłych, obrońców, pełnomocników, oskarżycieli publicznych – KPK doprecyzowuje sposób stosowania tych środków.

Środki przymusu dzieli się najczęściej następująco:

- 1) **zatrzymanie**,
- 2) **środki zapobiegawcze** (tymczasowe aresztowanie, poręczenie majątkowe, poręczenie społeczne, poręczenie osoby godnej zaufania, dozór Policji, zawieszenie w czynnościach służbowych lub w wykonywaniu zawodu, nakaza-

²² S. Glaser, *Polski proces...*, *op. cit.*, s. 19–20, s. 262.

²³ K. Marszał, [w:] K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *op. cit.*, s. 232.

nie powstrzymania się od określonej działalności lub od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów, zakaz opuszczania kraju),

- 3) **kary porządkowe** obejmujące:
 - a) kary porządkowe *sensu stricto*, a więc:
 - kary nakładane z powodu niestawiennictwa osoby wezwanej,
 - kary stosowane w razie naruszenia powagi sądu,
 - b) sankcje wymuszające, mające na celu skłonienie określonej osoby do wykonania ciężącego na niej obowiązku,
- 4) **przymusowe wykonanie czynności procesowych**, obejmujące najszerszy krąg środków przymusu procesowego, a mianowicie:
 - a) zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie,
 - b) przymusowe poszukiwanie i wydobycie dowodów, obejmujące:
 - oględziny ciała,
 - przeszukiwanie osób, rzeczy i pomieszczeń,
 - zatrzymanie korespondencji i przesyłek,
 - kontrolę i utrwalanie rozmów,
 - c) przymusowe przeprowadzenie badań lekarskich lub psychologicznych, obejmujące:
 - przeprowadzenie badań oskarżonego,
 - umieszczenie oskarżonego w zakładzie leczniczym w celu zbadania jego poczytalności,
 - pobranie płynów, badanie świadka,
 - badanie pokrzywdzonego,
 - d) przymusowe wykonanie czynności w celach ewidencyjnych:
 - fotografowanie,
 - pobieranie odcisków palców, płynów organicznych oraz włosów,
 - e) przymusowe zapewnienie porządku na sali rozpraw, obejmujące:
 - wydalenie oskarżonego z sali rozpraw,
 - wydalenie z sali rozpraw poszczególnych osób spośród publiczności,
 - f) zabezpieczenie majątkowe.

Szeroko przedstawiono środki przymusu w PrUSP, szczególnie wobec stron, publiczności, świadków.

W razie naruszenia powagi, spokoju lub porządku czynności sądowych albo ubliżenia sądowi, innemu organowi państwowemu lub osobom biorącym udział w sprawie sąd może ukarać winnego karą porządkową grzywny w wysokości do 10 000 zł lub karą pozbawienia wolności do 14 dni (art. 49 PrUSP). Zarządzenia porządkowe przewodniczącego oraz kary porządkowe wymierzane przez sąd nie mają zastosowania do sędziów i ławników należących do składu orzekającego oraz do prokuratora, radcy Prokuraturii Generalnej skarbu Państwa biorących udział w sprawie, a także osób, do udziału których w sprawie stosuje się przepisy o prokuraturze. Do obrońcy i pełnomocnika, będącego adwokatem lub aplikantem adwokackim, uprawnionych do występowania przed sądem, albo radcą prawnym lub aplikantem radcowskim, uprawnionym do występowania przed sądem, biorącego udział w sprawie nie stosuje się kary pozbawienia wolności.

Kultury zachowania w trakcie rozprawy głównej oczekiwać należy od wszystkich. Pytań spokojnych, rzeczowych ze strony sądu, troski o taką formę

pytań od stron i uczestników procesu. To jest forum reprezentujące państwo, więc od wszystkich spodziewać się należy spełnienia obowiązków co do treści i formy na poziomie szacunku, jaki należy się państwu.

2. Wybrane aspekty postępowania cywilnego

2.1. Zasady postępowania cywilnego

Postępowanie cywilne opiera się na określonych założeniach podstawowych, regulujących działania podmiotów postępowania i ich wzajemne relacje. Są to zasady naczelnego postępowania cywilnego, tj. założenia (idee przewodnie) wyrażone w normach prawa procesowego, odnoszące się do całości postępowania cywilnego oraz wskazujące na metody i sposoby realizacji jego celów.

Do zasad postępowania cywilnego zalicza się:

- A. **Zasadę równości stron** wyrażającą się w tym, że występujące w procesie dwie przeciwstawne strony muszą posiadać równe prawa procesowe i mieć zagwarantowaną jednakową możliwość obrony swych praw i interesów²⁴. Ustawa przyznaje zatem obu stronom możliwość korzystania z takich samych środków obrony swych praw (zasada równości broni), a rozstrzygnięcie sprawy co do istoty może nastąpić tylko po wysłuchaniu obu stron przez sąd, a przynajmniej po umożliwieniu im przedstawienia swego stanowiska (zasada wysłuchania).
- B. **Zasadę dyspozycyjności**, której istotę stanowi możliwość rozporządzania przez strony ich prawami w toku postępowania²⁵. Stronom przysługuje więc prawo do rozporządzania przedmiotem procesu (dyspozycyjność materialna): one decydują o jego wszczęciu, określają jego zakres podmiotowy i przedmiotowy, mogą też zrezygnować z ochrony swych praw przed sądem, cofając powództwo lub uznając je. Wyjątek od tej zasady stanowią przypadki sądowej kontroli: cofnięcia pozwu, uznania powództwa i ugody (art. 203 § 4, art. 213 § 2 i art. 223 § 2 KPC). Strony mogą też rozporządzać swymi uprawnieniami procesowymi (dyspozycyjność formalna), decydując o skorzystaniu z instytucji procesowych przewidzianych dla obrony ich praw (np. wniosków dowodowych, środków zaskarżenia).
- C. **Zasadę kontradiktoryjności** (sporności), której założeniem jest występujący w każdym procesie cywilnym spór o prawo, zakładający istnienie przeciwstawnych stron²⁶, do których należy przygotowanie, gromadzenie i dostarczanie materiału procesowego, a do sądu należy jedynie jego ocena i wydanie na tej podstawie orzeczenia. Rzeczą sądu nie jest zatem zarządzanie dochodzeń w celu uzupełnienia lub wyjaśnienia twierdzeń stron i wykrycia środków dowodowych pozwalających na ich udowodnienie. Sąd nie jest też zobowiązany do przeprowadzenia z urzędu dowodów zmierzających do wyjaśnienia okoliczności istotnych

²⁴ J. Jodłowski, [w:] J. Jodłowski, Z. Resich, J. Lapierre, T. Misiuk-Jodłowska, K. Weitz, *Postępowanie cywilne*, Warszawa 2006, s. 134.

²⁵ *Ibidem*, s. 137.

²⁶ *Ibidem*, s. 143.

dla rozstrzygnięcia sprawy (art. 232 KPC). Obowiązek przedstawienia dowodów spoczywa na stronach (art. 3 KPC), a ciężar udowodnienia faktów mających dla rozstrzygnięcia sprawy istotne znaczenie (art. 227 KPC) spoczywa na stronie, która z faktów tych wywodzi skutki prawne (art. 6 KC)²⁷. Wyłomem w zasadzie kontradiktoryjności jest przewidziana w art. 223 zd. 2 KPC możliwość dopuszczenia przez sąd z urzędu dowodu niewskazanego przez strony.

- D. Zasadę bezpośredniości** polegającą na unormowaniu toku postępowania w taki sposób, by sąd orzekający zetknął się bezpośrednio z całym materiałem sprawy. Nie jest ona realizowana w bezwzględnej postaci, gdyż ustawa nie wymaga, aby wszystkie rozprawy odbywały się przed tym samym składem orzekającym, jednak wyrok może być wydany jedynie przez sędziów, przed którymi odbyła się rozprawa poprzedzająca bezpośrednio jego wydanie (art. 323 KPC). Wyrazem tej zasady jest także przepis art. 235 KPC, stanowiący, że postępowanie dowodowe odbywa się przed sądem orzekającym, ale i od tej reguły przewidziane są wyjątki, kiedy ze względów faktycznych lub ekonomicznych można przeprowadzić dowód przez inny sąd (pomoc sądowa).
- E. Zasadę koncentracji materiału procesowego**, zgodnie z którą materiał procesowy powinien zostać zgromadzony tak, by zapewnić sprawny przebieg postępowania i zakończenie go w rozsądnym czasie, tj. bez nieuzasadnionej zwłoki²⁸. Sąd powinien przeciwdziałać przewlekaniu postępowania i dążyć do tego, by rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło na pierwszym posiedzeniu, jeśli jest to możliwe bez szkody dla jej wyjaśnienia (art. 6 KPC). Dla realizacji tej zasady przewidziane są w postępowaniu cywilnym różnego rodzaju środki, w tym m.in. terminy prekluzyjne dla zgłaszania pewnych zarzutów (np. art. 202 zd. 1 KPC), możliwość pominięcia dowodów powołanych jedynie dla zwłoki (art. 217 § 2 KPC). Koncentracji materiału procesowego służą także uprawnienia przewodniczącego przewidziane w art. 207 § 2 i art. 208 KPC.
- F. Zasadę ustności** zakładającą, że czynności w toku postępowania cywilnego powinny być dokonywane w formie ustnej. Zasada ta w pełni realizowana jest jedynie w odniesieniu do czynności procesowych w toku rozprawy i innych posiedzeń jawnych. Czynności poza rozprawą mogą być dokonywane w zasadzie tylko przez wnoszenie pism procesowych. Dla wielu czynności procesowych ustawa wprowadza formę pisemną jako obligatoryjną (np. dla wniesienia pozwu lub apelacji).

2.2. Pojęcie sprawy cywilnej

Pojęcie **sprawy cywilnej** ma podstawowe znaczenie dla ustalenia zakresu postępowania cywilnego, bowiem Kodeks postępowania cywilnego normuje postępowanie sądowe wyłącznie w sprawach cywilnych, których definicja

²⁷ Wyrok SN z 17.12.1996 r., I CKU 45/96, OSNC 1997, Nr 6–7, poz. 76.

²⁸ Porównaj: art. 6 Konstytucji RP, art. 6 EKPCz oraz przepisy ustawy z 17.6.2004 r. o skardze na naruszenie prawa strony do rozpoznania sprawy w postępowaniu przygotowawczym prowadzonym lub nadzorowanym przez prokuratora i postępowaniu sądowym bez nieuzasadnionej zwłoki, Dz.U. Nr 179, poz. 1843 ze zm., dalej jako: SkNieuzZwU.

ustawowa zawarta jest w art. 1 i oparta została na dwóch niezależnych kryteriach: materialnym i formalnym.

Podstawowe jest **kryterium materialne**, zgodnie z którym o zaliczeniu sprawy do spraw cywilnych decyduje charakter stosunku prawnego, z którego dana sprawa wynika. Sprawy cywilne to zatem przede wszystkim sprawy ze stosunków z zakresu prawa cywilnego, prawa rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy. W wymienionych dziedzinach prawa stosunki prawne charakteryzują się równorzędnością ich podmiotów oraz ekwiwalentnością świadczeń, a sprawy z nich wynikające mają charakter cywilny ze swej istoty (z natury).

Inne sprawy, niemające charakteru cywilnego ze swej istoty, objęte są pojęciem sprawy cywilnej w rozumieniu art. 1 KPC jedynie z wyraźnej woli ustawodawcy. W tym wypadku decyduje **kryterium formalne**, zgodnie z którym sprawami cywilnymi są sprawy, do których ustawodawca nakazuje stosować przepisy kodeksu, poddając ich rozpoznanie właściwości sądów powszechnych i Sądu Najwyższego. Przykładowo, z woli ustawodawcy do spraw cywilnych zaliczone zostały sprawy z zakresu ubezpieczeń społecznych oraz ochrony zdrowia psychicznego²⁹.

2.3. Pojęcie „droga sądowa”

Droga sądowa rozumiana jako możliwość wystąpienia o rozpoznanie sprawy przez sąd w postępowaniu cywilnym występuje w znaczeniu ścisłym, a zatem jako możliwość wystąpienia o rozpoznanie sprawy przez sądy powszechne i Sąd Najwyższy. Zachodzi ona w każdej sprawie cywilnej, chyba że z woli ustawodawcy jej rozpoznanie należy do właściwości sądu szczególnego albo zostało przekazane do właściwości innego organu (art. 2 § 1 i 3 KPC). Istnieje więc **domniemanie** drogi postępowania przed sądami powszechnymi i Sądem Najwyższym dla wszystkich spraw cywilnych w rozumieniu art. 1 KPC.

Dopuszczalność drogi sądowej jest jedną z najważniejszych przesłanek postępowania cywilnego. Istnienie tej przesłanki sąd obowiązany jest badać z urzędu i w każdym stanie sprawy (art. 202 zd. 3 KPC). Gdy niedopuszczalność drogi sądowej zachodziła już w chwili wniesienia pozwu, sąd pozew odrzuca (art. 199 § 1 KPC)³⁰; jeśli powstała w toku postępowania – umarza postępowanie (art. 353 § 1 KPC). Sąd nie może jednak odrzucić pozwu z tego powodu, że do rozpoznania sprawy właściwy jest organ administracji publicznej lub sąd administracyjny, jeżeli uznały się one w tej sprawie za niewłaściwe (art. 199¹ KPC).

Odrzucając pozew z powodu niedopuszczalności drogi sądowej, sąd nie może poprzestać na stwierdzeniu, że sprawa przedstawiona do rozstrzygnięcia nie jest sprawą cywilną w rozumieniu art. 1 KPC, lecz powinien także wskazać sąd, dla którego właściwość rozpoznania tej sprawy, na którymkolwiek jej etapie, zostało ustawowo zastrzeżone³¹. Powinność ta wynika z art. 45 ust. 1 Konstytucji RP,

²⁹ Ustawa z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego, tekst jedn.: Dz.U. z 2011 r. Nr 231, poz. 1375 ze zm.

³⁰ Odmienne w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych – art. 464 § 1 KPC.

³¹ Postanowienie SN z 21.5.2002 r., III CK 53/02, OSNC 2003, Nr 2, poz. 31.

gwarantującego prawo do sądu, oraz art. 177 Konstytucji RP, w którym ustanowiono domniemanie właściwości sądu powszechnego we wszystkich sprawach przedstawionych do rozpoznania, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych do właściwości innych sądów³². Jeśli zatem wyjątkowo zdarzy się, że sprawa przedstawiona do rozpoznania sądowi powszechnemu nie będzie sprawą cywilną ani w znaczeniu materialnym, ani formalnym, ani też sprawą toczącą się według przepisów Kodeksu postępowania karnego, a jednocześnie dla jej rozpoznania ustawa nie zastrzega właściwości sądu administracyjnego, wówczas, zgodnie z art. 177 Konstytucji RP, sprawę tę rozpozna sąd powszechny w postępowaniu cywilnym³³.

Niedopuszczalność drogi sądowej może być **bezwzględna** (gdy sprawa w żadnym razie nie może zostać rozpoznana przez sąd powszechny) albo **względna** (jeśli osoba uprawniona może dokonać wyboru, czy podda sprawę cywilną kompetencji sądu powszechnego, czy też innego organu, np. komisji pojednawczej działającej u pracodawcy, jak przewiduje art. 242 KP). Jeżeli określona sprawa cywilna może zostać rozpoznana przez sąd powszechny dopiero po wcześniejszym obligatoryjnym wyczerpaniu drogi postępowania przed innym organem, mówimy o **czasowej** niedopuszczalności drogi sądowej.

Niedopuszczalność drogi sądowej stanowi przyczynę nieważności postępowania (art. 379 pkt 1 KPC). Sąd II instancji rozpoznający sprawę wskutek apelacji w razie stwierdzenia niedopuszczalności drogi sądowej uchyla zaskarżony wyrok i odrzuca pozew lub umarza postępowanie. Prawomocne orzeczenie wydane w wyniku rozpoznania sprawy, w której droga sądowa jest niedopuszczalna, może zostać uchylone przez Sąd Najwyższy w rozpoznaniu skargi kasacyjnej, skargi o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia lub wniosku Prokuratora Generalnego³⁴.

2.4. Postępowanie procesowe i nieprocesowe

W ramach postępowania cywilnego rozpoznawczego wyróżniamy **dwa tryby**: proces oraz postępowanie nieprocesowe.

W procesie sąd rozpoznaje istniejący między stronami spór prawny w drodze rozstrzygnięcia o będącym przedmiotem tego sporu stosunku prawnym i wynikających z niego prawach podmiotowych i obowiązkach³⁵. Istotę procesu, wyrażającą się w istnieniu między stronami sporu o prawo, oddaje określenie go „postępowaniem spornym”. Proces jest zasadniczym, dominującym i modelowym trybem postępowania cywilnego – sąd rozpoznaje sprawy cywilne w procesie, a w inny sposób załatwia sprawę tylko wtedy, gdy ustawa tak stanowi (art. 13 § 1 KPC), zaś przepisy o procesie stosuje się odpowiednio do innych rodzajów postępowań unormowanych w kodeksie, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej (art. 13 § 2 KPC).

³² Postanowienie SN z 19.12.2003 r., III CK 319/03, OSNC 2005, Nr 2, poz. 31.

³³ *Ibidem*.

³⁴ Artykuł 64 ustawy z 23.11.2002 r. o Sądzie Najwyższym, Dz.U. Nr 240, poz. 2052 ze zm.

³⁵ J. Jodłowski, *op. cit.*, s. 38.

W trybie **postępowania nieprocesowego** sąd rozpoznaje sprawy, gdy stanowi tak przepis szczególny. O ile w procesie jedyną funkcją sądu pozostaje rozstrzygnięcie sporu prawnego, o tyle w postępowaniu nieprocesowym funkcje sądu są różnorakie, w zależności od rodzaju sprawy rozpoznawanej w tym trybie. W ramach tego trybu postępowania sąd udziela ochrony praw osobistych i majątkowych (np. ustanawiając i nadzorując opiekę nad małoletnimi), ustala fakty mające znaczenie dla stosunków prawnych (np. uznanie za zmarłego), współdziała w kształtowaniu stosunków prawnych (np. przysposobienie, ustanowienie drogi koniecznej), ustala prawa i stosunki prawne (np. stwierdzenie zasiedzenia), rejestruje zdarzenia i przyjmuje oświadczenia wywołujące skutki prawne (np. prowadząc rejestry Krajowego Rejestru Sądowego, przyjmując oświadczenia o uznaniu ojcostwa), a także rozpoznaje spory o roszczenia, które ustawa przekazuje do rozpoznania w tym trybie (np. spory o roszczenia między współwłaścicielami). W związku z odmiennością funkcji sądu w procesie i postępowaniu nieprocesowym zachodzą między nimi różnice w zakresie ich niektórych zasad i form.

Przede wszystkim wskazać należy, że postępowanie nieprocesowe nie jest oparte na zasadzie dwustronności – może w nim brać udział każda osoba, której praw dotyczy wynik postępowania (art. 510 § 1 KPC). Osób tych (**uczestników postępowania**) może być wiele lub tylko jedna. Na sądzie spoczywa obowiązek wezwania wszystkich osób zainteresowanych do udziału w sprawie.

Kolejną bardzo istotną różnicą jest to, że proces może zostać wszczęty wyłącznie z inicjatywy strony, natomiast postępowanie nieprocesowe we wskazanych w ustawie wypadkach sąd może wszcząć z urzędu (np. w sprawach opiekuńczych).

W postępowaniu nieprocesowym orzeczenia sądu mają zawsze postać postanowień, również wtedy, gdy rozstrzygają sprawę co do istoty (art. 516 KPC). Przepisy dopuszczają w pewnych przypadkach możliwość zmiany lub uchylecia prawomocnego postanowienia co do istoty sprawy przez sąd, który je wydał (dotyczy to np. postanowień sądu opiekuńczego – art. 577 KPC – oraz postanowień oddalających wniosek w razie zmiany okoliczności sprawy – art. 523 zd. 2 KPC).

W postępowaniu nieprocesowym ograniczeniu ulega zasada kontrydiktoryjności, bowiem niejednokrotnie przepisy nakładają na sąd obowiązek działania z urzędu.

Właściwość miejscowa sądu w postępowaniu nieprocesowym ma zawsze charakter właściwości wyłącznej.

Każda sprawa powinna być rozpoznana we właściwym dla niej trybie postępowania i kwestia ta podlega badaniu z urzędu przez przewodniczącego (art. 201 § 1 KPC) oraz sąd w każdym stanie sprawy (art. 202 zd. 3 i art. 201 § 2 KPC).

2.5. Właściwość sądu (rzeczowa, miejscowa i funkcjonalna)

Przyjęty w Polsce system organizacji sądownictwa zakłada, że do orzekania w I instancji powołane są sądy różnego rzędu: rejonowe oraz okręgowe. Podstawy dla ustalenia podziału spraw pomiędzy wskazane sądy, rozpoznające je w I instancji, określone są w przepisach o **właściwości rzeczowej** (art. 16–18 KPC).

Zasadą jest, że do rozpoznania spraw w I instancji zarówno w procesie (art. 16 KPC), jak i w postępowaniu nieprocesowym (art. 507 KPC) właściwe są sądy rejonowe, natomiast sądy okręgowe rozpoznają sprawę w I instancji tylko wówczas, gdy przepis zastrzega ich właściwość. Do właściwości rzeczowej sądów okręgowych należą sprawy: o prawa niemajątkowe, o prawa majątkowe, gdy wartość przedmiotu sporu przewyższa 75 000 zł (od tych reguł ustawa przewiduje liczne wyjątki – art. 17 KPC), a także inne szczegółowo wymienione rodzaje spraw, w tym m.in. o ubezwłasnowolnienie (art. 544 § 1 KPC).

Od właściwości rzeczowej odróżnić należy **właściwość funkcjonalną**, która polega na podziale funkcji lub/i czynności procesowych w postępowaniu cywilnym pomiędzy sądami równorzędnymi albo sądami różnych instancji.

Do właściwości funkcjonalnej sądów rejonowych należy przede wszystkim rozpoznawanie w I instancji spraw należących do ich właściwości rzeczowej. Spośród licznych innych wymienić można: udzielanie pomocy sądowej innym sądom (art. 1135, art. 1192 KPC oraz art. 44 PrUSP), dokonywanie czynności w postępowaniu egzekucyjnym, nadawanie klauzuli wykonalności (art. 781 KPC).

Główną funkcją sądów okręgowych jest rozpoznawanie w I instancji spraw należących do ich właściwości rzeczowej, a także rozpoznawanie środków odwoławczych od orzeczeń sądów rejonowych. Ponadto sądy okręgowe rozpoznają np. zażalenia na odmowę dokonania czynności notarialnej (art. 83 § 1 ustawy z 14.2.1981 r. Prawo o notariacie)³⁶, skargi na przewlekłość postępowania przed sądem rejonowym i postępowania egzekucyjnego (art. 4 ust. 1 i 5 SkNieuZwU).

Do właściwości funkcjonalnej sądów apelacyjnych należy rozpoznawanie środków odwoławczych od orzeczeń sądów okręgowych orzekających jako sądy I instancji, a nadto np. rozpoznawanie skarg na przewlekłość postępowania przed sądem okręgowym lub przed sądem okręgowym i apelacyjnym (art. 4 ust. 1, 1a, 1b i 5 SkNieuZwU).

Właściwość miejscowa oznacza zakres spraw, które mogą rozpoznawać w I instancji sądy poszczególnych okręgów sądowych. Na podstawie przepisów regulujących właściwość miejscową określa się konkretny sąd I instancji według miejsca jego położenia. Dla spraw rozpoznawanych w procesie wyróżnia się właściwość miejscową ogólną, będącą zasadą, oraz właściwość miejscową przemianną i właściwość miejscową wyłączną, mające charakter wyjątków.

Sądem **właściwości miejscowej ogólnej** jest sąd, w którego okręgu pozwany ma miejsce zamieszkania lub siedziby (art. 27–30 KPC).

Właściwość miejscowa przemianna polega na tym, że w pewnych rodzajach spraw (art. 32–37 KPC) powództwo można wytoczyć – według wyboru powoda – albo przed sąd właściwości ogólnej, albo przed inny sąd wskazany w ustawie.

Dla niektórych rodzajów spraw przepisy (art. 38–42 KPC) wskazują sąd **wyłącznie właściwy miejscowo**, w sprawach tych nie stosuje się zatem przepisów o właściwości ogólnej ani przemiennej.

Strony mogą na piśmie umówić się, że oznaczone spory między nimi (istniejące lub przyszłe) będzie rozpoznawał w I instancji inny sąd niż właściwy

³⁶ Tekst jedn.: Dz.U. 2008 r. Nr 189, poz. 1158 ze zm.

miejscowo zgodnie z przepisami. Taką umową prorogacyjną strony mogą zmienić tylko właściwość miejscową, za wyjątkiem wyłącznej (art. 46 KPC).

Zgodnie z art. 15 § 1 KPC sąd właściwy w chwili wniesienia pozwu pozostaje takim aż do ukończenia postępowania, nawet jeśli później zmienia się podstawy właściwości (np. pozwany zmieni miejsce zamieszkania). Jednak gdy w postępowaniu przed sądem rejonowym doszło do zmiany powództwa, wskutek czego właściwy rzeczowo stał się sąd okręgowy – wówczas należy przekazać sprawę sądowi okręgowemu (art. 193 § 2 zd. 2 KPC).

Właściwość rzeczową oraz miejscową wyłączną sąd bada w każdym stanie sprawy z urzędu, w innych zaś wypadkach tylko na zarzut pozwanego (art. 202 zd. 1 KPC). Stwierdzając swoją niewłaściwość, sąd przekazuje sprawę sądowi właściwemu (art. 200 KPC).

2.6. Skład sądu

Regułą jest (art. 47 § 1 KPC), że sąd I instancji rozpoznaje sprawy w **składzie jednego sędziego** – zarówno w procesie, jak i w postępowaniu nieprocesowym. Jako wyjątek od tej reguły ustawa przewiduje dla rozpoznania niektórych rodzajów spraw inny skład sądu: trzech sędziów bądź jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników (szerzej o składzie sądu z udziałem ławników zob. rozdział I).

W **składzie trzech sędziów** sąd I instancji rozpoznaje jedynie sprawy o ubezwłasnowolnienie (art. 544 § 1 KPC) oraz rozpoznaje lub odrzuca wniosek o wyłączenie sędziego³⁷. Rozpoznanie każdego rodzaju sprawy w składzie trzech sędziów może też zarządzić prezes sądu, gdy jest to wskazane ze względu na jej szczególną zawilość lub precedensowy charakter.

W postępowaniu przed sądem II instancji obowiązuje zasada odmienna – apelacje (z wyjątkiem postępowania uproszczonego) sąd rozpoznaje w składzie trzech sędziów. Skład jednego sędziego jest przewidziany w postępowaniu apelacyjnym dla pewnych kategorii postanowień wydawanych na posiedzeniu niejawnym (art. 367 § 3 zd. 2 i § 4 KPC). Wskazane zasady znajdują z mocy art. 397 § 2 KPC odpowiednie zastosowanie w postępowaniu zażaleniowym.

Wymaga podkreślenia, że każda sprawa powinna być rozpoznana przez sąd w składzie przewidzianym przez ustawę. Nieważność postępowania zachodzi w każdym wypadku, gdy skład sądu orzekającego był sprzeczny z przepisami prawa (art. 379 pkt 4 KPC). Nie ma więc składu lepszego czy gorszego. Jest tylko skład zgodny lub sprzeczny z przepisami prawa³⁸.

2.7. Strony postępowania

Stroną procesową jest podmiot, który we własnym imieniu występuje do sądu z żądaniem ochrony prawnej (strona powodowa) lub przeciwko któremu żądanie tej ochrony jest skierowane (strona pozwana)³⁹. Strony w procesie cywil-

³⁷ Uchwała SN z 18.3.2011 r., III CZP 138/10, Biul. SN 2011, Nr 3, poz. 6.

³⁸ Uchwała SN z 18.12.1968 r., III CZP 119/68, OSP 1970, Nr 1, poz. 4.

³⁹ J. Jodłowski, *op. cit.*, s. 191.

nym są zawsze dwie i tylko dwie (powodowa i pozwana), bowiem jest on oparty na zasadzie dwustronności.

Z reguły podmiot występujący z powództwem czyni to na własną rzecz – dla ochrony praw, które mu służą lub co do których twierdzi, że mu przysługują. Ustawa przewiduje także przypadki, gdy proces wytaczany jest przez podmiot działający we własnym imieniu, lecz na rzecz innej osoby (np. na rzecz osoby uprawnionej powództwo może wytoczyć prokurator). Zdarzają się też sytuacje, gdy proces toczy się przeciwko określonemu podmiotowi, choć sprawa nie dotyczy jego praw osobistych, a tylko z mocy przepisu ustawy jest on uprawniony do działania w procesie i przeciwstawienia się we własnym imieniu żądaniu powoda (np. powództwo o ustalenie ojcostwa po śmierci domniemanego ojca można wytoczyć przeciwko kuratorowi). Z tej przyczyny rozróżnia się **strony procesowe w znaczeniu formalnym** (działające w procesie we własnym imieniu i jednocześnie na własną rzecz) oraz **w znaczeniu materialnym** (na rzecz których proces się prowadzi lub przeciwko którym żądana jest ochrona prawna, choć nie muszą one w procesie występować)⁴⁰.

2.8. Pełnomocnicy procesowi

Strony (także m.in. uczestnicy postępowania nieprocesowego, interwenienci) oraz ich organy lub przedstawiciele ustawowi mogą działać w procesie zarówno osobiście, jak i przez pełnomocnika (art. 86 KPC).

Pełnomocnictwo może być **procesowe** (obejmuje umocowanie do wszelkich łączących się ze sprawą w czynności procesowych w postępowaniu rozpoznawczym, pomocniczym i egzekucyjnym – patrz art. 91 KPC) albo tylko do niektórych czynności procesowych. Pełnomocnictwo procesowe może być **ogólne** (do prowadzenia wszelkich spraw sądowych mocodawcy) albo **szczególne** (do poszczególnych spraw).

Czynności procesowe pełnomocnika wywołują bezpośredni skutek dla mocodawcy bez względu na to, czy są dla niego korzystne, czy też nie. W szczególności zaś błędy procesowe pełnomocnika (np. zawinione uchybienie terminowi do wniesienia zażalenia) obciążają zastępowaną przez niego stronę.

Pełnomocnikiem procesowym mogą być tylko osoby (fizyczne lub prawne) wskazane w ustawie – ich krąg określa przede wszystkim art. 87 KPC, a także przepisy szczególne (np. art. 109¹ KSH). Pewne osoby mogą być pełnomocnikami bez względu na rodzaj sprawy i osobę mocodawcy (np. adwokaci i radcowie prawni), inne – tylko wówczas, gdy pozostają z mocodawcą w określonej relacji (np. małżonek, pracownik osoby prawnej). Jest też grupa osób, które mogą być pełnomocnikiem procesowym strony tylko w ściśle oznaczonych kategoriach spraw (np. osoba pozostająca ze stroną w stałym stosunku zlecenia może być jej pełnomocnikiem tylko wówczas, gdy przedmiot sprawy wchodzi w zakres tego zlecenia).

Pełnomocnik obowiązany jest wykazać swoje umocowanie, składając przy pierwszej czynności procesowej podpisane przez mocodawcę pełnomocnictwo

⁴⁰ Uzasadnienie wyroku SN z 4.5.1966 r., II CR 103/66, OSNCP 1967, Nr 2, poz. 25.

lub jego wierzitelny odpis (art. 90 § 1 KPC). W toku sprawy można udzielić pełnomocnictwa ustnie na posiedzeniu sądu do protokołu.

Pełnomocnictwo wygasa wskutek jego wypowiedzenia, śmierci strony lub pełnomocnika, utraty przez pełnomocnika kwalifikacji, która umożliwiała mu pełnienie tej funkcji (np. gdy adwokat zostanie skreślony z listy adwokatów), utraty zdolności sądowej przez stronę niebędącą osobą fizyczną oraz gdy cel, dla którego go udzielono, został osiągnięty. W pewnych wypadkach pełnomocnik ma jednak obowiązek działać przez pewien czas po wygaśnięciu pełnomocnictwa (patrz: art. 96 KPC, art. 94 § 2 KPC).

Brak należytego umocowania pełnomocnika (w tym sytuację, gdy pełnomocnikiem ustanowiono osobę, która nim być nie może) sąd bierze pod uwagę z urzędu w każdym stanie sprawy (art. 202 zd. 3 KPC), bowiem stanowi to przyczynę nieważności postępowania (art. 379 pkt 2 KPC).

2.9. Doręczenia

Pisma sądowe, zawiadomienia, wezwania, odpisy pism procesowych, orzeczeń lub zarządzeń podlegają doręczeniu osobom biorącym udział w postępowaniu, gdy przepis tak stanowi. Sąd dokonuje doręczeń z urzędu (zasada oficjalności doręczeń), o ile przepis szczególny nie stanowi inaczej (np. art. 132 § 1 i 2 KPC).

Przepisy⁴¹ bardzo szczegółowo regulują tryb i sposób dokonywania doręczeń w postępowaniu cywilnym, bowiem prawidłowość doręczeń ma bardzo istotne znaczenie dla zabezpieczenia praw stron oraz innych uczestników postępowania, a także dla realizacji zasad jawności postępowania i równości stron. W szczególności w wielu przypadkach bieg terminów dla dokonania czynności procesowych rozpoczyna się dopiero od momentu doręczenia stronie odpisu orzeczenia, pisma procesowego lub sądowego (np. termin do wniesienia sprzeciwu od wyroku zaocznego biegnie od dnia doręczenia pozwanemu odpisu tego wyroku – art. 344 § 1 KPC). Stąd też za skuteczne uznać można wyłącznie doręczenia dokonane w sposób wskazany w ustawie.

Sąd dokonuje doręczeń poprzez podmioty wymienione w art. 131 § 1 KPC bezpośrednio stronie (art. 133 § 1 i 2 KPC), chyba że ustanowiła ona pełnomocnika procesowego lub do odbioru pism sądowych (art. 133 § 3 KPC).

Przepisy przewidują zarówno doręczenie **właściwe**, tj. do rąk adresata, jak i **zastępcze**, polegające na tym, że w razie nieobecności adresata w mieszkaniu doręczenia dokonuje się innej osobie wskazanej w ustawie (np. dorosłemu domownikowi), która podjęła się oddania pisma adresatowi (art. 138 KPC), co jest równoznaczne z doręzeniem samemu adresatowi. Jeśli nie można doręczyć pisma w taki sposób, wówczas doręczyciel pozostawia zawiadomienie (awizo) o nadejściu przesyłki ze wskazaniem, gdzie i kiedy pismo pozostawiono, oraz z pouczeniem, że należy je odebrać w terminie 7 dni od dnia umieszczenia

⁴¹ Artykuł 131 i n. KPC, a także rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości: z 12.10.2010 r. w sprawie szczegółowego trybu i sposobu doręczania pism sądowych w postępowaniu cywilnym, Dz.U. Nr 190, poz. 1277; z 4.5.2011 r. w sprawie warunków organizacji oraz struktury sądowej służby doręczeniowej, Dz.U. Nr 99, poz. 577; z 28.12.2009 r. w sprawie trybu doręczeń elektronicznych w elektronicznym postępowaniu upominawczym, Dz.U. Nr 226, poz. 1831.

zawiadomienia. Jeśli w tym terminie adresat nie odbierze przesyłki, wówczas zawiadomienie musi być ponowione (art. 139 § 1 KPC). Należy podkreślić, że z chwilą bezskutecznego upływu terminu do odebrania przesyłki doręczenie uważa się za dokonane⁴². Doręczenie uważa się także za dokonane, gdy adresat odmówił przyjęcia pisma (art. 139 § 2 KPC).

Warunkiem skuteczności doręczenia zastępczego jest, aby adresat faktycznie mieszkał pod wskazanym adresem. W toku postępowania strony i ich pełnomocnicy muszą powiadamiać sąd o każdej zmianie swego miejsca zamieszkania; jeśli tego zaniedbają, pisma pozostawia się w aktach ze skutkiem doręczenia, chyba że nowy adres jest sądowi znany (art. 136 KPC).

Jeżeli miejsce pobytu strony nie jest znane, wówczas na wniosek zainteresowanego ustanawia się dla niej kuratora i do jego rąk dokonuje doręczeń (art. 143 i 144 KPC).

W wypadkach przewidzianych w ustawie możliwe jest stosowanie uproszczonej formy doręczeń zawiadomień, wezwań, zarządzeń, tj. za pomocą telefonu, faksu itp. (np. w postępowaniu uproszczonym – art. 505⁶ § 1 KPC).

2.10. Posiedzenia sądowe

W postępowaniu cywilnym posiedzenia sądu dzielą się na jawne oraz niejawne.

W **posiedzeniach niejawnych** poza sądem i protokolantem uczestniczą tylko osoby wezwane. Na tego rodzaju posiedzeniach rozstrzygane są kwestie formalne i wpadkowe, a mogą się one odbywać tylko w wypadkach wyraźnie w ustawie przewidzianych.

Posiedzenia jawne odbywają się z udziałem stron, ich przedstawicieli, pełnomocników i innych wezwanych osób (np. świadków, biegłych). Na posiedzenia jawne wstęp na salę mają także inne dorosłe osoby (publiczność), chyba że z mocy przepisu szczególnego (np. w sprawach małżeńskich – art. 427 KPC) lub zarządzenia sądu (art. 153 KPC) posiedzenie odbywa się przy drzwiach zamkniętych.

Posiedzenia odbywają się w budynku sądu, a wyjątkowo poza nim (art. 151 KPC). Posiedzenia sądowe z urzędu wyznacza przewodniczący, on też kieruje ich przebiegiem (art. 155 KPC). Zawiadomienie o posiedzeniu jawnym należy doręczyć stronom i innym zainteresowanym co najmniej tydzień przed jego terminem.

Posiedzenia jawne dzielą się na **rozprawy** i **inne posiedzenia jawne**. Przedmiotem **rozprawy** jest merytoryczne rozpoznanie i rozstrzygnięcie sprawy, natomiast inne posiedzenia jawne wyznaczane są dla dokonania określonych czynności procesowych (np. dla ogłoszenia wyroku – art. 326 § 2 KPC). W procesie regułą jest, że sąd rozpoznaje sprawę na rozprawie, natomiast w postępowaniu nieprocesowym rozprawa jest obligatoryjna w wypadkach wskazanych w ustawie, poza tym jej wyznaczenie zależy od uznania sądu.

⁴² Postanowienie SN z 10.8.2000 r., IV CKN 1026/00, OSNC 2001, Nr 1, poz. 16.

Stosownie do okoliczności sprawy przewodniczący wydaje odpowiednie zarządzenia w celu przygotowania rozprawy, np. wzywa świadków, zarządza przedstawienie dokumentów (art. 208 KPC). Rozprawa rozpoczyna się od wywołania sprawy, kolejno zaś następuje: przedstawienie stanowisk stron, postępowanie dowodowe i roztrząsanie jego wyników. Jeszcze przed wszczęciem postępowania dowodowego przewodniczący powinien, rozpytując strony, ustalić, jakie istotne okoliczności są między nimi sporne, i dążyć do ich wyjaśnienia⁴³. Po przeprowadzeniu dowodów i udzieleniu głosu stronom przewodniczący zamyka rozprawę, sąd może jednak w razie potrzeby otworzyć ją na nowo (art. 225 i art. 316 § 2 KPC). Odroczenie rozprawy może nastąpić tylko z ważnych przyczyn, choć w pewnych wypadkach jest obligatoryjne (art. 214 i 215 KPC).

Po zamknięciu rozprawy sąd wydaje wyrok, którego ogłoszenie powinno nastąpić na tym samym posiedzeniu, jednak w sprawach zawiłych sąd może odroczyc ogłoszenie wyroku tylko jeden raz na czas do 2 tygodni (art. 326 § 1 KPC).

2.11. Protokół posiedzenia

Protokół sporządza się wyłącznie z przebiegu posiedzenia jawnego. Z przebiegu posiedzenia niejawnego, na którym nie wydano orzeczenia, sporządza się notatkę urzędową (art. 157 § 3 KPC).

Protokolant pod kierownictwem przewodniczącego sporządza protokół, utrwalając przebieg posiedzenia za pomocą urządzenia rejestrującego dźwięk albo obraz i dźwięk oraz pisemnie albo wyłącznie pisemnie. Zgodnie z ustawą regułą jest sporządzenie protokołu poprzez utrwalenie przebiegu posiedzenia za pomocą urządzeń rejestrujących dźwięk albo obraz i dźwięk (tzw. protokół elektroniczny). Równoległe sporządza się także protokół pisemny (protokół skrócony), którego zakres ograniczony jest do danych wskazanych w przepisie art. 158 § 1 KPC. Prezes sądu na wniosek przewodniczącego może zarządzić sporządzenie transkrypcji protokołu elektronicznego, gdy jest to niezbędne dla zapewnienia prawidłowego orzekania w sprawie (art. 158 § 4 KPC).

Jeśli ze względów technicznych sporządzenie protokołu elektronicznego nie jest możliwe, wówczas z przebiegu posiedzenia sporządza się tylko protokół pisemny, zawierający również wnioski oraz twierdzenia stron, a także wyniki postępowania dowodowego i inne okoliczności istotne dla przebiegu posiedzenia (art. 158 § 2).

Protokół pisemny podpisują przewodniczący i protokolant, a protokół elektroniczny tylko protokolant podpisem elektronicznym. Dopuszczalne jest sprostowanie lub uzupełnienie protokołu (tylko pisemnego) na żądanie strony (art. 160 KPC).

2.12. Terminy

Dla większości czynności procesowych stron i innych uczestników postępowania, a niekiedy także organów sądowych, przepisy zastrzegają oznaczony

⁴³ Czynność ta potocznie nazywana jest informacyjnym wysłuchaniem stron i nie jest tożsama z przeprowadzeniem dowodu z przesłuchania stron.

okres – **termin**. Wyróżnia się terminy sądowe, ustawowe oraz instrukcyjne. Terminy oblicza się według reguł wskazanych w prawie cywilnym (art. 110 i n. KC), spośród których istotna jest zwłaszcza ta, że gdy koniec terminu przypada na dzień uznany ustawowo za wolny od pracy, termin upływa dnia następnego⁴⁴. Równoznaczne z wniesieniem pisma procesowego do sądu jest oddanie go w polskiej placówce operatora publicznego⁴⁵.

Terminy instrukcyjne przewidziane są dla sądu lub innych organów sądowych (np. termin 2 tygodni na sporządzenie uzasadnienia wyroku – art. 329 KPC). Czynność sądu dokonana po upływie terminu instrukcyjnego nie jest bezskuteczna, jednak uchybienie mu może powodować przewlekłość postępowania. **Terminy sądowe** wyznacza sąd lub przewodniczący i rozpoczynają one bieg od ogłoszenia lub doręczenia decyzji w tym przedmiocie. Termin sądowy może zostać z ważnej przyczyny przedłużony lub skrócony na wniosek zgłoszony przed jego upływem. Długość i początek biegu **terminów ustawowych** określają poszczególne przepisy; terminów tych nie można przedłużyć ani skrócić.

Czynność procesowa dokonana po upływie terminu (sądowego i ustawowego) jest bezskuteczna, co może wywoływać dla strony dotkliwe ujemne skutki procesowe (np. uchybienie terminowi dla wniesienia środka zaskarżenia skutkuje jego odrzuceniem). Jeśli uchybienie nastąpiło bez winy strony, może ona wnieść o **przywrócenie terminu** (art. 168 i n. KPC). Wniosek należy złożyć w terminie tygodnia od ustania przyczyny uchybienia, jednocześnie dopełniając uchybionej czynności (np. jeśli z powodu ciężkiej choroby strona nie wniosła apelacji w terminie, to wniosek o przywrócenie terminu do wniesienia apelacji wraz z apelacją powinna złożyć w terminie tygodnia od ustania choroby).

2.13. Zasady postępowania dowodowego

W oczywistym i bezpośrednim związku z postępowaniem dowodowym pozostają omówione już zasady postępowania cywilnego: kontradiktoryjności i bezpośredniości, a także koncentracji materiału procesowego. Realizacja w postępowaniu dowodowym zasady równości stron wymaga, by sąd korzystał z możliwości dopuszczenia dowodu niewskazanego przez strony jedynie w wyjątkowych, szczególnie uzasadnionych wypadkach, aby uniknąć naruszenia prawa do bezstronnego sądu i odpowiadającego mu obowiązku przestrzegania zasady równego traktowania stron (art. 32 ust. 1 i art. 45 ust. 1 Konstytucji RP)⁴⁶. Także zasada usłowności dotyczy postępowania dowodowego, gdyż jest ono przeprowadzane na rozprawie (art. 210 § 3 KPC; a poza nią tylko wyjątkowo, gdy przepis tak stanowi, np. art. 224 § 2 KPC, oraz gdy ustawa dopuszcza rozstrzygnięcie sprawy na posiedzeniu niejawnym). Niektóre dowody mogą być przeprowadzone tylko ustnie, np. z zeznań świadków.

⁴⁴ Sobota nie jest dniem uznany za ustawowo wolny od pracy; patrz: uchw. SN z 25.4.2003 r., III CZP 8/03, OSNC 2004, Nr 1, poz. 1.

⁴⁵ Zgodnie z art. 3 pkt 12 w zw. z art. 46 ust. 2 ustawy z 12.6.2003 r. – Prawo pocztowe (Dz.U. Nr 130, poz. 1188 ze zm.) polskim operatorem publicznym jest na zasadzie wyłączności Poczta Polska.

⁴⁶ Wyrok SN z 26.3.2009 r., I CSK 415/08, Legalis.

Najistotniejsze znaczenie dla postępowania dowodowego (ściśle: dla oceny jego wyników) ma **zasada swobodnej oceny dowodów**. W postępowaniu cywilnym nie istnieje formalna hierarchia dowodów, ustawodawca nie zakłada, by jeden środek dowodowy (np. dokument) miał z założenia większą moc dowodową niż inny. Wartość poszczególnych środków dowodowych należy oceniać na gruncie konkretnych okoliczności sprawy, przede wszystkim znaczenie ma to, jakie fakty mają za ich pomocą zostać ustalone. Oceny dowodów (ich mocy i wiarygodności) dokonuje zatem sąd, według własnego przekonania, na podstawie wszechstronnego rozważenia zebranego materiału (art. 233 § 1 KPC). Granice swobodnej oceny dowodów wyznaczają przepisy ustawy, zasady doświadczenia życiowego, reguły logicznego myślenia, aktualny stan wiedzy, stan świadomości prawnej i dominujących poglądów na sądowe stosowanie prawa. Stąd jako kryteria oceny wiarygodności i mocy dowodów wskazuje się doświadczenie życiowe, inne źródła wiedzy, poprawność logiczną i prawdopodobieństwo wersji⁴⁷.

2.14. Rodzaje dowodów

Dowodami w ścisłym znaczeniu są środki dowodowe, tj. środki umożliwiające dowodzenie, pozwalające na przekonanie się o istnieniu lub nieistnieniu oznaczonych faktów. Wśród nich wyróżnić można środki dowodowe **bezpośrednie** (pozwalające na stwierdzenie faktu poprzez osobiste obserwacje i doznania sędziego – np. w wyniku oględzin rzeczy lub osoby) oraz **pośrednie** (gdy fakt będący przedmiotem dowodu ustalany jest na podstawie obserwacji innych osób – np. zeznań świadka). Dowody dzieli się także na **rzeczowe** (przy których sąd dokonuje oględzin rzeczy lub osób) oraz **osobowe** (gdy sąd bada fakty na podstawie zeznań osób lub ich pisemnych oświadczeń). W postępowaniu cywilnym najczęściej przeprowadza się dowody:

- a) z dokumentów, wśród których należy wyróżnić dokumenty urzędowe, stanowiące dowód tego, co w nich zostało urzędowo zaświadczone (art. 244 KPC), oraz prywatne, które stanowią dowód jedynie na to, że osoba, która podpisała dokument, złożyła zawarte w nim oświadczenie (art. 245 KPC);
- b) z zeznań świadków (art. 258 i n. KPC);
- c) z opinii biegłego, a zatem osoby dysponującej wiadomościami specjalnymi, które są niezbędne dla wyjaśnienia okoliczności sprawy (art. 278 i n. KPC);
- d) z oględzin (art. 292 i n. KPC);
- e) z przesłuchania stron (art. 299 i n. KPC), który ma jednak charakter posiłkowy, tj. powinien być przeprowadzony tylko, gdy po wyczerpaniu środków dowodowych lub w ich braku pozostały niewyjaśnione fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy.

Kodeks przewiduje też inne środki dowodowe, np. z grupowego badania krwi (art. 305–307 KPC), z nośników utrwalających obrazy lub dźwięki (art. 308 KPC), a także dopuszcza możliwość przeprowadzenia dowodu z innych środków (art. 309 KPC), do których zalicza się np. badanie kodu genetycznego (DNA) lub eksperyment procesowy.

⁴⁷ Postanowienie SN z 15.2.2000 r., III CKN 1049/99, niepubl.

2.15. Wyroki

Wyrokiem jest merytoryczne orzeczenie sądu w procesie cywilnym, zawierające stanowcze rozstrzygnięcie o istocie sprawy. Wyrok sąd wydaje po przeprowadzeniu rozprawy⁴⁸, biorąc za podstawę stan rzeczy (okoliczności faktyczne sprawy oraz przepisy prawa, na podstawie których ma być wydane rozstrzygnięcie) istniejący w chwili jej zamknięcia. Sąd wydaje wyrok po niejawnym naradzie (art. 324 KPC).

Zgodnie z art. 174 Konstytucji RP sąd wydaje wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, stąd od tych właśnie słów rozpoczyna się sentencja wyroku, a poprzedza ją wizerunek godła⁴⁹. **Sentencja wyroku** składa się z: **części wstępnej** (tzw. komparycji lub rubrum, gdzie wymienia się sąd, protokolanta i prokuratora, miejsce i datę wydania wyroku, strony i przedmiot sprawy) oraz rozstrzygnięcia (tenor wyroku lub formuła sentencji). **Rozstrzygnięcie** sądu o żądaniach stron musi dokładnie określać to, o czym sąd orzekł, tak aby wyrok był zrozumiały także bez jego uzasadnienia, gdyż nie zawsze się je sporządza. W sentencji wyroku zamieszcza się też dodatkowe rozstrzygnięcia: o kosztach procesu (art. 108 § 1 KPC) i o rygorze natychmiastowej wykonalności (art. 336 KPC).

Sentencję wyroku podpisuje cały skład sądu, a wyrok wydany na rozprawie podlega ogłoszeniu – są to wymagania bezwzględne. Wyrok niepodpisany lub nieogłoszony nie istnieje w znaczeniu prawnoprocesowym⁵⁰.

Z reguły wyrok rozstrzyga o całości powództwa (wyrok zwykły), sąd może jednak wydać **wyrok częściowy**, gdy do rozstrzygnięcia nadaje się tylko część żądania lub niektóre z żądań pozwu (art. 317 KPC). W sprawach, w których spór dotyczy zarówno zasady odpowiedzialności, jak i wysokości żądania pozwu, sąd, uznając roszczenie za usprawiedliwione w zasadzie, może wydać **wyrok wstępny** tylko co do samej zasady, co do spornej zaś wysokości żądania – zarządzić bądź dalszą rozprawę, bądź jej odroczenie (art. 318 KPC).

Jeżeli pozwany nie stawił się na posiedzenie wyznaczone na rozprawę albo mimo stawienia się nie bierze udziału w rozprawie, sąd wyda **wyrok zaoczny**, chyba że pozwany żądał przeprowadzenia rozprawy w swej nieobecności albo składał już w sprawie ustne lub pisemne wyjaśnienia (art. 339 i 340 KPC).

Pisemne **uzasadnienie** wyroku sądu I instancji sporządza się na wniosek strony, natomiast wyroku sądu II instancji – z urzędu (z wyjątkiem wyroków oddalających apelację oraz wydanych w postępowaniu uproszczonym). Wyrok z uzasadnieniem doręcza się tylko tej stronie, która zażądała sporządzenia uzasadnienia.

2.16. Postanowienia sądu

Postanowienia to orzeczenia sądu rozstrzygające w procesie kwestie o charakterze formalnym, proceduralnym – w procesie sąd wydaje postanowienie, jeśli

⁴⁸ Wyjątkowo ustawa dopuszcza wydanie wyroku na posiedzeniu niejawnym, patrz: art. 341, art. 398¹¹ § 1 w zw. z art. 424¹², 479¹⁷, art. 479¹⁸ § 2 i art. 753² KPC.

⁴⁹ § 87 ust. 1 RegUrzSPR.

⁵⁰ Uchwała SN z 26.9.2000 r., III CZP 29/00, OSNC 2001, Nr 2, poz. 25; post. SN z 17.11.2005 r., I CK 298/05, OSNC 2006, Nr 9, poz. 152.

przepis nie przewiduje wydania wyroku lub nakazu zapłaty. Postanowienia wydawane w procesie można podzielić na kończące i niekończące postępowanie w sprawie.

Postanowienia niekończące postępowania zawierają jedynie rozstrzygnięcie w kwestii incydentalnej, ubocznej (np. zwolnienia od kosztów sądowych, zawieszenia postępowania), a zatem nie kończą całości postępowania rozpoznawczego. Mogą być one zmieniane lub uchylane, jeśli zmianie ulegną okoliczności sprawy (art. 359 KPC).

Postanowieniami kończącymi postępowanie w sprawie są postanowienia zamykające drogę do wydania przez sąd danej instancji orzeczenia rozstrzygającego istotę sprawy, a ponadto postanowienia, które kończą sprawę jako pewną całość poddaną pod osąd, a więc dotyczące całości sprawy i będące ostatnimi orzeczeniami wydanymi w sprawie⁵¹. Jako przykłady tego rodzaju postanowień wskazać należy przede wszystkim postanowienia o odrzuceniu pozwu, o umorzeniu postępowania, o odrzuceniu apelacji.

Postanowienia stają się skuteczne w takim zakresie i w taki sposób, jaki wynika z ich treści, z chwilą ogłoszenia lub podpisania sentencji (art. 358 KPC). O ile ustawa nie stanowi inaczej, do postanowień stosuje się odpowiednio przepisy o wyrokach.

2.17. Zarządzenia przewodniczącego

W postępowaniu cywilnym decyzje organów procesowych mogą zapadać także w postaci zarządzeń. Przepisy ustawy posługują się czasem zwrotem „sąd zarządza” lub „zarządzenie sądu”, jednak w praktyce orzeczniczej przyjmuje się, że sąd, jeżeli nie orzeka wyrokiem, wydaje zawsze postanowienie, a nie zarządzenie. Stąd też formę **zarządzenia** przybierają jedynie **decyzje przewodniczącego**, wśród których wyróżnia się zarządzenia przewodniczącego wydziału (dotyczące kwestii formalnych i wydawane w wypadkach przewidzianych w ustawie, np. o zwrocie pozwu, o ustanowieniu kuratora procesowego) oraz zarządzenia przewodniczącego składu orzekającego (o charakterze porządkowym, wydawane w toku posiedzenia).

3. Wybrane instytucje prawa procesowego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych

3.1. Uwagi ogólne

Prawo rodzinne oddziałuje na każdego będącego podmiotem prawa, niezależnie od jego działań procesowych. Statuuje to szczególną sytuację procesową podmiotów prawa.

Przejawia się w niemożności wytoczenia powództwa w sprawach niemajątkowych z zakresu prawa rodzinnego przez prokuratora, chyba że legitymacja została mu przyznana w ustawie na podstawie przepisów szczególnych, mimo iż

⁵¹ Uchwała SN z 24.11.1998 r., III CZP 44/98, OSNC 1999, Nr 5, poz. 87.

prokurator może żądać wszczęcia postępowania w każdej sprawie, jak również wziąć udział w każdym toczącym się postępowaniu, jeżeli według jego oceny wymaga tego ochrona praworządności, praw obywateli, interesu społecznego (art. 7 KPC). Uprawnienie do wytoczenia powództwa nie służy prokuratorowi w sprawach o rozwód i separację; w tych sprawach postępowanie może toczyć się wyłącznie między małżonkami, niedopuszczalna jest interwencja uboczna ani zawiadomienie innych podmiotów celem wzięcia udziału w postępowaniu.

W toku postępowania cywilnego rozróżnia się postępowanie procesowe, zaś w jego ramach:

- postępowanie procesowe zwykłe,
- postępowanie pojednawcze,
- postępowania odrębne, w tym między innymi: w sprawach małżeńskich, ze stosunków między rodzicami a dziećmi.

W ramach postępowania nieprocesowego rozróżnia się:

- postępowanie zwykłe,
- postępowania odrębne, które mają zastosowania w sprawach określonego rodzaju, między innymi w sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego i kuratel, w kategorii spraw małżeńskich, innych spraw opiekuńczych ze stosunku między rodzicami a dziećmi, o przysposobienie, opiekę, w sprawach o odebranie osób podlegających władzy rodzicielskiej lub pozostających pod opieką.

Zasadą jest rozpoznanie w I instancji spraw przez sąd rejonowy, chyba że właściwość zastrzeżona jest dla sądu okręgowego (art. 16 KPC). Do właściwości rzeczowej (ze względu na rodzaj roszczenia) sądów okręgowych należą między innymi sprawy o prawa niemajątkowe i łącznie dochodzone z nimi roszczenia majątkowe, za wyjątkiem spraw o ustalenie lub zaprzeczenie pochodzenia dziecka, o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa oraz rozwiązanie przysposobienia (art. 17 pkt 1 KPC). Oznacza to, że sprawy o rozwód i separację sporną rozpoznaje sąd okręgowy, pozostałe sprawy z zakresu prawa rodzinnego – sąd rejonowy jako sąd opiekuńczy. Sąd okręgowy, rozpoznając sprawy o rozwód i o separację małżonków, przejmuje na czas trwania tych postępowań uprawnienia sądu opiekuńczego.

Regułą jest, że powództwo wytacza się przed sąd I instancji, w którym pozwany ma miejsce zamieszkania, określone według przepisów prawa cywilnego (art. 27 KPC). W sprawach małżeńskich (o rozwód i o separację sporną w odróżnieniu od separacji orzekanej w postępowaniu nieprocesowym na zgodny wniosek małżonków w sytuacji, gdy nie mają wspólnych małoletnich dzieci), unieważnienia małżeństwa, ustalenia nieistnienia bądź istnienia małżeństwa powództwo wytacza się wyłącznie przed sąd, w którego okręgu małżonkowie mieli ostatnie miejsce zamieszkania, o ile jedno z nich w tym okręgu ma jeszcze miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu. W przypadku braku takiej podstawy właściwy wyłącznie jest sąd miejsca zamieszkania strony pozwanej (czyli według właściwości ogólnej), a jeżeli i tej podstawy nie ma – sąd miejsca zamieszkania powoda (art. 41 KPC).

W sprawach ze stosunków między rodzicami a dziećmi oraz między przysposabiającym a przysposobionym powództwo wytacza się wyłącznie przed sąd miejsca zamieszkania powoda, jeżeli brak jest podstaw do wytoczenia powództwa według przepisów o właściwości ogólnej (art. 42 KPC). Sąd właściwy

w chwili wniesienia pozwu pozostaje właściwy aż do ukończenia sprawy, choćby podstawy właściwości zmieniły się w toku postępowania. Podobnie jest w sytuacji, gdy mimo braku właściwości w dacie wytoczenia powództwa stał się właściwy w toku postępowania (art. 15 KPC).

W postępowaniu nieprocesowym sprawy rozpoznają sądy rejonowe, za wyjątkiem spraw zastrzeżonych do właściwości sądów okręgowych (art. 507 KPC). Właściwość miejscową określają przepisy szczególne dla określonego charakteru sprawy. Jeżeli nie została ona określona, wyłącznie właściwy jest sąd miejsca zamieszkania wnioskodawcy, a w razie braku miejsca jego zamieszkania – sąd miejsca pobytu (odwrotnie niż w postępowaniu procesowym). Do postępowania wszczętego z urzędu właściwy jest sąd miejsca, w którego okręgu nastąpiło zdarzenie będące podstawą wszczęcia postępowania (art. 508 § 1 KPC).

W postępowaniu nieprocesowym właściwy do rozpoznania spraw ze stosunków między rodzicami a dziećmi jest sąd opiekuńczy, którym jest sąd rejonowy rozpoznający sprawy rodzinne i nieletnich, wyłącznie ten, w którym znajduje się miejsce zamieszkania osoby, której postępowanie dotyczy. Miejsce zamieszkania dziecka nie zawsze jest tożsame z miejscem zamieszkania rodziców. Miejscem zamieszkania dziecka pozostającego pod władzą rodzicielską zgodnie z treścią art. 26 KC jest miejsce zamieszkania rodziców albo tylko tego z rodziców, któremu wyłącznie przysługuje władza rodzicielska lub któremu zostało powierzona jej wykonywanie. W wypadku gdy władza rodzicielska przysługuje na równi obojgu rodzicom żyjącym w rozłączeniu i mającym osobne miejsca zamieszkania, miejsce zamieszkania dziecka jest u tego rodzica, u którego dziecko stale przebywa. W razie braku miejsca stałego przebywania u jednego z rodziców miejsce zamieszkania dziecka określa sąd opiekuńczy. Dotyczy to też sytuacji sporu między rodzicami żyjącymi w rozłączeniu, tj. separacji faktycznej, co do miejsca zamieszkania dziecka z jednym z nich.

W przypadku braku określonego miejsca zamieszkania właściwy jest sąd opiekuńczy miejsca pobytu, jeżeli brak tej podstawy – właściwy do rozpoznania sprawy jest sąd rejonowy dla m.st. Warszawy (art. 569 § 1 KPC). Z uwagi na szczególną ochronę prawną przysługującą małoletnim sąd opiekuńczy może z urzędu wydawać wszelkie zarządzenia nawet w stosunku do osób, które nie podlegają jego właściwości według przepisów powyższych (art. 569 § 2 KPC).

W sprawach o przysposobienie właściwy do rozpoznania wniosku jest sąd opiekuńczy właściwy dla osoby przysposabiającej lub osoby podlegającej przysposobieniu – wybór należy do strony wnoszącej (art. 585 § 2 KPC).

3.2. Zasady postępowania w sprawach z zakresu prawa rodzinnego rozpoznawanych w trybie procesowym

W postępowaniu procesowym sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników sprawy:

- a) o rozwód,
- b) o separację,
- c) o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa,
- d) o rozwiązanie przysposobienia.

Podmiotami postępowania są osoby posiadające zarówno zdolność sądową, jak i zdolność procesową. Osoby fizyczne posiadają zdolność do czynności procesowych, o ile mają pełną zdolność do czynności prawnych. W zakresie postępowań ze stosunków małżeńskich, a także stosunków między rodzicami a dziećmi, wynik tych postępowań dotyczy osób niemających pełnej zdolności do czynności prawnych. Pomimo braku zdolności procesowej przewidziana jest możliwość zaprezentowania przez te osoby swojego stanowiska w sprawie.

Ustawa określa warunki, które muszą być zachowane przez sąd przy **wysłuchaniu małoletniego**. Zgodnie z art. 12 Konwencji o prawach dziecka, zawartej w Nowym Jorku 20.11.1989 r.⁵², stanowiącym, że:

- 1) Państwa strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując z należytą uwagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka;
- 2) w tym celu dziecko będzie miało w szczególności zapewnioną możliwość wypowiedzania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego.

Sąd w sprawach dotyczących osoby małoletniego dziecka winien je wysłuchać. Decyzja dotycząca wysłuchania zależy od jego rozwoju umysłowego, stanu zdrowia, stopnia dojrzałości (art. 216¹ KPC). Sąd stosownie do okoliczności, uwzględniając wcześniej wskazane wymagania, uwzględni jego zdanie i rozsądne życzenia. Obowiązkiem sądu przed przystąpieniem do wysłuchania małoletniego jest ustalenie, czy i w jakim stopniu osobisty udział dziecka w postępowaniu może wywołać wpływ na jego psychikę. Należy pokreślić, że przepis ten ma zastosowanie jedynie w sprawach dotyczących osoby małoletniego, a nie jego majątku. Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Z wysłuchania zostaje sporządzony protokół. Odbywa się ono bez udziału rodziców, może być obecny psycholog. Rodzice mają możliwość zapoznania się z treścią protokołu wysłuchania małoletniego. Wysłuchanie powinno być poprzedzone wyjaśnieniami sądu dotyczącymi charakteru sprawy, w której ma się ono odbyć, dochodzonego roszczenia i sytuacji małoletniego w toku postępowania, a także wpływu ewentualnego wyniku sprawy na jego sytuację (np. w kwestii ustalenia miejsca zamieszkania). Jest to przeniesienie dyrektywy wynikającej z treści art. 95 § 4 KRO, gdzie rodzice przed podjęciem decyzji w ważniejszych sprawach dziecka powinni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia, stopień dojrzałości dziecka na to pozwalają, oraz w miarę możliwości uwzględnić jego rozsądne życzenia.

W ramach postępowania odrębnego w procesie uregulowane zostały zasady prowadzenia postępowania z powództwa o rozwód, separację, ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa i rozwiązanie przysposobienia. Odrębne procedowanie w tych wypadkach ma charakter przymusowy, a więc wymienione sprawy nie mogą być rozpoznawane w trybie zwykłym.

⁵² Konwencja o prawach dziecka z 20.11.1989 r., Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.

W wypadkach nienormowanych tymi przepisami mają zastosowanie przepisy ogólne prawa procesowego. Ustawodawca wprowadził przepisy wspólne dla wszystkich kategorii spraw rozpoznawanych w postępowaniu odrębnym. Wymagane jest pełnomocnictwo udzielone do prowadzenia konkretnej sprawy (art. 426 KPC). Oznacza to wskazanie w treści pełnomocnictwa oznaczenia sprawy, ze wskazaniem stron i jej przedmiotu. Posiedzenia sądu odbywają się przy drzwiach zamkniętych, chyba że obie strony żądają publicznego rozpoznania sprawy, a sąd uzna, iż jawność nie zagraża moralności (art. 427 KPC). Oznacza to ograniczenie prawa jawności z mocy ustawy i obecność na sali stron, ich pełnomocników, ewentualnie po dwie osoby zaufania z każdej strony. Ogłoszenie orzeczenia jest jawne, sąd może utajnić uzasadnienie orzeczenia.

Zasadą postępowania jest, że powód może wnieść o rozpoznanie sprawy pod swoją nieobecność, strona może być zastąpiona przez pełnomocnika – skutkuje to przeprowadzeniem rozprawy i rozpoznaniem. W sprawach toczących się w postępowaniu odrębnym nie ma zastosowania art. 177 § 1 pkt 5 KPC, dający fakultatywną możliwość zawieszenia postępowania w razie niestawiennictwa obu stron lub powoda i braku żądania rozpoznania sprawy pod jego nieobecność. W postępowaniu w sprawach małżeńskich odmiennie istnieje obowiązek zawieszenia postępowania w wypadku niestawiennictwa nieusprawiedliwionego powoda na pierwsze posiedzenie, przy czym podjęcie takiego postępowania następuje na wniosek powoda najwcześniej po upływie 3 miesięcy od dnia zawieszenia (art. 428 KPC).

Przewidziana jest możliwość ukarania strony wezwanej do osobistego stawiennictwa, która nie stawi się bez usprawiedliwionych powodów, grzywną, tak jak ma to miejsce w stosunku do osoby świadka. Niedopuszczalne jest przymusowe sprowadzenie do sądu (art. 429 KPC). Regulacja dotycząca kary porządkowej wobec świadka, zawarta w art. 274 i 275 KPC, przewiduje możliwość przymusowego sprowadzenia po powtórnym nieusprawiedliwionym niestawiennictwie oraz możliwość usprawiedliwienia i zwolnienia przez sąd od grzywny i przymusowego sprowadzenia.

Ograniczeniu podlega art. 259 KPC, określający kategorie osób, które nie mogą być świadkami. Są to osoby niezdolne do spostrzegania i komunikowania swych spostrzeżeń, wojskowi i urzędnicy związani tajemnicą służbową, od której nie byli zwolnieni, o ile zeznanie miałyby być połączone z jej naruszeniem, przedstawiciele ustawowi osoby małoletniej, którzy mogą być przesłuchani w charakterze strony, współuczestnicy, mediator na okoliczność faktów, o których dowiedział się w związku z prowadzeniem mediacji, chyba że strony zwolnią go od zachowania tajemnicy. Oznacza to brak przesłuchania w charakterze świadka osoby małoletniej i pozostawienie ocenie sądu jej zdolności do spostrzegania i artykułowania w tym zakresie. W sprawach objętych postępowaniem odrębnym istnieje bezwzględny zakaz przesłuchania w charakterze świadka małoletnich, którzy nie ukończyli lat 13, a w wypadku zstępnych stron – którzy nie ukończyli lat 17 (art. 430 KPC).

W procedurze cywilnej sąd jest związany uznaniem powództwa, chyba że jest ono sprzeczne z prawem lub zmierza do jego obejścia albo jest sprzeczne z zasadami współżycia społecznego (art. 213 § 2 KPC). W sprawach małżeńskich

wyrok z uwagi na treść art. 431 KPC nie może być oparty wyłącznie na uznaniu powództwa lub przyznaniu okoliczności faktycznych. Mimo że ustawa przewiduje także w tych sprawach wydanie wyroku zaocznego, brak działania pozwanego nie stanowi przesłanki jego wydania, konieczne jest przeprowadzenie stosownego postępowania, przy czym z mocy art. 432 KPC obligatoryjnie w sprawach o rozwód lub separację sąd powinien zarządzić przeprowadzenie dowodu z przesłuchania stron. W wypadku gdy w powyższych sprawach z przyczyn natury faktycznej lub prawnej możliwe jest przesłuchanie tylko jednej ze stron, sąd powinien przesłuchać tylko jedną stronę.

Sprawa o rozwód lub separację powinna być prowadzona w taki sposób, aby przy zachowaniu zasady koncentracji materiału dowodowego strony miały czas na przemyślenie swoich stanowisk przed ostatecznym jej zakończeniem (§ 215 RegSądR). Wiąże się to z udzieleniem stronom stosownego czasu na podjęcie ostatecznej decyzji i ewentualne rozważenie przez sąd możliwości skorzystania z mediacji.

Zasadą jest, że o ile istnieją widoki na utrzymanie małżeństwa, sąd powinien skierować sprawę do mediacji, także w trakcie zawieszonoego postępowania, z zastosowaniem odpowiednio przepisów o mediacji, z tym, że przedmiotem mediacji może być również pojednanie małżonków (art. 436 § 1 i 2 KPC).

Mediacja jest bezstronną, neutralną, poufną i dobrowolną metodą rozwiązywania konfliktów rodzinnych. Oparta jest na zasadzie fakultatywności, przy czym w ramach prowadzonego postępowania sąd może nakłaniać strony do podjęcia działań mających na celu bądź pojednanie, bądź uzgodnienie kwestii dotyczących zaspokojenia potrzeb rodziny, alimentów, sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej nad wspólnymi dziećmi po orzeczeniu rozwodu, regulacji kontaktów oraz spraw majątkowych między małżonkami podlegających rozstrzygnięciu w sprawach o rozwód i separację (art. 445² KPC). W mediacji zarówno umownej, jak i prowadzonej na zlecenie sądu strony decydują, jakie kwestie będą przedmiotem porozumienia, przy czym kluczowe jest wypracowanie planu opieki rodzicielskiej, w ramach którego określone zostanie miejsca zamieszkania dziecka, kontakty rodzica niezamieszkującego wspólnie z dzieckiem poprzez wypracowanie harmonogramu spotkań, zasad wychowawczych, komunikacji w rodzinie wielopokoleniowej, sposobu alimentowania.

Decyzja o podjęciu mediacji należy do stron. Udział w niej jest dobrowolny, co oznacza w wypadku skierowania stron do mediacji, że każda z nich może się wycofać bez żadnych konsekwencji w terminie tygodnia od dnia ogłoszenia lub doręczenia jej postanowienia o skierowaniu do mediacji (art. 183⁸ § 3 KPC). W wypadku późniejszej odmowy udziału w mediacji lub cofnięcia wcześniej wyrażonej zgody sąd może obciążyć nawet stronę, która wygrała proces, kosztami spowodowanymi wycofaniem się z mediacji (art. 103 § 2 KPC).

Zgodnie z art. 183⁸ § 1 KPC sąd może skierować strony do mediacji aż do zamknięcia pierwszego posiedzenia wyznaczonego na rozprawę, a po jego zamknięciu – na zgodny wniosek stron. W sprawach rodzinnych sąd może zlecić mediację na każdym etapie postępowania. Poufność zagwarantowana jest tym, że strony nie mogą powoływać się na propozycje wzajemnych ustępstw

lub oświadczenie składane w toku postępowania mediacyjnego przed sądem (art. 183⁴§ 3 KPC).

Podobnie jak decyzja o udziale w mediacji należy do stron, również wybór konkretnego mediatora jest im pozostawiony. W mediacjach pozasądowych jest całkowita dowolność, w mediacjach, na które kieruje sąd, a strony nie uzgodniły osoby mediatora, sąd wyznaczy mediatora z listy stałych mediatorów (art. 183⁹ i art. 436 § 3 KPC). Jeżeli strony nie uzgodniły osoby mediatora, sąd kieruje je do stałego mediatora posiadającego wiedzę teoretyczną, w szczególności posiadającego wykształcenie z zakresu psychologii, pedagogiki, socjologii lub prawa oraz umiejętności praktyczne w zakresie prowadzenia mediacji w sprawach rodzinnych.

Postępowanie dowodowe w sprawach o rozwód i separację ma na celu ustalenie okoliczności dotyczących rozkładu pożycia stron, w tym w wypadku uznania powództwa przyczyn, które skłoniły stronę pozwaną do jego uznania, a w wypadku gdy strony mają wspólne małoletnie dzieci – ustalenie ich sytuacji (art. 441 KPC).

Protokół rozprawy winien zawierać oświadczenia małżonków co do liczby, wieku, płci dzieci żyjących, stosunków majątkowych i zarobkowych stron, ze szczególnym uwzględnieniem obowiązków utrzymania dzieci oraz treści umowy majątkowej, o ile taką zawarli (art. 433 KPC).

Sąd może się posiłkować zarządzeniem przeprowadzenia wywiadu środowiskowego. Celem tego wywiadu jest wyłącznie ustalenie warunków, w jakich żyją i wychowują się dzieci stron, nie mogą być poruszane inne okoliczności sporne między małżonkami, chyba że pozostają w związku z sytuacją dzieci. Wywiad może być przeprowadzony przez wyznaczoną osobę posiadającą odpowiednie kwalifikacje; w praktyce wywiady przeprowadzane są przez kuratora sądowego (art. 434 KPC).

Wyrok wydany w powyższych sprawach uzyskuje skutek w postaci rozszerzonej prawomocności wobec osób trzecich w zakresie rozstrzygającym o prawach i roszczeniach niemajątkowych. Wynika to z bezwzględnego obowiązującego prawa stanu cywilnego (art. 435 KPC).

W czasie trwania procesu o rozwód i separację nie może być wszczęta osobna sprawa w tym przedmiocie, niedopuszczalne jest powództwo wzajemne, strona pozwana w tych procesach może domagać się rozwodu lub separacji (art. 439 KPC).

Poza regulacją na zasadach ogólnych dotyczących możliwości zawieszenia postępowania, wynikających z art. 174 i 177 KPC, sąd może zawiesić postępowanie, jeżeli nabierze przekonania o istnieniu możliwości utrzymania małżeństwa. Postępowanie podlega zawieszeniu z urzędu i jest obligatoryjne. W sformułowaniu: „istnieją widoki na utrzymanie wspólnoty małżeńskiej”, chodzi nie o utrzymanie, a więc kontynuację istniejącego pożycia – jak mogłoby to wynikać z dosłownego odczytania przepisu (wówczas powództwo należałoby oddalić) – lecz o sytuację, w której pożycie to uległo całkowitemu lub częściowemu zerwaniu, jednak istnieją przesłanki wskazujące na prawdopodobieństwo jego nawiązania, a tym samym na utrzymanie małżeństwa.

Jak wyjaśnił SN w orzeczeniu z 22.4.1954 r.⁵³, zawieszenie postępowania w sprawie o rozwód może mieć miejsce wtedy, gdy materiał zebrany w sprawie nie przekonuje dostatecznie sądu o tym, aby występujące w pożyciu stron objawy rozkładu kwalifikowały go jako rozkład zupełny i trwały, oraz wtedy, gdy istnieje prawdopodobieństwo, że negatywne ustosunkowanie się do dalszego współżycia małżonków lub też jednego z nich, jeśli on tylko odmawia współżycia, może jeszcze ulec zmianie. Do zawieszenia postępowania na podstawie art. 440 KPC nie ma zastosowania art. 183KPC.

Postanowienie o zawieszeniu postępowania może zapaść tylko na rozprawie. Jeszcze przed orzeczeniem rozwodu lub separacji w toku postępowania małżonek może zgłosić żądanie zasądzenia na swoją rzecz alimentów na wypadek orzeczenia rozwodu lub separacji (art. 444 KPC).

Ustawa przewiduje sytuację **zbiegu procesu rozwodowego z postępowaniem o alimenty lub zaspokojenie potrzeb rodziny**. W wypadku wszczęcia wcześniej sprawy o rozwód niedopuszczalne jest prowadzenie wskazanych spraw, a jeżeli w tych sprawach powództwa zostały wytoczone wcześniej, niż zawiśła sprawa o rozwód lub separację, postępowanie to podlega zawieszeniu za okres od daty wszczęcia postępowania o rozwód lub separację.

Zasada ta dotyczy także spraw prowadzonych w przedmiocie władzy rodzicielskiej stron, jak również ustalenia kontaktów z małoletnimi dziećmi stron (art. 445 i art. 445¹ KPC).

W wypadku śmierci jednego z małżonków postępowanie podlega umorzeniu (art. 446 KPC).

Treść wyroku rozwodowego obejmuje zarówno rozstrzygnięcia obligatoryjne, jak i fakultatywne, o ile strony złożą w tym zakresie wnioski.

W ramach orzeczeń obowiązkowych znajduje się orzeczenie o rozwiązaniu małżeństwa: „rozwiązuje przez rozwód związek małżeński *Jana K. z Haliną K.* zawarty w dniu..., zarejestrowany w urzędzie stanu cywilnego za numerem aktu...”. W wypadku orzekania o winie następuje sformułowanie: „z winy męża, z winy żony bądź z winy obojga małżonków”. W sytuacji gdy sąd dojdzie do przekonania, że winy przypisać stronie nie można z uwagi na jej stan zdrowia psychicznego, a strona żądanie orzeczenia o winie podtrzymuje, w wyroku zapada rozstrzygnięcie ustalające, że żadna ze stron nie ponosi winy. Jest to wynikiem realizacji treści art. 57 KRO, mówiącego, że sąd ustala: „czy i który z małżonków ponosi winę za rozkład pożycia”.

Kolejnym orzeczeniem jest rozstrzygnięcie w przedmiocie władzy rodzicielskiej: „powierza wykonywanie władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom z ustaleniem, że miejscem zamieszkania małoletniej *Julii K.* będzie miejsce zamieszkania matki *Haliny K.* (ojca *Jana K.*)”, „powierza wykonywanie władzy rodzicielskiej nad małoletnią *Julią K.* matce, ograniczając władzę rodzicielską ojca *Jana K.* do współdecydowania w istotnych sprawach dziecka, dotyczących zmiany miejsca zamieszkania, wyjazdów za granicę, wyboru szkoły, leczenia” (tzw. ograniczenie władzy rodzicielskiej pozytywne) bądź „ogranicza władzę rodzicielską obojga rodziców *Haliny K.* i *Jana K.* nad małoletnią *Julią K.* przez...” (wskazanie formy ograniczenia władzy rodzicielskiej – negatywne), bądź „powierza wykonywanie

⁵³ I C 1257/53, OSNC 1954, Nr 4, poz. 95.

władzy rodzicielskiej *Janowi K.* nad małoletnią *Julią K.*, pozbawiając matkę *Halinę K.* władzy rodzicielskiej nad córką”.

Kolejnym rozstrzygnięciem jest orzeczenie dotyczące alimentacji wspólnych małoletnich dzieci: „zobowiązuje oboje rodziców do ponoszenia kosztów utrzymania i wychowania dzieci i w ramach tego obowiązku zasądza (podwyższa bądź obniża, o ile wcześniej wydane było orzeczenie w tym przedmiocie) alimenty od *Jan K.* na rzecz *Julii K.* w kwocie po... (z kwoty ... do kwoty...) płatne do rąk przedstawiciela ustawowego do dnia..., o ile żądanie obejmuje odsetki z ustawowymi odsetkami”. Alimenty należne są od daty uprawomocnienia orzeczenia, stąd brak podstaw do nadania rygoru natychmiastowej wykonalności, mimo treści art. 333 KPC.

Następnie sąd orzeka o podziale mieszkania i sposobie korzystania z niego przez byłych małżonków na czas wspólnego zamieszkiwania, fizycznie wskazując, które z pomieszczeń będą użytkowane wyłącznie przez każdego z byłych małżonków, a które będą użytkować wspólnie i w jakim zakresie, jak również o kontaktach rodzica niezamieszkującego wspólnie z dzieckiem poprzez wskazanie konkretnych terminów spotkań, formy w zakresie przyprawdania i odprawdania dziecka, ze zobowiązaniem strony przeciwnej do wydawania dziecka w ustalonych terminach bądź nieczynienia przeszkód w kontaktach w miejscu zamieszkania dziecka. Orzeczenie sądu w tym zakresie musi być tak sformułowane, aby nadawało się do wykonania.

Pozostałe rozstrzygnięcia mają **charakter fakultatywny** – mogą dotyczyć alimentów na współmałżonka, eksmisji, wydania lokalu i podziału majątku wspólnego. Rozstrzygnięcie dokonujące podziału majątku wspólnego stron może dotyczyć zarówno całości, jak i części majątku (podział częściowy).

Kodeks postępowania cywilnego reguluje **pojęcie zdolności do czynności procesowych**, określanej jako zdolność procesowa, co oznacza zdolność do podejmowania czynności procesowych w postępowaniu cywilnym we własnym imieniu, osobiście lub przez pełnomocnika.

Zdolność do samodzielnego działania w postępowaniu cywilnym, a więc podejmowania czynności procesowych osobiście, bez potrzeby ustanawiania pełnomocnika procesowego, przysługuje osobom posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych.

W ramach zdolności do samodzielnego działania mieści się tzw. legitymacja procesowa, oznaczająca uprawnienie do występowania w procesie w charakterze powoda (legitymacja czynna) lub pozwanego (legitymacja bierna). Rozróżnia się przy tym legitymację materialną – wynikającą z posiadania prawa podmiotowego lub interesu prawnego podlegającego ochronie na drodze sądowej – oraz legitymację formalną – oznaczającą uprawnienie do wytoczenia powództwa i popierania go w celu ochrony praw podmiotowych własnych bądź cudzych.

W sprawach o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa zarówno ojciec, jak i matka dziecka mogą po ukończeniu lat 16 samodzielnie wytoczyć powództwo. Unormowanie to pozostaje w związku z art. 77 KRO, zgodnie z którym oświadczenie konieczne do uznania ojcostwa (ojca dziecka – przyznające fakt ojcostwa – i matki dziecka – potwierdzające fakt ojcostwa) może złożyć osoba, która ukończyła 16 lat i nie istnieją podstawy do jej całkowitego

ubezłasnowolnienia. Skuteczność takiego oświadczenia nie jest uzależniona od zgody przedstawiciela ustawowego uznającego.

Jeżeli prokurator korzysta z delegacji wynikającej z prawa materialnego, w sprawach o ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa będzie pozywał dziecko oraz mężczyznę, który uznał ojcostwo, a jeżeli ten nie żyje, w jego miejsce wstąpi kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy, oraz matkę dziecka, o ile żyje. W razie uznania ojcostwa po śmierci dziecka prokurator pozywa ustanowionego na miejsce dziecka kuratora. Prokurator wytacza powództwo na podstawie własnego uprawnienia, wynikającego z prawa materialnego, co oznacza możliwość wytoczenia powództwa także po upływie terminu dla pozostałych podmiotów albo przed jego rozpoczęciem.

W sprawach o rozwiązanie przysposobienia prokurator pozywa przysposabiającego i przysposobionego (art. 454 § 2 i 3 KPC). Jeżeli postępowanie zostało wszczęte przez innego z uprawnionych, odpis pozwu doręcza się prokuratorowi i zawiadamia o terminach rozprawy (art. 457 KPC). Umożliwia mu to wzięcie udziału w sprawie na każdym etapie postępowania. Rozprawa odbywa się bez względu na niestawiennictwo stron (art. 455 KPC).

Ustawa nie przewiduje możliwości wytoczenia powództwa wzajemnego; nie pozbawia to strony pozwanej możliwości żądania ustalenia bezskuteczności uznania ojcostwa. W razie śmierci pozwanych w sprawach o ustalenie bezskuteczności uznania postępowanie zawiesza się do czasu ustanowienia kuratora w miejsce zmarłego przez sąd opiekuńczy; w razie śmierci dziecka podlega umorzeniu, chyba że dziecko pozostawiło zstępnych (art. 456 KPC).

Podobnie jak w sprawach małżeńskich konieczne jest odrębne pełnomocnictwo do występowania w sprawie, orzeczenie nie może oprzeć się na uznaniu powództwa, istnieje możliwość zastosowania przymusu wobec strony niestawiającej się na rozprawie, wyrok w zakresie prawa stanu jest skuteczny względem osób trzecich (art. 458 § 1 KPC). Obowiązkiem sądu w sprawie o ustalenie bezskuteczności uznania i rozwiązanie przysposobienia jest doręczenie odpisu pozwu prokuratorowi i zawiadomienie go o terminach rozpraw (art. 457 KPC).

3.3. Zasady postępowania w sprawach z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego rozpoznawanych w trybie nieprocesowym

3.3.1. Uwagi ogólne

W postępowaniu nieprocesowym sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników sprawy:

- 1) o przysposobienie,
- 2) o pozbawienie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej.

Postępowanie nieprocesowe jest także postępowaniem rozpoznawczym. Z przepisu art. 13 § 1 KPC wynika, że sprawy cywilne rozpoznawane są w procesie, chyba że przepisy szczególnie przekazują je do rozpoznania w postępowaniu nieprocesowym. W tym postępowaniu stosuje się przepisy o procesie, chyba że przepis szczególnie stanowi inaczej – art. 13 § 2 KPC.

Najistotniejsze różnice zachodzące między postępowaniem procesowym a nieprocesowym są następujące:

- 1) wszczęcie w pierwszym wypadku następuje przez wniesienie pozwu, w drugim przez wniesienie wniosku, a także z inicjatywy sądu z urzędu w sprawach opiekuńczych,
- 2) w postępowaniu procesowym rozpoznanie sprawy następuje po przeprowadzeniu rozprawy, w nieprocesowym na rozprawie rozstrzygane są sprawy, jeżeli przepis tak stanowi,
- 3) w postępowaniu nieprocesowym regułą jest rozpoznanie spraw na posiedzeniu niejawnym,
- 4) stroną postępowania nieprocesowego jest zainteresowany,
- 5) w procesie koszty sąd przyznaje na żądanie strony, natomiast w tym postępowaniu co do zasady każdy uczestnik ponosi koszty postępowania związane z jego udziałem. Zgodnie z art. 520 § 2 KPC różny stopień zainteresowania wynikiem postępowania lub sprzeczność interesów uprawnia sąd do stosunkowego rozdzielenia obowiązku zwrotu kosztów lub włożenia go na jednego z uczestników w całości. To samo dotyczy zwrotu kosztów postępowania wyłożonych przez uczestników.

Wszystkie orzeczenia wydawane w postępowaniu nieprocesowym są postanowieniami, zaś w procesie zapadają w postaci wyroków i postanowień. Zasadą jest skład jednoosobowy, za wyjątkiem wskazanych wyżej przypadków wynikających z treści art. 509 KPC, gdzie rozpoznanie sprawy następuje w składzie ławniczym. Stosuje się w tym postępowaniu wprost przepisy o czynnościach procesowych, przepisy normujące postępowanie dowodowe, zaskarżenie orzeczeń, zwolnienie od kosztów sądowych, pełnomocnictwo, sprostowanie, uzupełnienie i wykładnię.

Wniosek o wszczęcie postępowania winien odpowiadać wymogom pisma procesowego, jakim jest pozew; zamiast pozwanego należy wskazywać uczestników postępowania, tj. zainteresowanych w sprawie (art. 511 KPC).

Zainteresowanym w sprawie jest każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania (art. 510 KPC). Użyte określenie: „każdy, czyich praw dotyczy wynik postępowania”, jest szerokie; obowiązkiem sądu jest badanie, czy wszystkie zainteresowane osoby są uczestnikami postępowania. W celu ustalenia kręgu zainteresowanych sąd może żądać od wnioskodawcy lub uczestników postępowania informacji, które pozwolą ustalić krąg zainteresowanych, i – jeżeli nie biorą udziału w postępowaniu – wezwać ich do udziału w sprawie. Skutkiem niedopełnienia tego obowiązku przez sąd jest możliwość żądania przez osobę zainteresowaną niewzwaną do udziału w sprawie wznowienia postępowania zakończonego prawomocnym postanowieniem co do istoty sprawy⁵⁴.

Sąd ma obowiązek wezwania osoby do udziału w sprawie, jeżeli w toku postępowania zostaną ujawnione okoliczności wskazujące na to, że osoba ta jest zainteresowana w sprawie, a nie jest uczestnikiem postępowania. Niestawiennictwo uczestników nie tamuje rozpoznania sprawy (art. 513 KPC). Nie oznacza to wyłączenia po stronie sądu uprawnienia wezwania do osobistego stawiennictwa.

⁵⁴ Postanowienie SN z 30.1.2001 r., I CKN 1359/00, Legalis.

W sprawach, które podlegają wszczęciu z urzędu przez sąd opiekuńczy, istnieje możliwość zastosowania przymusu wobec uczestników postępowania celem stawiennictwa na rozprawie w takiej formie jak w stosunku do świadków.

Rozprawa odbywa się w wypadkach wskazanych w ustawie. W innych wypadkach wyznaczenie rozprawy zależy od uznania sądu.

Posiedzenia sądowe w postępowaniu nieprocesowym mogą być jawne i niejawnie. W wypadku gdy ustawa nie przewiduje przeprowadzenia rozprawy, sprawa może być rozpoznana na posiedzeniu niejawnym. Oznacza to, w przeciwieństwie do procesu, który wymaga rozprawy, że na posiedzeniu niejawnym może być wydane postanowienie nie tylko dotyczące kwestii formalnych, ale rozstrzygające co do istoty sprawy.

Mimo niewyznaczenia rozprawy sąd przed rozstrzygnięciem może wysłuchać uczestników postępowania na posiedzeniu sądowym lub zażądać od nich oświadczeń na piśmie (art. 514 § 1 KPC). Wysłuchanie uczestników jest czym innym niż przeprowadzenie dowodu z przesłuchania stron w trybie art. 299 KPC. Dowód z przesłuchania stron przeprowadza się po wyczerpaniu środków dowodowych lub w przypadku ich braku, jeżeli nie zostały wyjaśnione fakty istotne dla rozstrzygnięcia sprawy. Wysłuchanie uczestników polega na złożeniu oświadczenia na piśmie lub jego odebraniu przez sąd, niezależnie od obecności innych uczestników postępowania, nie jest środkiem dowodowym, nie stosuje się pouczenia o obowiązku mówienia prawdy i o odpowiedzialności karnej za składanie dalszych zeznań, nie ma też sankcji karnej za fałszywe wyjaśnienia w trakcie wysłuchania, nie ma również na celu ustosunkowania się do twierdzeń drugiej strony.

Ustawa przewiduje możliwość oddalenia wniosku w postępowaniu nieprocesowym bez wzywania zainteresowanych na posiedzeniu niejawnym nawet w sytuacji, gdy tego rodzaju wniosek winien być rozpoznany na rozprawie, jeżeli z treści wniosku wynika oczywisty brak uprawnień wnioskodawcy (art. 514 § 2 KPC). Taki brak uprawnień występuje np. w sytuacji, gdy wniosek o przysposobienie dziecka składa jego rodzic, a nie przysposabiający. Rodzic jest uczestnikiem postępowania, ale samodzielnie wniosku na rzecz dziecka wywieść nie może.

3.3.2. *Sprawy o pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej*

Postępowanie w sprawach o pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej może być wszczęte z urzędu (art. 570 KPC). Nie oznacza to dowolności po stronie sądu. W każdym przypadku, o ile poweźmie informacje o konieczności wszczęcia postępowania, ma obowiązek podjąć takie postępowanie. Z drugiej strony każdy, komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, ma obowiązek zawiadomienia sądu opiekuńczego (art. 572 KPC). Obowiązek ten spoczywa na osobach fizycznych i przede wszystkim na wymienionych w § 2 wskazanego artykułu urzędach stanu cywilnego, sądach, prokuraturach, notariuszach, komornikach, organach samorządu i administracji rządowej, organach policji, placówkach oświatowych, opiekunach społecznych oraz organizacjach i zakładach zajmujących się opieką nad dziećmi lub osobami chorymi psychicznie.

Nie jest to katalog zamknięty. Środkiem, jakim dysponuje sąd w postępowaniu opiekuńczo-wychowawczym, jest możliwość zarządzenia przeprowadzenia przez kuratora sądowego wywiadu środowiskowego w celu ustalenia danych dotyczących małoletniego i jego środowiska. Może też w tym zakresie zwrócić się o informacje do właściwej jednostki pomocy społecznej. Gromadzone przez sąd dane dotyczą w szczególności zachowania małoletniego, sytuacji bytowej rodziny, przebiegu nauki i spędzania przez niego wolnego czasu, jego kontaktów środowiskowych, stosunku do niego rodziców lub opiekunów, podejmowanych oddziaływań wychowawczych, stanu zdrowia i znanych w środowisku nieletniego uzależnień. Nie jest to katalog zamknięty, sąd może go rozszerzyć o uzyskanie informacji niezbędnych do oceny sytuacji małoletniego w konkretnej sprawie (art. 570¹ KPC).

Podobnie jak w postępowaniu procesowym w sprawach, w których zawarcie ugody jest dopuszczalne, sąd powinien w każdym stadium postępowania dążyć do ich ugodowego załatwienia. W tym celu może skierować uczestników postępowania do mediacji, także w zakresie osiągnięcia porozumienia w przedmiocie planu wychowawczego i wykonywania władzy rodzicielskiej. Odpowiednio mediatorem, o ile strony nie dokonały samodzielnie jego wyboru, są osoby zajmujące się mediacjami w sprawach małżeńskich o rozwód i separację (art. 570² KPC).

W art. 573 KPC ustawa rozszerza w stosunku do art. 65 KPC zdolność do udziału w postępowaniu osoby pozostającej pod władzą rodzicielską. Przyjmuje, że ma ona zdolność do podejmowania czynności w postępowaniu jej dotyczącym, chyba że nie ma zdolności do czynności prawnych, przy czym sąd może ograniczyć lub wyłączyć udział małoletniego w postępowaniu, jeżeli przemawiają za tym względy wychowawcze. Ocena w tym zakresie należy do sądu i nie podlega zaskarżeniu. W sprawach dotyczących pozbawienia władzy rodzicielskiej, a także jej ograniczenia, mimo że pośrednio wynik sprawy dotyka małoletniego, należy przyjąć stanowisko, iż dziecko nie jest uczestnikiem postępowania, gdyż jest ono nakierowane na oddziaływanie wobec rodziców. Przyznanie statusu uczestnika postępowania jest niewskazane ze względu na jego dobro. W tych sprawach bowiem ocenia się zachowanie rodziców i częściowe wyłączenie udziału małoletnich z postępowania jest uzasadnione.

Zasadą jest obowiązek wysłuchania, przed wydaniem rozstrzygnięcia co do istoty sprawy przez sąd opiekuńczy, przedstawiciela ustawowego osoby, której postępowanie dotyczy. Oznacza to, że przyznany zostaje mu status uczestnika postępowania niezależnie od istniejącego po jego stronie interesu prawnego. Ponadto w wypadkach ważniejszych sąd – w miarę możliwości – powinien wysłuchać osoby bliskie osoby, której postępowanie dotyczy. Sformułowanie to winno być szeroko rozumiane: są to wszystkie osoby niekoniecznie spokrewnione, które mają wpływ na życie małoletniego, także nauczyciel, osoby, które wychowują dziecko, sąsiedzi. Sąd ma w tym zakresie swobodę wyboru osób, których wysłuchanie uzna za konieczne.

Przez pojęcie „ważniejszy wypadek” należy rozumieć sprawy bezpośrednio wpływające na rozwój małoletniego; ochronie podlega w pierwszej kolejności jego osoba, dopiero w drugiej kolejności majątek.

Sąd w sprawach dotyczących zarówno osoby, jak i majątku małoletniego zobowiązany jest również wysłuchać małoletniego. Odstąpić od takiego

wysłuchania może z uwagi na rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości małoletniego. Wysłuchanie odbywa się poza salą posiedzeń sądowych. Ma na celu zapoznanie się sądu ze stanowiskiem małoletniego. W miarę możliwości sąd powinien uwzględnić jego rozsądne życzenia, mając na względzie jego dobro (art. 576 KPC). W przypadku wyłączenia lub ograniczenia osobistego udziału małoletniego w postępowaniu w jego imieniu będzie się wypowiadał przedstawiciel ustawowy. Samo wysłuchanie dziecka nie oznacza przyznania mu przez sąd statusu uczestnika postępowania. Nie musi nastąpić w formie bezpośredniej, może dokonać się za pośrednictwem podmiotów, takich jak kurator sądowy, biegły z rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego, psycholog.

Wobec powyższego po stronie sądu istnieje możliwość nakazania osobistego stawiennictwa osoby pozostającej pod władzą rodzicielską, a także prawo przymusowego sprowadzenia takiej osoby, a w wypadku gdy małoletni nie ma zdolności do podejmowania czynności w postępowaniu, sprowadzeniem małoletniego może być obciążony każdy, u kogo przebywa, pod rygorem grzywny (art. 574 KPC).

Wszczynając sprawę z urzędu, sąd zawiadamia o tym uczestników postępowania, określając rodzaj sprawy, oraz poucza o możliwości złożenia wniosków dowodowych (§ 218 RegSądR). Posiedzenia sądu z urzędu na jego zarządzenie odbywają się w całości lub w części przy drzwiach zamkniętych. Kryterium wydania postanowienia o wyłączeniu jawności jest wzgląd na dobro małoletniego. Jest to kryterium ocenne, ale w zasadzie każda tego typu sprawa jako mogąca wpłynąć na emocje i psychikę małoletniego winna być rozpoznawana przy drzwiach zamkniętych (art. 575¹ KPC).

Postanowienia sądu opiekuńczego orzekające co do istoty sprawy, nawet prawomocne, mogą być zmienione, jeżeli wymaga tego dobro osoby, której postępowanie dotyczy (art. 577 KPC). Jest to przepis szczególnie w stosunku do zasady wyrażonej w treści art. 523 KPC, który stwierdza, że prawomocne postanowienia sądu orzekające co do istoty sprawy nie mogą być zmienione ani uchylone, chyba że przepis szczególnie stanowi inaczej. Jedynym kryterium zmiany lub uchylenia jest dobro małoletniego – wystąpienie tej przesłanki nakłada na sąd obowiązek wszczęcia postępowania także z urzędu. Drugim szczególnym przepisem jest art. 578 KPC, który stwierdza, że postanowienia sądu opiekuńczego zawierające rozstrzygnięcia co do istoty sprawy stają się skuteczne, a także wykonalne już z chwilą ich ogłoszenia lub wydania, a nie dopiero uprawomocnienia się. Skutek taki wynika z przepisu ustawy i wprowadzony został ze względu na interes osób, których postępowanie dotyczy. Jest przepis szczególnie w stosunku do art. 521 KPC, który stwierdza, że postanowienia sądu co do istoty sprawy stają się skuteczne, a jeżeli wymagają wykonania – także wykonalne, po uprawomocnieniu się. Od ustanowionej reguły w zakresie wykonalności orzeczeń przewidzianych jest szereg wyjątków, w tym przez treść art. 579 KPC. Dotyczy to postanowień w zakresie zarówno pozbawienia, jak i ograniczenia władzy rodzicielskiej. Takie postanowienia są skuteczne i wykonalne po ich uprawomocnieniu się. Wydanie orzeczenia w tym zakresie winno być poprzedzone przeprowadzeniem rozprawy. Jest to przepis szczególnie w stosunku do przytoczonego art. 514 KPC, który stanowi, że rozprawa odbywa się tylko w wypadkach wskazanych w ustawie.

Sprawa w tym przedmiocie może być wszczęta zarówno na wniosek, jak i z urzędu. Przeprowadzenie rozprawy i jej rozpoznanie w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników jest wymagane także w razie zmiany tych rozstrzygnięć zawartych w wyroku rozwodowym, orzekającym separację, unieważnienie małżeństwa albo ustalającym pochodzenie dziecka. Pomimo że w sprawach ustalających pochodzenie dziecka (ustalenie ojcostwa i ustalenie macierzyństwa), jak również unieważnienie małżeństwa rozpoznanie spraw następuje w składzie jednoosobowym, zmiana orzeczeń wymaga składu ławniczego.

3.3.3. Sprawy o przysposobienie

Kolejną kategorią spraw rozpoznawanych w składzie ławniczym są **sprawy o przysposobienie**. Postępowanie to ma wyłącznie charakter wnioskowy, co oznacza, że sprawa może być wszczęta po uprzednim złożeniu wniosku o przysposobienie, w którym zostaje wskazana osoba mająca podlegać przysposobieniu. Nie mogą takiego wniosku złożyć rodzice przysposabianego. Jest to osobiste uprawnienie osoby przysposabiającej i nie może być zastąpione orzeczeniem sądu. Uprawnienie to wynika z przepisów prawa materialnego, co oznacza, że gdyby wnoszący nie podtrzymał swojego żądania, to w każdym stadium postępowania rozpoznawczego winno nastąpić umorzenie postępowania niezależnie od treści uprawnienia do cofnięcia żądania wynikającego z treści art. 512 KPC, gdzie po rozpoczęciu posiedzenia albo po złożeniu przez któregokolwiek z uczestników oświadczenia na piśmie cofnięcie wniosku jest skuteczne, gdy inni uczestnicy postępowania nie sprzeciwili się temu w terminie wyznaczonym. W sytuacji gdy postępowanie mogło być w sprawie wszczęte z urzędu, cofnięcie wniosku jest bezskuteczne. Nie oznacza to, że każda sprawa o pozbawienie władzy rodzicielskiej bądź jej ograniczenie wszczęta na wniosek nie będzie podlegała umorzeniu wobec jego cofnięcia. Sąd musiałby stwierdzić, że mimo wniosku istniały podstawy do wszczęcia jej z urzędu. W takiej sytuacji konieczne jest wydanie orzeczenia merytorycznie kończącego postępowanie: pozytywnego – „pozbawić władzy rodzicielskiej *Annę K.* nad małoletnim *Jarosławem K.*...”, „ograniczyć władzę rodzicielską *Anny K.* nad małoletnim *Jarosławem K.* przez umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej...” – bądź negatywnego – „nie pozbawiać władzy rodzicielskiej *Anny K.* nad małoletnim *Jarosławem K.*”, „stwierdzić brak podstaw do ograniczenia władzy rodzicielskiej *Anny K.* nad małoletnim *Jarosławem K.*”.

Ustawa pozostawia wybór w zakresie złożenia wniosku pomiędzy dwoma sądami: sądem właściwym dla przysposabiającego a sądem właściwym dla osoby, która ma być przysposobiona. Właściwość innego sądu jest wyłączona. Przy rozpoznawaniu wniosku o przysposobienie konieczne jest przeprowadzenie rozprawy. Sąd z urzędu ustala krąg uczestników postępowania. Są to: przysposabiający, rodzice dziecka, za wyjątkiem rodziców, którzy wyrazili zgodę na przysposobienie ich dziecka w przyszłości bez wskazania osób przysposabiających, w takim wypadku rodzice nie mogą brać udziału w postępowaniu (art. 586 § 3 KPC), małżonka przysposabiającego, o ile małżonkowie nie złożyli wniosku o przysposobienie wspólne, ponieważ wówczas oboje jako wnioskodawcy są obligatoryjnie

wezwani na rozprawę, oraz dziecko, które ma być przysposobione. W miarę uzasadnionej potrzeby sąd opiekuńczy w trybie art. 510 KPC może wezwać jeszcze inne osoby zainteresowane do udziału w sprawie.

Przysposobienie nie może być orzeczone wbrew woli przysposabianego. W toku postępowania sąd bada kwalifikacje przysposabiającego w drodze wywiadu kuratora sądowego, a ponadto zasięga opinii rodzinnego ośrodka adopcyjno-opiekuńczego lub innej specjalistycznej placówki (art. 586 § 4 KPC). W sytuacji gdy przysposobienie zostało przygotowane przez ośrodek adopcyjno-opiekuńczy, sąd może poprzestać na opinii tego ośrodka, jeżeli nie budzi ona żadnych wątpliwości. Opinia ośrodka nie stanowi odpowiednika opinii biegłego sądowego, ma na celu przybliżenie sytuacji wnioskujących i przedstawienie związanych z tym wniosków, które mogą się okazać istotne dla rozstrzygnięcia w sprawie. Sąd Najwyższy stwierdził, że ocenę, czy przysposobienie jest zgodne z dobrem dziecka, sąd powinien przeprowadzić nie tylko z punktu widzenia sytuacji materialnej, jaką mogą zapewnić przysposabiający, w zestawieniu z sytuacją dotychczasową, lecz również uwzględnić wszelkie nasuwające się kryteria, a zwłaszcza zagadnienie, czy wychowanie dotychczasowe i ewentualnie wychowanie dziecka przez przysposabiającego mogłoby przygotować go lepiej do pracy odpowiednio do jego uzdolnień, jak również czy przeciwko przysposobieniu nie przemawiają silne więzy w zakresie uczuć rodzinnych, łączące dziecko z rodzicami i rodzeństwem. Dla sądu opiekuńczego nie może być obojętną okolicznością, że dziecko może i w zasadzie powinno wychowywać się w rodzinie naturalnej. Sąd powinien w sposób szczególnie wnikliwy rozważyć, że małoletni wskutek orzeczenia przysposobienia zostanie wyrwany z normalnie funkcjonującej, cieszącej się szacunkiem otoczenia rodziny naturalnej, a także środowiska, a w nowym nie będzie mógł się porozumieć wskutek nieznamomości języka i odmiennych układów społecznych. W żadnym wypadku przysposobienie nie może być środkiem zmierzającym do osiągnięcia wyłącznie celów majątkowych⁵⁵.

Wysłuchanie przysposabianego powinno odbyć się poza salą posiedzeń sądowych, z zapewnieniem małoletniemu swobody wypowiedzi (§ 222 RegSądR). W postanowieniu o przysposobieniu sąd wskazuje rodzaj przysposobienia przez zamieszczenie wzmianki: „przysposobienie pełne nierozwiązywalne” – dotyczy przysposobienia osoby, co do której rodzice złożyli oświadczenie, że wyrażają zgodę na przysposobienie dziecka bez wskazania osoby przysposabiającej. Takie oświadczenie składają przed sądem opiekuńczym swego miejsca zamieszkania lub pobytu. Sporządzony zostaje protokół, który podpisują oboje rodzice. W treści oświadczenia określone zostaje dziecko przez wskazanie imienia, nazwiska oraz miejsca zamieszkania lub pobytu oraz zawarta zgoda rodziców lub jej odwołanie. Sąd każdorazowo zobowiązany jest powiadomić o złożeniu oświadczenia o „zrzeczeniu praw rodzicielskich” ośrodek adopcyjno-opiekuńczy zajmujący się kierowaniem dzieci do zastępczego środowiska rodzinnego.

W pozostałych wypadkach sąd w orzeczeniu zamieszcza wzmiankę w zależności od rodzaju przysposobienia: „przysposobienie pełne” lub „przysposobienie niepełne” (§ 223 RegSądR). Poza rozstrzygnięciem o przysposobieniu

⁵⁵ Postanowienie SN z 26.4.1972 r., III CRN 20/72, OSNCP 1972, Nr 10, poz. 186.

w postanowieniu zawarte są rozstrzygnięcia dotyczące nadania nazwiska przysposabiającego przysposobionemu, zmiany imienia bądź imion przysposobionego oraz konieczności bądź możliwości sporządzenia nowego aktu urodzenia przysposobionego, w którym jako rodzice wymienieni są przysposabiający.

Jeżeli przysposobienie dziecka związane jest z przeniesieniem dziecka do innego kraju, może nastąpić wyłącznie, jeżeli nie ma możliwości umieszczenia go na równorzędnych warunkach w rodzinie zastępczej lub adopcyjnej na terenie Polski. W wypadku przeniesienia za granicę kraju obligatoryjnie sąd określa sposób i okres osobistej styczności z dzieckiem. W pozostałych wypadkach jest to uprawnienie sądu. Ustalony okres osobistej styczności może podlegać zarówno wydłużeniu, jak i skróceniu; takiej sytuacji na powyższe postanowienie służy zażalenie (art. 586¹ KPC). Ustawa nie określa wszystkich rodzajów styczności w okresie preadopcyjnym. W sytuacji gdy wiąże się okres styczności z powierzeniem bieżącej pieczy, stosuje się odpowiednio przepisy o rodzinach zastępczych, z tym, że całkowite koszty utrzymania przysposobianego ponosi przysposabiający.

W wypadku śmierci którejkolwiek ze stron tego stosunku sąd opiekuńczy umarza postępowanie. Co do zasady śmierć którejkolwiek ze stron wyklucza wydanie orzeczenia pozytywnego o przysposobieniu. Wyjątek stanowi sytuacja, gdy z żądaniem wystąpili oboje małżonkowie, jeden z nich zmarł po wszczęciu postępowania, drugi żądanie przysposobienia wspólnie podtrzymuje oraz gdy dłuższy czas przed wszczęciem postępowania małoletni, który ma być przysposobiony, pozostawał pod pieczęą obojga małżonków lub chociażby zmarłego wnioskodawcy i między stronami nawiązała się więź jak między rodzicami a dzieckiem. Wówczas postępowanie o przysposobienie sąd z urzędu zawiesza do czasu ustanowienia w miejsce zmarłego kuratora przez sąd opiekuńczy.

Postanowienia orzekające przysposobienie stają się skuteczne po uprawomocnieniu. Takiego postanowienia sąd nie może zmienić ani uchylić. Orzeczenie ma charakter konstytutywny i wywiera skutek wobec wszystkich podmiotów prawa (art. 588 KPC). Jest to wyjątek od zasady możliwości zmiany w każdym czasie orzeczenia sądu opiekuńczego, gdy wymaga tego dobro osoby, której postępowanie dotyczy. Wobec powyższego z urzędu następuje przedstawienie odpisu prawomocnego orzeczenia właściwemu urzędowi stanu cywilnego, w którym sporządzono akt urodzenia dziecka, w celu sporządzenia nowego aktu urodzenia lub naniesienia wzmianki dodatkowej na dotychczasowym akcie urodzenia dziecka.

4. Postępowanie w sprawach z zakresu prawa pracy

4.1. Uwagi ogólne

Postępowanie przed sądami pracy toczy się według przepisów zawartych w księdze pierwszej części pierwszej KPC, regulującej zasady prowadzenia sądowego procesu cywilnego. W pierwszej kolejności przed sądem pracy stosuje

się przepisy postępowania odrębnego w sprawach z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, tj. art. 459–477⁷ KPC.

Sądy pracy nie stanowią odrębnej struktury sądownictwa, ale są częścią sądownictwa powszechnego. Są tworzone jako wydziały w sądach rejonowych i okręgowych. W każdym sądzie apelacyjnym, obok wydziałów cywilnych i karnych, istnieją wydziały pracy i ubezpieczeń społecznych.

W celu ochrony słabszej zwykle strony procesu, tj. pracownika, przepisy postępowania odrębnego w sprawach z zakresu prawa pracy zawierają regulacje, które stawiają pracownika jako powoda w procesie w uprzywilejowanej sytuacji w porównaniu z sytuacją powoda w zwykłym procesie cywilnym.

4.2. Pojęcie sprawy z zakresu prawa pracy

Sądy pracy rozpoznają jedynie te sprawy, które mieszczą się w definicji „sprawy z zakresu prawa pracy”, o której mowa w art. 476 KPC.

Przez sprawy z zakresu prawa pracy, zgodnie z tym przepisem, rozumie się sprawy:

- 1) o roszczenia ze stosunku pracy lub z nim związane,
- 2) o ustalenie istnienia stosunku pracy, jeżeli łączący strony stosunek prawny, wbrew zawartej między nimi umowie, ma cechy stosunku pracy,
- 3) o roszczenia z innych stosunków prawnych, do których z mocy odrębnych przepisów stosuje się przepisy prawa pracy,
- 4) o odszkodowania dochodzone od zakładu pracy na podstawie przepisów o świadczeniach z tytułu wypadków przy pracy i chorób zawodowych.

Jeżeli do sądu pracy wpłynie sprawa cywilna (tj. powództwo z roszczeniem cywilnym, np. z tytułu niewykonania umowy zlecenia), która nie mieści się w definicji sprawy z zakresu prawa pracy określonej w art. 476 KPC, przewodniczący wydziału – zgodnie z § 55 ust. 1 RegSądR – powinien przekazać ją do rozpoznania przez wydział cywilny. W przypadkach budzących wątpliwości wydział właściwy do rozpoznania sprawy wyznacza prezes sądu.

4.3. Właściwość rzeczowa sądu pracy

W sprawach z zakresu prawa pracy sądem I instancji może być zarówno sąd rejonowy, jak i sąd okręgowy.

Co do zasady wszystkie sprawy rozpoznaje w I instancji sąd rejonowy, w tym: sprawy o prawa majątkowe, których wartość przedmiotu sporu wynosi do 75 000 zł, zaś bez względu na wartość przedmiotu sporu sprawy o ustalenie istnienia stosunku pracy, o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, o przywrócenie do pracy i przywrócenie poprzednich warunków pracy lub płacy oraz łącznie z nimi dochodzone roszczenia i o odszkodowanie w przypadku nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy wypowiedzenia oraz rozwiązywania stosunku pracy, a także sprawy dotyczące kar porządkowych i świadectwa pracy oraz roszczenia z tym związane.

Sąd okręgowy jest rzeczowo właściwy do spraw, w których powód dochodzi praw majątkowych, których wartość przedmiotu sporu przewyższa 75 000 zł, a także spraw o prawa niemajątkowe.

4.4. Właściwość miejscowa sądu pracy

Miejscowo właściwy do rozpoznania sprawy jest:

- 1) sąd właściwości ogólnej pozwanego (w przypadku gdy pracodawcą jest osoba fizyczna będzie to sąd, w którego okręgu pracodawca ma miejsce zamieszkania, zaś o ile pracodawcą jest osoba prawna, np. spółka handlowa, bank, uniwersytet, czy jednostka organizacyjna, która nie posiada osobowości prawnej, będzie to sąd miejscowo właściwy dla miejsca siedziby pracodawcy),
- 2) sąd, w którego okręgu praca jest, była lub miała być wykonywana,
- 3) bądź też sąd, w którego okręgu znajduje się zakład pracy.

W sprawach z zakresu prawa pracy sąd właściwy miejscowo może na zgodny wniosek stron przekazać sprawę do rozpoznania innemu sądowi równorzędnemu, rozpoznającemu sprawy z zakresu prawa pracy, jeżeli przemawiają za tym względy celowości. Sąd, któremu sprawa została przekazana, nie może odmówić rozpoznania sprawy, gdyż jest związany postanowieniem sądu przekazującego.

W praktyce strony mogą w ten sposób przenieść sprawę np. z jednego z sądów pracy w Warszawie, gdzie czas rozpoznania sprawy jest stosunkowo długi, do np. jakiegokolwiek innego sądu pracy w Polsce, doprowadzając w ten sposób do szybszego rozpoznania konkretnej sprawy. Konieczny jest jednak zgodny wniosek stron w tym przedmiocie i pozytywne jego rozpoznanie przez właściwy sąd, który nie musi wyrażać zgody na przeniesienie sprawy do innego sądu. Do sądu bowiem należy ocena, czy względy celowości przemawiają za przeniesieniem sprawy do innego sądu (np. wtedy, kiedy większość zgłoszonych do przesłuchania świadków mieszka w obszarze właściwości innego sądu).

4.5. Podstawowe zasady postępowania przed sądem pracy

W postępowaniu przed sądem pracy obowiązują przepisy zmniejszające rygory formalne procesu sądowego, mające na celu ochronę słusznego interesu pracownika.

4.5.1. Zasada ograniczonego formalizmu

W postępowaniu przed sądem pracy nie stosuje się ograniczeń w zakresie dopuszczalności dowodów z zeznań świadków i przesłuchania stron, które obowiązują przed sądem cywilnym czy gospodarczym. Zgodnie z art. 74 KC w sporze sądowym nie jest dopuszczalny dowód z zeznań świadków ani dowód z przesłuchania stron na fakt dokonania czynności dokonanej bez zachowania formy pisemnej, dla której przepisy zastrzegają taką formę bez rygoru nieważności. W sporze przed sądem pracy przeprowadzenie wymienionych dowodów jest dopuszczalne na przykład w sytuacji, gdy strony stosunku pracy nie zachowały formy pisemnej umowy o pracę.

Pracownik działający w procesie bez adwokata lub radcy prawnego ma możliwość złożenia ustnie do protokołu (w praktyce w sekretariacie sądu przed kierownikiem sekretariatu) powództwa oraz środków odwoławczych (apelacji, zażalenia), a także innych pism procesowych (np. pism z wnioskami dowodowymi itp.).

Sąd ma prawo wzywać strony, świadków, biegłych lub inne osoby w sposób, który uzna za najbardziej celowy, nawet z pominięciem sposobów przewidzianych przez przepisy ogólne, jeżeli uzna to za niezbędne do przyspieszenia rozpoznania sprawy. Dotyczy to również doręczeń oraz zarządzeń mających na celu przygotowanie rozprawy, zwłaszcza zaś żądania przedstawienia niezbędnych do rozstrzygnięcia sprawy akt osobowych i innych dokumentów. Wezwania i doręczenia dokonane w taki sposób wywołują skutki przewidziane w procedurze cywilnej, jeżeli jest niewątpliwe, że doszły do wiadomości adresata.

Możliwe jest zatem wezwanie świadka lub zawiadomienie strony o terminie rozprawy telefonicznie czy też e-mailem. Wystarczy wówczas, aby sekretariat sporządził odpowiednią notatkę służbową o dokonanej czynności.

4.5.2. Działanie sądu z urzędu

Sąd pracy nie ma obecnie obowiązku prowadzić z urzędu za pracownika postępowania dowodowego. Powinien wszakże, podobnie jak sąd cywilny, w razie uzasadnionej potrzeby pouczyć strony działające bez adwokata lub radcy prawnego o czynnościach procesowych, np. o możliwości i sposobie złożenia wniosków dowodowych.

Jeżeli chodzi o działanie sądu z urzędu, przepisy KPC przewidują kilka tego typu przypadków.

Po pierwsze, sąd pracy ma możliwość uwzględnienia z urzędu jednego z przysługujących pracownikowi alternatywnie roszczeń, jeżeli pracownik dokonał wyboru jednego z nich, zaś zgłoszone roszczenie okaże się nieuzasadnione. Jeżeli na przykład pracownik żąda przywrócenia do pracy, sąd może zasądzić alternatywnie odszkodowanie w miejsce wybranego przez pracownika roszczenia restytucyjnego. Tego typu orzeczenia spotyka się w praktyce i mają one umocowanie zarówno w przepisach postępowania cywilnego, jak i orzecznictwie SN⁵⁶, gdzie odnajdujemy następującą tezę: „Na podstawie art. 477¹ § 2 KPC sąd może uwzględnić roszczenie o odszkodowanie zamiast roszczenia o przywrócenie do pracy (art. 56 KP) zgłoszonego przez pracownika objętego ochroną przed rozwiązaniem stosunku pracy z art. 32 ustawy z 23.5.1991 r. o związkach zawodowych (Dz.U. Nr 55, poz. 234 ze zm.), jeżeli to wybrane roszczenie jest nieuzasadnione ze względu na sprzeczność ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem prawa (art. 8 KP)”.

Po drugie, zasądając należność pracownika w sprawach z zakresu prawa pracy, sąd z urzędu nadaje wyrokowi przy jego wydaniu rygor natychmiastowej wykonalności w części nieprzekraczającej pełnego jednomiesięcznego wynagrodzenia pracownika. Oznacza to, że jeszcze przed uprawomocnieniem się wyroku pracownik może egzekwować to świadczenie, wnosząc o nadanie klauzuli wykonalności tej części wyroku. W razie przegrania ewentualnej apelacji pracownik ma obowiązek zwrócić wyegzekwowane świadczenie.

Po trzecie, sąd II instancji nadaje z urzędu wyrokowi, w którym oddala apelację pracodawcy od wyroku I instancji zasądającego świadczenia na rzecz

⁵⁶ Porównaj: np. wyr. SN z 27.2.1997 r., I PKN 223/97, OSNP 1997, Nr 21, poz. 419.

pracownika lub członków jego rodziny, klauzulę wykonalności w dniu ogłoszenia wyroku i wyrok zaopatrzony klauzulą wydaje z urzędu pracownikowi.

Po czwarte, sąd pracy może dokonać z urzędu dopozwania, o którym mowa w art. 193 § 1 i 3 KPC, tj.:

- 1) jeżeli okaże się, że powództwo nie zostało wniesione przeciwko osobie, która powinna być w sprawie stroną pozwaną, sąd może wezwać z urzędu tę osobę do wzięcia udziału w sprawie,
- 2) jeżeli okaże się, że powództwo o to samo roszczenie może być wytoczone przeciwko innym jeszcze osobom, które nie występują w sprawie w charakterze pozwanych, sąd może z urzędu wezwać te osoby do udziału w sprawie.

Wiele sytuacji w praktyce dotyczy zwłaszcza pierwszego z wymienionych wyżej przypadków, gdy pracownicy pozywają inne podmioty aniżeli właściwi pracodawcy. Tego typu błędy zdarzają się często w przypadku zatrudnienia w sferze publicznej przez pracodawców mających status jednostek organizacyjnych bez osobowości prawnej (urzędy, szkoły publiczne itp.). Typowe błędy to: pozwanie przez pracownika samorządowego burmistrza gminy zamiast urzędu gminy czy też pozwanie przez nauczyciela dyrektora szkoły publicznej, w której nauczyciel jest zatrudniony, zamiast samej szkoły, tj. właściwego pracodawcy.

4.5.3. Natychmiastowa wykonalność wyroku

Zgodnie z art. 477⁶ KPC wyrok sądu I instancji zasądający świadczenia na rzecz pracownika lub członków jego rodziny, w stosunku do którego sąd II instancji oddalił apelację pracodawcy, podlega natychmiastowemu wykonaniu także w części, w której sąd nie nadał mu rygoru natychmiastowej wykonalności, o którym mowa wyżej. Tak samo postępuje sąd II instancji, zasądając świadczenia na rzecz pracownika lub członków jego rodziny.

Drugi przypadek przewidziany jest w art. 477² § 2 KPC. Zgodnie z tym przepisem, uznając wypowiedzenie umowy o pracę za bezskuteczne, sąd na wniosek pracownika może w wyroku nałożyć na pracodawcę obowiązek dalszego zatrudnienia pracownika do czasu prawomocnego rozpoznania sprawy.

4.5.4. Czynności wyjaśniające

W sprawach z zakresu prawa pracy z powództwa pracownika sąd może podjąć tzw. czynności wyjaśniające. Tego typu czynności przeprowadza się na posiedzeniu jawnym bez udziału ławników. Czynności wyjaśniające mają na celu:

- 1) usunięcie braków formalnych pism procesowych, w tym w szczególności dokładniejsze określenie zgłoszonych żądań,
- 2) wyjaśnienie stanowisk stron oraz skłonienie ich do pojednania i zawarcia ugody,
- 3) ustalenie, jakie z istotnych dla rozstrzygnięcia sprawy okoliczności są sporne między stronami oraz czy i jakie dowody należy przeprowadzić w celu ich wyjaśnienia,
- 4) wyjaśnienie innych okoliczności mających znaczenie dla prawidłowego i szybkiego rozstrzygnięcia sprawy.

4.5.5. Ugoda sądowa

W sprawach z zakresu prawa pracy sąd pracy powinien dążyć w pierwszej kolejności do zakończenia procesu poprzez zawarcie ugody. W odróżnieniu od spraw cywilnych w sprawach pracowniczych nie jest dopuszczalne zawarcie ugody, która naruszałaby słuszny interes pracownika. Oznacza to, że pracownik nie może w ugodzie zrzec się swoich bezspornych roszczeń.

Ugoda jest umową nazwaną uregulowaną w art. 917 KC. Najważniejszą cechą ugody jest dokonanie przez jej strony wzajemnych ustępstw. Kolejną cechą ugody jest to, że poprzez jej zawarcie strony ustalają w sposób pewny to, co dotychczas było niepewne lub sporne⁵⁷.

Ugoda może być zawarta z dwóch powodów: w celu usunięcia niepewności co do zasadności roszczeń wynikających ze stosunku pracy oraz zapewnienia ich wykonania lub w celu uchylecia istniejącego lub mogącego powstać pomiędzy stronami sporu.

Zarówno w orzecznictwie, jak i nauce prawa pracy sporna jest kwestia zakresu potencjalnych ustępstw, jakie mogą być dokonywane w ugodzie przez pracownika.

W doktrynie prawa pracy można wyróżnić w tej mierze dwa stanowiska. Według pierwszego dokonywanie tego typu ustępstw przez pracownika jest w zasadzie wyłączone, gdyż każde ustępstwo musiałoby prowadzić do uznania zawarcia ugody za niedopuszczalną⁵⁸. Według poglądu drugiego ustępstwa ze strony pracownika są dopuszczalne, ale nie mogą kształtować uprawnień pracowniczych mniej korzystnie niż przepisy prawa pracy⁵⁹. Zwolennicy drugiego z przedstawionych poglądów powołują się przy tym na przepis art. 18 § 2 KP, z którego wywodzą zakaz ustalenia w umowie (w tym wypadku umowie ugody) czegokolwiek wbrew przepisom prawa. Według tych autorów jakiegokolwiek ustępstwa co do bezspornie przysługujących pracownikowi uprawnień z mocy obowiązujących przepisów są niedopuszczalne.

Decydując o dopuszczalności zawarcia określonej treści ugody, sąd pracy bierze pod uwagę, czy jest ona zgodna z przepisami prawa, zasadami współżycia społecznego oraz słusznym interesem pracownika. Takie przesłanki dopuszczalności ugody przesądzają, że dopuszczalne ustępstwa ze strony pracownika mogą dotyczyć jedynie roszczeń niepewnych co do wysokości czy też co do samej zasady⁶⁰.

Nie są dopuszczalne w ugodzie sformułowania typu: „powód zrzeka się dochodzenia wszelkich innych roszczeń poza wymienionymi w ugodzie” czy też

⁵⁷ W prawie cywilnym ugodę zalicza się do tzw. umów ustalających, które mają na celu nadanie stosunkowi prawnemu cech bezsporności i pewności, tak: *M. Pyziak-Szafnicka*, [w:] *J. Panowicz-Lipska* (red.), *System prawa prywatnego*, t. 8, Warszawa 2004, s. 855

⁵⁸ Porównaj: *Cz. Jackowiak*, *Postępowanie pojednawcze w sporach ze stosunku pracy*, PiP 1965, Nr 4, s. 607.

⁵⁹ Porównaj: *T. Zieliński*, *Nowy model rozstrzygania sporów pracy i ubezpieczeń społecznych*, PiP 1986, Nr 2, s. 55.

⁶⁰ Porównaj: *J. Wiśniewski*, *Postępowanie ugodowe w sprawach ze stosunku pracy*, *Nowe Prawo* 1982, Nr 1–2, s. 75.

„powód zrzeka się roszczeń niewymienionych w ugodzie, wynikających z łączącego go z pozwany stosunku pracy”. Tego typu klauzule są nieważne.

4.5.6. Pełnomocnicy

W sprawach z zakresu prawa pracy obowiązują nieco inne reguły dotyczące działania strony przez pełnomocnika. Z przepisów ogólnych Kodeksu postępowania cywilnego dotyczących pełnomocnictwa, obowiązujących także w sprawach pracowniczych, wynika, że pełnomocnikiem strony może być: adwokat, radca prawny, osoba sprawująca zarząd majątkiem lub interesami strony oraz osoba pozostająca ze stroną w stałym stosunku zlecenia, jeżeli przedmiot sprawy wchodzi w zakres tego zlecenia, współuczestnik sporu, jak również rodzice, małżonek, rodzeństwo lub zstępni strony oraz osoby pozostające ze stroną w stosunku przysposobienia. Pełnomocnikiem osoby prawnej lub przedsiębiorcy, w tym nieposiadającego osobowości prawnej, może być również pracownik tej jednostki albo jej organu nadrzędnego, co często jest wykorzystywane przez pracodawców w praktyce.

W sprawach z zakresu prawa pracy pełnomocnikiem powoda może być ponadto:

- 1) przedstawiciel związku zawodowego,
- 2) inspektor pracy,
- 3) pracownik zakładu pracy, w którym pracodawca jest lub był zatrudniony.

Rozdział 5. Sprawy rozpoznawane z udziałem ławników. Aspekty materialno-prawne

1. Sprawy karne

1.1. Sprawy o zabójstwo

A) Zabójstwo

Prawo karne jest kluczowym instrumentem państwa w zakresie ochrony ludzkiego życia. Życie jest dobrem prawnym stanowiącym przedmiot ochrony przestępstw zabójstwa, w każdej z jego postaci. Umyślne zabójstwo zaliczane jest do najcięższych zbrodni w każdym systemie prawnym¹. W kontekście przepisów prawa karnego chodzi o życie w znaczeniu egzystencjalnym, rozumiane jako ogół procesów biologicznych zachodzących w organizmie ludzkim.

W myśl art. 148 § 1 KK kto zabija człowieka, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 8 (do lat 15), karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Wedle § 2 kto zabija człowieka: ze szczególnym okrucieństwem, w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem, w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie, z użyciem materiałów wybuchowych, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. W myśl § 3 karze określonej w § 2 podlega, kto jednym czynem zabija więcej niż jedną osobę lub był wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo oraz sprawca zabójstwa funkcjonariusza publicznego popełnionego podczas lub w związku z pełnieniem przez niego obowiązków służbowych związanych z ochroną bezpieczeństwa ludzi lub ochroną bezpieczeństwa lub porządku publicznego. Wedle § 4 kto zabija człowieka pod wpływem silnego wzburzenia usprawiedliwionego okolicznościami, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

A zatem to w art. 148 KK ujęty został typ podstawowy zabójstwa (§ 1), cztery typy kwalifikowane ze względu na motywację lub sposób działania sprawcy (§ 2), typ kwalifikowany ze względu na skutek (§ 3 zd. 1) oraz typ uprzywilejowany

¹ A. Marek, Prawo karne, Warszawa 2006, s. 633.

– zabójstwo w afekcie (§ 4). W § 3 zd. 2 określona została specjalna podstawa do zaostżenia wymiaru kary ze względu na wcześniejsze skazanie za zabójstwo.

Opis typu czynu zabronionego zawarty w art. 148 § 1 KK jest dość syntetyczny. Co ważne, ustawodawca nie określa sposobu działania sprawcy, stwierdzając tylko, że sprawca ma zabijać człowieka. W takim razie znamiona strony przedmiotowej tego typu zabójstwa zrealizowane zostaną przez każde zachowanie stanowiące podstawę do obiektywnego przypisania skutku w postaci śmierci człowieka. Zachowanie realizujące znamiona typu określonego w art. 148 § 1 KK polega na sprowadzeniu śmierci człowieka, i to obojętnie, czy przez oddziaływanie fizyczne na jego organizm (zadawanie ciosów nożem, podanie śmiertelnej trucizny, uduszenie itp.), czy oddziaływanie psychiczne. Przepięstwo określone w art. 148 § 1 KK jest typowym przepięstwem materialnym. Dokonanie tego przepięstwa wymaga następienia określonego w ustawie skutku, czyli śmierci człowieka. Śmierć ma być zmianą w świecie zewnętrznym, którą obiektywnie przypisać można zachowaniu się określonej osoby. Dla ustalenia śmierci konieczne jest stwierdzenie trwałego i nieodwracalnego ustania funkcji pnia mózgu (śmierć mózgowa).

W art. 148 § 2 KK określone zostały tzw. morderstwa: dwa typy kwalifikowane, których znamiona kwalifikujące charakteryzują sposób działania sprawcy: ze szczególnym okrucieństwem (pkt 1), z użyciem broni palnej lub materiałów wybuchowych (pkt 4), oraz dwa typy kwalifikowane ze względu na motywację sprawcy: w związku z wzięciem zakładnika, zgwałceniem albo rozbojem (pkt 2), w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie (pkt 3). Ponadto w art. 148 § 3 zd. 1 KK określony został typ kwalifikowany ze względu na skutek zachowania sprawcy. Nie stanowi natomiast typu kwalifikowanego zabicie człowieka wtedy, gdy sprawca był już wcześniej prawomocnie skazany za zabójstwo (art. 148 § 3 zd. 2 KK).

Żaden z aktów prawnych, w tym Kodeks karny, nie definiuje pojęcia „człowiek”. Definicja taka byłaby zresztą zbędna z powodu wystarczalności w tym zakresie wypowiedzi normatywnej, zawartej w treści poszczególnych norm prawno-karnych. Niewątpliwie jest, że życiem ludzkim jest w sensie biologicznym życie od chwili jego poczęcia. Należy pamiętać, że prawo karne gwarantuje ochronę życia człowieka zarówno w jego fazie prenatalnej (życie poczęte), jak i postnatalnej (życie narodzone). Zakres tej ochrony jest zróżnicowany w zależności od tego, czy chodzi o istotę ludzką będącą w znaczeniu norm prawa karnego „dzieckiem poczętym”, czy „człowiekiem”. Dla wskazania początkowej chwili ochrony życia wynikającej z normy sankcjonowanej zawartej w przepisach typizujących zamachy na życie człowieka uregulowane w art. 148 KK niezbędne jest ustalenie momentu granicznego między tymi pojęciami. W doktrynie prawa karnego wyróżnić można cztery podstawowe grupy poglądów na kwestię początkowej granicy ochrony życia ludzkiego postrzeganej przez pryzmat art. 148 KK (moment pierwszego samodzielnego oddechu, moment oddzielenia się płodu od ciała matki, moment początku porodu, moment osiągnięcia przez płód zdolności do życia poza organizmem matki)².

² L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 2011, s. 233.

B) Zabójstwo noworodka – dzieciobójstwo

Dzieciobójstwo należy do zabójstw typu uprzywilejowanego ze względu na zmniejszoną winę. W myśl art. 149 KK matka, która zabija dziecko w okresie porodu pod wpływem jego przebiegu, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

C) Zabójstwo eutanastyczne

Zabicie człowieka pod wpływem współczucia dla niego i na jego żądanie to tzw. eutanazja. W myśl art. 150 § 1 KK kto zabija człowieka na jego żądanie i pod wpływem współczucia dla niego, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Wedle § 2 w wyjątkowych wypadkach sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia. Artykuł 151 KK wskazuje, że kto namową lub przez udzielenie pomocy doprowadza człowieka do targnięcia się na własne życie, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

D) Aborcja

W myśl art. 152 § 1 KK kto za zgodą kobiety przerywa jej ciążę z naruszeniem przepisów ustawy, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Tej samej karze podlega, kto udziela kobiecie ciężarnej pomocy w przerwaniu ciąży z naruszeniem przepisów ustawy lub ją do tego nakłania. Wedle § 3 kto dopuszcza się czynu określonego w § 1 lub 2, gdy dziecko poczęte osiągnęło zdolność do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. W myśl art. 153 § 1 KK kto, stosując przemoc wobec kobiety ciężarnej lub w inny sposób, bez jej zgody przerywa ciążę albo przemocą, groźbą bezprawną lub podstępem doprowadza kobietę ciężarną do przerwania ciąży, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. § 2. Kto dopuszcza się czynu określonego w § 1, gdy dziecko poczęte osiągnęło zdolność do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10.

1.2. Sprawy dotyczące przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych

Rozdział XVI Kodeksu karnego zawiera opisy typów przestępstw skierowanych przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych. Rozdział o takim tytule znalazł się w polskim kodeksie po raz pierwszy. Wprawdzie projekt Kodeksu karnego ogłoszony w 1968 r. zawierał rozdział XX zatytułowany „Przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości i stosunkom międzynarodowym”, w którym znajdowały się opisy większości typów przestępstw znajdujących się w obowiązującym kodeksie w rozdziale XVI, ale nie wszedł on ostatecznie do kodeksu z 1969 r. Twórcy projektu obecnego kodeksu tak uzasadniali wprowadzenie tego rozdziału: „projekt zamieszcza w pierwszym Rozdziale części szczególnej (XVI) przestępstwa przeciwko pokojowi, ludzkości i zbrodni wojenne, które godzą we współczesnych warunkach w uniwersalne wartości człowieka, nie tylko narodową wspólnotę interesów, lecz wprost ogólnoludzką. (...) Rozdział ten obejmuje czyny o najwyższym ładunku społecznej szkodliwości, co odzwierciedlają najsurowsze sankcje, w tym 4 kary dożywotniego pozbawienia

wolności, 4 kary 25 lat pozbawienia wolności oraz 4 kary pozbawienia wolności do lat 15³³.

Do najważniejszy przestępstw przeciwko pokojowi, ludzkości oraz przestępstw wojennych należą:

a) wojna napastnicza:

w myśl art. 117 § 1 KK kto wszczyna lub prowadzi wojnę napastniczą, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Co ważne, nawet ten, kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3. Karalne jest też samo publiczne nawoływanie do wszczęcia wojny napastniczej lub publiczne pochwalanie wszczęcia lub prowadzenia takiej wojny (kara pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5);

b) eksterminacja:

art. 118 § 1 KK przewiduje, że kto w celu wyniszczenia w całości albo w części grupy narodowej, etnicznej, rasowej, politycznej, wyznaniowej lub grupy o określonym światopoglądzie dopuszcza się zabójstwa albo powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu osoby należącej do takiej grupy, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Wedle § 2 kto, w celu określonym w § 1, stwarza dla osób należących do takiej grupy warunki życia grożące jej biologicznym wyniszczeniem, stosuje środki mające służyć do wstrzymania urodzeń w obrębie grupy lub przymusowo odbiera dzieci osobom do niej należącym, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności. Za same przygotowania do przestępstwa określonego w § 1 lub 2 przewidziana jest kara pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3;

c) prześladowania ludzkości:

art. 118a KK został wprowadzony do kodeksu dopiero przez ustawę z 20.5.2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego⁴, która weszła w życie 8.9.2010 r. Nie miał on odpowiednika w poprzednich regulacjach prawnych. Tym samym wprowadzono nowy typ czynu zabronionego, nawiązujący do karnomaterialnych przepisów Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego z 17.7.1998 r.⁵, w tym zbrodni przeciwko ludzkości i niektórych zbrodni wojennych. Statut określa typy przestępstw obejmujących zbrodnie ludobójstwa (art. 6), zbrodnie przeciwko ludzkości (art. 7), zbrodnie wojenne (art. 8). Przepisy art. 118a KK natomiast nawiązują do typów zbrodni określonych w art. 7 Statutu, tj. zbrodni przeciwko ludzkości, niektórych zbrodni wojennych, dotychczas nieujętych w Kodeksie karnym, a także zasad odpowiedzialności karnej osoby sprawującej kontrolę

³ Uzasadnienie do projektu Kodeksu karnego, PiP – wkł. 1994, Nr 3.

⁴ Dz.U. Nr 98, poz. 626.

⁵ Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego wszedł w życie 1.7.2002 r. Polska ratyfikowała go 12.11.2001 r., Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708.

nad siłami zbrojnymi (dowódca) lub innych przełożonych. Dzięki tym zmianom obowiązujące przepisy rozdziału XVI w sposób prawie całkowity odzwierciedlają typy zbrodni określonych w Statucie, a dzięki temu zapewniają właściwość sądów polskich wobec sprawców takich przestępstw;

- d) stosowanie środków masowej zagłady:
według art. 120 KK kto stosuje środek masowej zagłady zakazany przez prawo międzynarodowe, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 10, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Wedle art. 121 § 1 KK kto, wbrew zakazom prawa międzynarodowego lub przepisom ustawy, wytwarza, gromadzi, nabywa, zbywa, przechowuje, przewozi lub przesyła środki masowej zagłady lub środki walki bądź prowadzi badania mające na celu wytwarzanie lub stosowanie takich środków, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. § 2. Tej samej karze podlega, kto dopuszcza do popełnienia czynu określonego w § 1;
- e) niedopuszczalne sposoby lub środki walki:
w myśl art. 122 § 1 KK kto w czasie działań zbrojnych atakuje miejscowość lub obiekt niebroniony, strefę sanitarną, zdemilitaryzowaną lub zneutralizowaną albo stosuje inny sposób walki zakazany przez prawo międzynarodowe, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 5 albo karze 25 lat pozbawienia wolności. Tej samej karze podlega, kto w czasie działań zbrojnych stosuje środek walki zakazany przez prawo międzynarodowe;
- f) uszkadzanie i zabieranie dóbr kultury:
według art. 125 § 1 KK kto na obszarze okupowanym, zajęтым lub na którym toczą się działania zbrojne, naruszając prawo międzynarodowe, niszczy, uszkadza, zabiera lub przywłaszcza mienie albo dobro kultury, podlega karze pozbawienia wolności od roku do lat 10. Jeżeli czyn dotyczy mienia znacznej wartości albo dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury, sprawca podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

1.3. Sprawy o przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej

Przestępstwa opisane w rozdziale XVII „Przestępstwa przeciwko Rzeczypospolitej Polskiej” to tzw. przestępstwa przeciwko państwu. Jeszcze w czasach Polski piastowskiej tego typu czyny były ścigane w trybie publicznoskargowym. Podnosi się, że wyraźny jest związek przestępstw przeciwko państwu z rodzajem ustroju politycznego – ich zakres i surowość kar inaczej ujęte są w państwach totalitarnych, a inaczej demokratycznych⁶.

Przepisy rozdziału XVII KK mają na celu chronić państwo i jego konstytucyjny, a nie jedynie wybrany, związany z określoną ideologią ustrój⁷.

A) Zdrada główna

To przestępstwo kierunkowe opisane w art. 127 KK. Zachowanie sprawcy ma polegać na podjęciu w porozumieniu z innymi osobami działalności zmierzającej bezpośrednio ku pozbawieniu niepodległości, oderwaniu części obszaru

⁶ L. Gardocki, *op. cit.*, s. 380.

⁷ Uzasadnienie do projektu..., *op. cit.*, s. 72.

lub zmianie przemocą konstytucyjnego ustroju Rzeczypospolitej Polskiej. Podmiotem przestępstwa może być każdy, nie tylko polski obywatel.

B) Zamach stanu

Uregulowany w art. 128 § 1 KK zamach stanu to podjęcie działalności zmierzającej do usunięcia przemocą konstytucyjnego organu RP. W tym przypadku, inaczej niż przy zdradzie głównej, nie ma wymogu działania co najmniej trzech osób. W art. 128 § 3 KK opisano przestępstwo wywierania wpływu przemocą lub groźbą bezprawną na czynności urzędowe konstytucyjnego organu RP.

C) Zdrada dyplomatyczna

Podmiotem tego przestępstwa polegającego na działaniu na szkodę RP może być tylko osoba upoważniona do występowania w imieniu państwa polskiego w stosunkach z rządem, urzędem obcego państwa lub organizacją zagraniczną.

D) Szpiegostwo i dezinformacja wywiadowcza

Szpiegostwo może przybrać następujące formy: 1) brania udziału w działalności obcego wywiadu przeciwko RP, 2) udzielania obcemu wywiadowi wiadomości, których przekazanie może wyrządzić szkodę RP, przez osobę, która bierze udział w obcym wywiadzie lub działa na jego rzecz, 3) organizowania działalności obcego wywiadu lub kierowania nim.

E) Znieważanie narodu

W myśl art. 133 KK warunkiem przestępności takiego zachowania jest jego publiczny charakter lub taki, gdy było ono dostrzeżone przez bliżej nieokreśloną lub większą liczbę osób.

F) Zamach i znieważenie Prezydenta RP

Artykuł 134 KK przewiduje, że kto dopuszcza się zamachu na życie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 12, karze 25 lat pozbawienia wolności albo karze dożywotniego pozbawienia wolności. Wedle art. 135 § 1 KK kto dopuszcza się czynnej napaści na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Natomiast kto publicznie znieważa Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3.

G) Znieważanie symboli państwowych

W myśl art. 137 § 1 KK kto publicznie znieważa, niszczy, uszkadza lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwowy, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. Tej samej karze podlega, kto na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej znieważa, niszczy, uszkadza lub usuwa godło, sztandar, chorągiew, banderę, flagę lub inny znak państwa obcego, wystawione publicznie przez przedstawicielstwo tego państwa lub na zarządzenie polskiego organu władzy.

H) Zamachy na funkcjonariuszy państw obcych

Według art. 136 § 1 KK kto na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dopuszcza się czynnej napaści na głowę obcego państwa lub akredytowanego szefa przedstawicielstwa dyplomatycznego takiego państwa albo osobę korzystającą z podobnej ochrony na mocy ustaw, umów lub powszechnie uznanych zwyczajów międzynarodowych, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Natomiast kto na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej dopuszcza się czynnej napaści na osobę należącą do personelu dyplomatycznego przed-

stawicielstwa obcego państwa albo urzędnika konsularnego obcego państwa, w związku z pełnieniem przez nich obowiązków służbowych, podlega karze pozbawienia wolności do lat 3. Takiej karze podlega też ten, kto na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej publicznie znieważa osobę określoną w § 1.

2. Sprawy z zakresu prawa rodzinnego i opiekuńczego

2.1. Rozwód

Przesłankami pozytywnymi orzeczenia rozwodu są, zgodnie z art. 56 KRO, zerwanie wszelkich więzi: fizycznych, duchowych i gospodarczych, wiążących małżonków. Statuuje to zupełny rozkład pożycia małżeńskiego. Ustanie wspólnoty fizycznej i gospodarczej, jeżeli wynika ze zgodnego stanowiska stron, nie musi w konkretnym wypadku stanowić o rozkładzie pożycia małżonków. Jeżeli przy braku więzi duchowej i fizycznej pozostały elementy więzi materialnej, to rozkład może być uznany za zupełny, jeżeli utrzymywanie szczątkowej więzi materialnej wynika z okoliczności niezależnych od małżonków, np. wspólne zamieszkiwanie, gdy sytuacja materialna stron nie pozwala na osobne zamieszkanie. W wypadku utrzymywania nawet sporadycznej więzi fizycznej nie można mówić o całkowitym rozkładzie pożycia.

Zasadą jest, że upływ czasu od zaistnienia rozkładu pożycia nie stanowi wyłącznej podstawy dla przyjęcia trwałości rozkładu. O trwałości rozkładu można mówić wówczas, gdy na podstawie okoliczności konkretnej sprawy uzasadniony jest wniosek, że – oceniając obiektywnie – brak jest szans powrotu małżonków do wspólnego pożycia. Oznacza to brak zależności pomiędzy trwałością rozkładu a czasem jego zaistnienia. Długotrwałość rozkładu z reguły decyduje o jego trwałości, ale może po stronie małżonków zaistnieć taka okoliczność powodująca rozkład pożycia, że mimo krótkiego czasu od zdarzenia nie będzie obiektywnie możliwości powrotu przez nich do kontynuowania związku. Sama gotowość jednego z małżonków do powrotu do wspólnego pożycia nie niweluje rozkładu przy braku woli drugiego z nich.

Przesłankami negatywnymi wykluczającymi możliwość orzeczenia rozwodu mimo zaistnienia trwałego i zupełnego rozkładu są:

1) **wzgląd na dobro wspólnych małoletnich dzieci:**

do kategorii małoletnich należy zaliczyć dzieci poniżej 18. roku życia. Dzieci wspólne to dzieci obojga małżonków, a także przysposobione przez oboje małżonków bądź dzieci jednego z nich przysposobione przez męża matki, żonę ojca. Oceniając, czy dobro dzieci sprzeciwia się orzeczeniu rozwodu, bada się, czy nie spowoduje osłabienia więzi rodzicielskich i nie wpłynie ujemnie na wykonywanie władzy rodzicielskiej. Znaczenie ma także wiek dziecka: im bardziej zbliżony do pełnoletności, tym mniejsze znaczenie przypisane jest wykonywaniu pieczy, co ogranicza stosowanie powyższej przesłanki. Zaburzone relacje między rodzicami, wyrażające się w sytuacjach konfliktowych zagrażających spokojowi i prawidłowemu funkcjonowaniu małoletnich dzieci stron, uzasadniają uznanie, że nie może ucierpieć wskutek orzeczenia rozwodu ich dobro. Nie może przesądzać o oddaleniu powództwa pogorszenie się sytuacji dzieci wskutek rozwodu;

2) sprzeczność z zasadami współżycia społecznego:

ta przesłanka zachodzi wówczas, gdy małżonek słabszy doznałby rażącej krzywdy albo jeśli orzeczeniu rozwodu sprzeciwiają się względy natury społecznej. Sąd może wziąć także pod uwagę zachowania negatywne rodziców wobec dorosłych dzieci zamieszkujących wspólnie;

3) brak zgody małżonka niewinnego rozkładu pożycia, chyba że odmowa jest sprzeczna z zasadami współżycia społecznego:

należy zauważyć, że zgoda na rozwód nie jest uznaniem powództwa. W każdym czasie przed uprawomocnieniem orzeczenia zgoda może być cofnięta bez podania przyczyny. Odmowa zgody na rozwód jest prawem strony, a zatem należy przyjąć, że strona ze swojego prawa korzysta zgodnie z zasadami współżycia społecznego. Odmowa zgody będzie sprzeczna z tymi zasadami tylko wówczas, gdy jeden z małżonków korzysta ze swego prawa, kierując się niskimi pobudkami, powodującymi dezaprobatę społeczną. Nie mogą stanowić usprawiedliwionej przyczyny odmowy poczucie zagrożenia bądź pogorszenie wskutek orzeczenia rozwodu aktualnej sytuacji bytowej małżonka niewinnego, gdyż w tym zakresie chronią go przepisy art. 60 KRO.

2.1.1. Orzeczenie o winie

Obowiązkiem sądu, z którego mogą zwolnić go jedynie małżonkowie, jest orzeczenie, czy i który z małżonków ponosi winę rozkładu pożycia. W znaczeniu obiektywnym zawinione zachowanie to takie, które narusza normy ustawowe lub uregulowane w drodze zasad współżycia społecznego. W znaczeniu subiektywnym zawinienie to naganne, niegodziwe zachowanie wobec drugiego małżonka.

Bez znaczenia jest stopień winy, co oznacza, że małżonek, który przyczynił się do rozkładu lub jego pogłębienia, musi być uznany za współwinnego rozkładu pożycia, niezależnie od ciężaru zawinienia strony przeciwnej.

Nie są istotne dla oceny zawinienia zachowania strony po powstaniu i utrwaleniu rozkładu pożycia. Podlegają one ocenie wyłącznie z punktu widzenia zgodności orzeczenia rozwodu z zasadami współżycia społecznego w przypadku odmowy zgody małżonka niewinnego na rozwód.

Nie można mówić o współzawinieniu rozkładu pożycia przez drugiego małżonka, jeżeli jego zachowanie było naturalną i adekwatną reakcją na zachowanie małżonka winnego. Nie może on jednak przekraczać granic, które mogą prowadzić do uznania reakcji jako nadmiernej poprzez nieodpowiednie zachowanie jako niewspółmierne do wagi czynu strony przeciwnej. Wówczas można uznać, że taki małżonek przyczynił się do pogłębienia rozkładu.

Ustawodawca nie przewidział przebaczenia. Sam fakt puszczenia w niepamięć nagannych zachowań małżonka uwarunkowane jest zachowaniem jego w przyszłości. Oznacza to, że przebaczenie określonych zachowań, które następnie wystąpiły po jego dokonaniu, pozwala na powołanie się przez stronę na zachowania objęte przebaczeniem w czasie procesu. Orzeczenie rozwiązania związku z winy jednej ze stron oznacza wyłączną winę tego małżonka.

2.1.2. Rozstrzygnięcie o władzy rodzicielskiej i kontaktach rodziców z dzieckiem

Obligatoryjnym elementem wyroku rozwodowego jest rozstrzygnięcie, w wypadku gdy strony posiadają wspólne małoletnie dzieci, o władzy rodzicielskiej i o kontaktach rodziców z dzieckiem oraz alimentach, tj. o kosztach utrzymania i wychowania dziecka przez każdego z rodziców.

Orzekając o wykonywaniu władzy rodzicielskiej, zgodnie z art. 58 § 1a KRO, sąd może powierzyć jej wykonywanie obojgu rodzicom na ich zgodny wniosek, o ile przedstawili oni porozumienie o sposobie wykonywania władzy i utrzymywania kontaktów z dzieckiem po rozwodzie, a w ocenie sądu jest ono zgodne z dobrem dziecka i zasadne jest oczekiwanie, że rodzice będą współdziałać w jego sprawach. Plan wychowawczy przedstawiony przez rodziców nie jest dla sądu wiążący, może obejmować uregulowania, które nie mieszczą się w pojęciu wykonywania władzy rodzicielskiej, w tym dotyczące miejsca zamieszkania dziecka. W przypadku braku porozumienia w tym zakresie w oparciu o art. 26 KC o miejscu zamieszkania będzie decydował sąd.

Forma porozumienia jest odformalizowana. Może być przedstawiona zarówno jako pismo procesowe, jak i ustne oświadczenie składane do protokołu rozprawy. Jedynym kryterium decydującym o powierzeniu władzy rodzicielskiej jest dobro dziecka. Sąd w tej ocenie nie może pomijać elementów obiektywnych, takich jak wiek dziecka, możliwość osobistego wykonywania przez rodzica władzy rodzicielskiej, stałość warunków bytowych, stan zdrowia rodzica, w tym jego wiek, wzajemne relacje między rodzicami.

Niezależnie od przysługiwania władzy rodzicielskiej zarówno rodzice, jak i dziecko mają prawo i obowiązek utrzymywania ze sobą kontaktów. Jedynie sąd w drodze orzeczenia, jeżeli wymaga tego dobro dziecka, może ograniczyć lub zakazać tych kontaktów.

Pod pojęciem „kontakt z dzieckiem” mieści się nie tylko kontakt bezpośredni, ale także możliwość porozumiewania się na odległość. Oznacza to obowiązek rodzica, z którym dziecko na stałe przebywa, do wydawania małoletniego drugiemu, w terminach określonych kontaktów poza miejscem jego zamieszkania, bądź umożliwienia spotkań w miejscu zamieszkania dziecka, a wypadku realizacji prawa do kontaktów na odległość łączy się to ze zobowiązaniem rodzica do przekazywania korespondencji, a także podania adresu poczty elektronicznej i numeru telefonu oraz udostępniania sprzętu elektronicznego. Zarówno w tym wypadku, jak i w wypadku kontaktów bezpośrednich sąd winien określić ich częstotliwość, porę oraz czas ich trwania. W wypadku wniosku rodziców o zaniechanie orzekania o rodzaju i częstotliwości kontaktów wniosek ten powinien znaleźć odbicie w treści orzeczenia w postaci negatywnej.

Podstawą ograniczenia kontaktów jest poważne zagrożenie dobra dziecka lub jego naruszenie. Zakaz utrzymywania kontaktów z dzieckiem ma charakter generalny, winien określać ich formę, może wskazywać zakres czasowy. W razie braku wskazania jest to zakaz bezterminowy, który może być wzruszony jedynie poprzez wydanie orzeczenia zmieniającego przez sąd.

Brak akceptowalnego porozumienia skutkuje orzeczeniem przez sąd o powierzeniu władzy jednemu z rodziców, z którym zamieszkiwać będzie dziecko

po orzeczeniu rozwodu, z ograniczeniem władzy drugiego do wymienionych w orzeczeniu obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka. Oznacza to w praktyce, że to, na co sąd nie wyraził zgody, *de facto* jest zakazane.

Rodzic, któremu powierzono wykonywanie władzy rodzicielskiej, jest osobą wyłącznie sprawującą zarząd majątkiem dziecka.

Orzekając o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej, sąd może także pozbawić rodzica władzy bądź ograniczyć władzę rodzicielską przez przeniesienie dziecka do zastępczego środowiska rodzinnego, jakim jest rodzina zastępcza lub placówka socjalizacyjna. W sytuacji utraty z jakichkolwiek przyczyn prawa do wykonywania władzy rodzicielskiej w stosunku do małoletniego dziecka przez rodzica, któremu sąd ją powierzył, władza rodzicielska drugiego z nich z mocy samego prawa ulega przekształceniu w pełnię władzy. Zasadą jest wspólne wychowywanie rodzeństwa.

2.1.3. Orzeczenie w przedmiocie obowiązku alimentacyjnego

Do ustalenia formy i wysokości obowiązku alimentacyjnego rodziców wobec wspólnego małoletniego dziecka mają zastosowanie reguły ogólne zawarte w art. 133 KRO i art. 135 i 136 KRO.

Właściwe jest orzeczenie zasądzające od jednego z rodziców określoną kwotę pieniężną, zobowiązujące drugiego do ponoszenia pozostałych kosztów utrzymania w naturze i osobistych starań w jego wychowanie. Początkową datę płatności alimentów wyznacza data uprawnomocnienia się orzeczenia o rozwodzie.

W wypadku wcześniejszego uregulowania kwestii alimentacji orzeczeniem sądu konieczne jest odniesienie się w treści wyroku do poprzedniego rozstrzygnięcia. Oznacza to jego obligatoryjność niezależnie od faktu uregulowania tej kwestii w okresie poprzedzającym wydanie orzeczenia.

Dobrowolne spełnianie obowiązku alimentacyjnego przez rodzica na rzecz dziecka nie zwalnia sądu od rozstrzygnięcia o tym w wyroku. Zasadą jest uwarunkowanie wysokości zasądzonych kwot od usprawiedliwionych potrzeb dziecka oraz możliwości zarobkowych i majątkowych zobowiązanego do świadczeń. Rodzice obowiązani są podzielić się z dzieckiem nawet najmniejszymi dochodami, przy czym dziecko ma prawo do równej stopy życiowej z rodzicami.

Przez usprawiedliwione potrzeby należy rozumieć potrzeby bieżące w zakresie zaspokojenia warunków bytowych, z uwzględnieniem adekwatnych do wieku potrzeb opiekuńczych, edukacyjnych, zdrowotnych.

Przez możliwości majątkowe i zarobkowe należy rozumieć nie faktycznie osiągnięte przez zobowiązanego dochody, ale takie, które osiągałby przy dołożeniu należytych starań i wykorzystaniu obiektywnie swoich możliwości. Sąd nie uwzględnia niekorzystnej zmiany po stronie zobowiązanego, jeżeli na 3 lata przed sądowym dochodzeniem alimentów zobowiązany bez ważnego powodu zrzekł się prawa majątkowego bądź w inny sposób dopuścił się jego utraty, zrzekł się zatrudnienia bądź zmienił je na mniej zyskowe.

2.1.4. Orzeczenie w przedmiocie wspólnego mieszkania

Orzekając rozwód, w wypadku zajmowania przez małżonków wspólnego mieszkania, zgodnie z § 2 art. 58 KRO, sąd orzeka o sposobie korzystania z tego mieszkania przez czas wspólnego zamieszkiwania. Zwolnieniem z tego obowiązku jest brak wspólnego zamieszkiwania albo brak możliwości podziału z uwagi na jego niepodzielność. Wówczas sąd w sentencji orzeczenia wydaje rozstrzygnięcie negatywne, że nie orzeka o sposobie korzystania ze wspólnego mieszkania.

Wskazany art. 58 KRO reguluje wypadki eksmisji jednego z małżonków, który rażąco nagannym postępowaniem uniemożliwia wspólne zamieszkiwanie, jak również zmiany dotychczasowego statusu prawnego mieszkania za zgodą drugiego z małżonków. Niedopuszczalne jest orzeczenie eksmisji małżonka posiadającego wyłącznie tytuł prawny do lokalu, w tym lokalu funkcyjnego, przydzielonego w związku z wykonywaniem przez niego funkcji uzasadniającej zamieszkiwanie. Rozstrzygnięcie o eksmisji z lokalu jest w wyroku rozwodowym fakultatywne i może być przedmiotem odrębnego zaskarżenia.

2.1.5. Orzeczenie w przedmiocie podziału majątku wspólnego

Strony mogą wnieść o dokonanie podziału majątku wspólnego. Okolicznością dającą podstawę do odstąpienia od rozstrzygnięcia w tym zakresie jest nadmierna zwłoka w prowadzonym postępowaniu. Dopuszczalne jest na żądanie stron dokonanie wyłącznie częściowego podziału majątku.

2.1.6. Nazwisko po rozwodzie

Zgodnie z treścią art. 59 KRO wyłączony z kognicji sądu jest powrót małżonka do dotychczasowego nazwiska. Strona może w terminie 3 miesięcy od uprawomocnienia się orzeczenia o rozwód złożyć oświadczenie przed kierownikiem urzędu stanu cywilnego, że powraca do nazwiska, które nosiła przed zawarciem małżeństwa.

2.1.7. Alimenty na rzecz byłego małżonka

Orzekając rozwód, sąd na żądanie może rozstrzygnąć o alimentach na rzecz byłego małżonka. Zgodnie z treścią art. 60 KRO małżonek winny rozkładu pożycia zobowiązany jest do alimentacji małżonka niewinnego, jeżeli rozwód spowodował istotne pogorszenie jego sytuacji materialnej, a także małżonka, który winę ponosi, o ile znalazł się w niedostatku.

Stan niedostatku stanowi usprawiedliwioną przesłankę obciążenia drugiej strony alimentami, jeżeli powstał z przyczyn niezawinionych przez stronę domagającą się zasądzenia świadczeń.

Małżonek nieponoszący winy alimentuje tylko wówczas, gdy druga strona także winy nie ponosi. Nie może żądać dostarczenia środków utrzymania małżonek winny rozkładu pożycia od niewinnego. Miarodajne jest wyłącznie orzeczenie o winie zawarte w wyroku rozwodowym. Artykuł 60 § 3 KRO

przewiduje czasowe ograniczenie do lat 5 obowiązku alimentacyjnego pomiędzy rozwiedzionymi małżonkami. Nie ma ono zastosowania, gdy zobowiązanym jest małżonek wyłącznie winny rozkładu pożycia w stosunku zarówno do małżonka współwinnego, jak i niewinnego. Obowiązek alimentacyjny pomiędzy małżonkami wygasa wskutek zawarcia przez małżonka uprawnionego do świadczeń nowego małżeństwa.

2.2. Separacja

Sąd może orzec separację, jeżeli między małżonkami nastąpił zupełny rozkład pożycia. Separacja jest niedopuszczalna, jeżeli wskutek jej orzeczenia miałyby ucierpieć dobro wspólnych małoletnich dzieci oraz byłoby to sprzeczne z zasadami współżycia społecznego.

Nie jest konieczne stwierdzenie trwałości rozkładu pożycia.

W wypadku zgodnego żądania sąd nie orzeka o winie rozkładu pożycia.

Orzeczenie separacji ma skutki takie jak rozwiązanie małżeństwa przez rozwód, chyba że ustawa stanowi inaczej. Separacja nie otwiera drogi do zawarcia ponownego małżeństwa.

Obowiązek alimentacyjny regulowany jest jak w rozwodzie.

Różnica pomiędzy separacją a rozwodem sprowadza się do możliwości zniesienia separacji na zgodne żądanie stron, co niweluje jej skutki osobowe i majątkowe. Zgodny wniosek stron podlega uwzględnieniu nawet wówczas, gdyby pomiędzy stronami istniał w dalszym ciągu zupełny rozkład pożycia.

Znosząc z urzędu separację, sąd rozstrzyga o władzy rodzicielskiej nad wspólnym dzieckiem. Na zgodny wniosek sąd orzeka o utrzymaniu rozdzielności majątkowej powstałej z mocy samego prawa wskutek orzeczenia separacji.

2.3. Ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa

Zasadą prawa rodzinnego i opiekuńczego jest przyjęcie domniemania pochodzenia dziecka od męża matki. Zgodnie z treścią art. 72 KRO, jeżeli nie zachodzi domniemanie, że ojcem dziecka jest mąż matki, albo gdy domniemanie zostało obalone w drodze powództwa o zaprzeczenie ojcostwa, ustalenie ojcostwa może nastąpić przez jego uznanie albo na mocy orzeczenia sądu.

Uznanie ojcostwa następuje przez oświadczenie mężczyzny przed właściwym podmiotem, że jest ojcem dziecka, a dziecko od niego pochodzi. Matka dziecka potwierdza tę okoliczność jednocześnie z uznaniem lub w ciągu 3 miesięcy od dnia oświadczenia mężczyzny.

Uprawniony do przyjęcia oświadczenia jest kierownik urzędu stanu cywilnego, którego rolą przed przyjęciem oświadczenia jest wyjaśnienie regulacji prawnych związanych z uznaniem oraz wskazanie skutków prawnych uznania ojcostwa. Drugim podmiotem uprawnionym do przyjęcia oświadczenia jest sąd opiekuńczy. Ustawa przewiduje wyjątkowe sytuacje, w których oświadczenie o uznaniu może być przyjęte przez konsula albo osobę wyznaczoną do wykonywania funkcji konsula, jeżeli do uznania dochodzi poza granicami kraju, a uznanie dotyczy dziecka, którego rodzice albo jedno z nich są obywatelami polskimi

(art. 73 KRO). W wypadkach bezpośredniego niebezpieczeństwa grożącego życiu matki, dziecka lub mężczyzny, od którego dziecko pochodzi, oświadczenie może być złożone notarialnie bądź przed organem administracyjnym wskazanym w art. 74 KRO.

Uznanie ojcostwa może nastąpić przed urodzeniem dziecka, nie później nim osiągnie ono pełnoletniość. Uznanie ojcostwa oparte jest na rzeczywistym stosunku biologicznym, zawiera w sobie element przyznania faktu i wiedzy, że dziecko pochodzi od określonego mężczyzny. Z tej przyczyny niedopuszczalne jest przyjęcie przez kierownika USC oświadczenia mężczyzny o uznaniu swojego ojcostwa przy jednoczesnym jego oświadczeniu, że nie jest ojcem. Kierownik może odmówić przyjęcia takiego oświadczenia także w sytuacji, gdy poweźmie wątpliwość co do pochodzenia dziecka. Z uwagi na fakt, że oświadczenie o uznaniu dziecka jest oświadczeniem wiedzy, może je złożyć osoba, która ukończyła lat 16 i nie istnieją podstawy do jej całkowitego ubezwłasnowolnienia, z tym, że wyłącznie składa je przed sądem opiekuńczym (art. 77 KRO).

Ustawa reguluje możliwość uznania ojcostwa po śmierci dziecka. Jeżeli zmarło przed osiągnięciem pełnoletniości, oświadczenie może być złożone przez mężczyznę, od którego dziecko pochodziło, w ciągu 6 miesięcy od dnia, w którym dowiedział się o śmierci dziecka, nie później niż do dnia, w którym osiągnęłoby pełnoletniość (art. 76 § 2 KRO).

Skutkiem prawnym uznania ojcostwa jest powstanie stosunku prawnorodzinnego między ojcem a dzieckiem oraz powstanie wzajemnego obowiązku alimentacyjnego. Dziecko uznane powołane jest do spadku z ustawy po spadkobiercy, który je uznał. Oświadczenie o uznaniu dziecka nie może być obwarowane ani terminem, ani warunkiem.

Przepisy art. 78–83 KRO regulują wzruszenie czynności uznania ojcostwa przez mężczyznę w drodze **powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania**.

Legitymacja do wytoczenia takiego powództwa przysługuje wyłącznie:

- 1) mężczyźnie, który uznał ojcostwo; powództwo wytacza się przeciwko matce i dziecku, a jeżeli matka nie żyje – przeciwko dziecku (art. 78 § 1 KRO),
 - 2) matce dziecka, która potwierdziła ojcostwo; matka dziecka pozywa dziecko i mężczyznę, który uznał dziecko, a jeżeli mężczyzna nie żyje, pozwanym jest dziecko (art. 79 KRO),
 - 3) dziecku po dojściu do pełnoletniości; dziecko pozywa wówczas matkę i mężczyznę, który uznał dziecko, a jeżeli matka nie żyje, mężczyznę, który uznał dziecko, a jeżeli ten mężczyzna nie żyje, zastępuje go kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 80 i 81 KRO),
 - 4) prokuratorowi, który wytacza powództwo przeciwko mężczyźnie, który uznał dziecko (jeżeli ten mężczyzna nie żyje, zastępuje go kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy), oraz dziecku i matce, o ile żyje (art. 86 KRO).
- W razie uznania ojcostwa po śmierci dziecka prokurator pozywa ustanowionego w miejsce dziecka kuratora.

Dopuszczalność wniesienia powództwa o ustalenie bezskuteczności uznania dziecka przez mężczyznę, który uznał dziecko, ograniczona jest do 6 miesięcy od dnia, w którym dowiedział się, że dziecko od niego nie pochodzi, a w razie uznania dziecka poczętego, a nienarodzonego – bieg tego terminu nie może rozpocząć

się przed urodzeniem dziecka. Maksymalnym terminem jest osiągnięcie przez dziecko pełnoletności. W wypadku gdy mężczyzna został całkowicie ubezwłasnowolniony lub zapadł na chorobę psychiczną w okresie biegu terminu, zgodnie z art. 64 § 1 KRO, powództwo może wytoczyć przedstawiciel ustawy ubezwłasnowolnionego bądź on sam po uchyleniu ubezwłasnowolnienia. Artykuł 65 KRO reguluje sytuacje, gdy mężczyzna zapadł na chorobę psychiczną. Termin biegnie mu od dnia ustania choroby, a gdy dopiero później dowiedział się, że dziecko od niego nie pochodzi, od tej daty.

Podobnie dla matki, która mylnie uważała, że mężczyzna, który uznał dziecko, jest jego ojcem, bieg terminu 6 miesięcy do wytoczenia powództwa rozpoczyna się od dnia, w którym dowiedziała się, że dziecko nie pochodzi od mężczyzny, który je uznał. Także w tym wypadku, gdy doszło do uznania dziecka poczętego, bieg terminu rozpoczyna się najwcześniej od daty jego urodzenia. W wypadku ubezwłasnowolnienia całkowitego matki dziecka, jak również z powodu choroby psychicznej, na którą zapadła w trakcie biegu terminu, zasady regulujące jej sytuację są adekwatne do regulacji dotyczącej mężczyzny, który dziecko uznał.

Termin do wytoczenia powództwa przez dziecko rozpoczyna bieg po osiągnięciu przez nie pełnoletności i wynosi 3 lata. Regulacje w stosunku do dziecka całkowicie ubezwłasnowolnionego, jak również w sytuacji, gdy zapadło w trakcie biegu terminu na chorobę psychiczną, są tożsame jak dla matki dziecka.

Przesłanką ustalenia bezskuteczności uznania jest wykazanie w toku postępowania, że dziecko nie pochodzi od mężczyzny, który uznał ojcostwo. Decydująca jest prawda biologiczna. Podstawowym dowodem jest badanie polimorfizmu DNA, ale niewykluczone są także inne dowody, w tym biologiczne bądź osobowe.

Wyrok uwzględniający powództwo niweluje wstecznie więzi prawne. Z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia ustaje władza rodzicielska, wygasają wzajemne obowiązki alimentacyjne oraz następuje utrata nazwiska przez dziecko. Oznacza to, że czynności prawne dokonane jako przedstawiciel ustawy dziecka pozostają w mocy. Wyrok stanowi podstawę do naniesienia wzmianki dodatkowej w pełnym akcie urodzenia dziecka.

2.4. Przeposobienie (adopcja) i rozwiązanie przeposobienia

Przeposobienie (adopcja) powstaje ma mocy orzeczenia sądu i powoduje, że między przeposobionym i przeposabiającym rodzi się taki stosunek jak między rodzicami a dzieckiem. Celem przeposobienia jest zapewnienie dziecku pozbawionemu środowiska rodzinnego rodziny.

Przeposobić można jedynie osobę małoletnią dla jej dobra. Wymóg małoletności winien być spełniony w dacie złożenia wniosku o przeposobienie (art. 114 KRO). Kryterium pozytywne stanowi dobro dziecka.

Po stronie przeposabiającego muszą być spełnione następujące warunki:

- 1) pełna zdolność do czynności prawnych (podobnie rodzice, by wykonywać władzę rodzicielską, muszą być w pełni zdolni do czynności prawnych),
- 2) określone kwalifikacje podmiotowe uzasadniające przekonanie, że będzie należyście wywiązywać się z obowiązków rodzica,

3) między przysposobionym a przysposabiającym winna istnieć odpowiednia różnica wieku (art. 114¹ KRO).

Pełną zdolność do czynności prawnych nabywa się z chwilą uzyskania pełnoletniości. Wyłączoną pełną zdolność do czynności prawnych mają osoby ubezwłasnowolnione całkowicie oraz częściowo.

Nie jest wymogiem ustawowym, aby przysposobiony przed przysposobieniem pozostawał pod opieką przysposabiającego. Wyjątkiem jest sytuacja, gdy przez przysposobienie nastąpi zmiana dotychczasowego miejsca zamieszkania w Polsce na miejsce zamieszkania w innym państwie. Orzeczenie takiego przysposobienia może nastąpić po upływie określonego przez sąd opiekuńczy okresu osobistej styczności (art. 120¹ KRO). Miejszem realizacji takiego postanowienia jest dotychczasowe miejsce zamieszkania przysposobianego lub inna miejscowość na terenie Polski. W wypadkach przysposobienia, które nie wiąże się ze zmianą miejsca zamieszkania poza terytorium Polski, również dobro przysposobianego może przemawiać za ustanowieniem przez sąd opiekuńczy okresu osobistej styczności z określeniem formy pieczy na dzieckiem, z tym, że całkowite koszty utrzymania w tym czasie przysposobianego obciążają przysposabiającego.

Co do wieku wydaje się, że powinna być to różnica, jaka normalnie występuje pomiędzy rodzicami a dziećmi. Istotne znaczenie dla takiej oceny ma sytuacja faktyczna, gdy z wnioskiem o przysposobienie występuje mąż matki lub żona ojca, gdzie różnica wieku może być nieznaczną. W wypadku gdyby wiek wnioskodawcy wskazywał, że nie będzie on w stanie wychować dziecka, orzeczenie przysposobienia nie nastąpi, ale u podstaw odmowy znajdują się nieodpowiednie kwalifikacje podmiotowe wnioskodawcy.

Sprawdzenie kwalifikacji kandydatów na rodziców następuje w drodze uzyskania opinii ośrodka adopcyjno-opiekuńczego bądź opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego.

Kolejnym wymogiem jest **złożenie wniosku**, gdyż przysposobienie może nastąpić wyłącznie na żądanie (art. 117 § 1 KRO).

Wspólnie mogą przysposobić małżonkowie (art. 115 § 1 KRO). Przeposobienie przez męża matki lub żonę ojca pozostaje bez wpływu na stosunek rodzicielstwa między matką dziecka a dzieckiem. Wyrażenie przez matkę zgody na przysposobienie przez jej konkubenta powoduje ustanie więzi prawnych między nią a dzieckiem, utratę praw rodzicielskich i rodzi ten stosunek między przysposabiającym a dzieckiem.

Jeżeli osoba chcąc przysposobić pozostaje w związku małżeńskim, **przysposobienie wymaga zgody współmałżonka** (art. 116 KRO). Tego rodzaju zgoda jest czynnością niezastępowalną orzeczeniem sądu. Winna być wyrażona przed przysposobieniem. Nie oznacza to przysposobienia wspólnego i nie rodzi skutków prawnych w rozumieniu art. 63 KC, gdyż nie jest zgodą osoby trzeciej i nie mają do niej zastosowania przepisy o wadach oświadczenia woli.

Zgoda drugiego małżonka nie jest konieczna, gdy nie ma on zdolności do czynności prawnych albo porozumienie z nim napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody. Brak zdolności do czynności prawnych oznacza całkowitą niezdolność do takich czynności poprzez ubezwłasnowolnienie całkowite. Małżonek ubezwłasnowolniony częściowo może wyrazić zgodę na przysposobienie.

Ocena przeszkód nie do przezwyciężenia ma charakter obiektywny. Może być to niedający się określić z góry czas niemożności jej uzyskania, nieobecność drugiego małżonka z powodu pobytu w rejonie, z którym nie ma łączności, niezajomość jego miejsca pobytu. Przeszkoda o charakterze przemijającym dającym się z góry określić nie może być uznana za trudną do przezwyciężenia.

W dacie wydania orzeczenia strony stosunku powinny pozostawać przy życiu. Wyjątkiem jest sytuacja, w której z żądaniem przysposobienia wystąpili oboje małżonkowie, jeden z nich zmarł po wszczęciu postępowania, drugi podtrzymuje żądanie przysposobienia wspólnie oraz gdy przysposobiony pozostawał pod pieczę wnoskodawców albo tylko zmarłego przez dłuższy czas przed wszczęciem postępowania o przysposobienie i wykształciła się między nimi więź jak między rodzicami a dzieckiem. W miejsce zmarłego wnoskodawcy wstępuje kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy.

W postanowieniu o przysposobieniu wskazuje się **rodzaj przysposobienia** jako:

- 1) przysposobienie pełne,
- 2) przysposobienie niepełne,
- 3) przysposobienie pełne nierozwiązywalne.

2.4.1. Przysposobienie pełne

W przypadku przysposobienia pełnego powstały wskutek orzeczenia stosunek rodzinny rozciąga się na dalszych krewnych, ma wpływ na sytuację osobistą i majątkową przysposobionego i jego prawa do dziedziczenia. Przysposobiony nabywa prawa i obowiązki związane ze stosunkiem pokrewieństwa wobec krewnych przysposabiającego, jednocześnie ustają te prawa i obowiązki wzajemne wobec krewnych biologicznych. Oznacza to, że jest traktowany tak jak dziecko naturalne przysposabiającego (art. 121 KRO).

2.4.2. Przysposobienie niepełne

Przysposobienie niepełne rodzi w zasadzie stosunek jedynie między przysposobionym a przysposabiającym, co oznacza, że nie rozciąga się na dalszych krewnych. Powoduje to zachowanie więzi z rodziną naturalną przysposobionego. Ustaje więź między rodzicami a dzieckiem, wchodzi ono jako dziecko do rodziny przysposabiających. Przysposobienie niepełne nie jest dopuszczalne, jeżeli rodzice dziecka wyrazili zgodę na jego przysposobienie w przyszłości bez wskazania osób przysposabiających (art. 124 § 2 KRO).

Niedopuszczalność przysposobienia niepełnego może też wynikać z samego prawa, np. w wypadku żądania przysposobienia wspólnego przez małżonków jedno z nich nie może domagać się przysposobienia pełnego, a drugie niepełnego.

Ustawodawca przewidział możliwość zmiany przysposobienia niepełnego w pełne. Przesłankami tego przekształcenia jest wniosek przysposabiającego, zgoda osób, których zgoda jest potrzebna do orzeczenia przysposobienia, i wymóg małoletniości po stronie przysposobionego w dacie złożenia wniosku. Oznacza to, że postępowanie może się zakończyć, gdy przysposobiony stanie się pełnoletni.

2.4.3. Przyniesienie pełne nierozwiązywalne

Przyniesienie pełne nierozwiązywalne dotyczy sytuacji, gdy rodzice wyrazili zgodę na przyniesienie swojego dziecka w przyniesieniu bez wskazania osoby przyniesającego – stają się wówczas przyniesający w świetle prawa rodzicami naturalnymi przyniesionego.

2.4.4. Zgoda rodziców lub opiekunów prawnych przyniesianego

Z uwagi na powstający skutek orzeczenia stosunek rodzino-prawny do przyniesienia, zgodnie z treścią art. 119 KRO, potrzebna jest zgoda rodziców przyniesionego. Zgoda nie jest wymagana, gdy:

- 1) rodzice zostali pozbawieni władzy rodzicielskiej w rozumieniu art. 111 KRO,
- 2) rodzice są nieznanymi,
- 3) porozumienie z rodzicami napotyka trudne do przezwyciężenia przeszkody.

Oznacza to, że zgodę na przyniesienie wyrażają rodzice ograniczeni we władzy rodzicielskiej, niezależnie od formy ograniczenia, a także rodzice, wobec których zapadło postanowienie o zawieszeniu wykonywania władzy rodzicielskiej.

Rodzice są nieznanymi, kiedy zarówno macierzyństwo, jak i ojcostwo nie wynikają z aktu urodzenia dziecka, nieznanymi jest ojciec dziecka (także wtedy, gdy jego ojcostwo nie wynika z domniemania pochodzenia od męża matki) oraz wtedy, gdy nie było uznania ojcostwa ani sądowego ustalenia ojcostwa od określonego mężczyzny.

W sytuacji gdy rodzicom nie przysługuje władza rodzicielska z powodu małoletności lub częściowego ubezwłasnowolnienia, ich zgoda na przyniesienie dziecka jest wymagana. Nie wyrażają zgody na przyniesienie rodzice dziecka ubezwłasnowolnieni całkowicie.

Trudna do przezwyciężenia przeszkoda to pobyt poza granicami kraju, z którym nie ma łączności, choroba uniemożliwiająca nawiązanie kontaktu mentalnego czy brak wiedzy co do miejsca pobytu rodziców. Cechą zasadniczą takiej przeszkody jest niemożność jej usunięcia w krótkim okresie. Jeżeli dziecko ma oboje rodziców, każdy z nich musi wyrazić zgodę na przyniesienie. Zgoda jednego z nich nie jest wystarczająca.

W wypadku odmowy wyrażenia zgody przez rodziców ograniczonych w zdolności do czynności prawnych w razie zaistnienia szczególnych okoliczności sąd może orzec przyniesienie dziecka, kiedy odmowa zgody pozostaje w oczywistej sprzeczności z dobrem dziecka (art. 119 § 2 KRO). Szczególne okoliczności mogą dotyczyć zarówno rodziców, jak i dziecka. Mogą mieć też charakter niezależny od stron, np. stan zdrowia rodzica uniemożliwiający wykonywanie czynności opiekuńczych, pobyt rodzica w domu opieki czy całkowity brak zainteresowania losem dziecka.

Zgoda na przyniesienie nie może być wyrażona przez rodziców wcześniej niż po upływie 6 tygodni od urodzenia dziecka.

W razie braku sprawowania władzy rodzicielskiej i ustanowienia opieki prawnej nad dzieckiem zgodę na przyniesienie wyraża opiekun prawny (art. 120 KRO). Jednak odmowa wyrażenia zgody przez opiekuna prawnego

małoletniego nie jest dla sądu wiążąca. W szczególnych okolicznościach, o ile wymaga tego dobro dziecka, sąd może orzec przysposobienie mimo braku zgody opiekuna prawnego.

Opiekę prawną ustanawia się w stosunku do małoletniego, jeżeli rodzice są pozbawieni władzy rodzicielskiej, władza ta została im zawieszona albo są nieznanzi lub z powodu małoletniości władza im nie przysługuje. Opiekun prawny we wszystkich sprawach dotyczących osoby lub majątku podopiecznego winien każdorazowo uzyskiwać zezwolenie sądu opiekuńczego. Ocena braku zgody na przysposobienie winna być dokonana indywidualnie w konkretnej sprawie, gdzie jedynym kryterium jest dobro dziecka.

2.4.5. Zgoda przysposobianego

Do orzeczenia przysposobienia potrzebna jest też zgoda przysposobianego, o ile ukończył lat 13. Oznacza to, że małoletni ograniczony w zdolności do czynności prawnych może podejmować czynności w zakresie swego prawa osobowego. Zgoda winna być wyrażona bezpośrednio przed sądem opiekuńczym po jego wysłuchaniu.

Nie oznacza to przyznania dziecku statusu uczestnika postępowania. Sąd opiekuńczy każdorazowo winien wysłuchać małoletniego, o ile ukończył lat 13, celem ustalenia wzajemnych relacji między wnioskującym a dzieckiem w zakresie powstałych więzi rodzinnych i aprobaty przez dziecko jego nowej sytuacji rodzinnej. W stosunku do małoletniego, który nie ukończył 13 lat, wysłuchanie jest uzasadnione, o ile rozumie on pojęcie przysposobienia. Sąd może odstąpić wyjątkowo od wysłuchania małoletniego w wypadku niemożności wyrażenia przez niego zgody z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego, niedających podstaw do ubezwłasnowolnienia, lub jeżeli po stronie przysposobionego funkcjonuje przeświadczenie, że jest on dzieckiem przysposabiających (art. 118 KRO).

2.4.6. Nazwisko przysposobionego

Przez przysposobienie przysposobiony otrzymuje nazwisko przysposabiającego, a jeżeli małżonkowie przysposobili wspólnie, nazwisko, które noszą albo nosiłyby dzieci zrodzone z tego związku. Możliwe jest na żądanie osoby, która ma być przysposobiona, za zgodą przysposabiającego, aby dziecko nosiło nazwisko składające się z dotychczasowego nazwiska i nazwiska przysposabiającego. Możliwa jest też, na wniosek, zmiana imienia dziecka, przy czym jeżeli ukończyło ono lat 13, potrzebna jest jego zgoda (art. 122 KRO).

2.4.7. Powstanie stosunku przysposobienia

Stosunek przysposobienia powstaje w chwili uprawomocnienia się orzeczenia sądu opiekuńczego. Oznacza to, że zerwanie tej więzi może nastąpić wyłącznie w drodze orzeczenia sądu poprzez wytoczenie powództwa o jego rozwiązanie.

2.4.8. Rozwiązanie przysposobienia

Zgodnie z treścią art. 125 KRO z **ważnych powodów** zarówno przysposobiony, jak i przysposabiający może żądać rozwiązania przysposobienia.

W utrwalonym orzecznictwie SN przyjmuje się, że o ważnych powodach można mówić wówczas, gdy nastąpił trwały i zupełny rozkład więzi rodzinnej, i pozostawia się to ocenie sądu na podstawie konkretnych okoliczności sprawy. Okoliczności obiektywne występujące w rodzinach naturalnych, w szczególności trudności wychowawcze, brak realizacji przysposabiającego w rolach matki i ojca, nie stanowią ważnych powodów uzasadniających rozwiązanie przysposobienia.

Rozwiązanie przysposobienia nie jest dopuszczalne, jeżeli wskutek niego miałyby ucierpieć **dobro małoletniego dziecka**. Regulacja ta jest zaczerpnięta z przepisów o rozwodzie i oznacza brak szczególnej ochrony osoby pełnoletniej.

Przy wydaniu orzeczenia obowiązkiem sądu jest „stosownie do okoliczności” unormowanie obowiązku alimentacyjnego między stronami. W wypadku uchylenia tego obowiązku przechodzi on na rodziców biologicznych dziecka i wzajemnie. W odwrotnej sytuacji sąd określa wzajemność obowiązku alimentacyjnego i bada utrzymanie relacji tylko w częściowym zakresie. Wysokość należnych świadczeń może być uregulowana w odrębnym postępowaniu, z uwzględnieniem przesłanek wynikających z obowiązku pomiędzy rodzicami a dziećmi, jak również krewnymi. Z powództwem tym może wystąpić zarówno przysposabiający, jak i przysposobiony. Legitymacja przysługuje prokuratorowi.

Zgodnie z art. 125 § 2 KRO nie jest dopuszczalne rozwiązanie stosunku przysposobienia po śmierci przysposabiającego lub przysposobionego, chyba że przysposabiający zmarł po wszczęciu sprawy o rozwiązanie przysposobienia. W miejsce zmarłego wstępuje kurator ustanowiony przez sąd.

Drugim przypadkiem wykluczającym rozwiązanie przysposobienia jest – zgodnie z art. 125¹ KRO – przysposobienie dziecka, którego rodzice wyrazili zgodę przed sądem opiekuńczym na przysposobienie bez wskazania osoby przysposabiającego. Powodem tego jest ogólna przesłanka stanowiąca, że w wypadku rozwiązania przysposobienia następuje powrót przysposobionego dziecka do rodziny naturalnej, odżywają więzi biologiczne, co nie jest możliwe przy całkowitym zerwaniu więzi przez rodziców naturalnych. Praktycznie w wypadku tzw. anonimowego zrzeczenia dziecko nie miałoby dokąd wrócić, co wyklucza rozwiązanie przysposobienia.

Z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia ustają skutki przysposobienia. Jeżeli rozwiązanie nastąpiło po śmierci przysposabiającego, skutki przysposobienia ustają z chwilą jego śmierci.

Przysposobiony, co do zasady, zachowuje nabyte wskutek przysposobienia nazwisko oraz otrzymane w związku z przysposobieniem imiona. Na żądanie każdej ze stron stosunku przysposobienia sąd w orzeczeniu o jego rozwiązaniu może postanowić, że przysposobiony powraca do swojego pierwotnego nazwiska, które nosił przed orzeczeniem przysposobienia. Żądanie to winno być poparte ważnymi powodami, które podlegają ocenie sądu w konkretnym stanie faktycznym sprawy. Przykładowo ważnym powodem może być dopuszczenie się czynów karalnych przez przysposobionego, naruszających dobre imię przysposabiających.

Na wniosek przysposobionego sąd w orzeczeniu o rozwiązaniu przysposobienia orzeka o jego powrocie do poprzednio noszonego imienia lub imion.

Uprawnienie do wystąpienia z powództwem o rozwiązanie przysposobienia przysługuje z mocy art. 127 KRO prokuratorowi.

2.5. Pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej

2.5.1. Władza rodzicielska

Pojęcie władzy rodzicielskiej uregulowane jest w dziale 2 rozdziału II KRO, obejmującym stosunki między rodzicami a dziećmi. Brak jest legalnej definicji władzy rodzicielskiej, co powoduje, że należy sięgnąć do tych przepisów prawa, które w swojej treści odwołują się do wykonywania władzy rodzicielskiej.

Należy odróżnić ten termin od terminu pieczy nad dzieckiem. Pojęcie pieczy jako szersze od pojęcia wykonywania władzy rodzicielskiej obejmuje prawa i obowiązki rodzica względem dziecka niestanowiące elementu wykonywania władzy rodzicielskiej, takie jak kwestia miejsca zamieszkania dziecka czy kontakty z rodzicem, z którym dziecko nie zamieszkuje wspólnie.

Dziecko pozostaje pod władzą rodzicielską do pełnoletności (art. 92 KRO). Władza rodzicielska obejmować będzie pieczę nad osobą dziecka, nad jego majątkiem, a także reprezentację dziecka. Zasadą jest posłuszeństwo dziecka wobec rodziców.

Władza rodzicielska powstaje z chwilą urodzenia dziecka. Urodzenie dziecka kreuje stosunek macierzyństwa, którego konsekwencją w wypadku istnienia domniemania pochodzenia dziecka jest ojcostwo. Oznacza to, że chwila urodzenia dziecka jest początkowym terminem nabycia przez matkę władzy rodzicielskiej, zaś przez ojca jedynie w stosunku do dziecka pochodzącego z małżeństwa.

W stosunku do dziecka pozamałżeńskiego po stronie ojca władza powstaje w chwili złożenia oświadczenia o uznaniu ojcostwa lub w dacie uprawomocnienia się orzeczenia ustalającego ojcostwo w braku odmiennego rozstrzygnięcia sądu. W wyroku ustalającym ojcostwo sąd może, w oparciu o art. 93 § 2 KRO, orzec o zawieszeniu, ograniczeniu lub pozbawieniu władzy rodzicielskiej zarówno ojca, jak i matki dziecka. Wyjątkiem jest sytuacja uznania ojcostwa dziecka poczętego, a nienarodzonego. Wówczas władza rodzicielska powstaje w dacie jego urodzenia.

Władza rodzicielska nie powstaje z chwilą urodzenia dziecka, w sytuacji gdy rodzice ze względu na wiek lub ubezwłasnowolnienie całkowite bądź częściowe nie posiadają pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 94 § 1 KRO). Wówczas istnieją podstawy prawne do ustanowienia opieki prawnej i powołania opiekuna. Opieka wygasa z chwilą osiągnięcia przez rodzica pełnoletności lub uchylecia postanowienia o ubezwłasnowolnieniu z mocy samego prawa. Nie oznacza to wyłączenia rodziców niemających pełnej zdolności do czynności prawnych ze sprawowania bieżącej pieczy. Mogą oni uczestniczyć w wychowaniu własnego dziecka i sprawowaniu opieki, o ile nie zapadnie orzeczenie innej treści, wydane przez sąd (art. 96 § 2 KRO).

Władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom (art. 93 § 1 KRO). Wyłączeniem sprawowania jej przez oboje rodziców są sytuacje normowane w treści art. 94 KRO, gdy jeden z rodziców nie żyje albo nie ma pełnej zdolności do czynności prawnych lub został pozbawiony prawa jej wykonywania bądź władza rodzicielska została zawieszona. Władza rodzicielska przysługuje wówczas drugiemu z rodziców. Bez względu na to, czy rodzice wykonują ją wspólnie, czy tylko jedno z nich, rodzic powinien wysłuchać dziecko w sprawach, w których może ono podejmować decyzje i składać oświadczenia woli, i uwzględnić jego rozsądne życzenia przed powzięciem decyzji w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka, jeżeli stopień dojrzałości, rozwój umysłowy i stan zdrowia dziecka na to pozwalają (art. 95 § 2 i 4 KRO).

Poza przypadkiem uzyskania przez dziecko pełnoletniości władza rodzicielska wygasa w przypadku:

- 1) śmierci rodzica lub dziecka,
- 2) zaprzeczenia macierzyństwa lub ojcostwa,
- 3) ustalenia bezskuteczności uznania,
- 4) uchylecia orzeczenia ustalającego ojcostwo,
- 5) przysposobienia dziecka,
- 6) zawieszenia wykonywania władzy rodzicielskiej,
- 7) pozbawienia wykonywania władzy rodzicielskiej.

Uprawienie do wykonywania władzy rodzicielskiej oparte na zasadzie autonomicznego działania każdego z rodziców podlega ograniczeniom na podstawie:

- 1) art. 97 § 2 KRO, z którego wynika, że rodzice w istotnych sprawach dziecka rozstrzygają wspólnie,
- 2) art. 101 § 1 KRO, który ogranicza dysponowanie majątkiem dziecka poprzez: wymóg uzyskania przez rodziców zezwolenia na dokonanie czynności prawnych przekraczających zwykły zarząd majątkiem dziecka, jak również wyrażenie zgody na takie czynności przez dziecko,
- 3) 113¹ § 1 KRO, zgodnie z którym jeżeli dziecko przebywa stale u jednego z rodziców, sposób utrzymywania kontaktów z dzieckiem przez drugiego z nich rodzice określają wspólnie, kierując się dobrem dziecka i biorąc pod uwagę jego rozsądne życzenia; w razie braku porozumienia rozstrzyga sąd opiekuńczy,
- 4) 116 KRO, zgodnie z którym przysposobienie dziecka przez jednego z małżonków wymaga zgody drugiego,
- 5) w oparciu o przepisy administracyjne dotyczące ubiegania się o dokument paszportowy czy zmianę imienia i nazwiska.

„Istotna sprawa dziecka” to taka, która nie dotyczy bieżących spraw związanych z zapewnieniem warunków bytowych i z procesem wychowawczym. Są to sprawy z zakresu ustalenia miejsca zamieszkania lub pobytu dziecka, zmiany nazwiska, wyboru szkoły, leczenia, wyjazdów za granicę. Decydujące dla oceny zasadności wniosku jest dobro dziecka. Pod tym pojęciem należy rozumieć obowiązek rodziców dbania o rozwój duchowy i fizyczny dziecka. Ocena sądu dotyczy zawsze konkretnego przypadku.

2.5.2. Przedstawicielstwo rodziców

Z wykonywaniem władzy rodzicielskiej wiąże się **przedstawicielstwo rodziców**. Zgodnie z treścią art. 98 KRO rodzice są przedstawicielami ustawowymi dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską. Reprezentacja ta obejmuje dwie sfery działania rodziców: majątkową i niemajątkową.

W zakresie uprawnień do działania w sferze majątku dziecka rodzice podlegają ograniczeniom ustawowym. Zasadą jest, że działają ze skutkiem dla reprezentowanego dziecka.

Ustawodawca przewidział katalog czynności prawnych, które może wykonywać dziecko po uzyskaniu częściowej zdolności do czynności prawnych po ukończeniu 13. roku życia, jeżeli małoletni nie został całkowicie ubezwłasnowolniony, bez zgody rodziców.

Do takich czynności należą:

- 1) umowy zawierane w drobnych bieżących sprawach życia codziennego,
- 2) możliwość rozporządzania zarobkiem, chyba że sąd opiekuńczy z ważnych powodów postanowi inaczej,
- 3) możliwość dokonywania czynności prawnych w zakresie przedmiotów oddanych dziecku do swobodnego użytku; nie dotyczy to czynności, do których dokonania nie wystarcza zgoda przedstawiciela ustawowego,
- 4) czynności, przez które dziecko nie zaciąga zobowiązań ani nie rozporządza swoim prawem.

Oznacza to, że małoletni po ukończeniu 13. roku życia może w zasadzie podejmować wszelkie czynności zarządu własnym majątkiem, z tym, że część z nich dla ważności będzie wymagała zgody rodziców. Zgoda taka nie jest potrzebna dla czynności przysparzających. Małoletni mający ograniczoną zdolność do czynności prawnych może dysponować środkami zgromadzonymi na rachunku bankowym, którego jest posiadaczem, o ile nie sprzeciwi się temu na piśmie jego przedstawiciel ustawowy.

Ważność umowy, która została zawarta przez małoletniego po ukończeniu 13. roku życia bez wymaganej zgody przedstawiciela ustawowego, zależy od potwierdzenia przez niego w terminie określonym przez kontrahenta umowy (art. 18 KC). Jeżeli osoba ograniczona w zdolności do czynności prawnej dokonała jednostronnej czynności prawnej, do której jest wymagana zgoda przedstawiciela ustawowego, czynność ta jest nieważna (art. 19 KC).

Ustawodawca przewidział przypadki, w których prawo do reprezentacji dziecka przez rodziców jest wyłączone. W art. 98 § 2 KRO wyłączenie reprezentacji następuje w przypadku:

- 1) zaistnienia konfliktu interesów pomiędzy dzieckiem a rodzicem,
- 2) przy czynnościach prawnych pomiędzy dziećmi pozostającymi pod ich władzą rodzicielską,
- 3) przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, chyba że czynność prawna polega na bezpłatnym przysporzeniu na rzecz dziecka albo dotyczy należnych dziecku od drugiego rodzica alimentów.

W miejsce przedstawiciela ustawowego wchodzi wówczas kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 99 KRO). Skutkiem naruszenia wyłączenia

reprezentacji jest nieważność czynności prawnej, chyba że dla tej czynności sąd wydał zezwolenie na podstawie art. 101 § 3 KRO. Podstawę nieważności stanowi art. 58 KC.

Poza ww. grupą wyłączeń znajduje się osobna kategoria wyłączenia reprezentacji dziecka przez rodziców, wynikająca z osobistego charakteru stosunków prawnych, których ma dotyczyć czynność prawna. Do takich czynności należą:

- 1) wystąpienie z wnioskiem o zezwolenie na zawarcie małżeństwa przez kobietę, która ukończyła lat 15,
- 2) złożenie oświadczeń przez małoletnich rodziców, którzy ukończyli lat 16, koniecznych do uznania ojcostwa,
- 3) wystąpienie z powództwem w zakresie ustalenia ojcostwa dziecka,
- 4) zgoda na przysposobienie.

Wyłączenia przewidują też ustawy szczególne. Ustawa z 5.12.1996 r. o zawodzie lekarza i lekarza dentystry⁸ wymienia kilka sytuacji, w których zgoda winna być dwutorowa, tj. zarówno dziecka, które ukończyło lat 16, jak i jego przedstawiciela ustawowego. Są to: udział w eksperymencie medycznym, zgoda na przeprowadzenie badania lub udzielenie innych świadczeń zdrowotnych, zgoda na wykonanie zabiegu operacyjnego albo zastosowanie leczenia lub diagnostyki stwarzającej podwyższone ryzyko u pacjenta. Zgoda taka winna być wyrażona na piśmie. W przypadku jej braku rozstrzyga sąd opiekuńczy.

Podobne wyłączenia dotyczą stosowania ustawy z 19.8.1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego⁹, gdzie do przyjęcia do szpitala psychiatrycznego poza zgodą przedstawiciela ustawowego potrzebna jest zgoda dziecka, które ukończyło lat 16.

2.5.3. Ograniczenie władzy rodzicielskiej

Podstawową i w zasadzie wyłączną przesłanką ograniczenia władzy rodzicielskiej rodziców jest sytuacja zagrożenia dobra dziecka. Wskazuje to, że bez znaczenia dla oceny jest, czy zagrożenie to spowodowane zostało niewłaściwym, nagannym i zawinionym zachowaniem rodziców, czy też jest wynikiem niezawinionej nieudolności wychowawczej bądź działaniem opartym na błędnym przeświadczeniu, że działają zgodnie z dobrem dziecka.

Orzeczenie sądu ma na celu nie tylko ochronę dobra dziecka jako pierwszoplanową, ale też pomoc rodzicom, którzy z powodu niewydolności wychowawczej nie są w stanie wykonywać prawidłowo pieczy nad dzieckiem. Oznacza to brak elementu represyjnego w oddziaływaniach nakierowanych na rodziców i oceny pejoratywnej ich postawy. Postępowanie ma na celu usunięcie zagrożenia dla dobra małoletniego. Ma charakter prewencyjny, do wdrożenia oddziaływania sądu wystarczające jest wystąpienie zagrożenia dobra dziecka, przy czym winno ono być poważne i realne. Z drugiej strony powinno mieć charakter subsydiarny w tym znaczeniu, że sąd opiekuńczy nie powinien ograniczać rodziców w wykonywaniu władzy rodzicielskiej w szerszym zakresie, niż to jest konieczne

⁸ Tekst jedn.: Dz.U. z 2008 r. Nr 136, poz. 857 ze zm.

⁹ Tekst jedn.: Dz.U. z 2011 r. Nr 231, poz. 1374 ze zm.

ze względu na zagrożenie dobra dziecka. Zarządzenia te powinny być uchylane w sytuacji ustania przyczyny ich wydania.

Podstawą zarządzeń sądu ograniczających władzę rodzicielską jest **art. 109 KRO**.

Zarządzenia oparte na art. 109 KRO mogą być wydawane zależnie od sytuacji w stosunku do obojga rodziców lub tylko jednego z nich. Zestawienie art. 109 i 111 KRO wskazuje, że w wypadku zastosowania ograniczenia władzy rodzicielskiej chodzi o takie jej nienależyte wykonywanie, które nie podlega kwalifikacji jako podstawa do pozbawienia władzy rodzicielskiej i które w wyniku zarządzeń sądu może ulec konwalidacji.

Zarządzenia sądu opiekuńczego wydane w oparciu o art. 109 § 2 KRO mają charakter negatywny (odbierający część uprawnień rodzicom).

Można podzielić je na dwie kategorie:

- 1) działania doraźne związane z pozostawieniem dziecka w dotychczasowym środowisku rodzinnym,
- 2) działania związane z przeniesieniem dziecka do zastępczego środowiska rodzinnego.

Katalog zarządzeń zawartych we wskazanym artykule nie ma charakteru zamkniętego. Winny one być dostosowane do konkretnych okoliczności sprawy i sytuacji osobistej dziecka, z uwzględnieniem jego wieku i zdolności samodzielnego funkcjonowania w oparciu o szeroką rodzinę.

Sąd opiekuńczy, na podstawie art. 109 KRO, ma możliwość:

- 1) zobowiązania rodziców oraz małoletniego do określonego postępowania,
- 2) skierowania rodziców do placówek lub specjalistów zajmujących się terapią rodzinną, poradnictwem lub świadczących inną stosowną pomoc rodzinną, z jednoczesnym wskazaniem przez sąd sposobu kontroli wykonania wydanych zarządzeń. Zobowiązanie rodziców może polegać na zarządzeniu poprawy warunków bytowych dziecka, utrzymywania stałego kontaktu ze szkołą, zapewnienia dziecku niezbędnego leczenia i rehabilitacji, nadzoru nad spędzaniem wolnego czasu, dostosowania kształcenia obowiązkowego dziecka do jego predyspozycji umysłowych, powstrzymywania dziecka od spożywania alkoholu i środków psychoaktywnym, zobowiązania do podjęcia terapii przez dziecko. Nadzór polega na zakreśleniu rodzicom terminu do składania sprawozdań z wykonania obowiązków,
- 3) określić czynności, do których dokonania przez rodziców potrzebne będzie uprzednie zezwolenie sądu, czyli poddać ograniczeniom rodzica, w takim zakresie jak podlega opiekun,
- 4) poddać wykonywanie władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego. Jest to najczęściej stosowane zarządzenie z art. 109 KRO. Rolą nadzoru jest opracowanie przy współpracy rodziców planu oddziaływania profilaktyczno-resocjalizacyjnego oraz podjęcie współpracy z podmiotami, których celem działania jest pomoc podopiecznym,
- 5) skierować małoletniego do organizacji lub instytucji powołanej do przygotowania zawodowego lub innej placówki sprawującej częściową pieczę nad dziećmi. Są to ochotnicze hufce pracy, organizacje harcerskie,

- 6) powierzyć **zarząd majątkiem małoletniego** kuratorowi ustanowionemu w tym celu, przez co wyłączy w całości lub w części prawo rodzica do sprawowania zarządu majątkiem dziecka. Zasadą jest sprawowanie zarządu przez rodziców z ograniczeniem wynikającym z treści 101 § 3 KRO, z mocy którego rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem dziecka lub wyrażać zgody na dokonanie takiej czynności przez dziecko. Czynnościami zwykłego zarządu są czynności związane z zabezpieczeniem bieżących wydatków i utrzymaniem majątku dziecka w stanie niepogorszonym. Wszelkie inne czynności mają charakter czynności przekraczających zwykły zarząd majątkiem.

W drugiej kategorii rozstrzygnięć sądu opiekuńczego, stanowiących ingerencję w wykonywanie władzy rodzicielskiej, są orzeczenia ograniczające władzę rodziców poprzez **przeniesienie dziecka do placówki opiekuńczo-wychowawczej lub umieszczenie w rodzinie zastępczej**. Z chwilą uprawomocnienia się orzeczenia o przeniesieniu dziecka do placówki lub rodziny zastępczej z mocy art. 112¹ KRO, jeżeli sąd nie postanowi inaczej, obowiązek i prawo wykonywania bieżącej pieczy nad osobą dziecka, jego wychowania i reprezentowania w tych sprawach, w szczególności w dochodzeniu roszczeń alimentacyjnych, należą do rodziny zastępczej albo placówki opiekuńczo-wychowawczej. Pozostałe obowiązki i prawa wynikające z władzy rodzicielskiej należą do rodziców dziecka. Oznacza to, że zachowują oni reprezentację dziecka we wszystkich sprawach innych niż dochodzenie alimentów, prawo zarządu majątkiem, prawo do decyzji we wszystkich istotnych sprawach oraz że w sprawach wykraczających poza zakres pojęcia „bieżąca piecza” sąd w drodze orzeczenia może ustanowić inny zakres uprawnień i obowiązków.

Kwestie doboru rodzin zastępczych regulują odrębne przepisy.

W wypadku przeniesienia dziecka do zastępczego środowiska rodzinnego sąd zawiadamia o wydaniu orzeczenia właściwą jednostkę organizacyjną pomocy społecznej, która udziela pomocy w rodzinie w zakresie możliwości powrotu dziecka do rodziny.

2.5.4. Zarządzenia na podstawie art. 107 KRO

Drugą pozytywną formą ograniczenia władzy rodzicielskiej dotyczącą wyłączenie jednego z rodziców, przy pozostawieniu pełnej władzy drugiego, są rozstrzygnięcia wydawane na podstawie art. 107 KRO. Przesłanką do rozstrzygnięcia w tym zakresie jest okoliczność faktyczna w postaci stwierdzenia, że rodzice dziecka żyją w rozłączeniu. Pojęcie to oznacza taki stan, który polega na zerwaniu więzi pomiędzy rodzicami, jakie cechują normalnie funkcjonujące rodziny. Nie jest to jednoznaczne z różnym miejscem pobytu rodziców dziecka spowodowanym obiektywnymi okolicznościami, np. wyjazdem związanym z pracą zarobkową poza granice kraju czy długotrwałym pobytem w szpitalu.

Obowiązkiem sądu w wypadku prowadzenia postępowania w stosunku do rodziców żyjących w separacji faktycznej jest określenie sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej przez każdego z nich. Zasadą jest powierzenie jej wykonywania jednemu z rodziców, z którym mieszka dziecko, z ograniczeniem władzy

drugiego do współdecydowania w istotnych sprawach dziecka poprzez określenie w rozstrzygnięciu ciężących na drugim rodzicu obowiązków i przyznanie mu uprawnień w stosunku do osoby dziecka. Winny być one precyzyjnie określone w postanowieniu sądu poprzez wskazanie, czego dotyczą, np. współdecydowania w sprawach kształcenia, leczenia, wyjazdów za granicę kraju, zmiany miejsca pobytu, wyboru zawodu. Wszystko to, co nie jest pozytywnie określone w postanowieniu, nie przysługuje rodzicowi ograniczonemu w ten sposób w wykonywaniu władzy rodzicielskiej. Oznacza to też, że w kwestiach dotyczących majątku dziecka całość uprawnień i obowiązków spoczywa na rodzicu, któremu powierzono władzę rodzicielską. Ograniczenie to nie może doprowadzić jednak do sytuacji równoznacznej z pozbawieniem władzy rodzicielskiej.

Sąd może pozostawić, mimo faktycznej rozłąki, władzę rodzicielską obojgu rodzicom, o ile przedstawili zgodne z dobrem dziecka **porozumienie o sposobie jej wykonywania**, a w ocenie sądu zasadne jest oczekiwanie, że będą współdziałać w sprawach dziecka. Rozstrzygnięcie to stanowi odesłanie do treści art. 58 § 2 KRO w zakresie przedstawienia przez rodziców planu wychowawczego wobec dziecka. Zasadą winno być wspólne wychowanie rodzeństwa, o ile dobro każdego z dzieci nie wymaga innego rozstrzygnięcia. Mogą o tym zdecydować w zgodnym porozumieniu rodzice dziecka, jak również sąd, sankcjonując istniejący stan faktyczny.

2.5.5. Pozbawienie władzy rodzicielskiej

Pozbawienie władzy rodzicielskiej jest najdalej posuniętą ingerencją w zakres jej wykonywania przez rodziców, jaką przewiduje ustawodawca.

Przepis art. 111 § 1 KRO przewiduje trzy kategorie zachowań stanowiących przesłanki do zastosowania pozbawienia władzy rodzicielskiej. Są to:

- 1) niemożność wykonywania władzy rodzicielskiej z powodu trwałej przeszkody,
- 2) nadużywanie władzy rodzicielskiej,
- 3) rażące zaniedbywanie przez rodzica obowiązków względem dziecka.

Dodatkową okolicznością skutkującą pozbawieniem władzy rodzicielskiej jest zawarta w art. 111 § 1a KRO możliwość pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej, jeżeli mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny umieszczenia dziecka w zastępczym środowisku rodzinnym, w szczególności gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem.

Trwała przeszkoda uniemożliwiająca wykonywanie władzy rodzicielskiej to taka, która obiektywnie w długim czasie, przy czym brak jest możliwości jego ustalenia, uniemożliwia wykonywanie władzy rodzicielskiej. Może być to przewlekła choroba jednego z rodziców z brakiem szansy na poprawę stanu zdrowia, wyjazd na stałe lub na czas nieokreślony poza granice kraju, czemu towarzyszy brak zainteresowania dzieckiem, odbywanie długoterminowej kary pozbawienia wolności, uniemożliwiającej opuszczenie zakładu karnego przed osiągnięciem pełnoletniości przez dziecko.

Nadużywanie władzy rodzicielskiej nie zostało skatalogowane w ustawie. Należy przyjąć, że polega przykładowo na: biciu i karaniu cielesnym dziecka,

znęcaniu się psychicznym, wykorzystywaniu dziecka do popełnienia czynów zabronionych przez prawo albo przyjęcia w tym zakresie odpowiedzialności, nakłanianiu do uprawiania nierządu, żebrania, zmuszaniu do nadmiernej lub nieodpowiedniej pracy, uzależnianiu dziecka od środków odurzających i psychoaktywnych.

Rażące zaniedbywanie władzy rodzicielskiej przejawia się w zaniedbaniach poważnej wagi, zagrażających prawidłowemu rozwojowi dziecka. Zaniedbania mniejszej wagi z reguły skutkują zastosowaniem art. 109 KRO i ograniczeniem władzy rodzicielskiej. Z rażącym zaniedbywaniem obowiązków wiąże się całkowita bierność rodzica w wykonywaniu władzy rodzicielskiej, zaniechanie udziału w procesie wychowawczym, co w efekcie rodzi konieczność udzielenia dziecku pomocy. O rażącym zaniedbywaniu władzy rodzicielskiej można mówić w sytuacji uporczywego uchylania się od wykonywania obowiązku alimentacyjnego czy pozostawienia dziecka bez opieki w sytuacji zagrażającej jego zdrowiu lub życiu.

Znaczenie dla oceny mają wiek dziecka i poziom jego samodzielności, niezapewnienie dziecku podstawowych warunków bytowych, w tym dostępu do kształcenia i leczenia. Zawinione naganne zachowania rodziców, takie jak uzależnienia, prowadzenie naganne trybu życia nieakceptowanego społecznie, może także stanowić podstawę do pozbawienia władzy rodzicielskiej.

Pozbawienie władzy rodzicielskiej obojga rodziców wiąże się z koniecznością przeniesienia dziecka do zastępczego środowiska rodzinnego, co powinno znaleźć wyraz w rozstrzygnięciu sądu poprzez wskazanie na umieszczenie w rodzinie zastępczej bądź placówce opiekuńczo-wychowawczej.

Utrata praw rodzicielskich uzasadnia ustanowienie opieki i powołanie opiekuna.

Rodzice nie muszą być pozbawieni władzy rodzicielskiej w stosunku do wszystkich dzieci, jeżeli przyczyna, dla której następuje pozbawienie, dotyczy tylko jednego lub niektórych dzieci i nie ma obawy, aby dobro pozostałych dzieci było zagrożone.

Fakultatywną podstawę do pozbawienia władzy rodzicielskiej stanowi treść art. 111 § 1a KRO, na mocy którego sąd może w wypadku niewykorzystania udzielonej rodzicom pomocy w stosunku do dziecka przeniesionego do zastępczego środowiska rodzinnego pozbawić ich władzy rodzicielskiej. Rozstrzygnięcie to może zapaść tylko wówczas, gdy zastosowano wcześniej wobec rodziców środek oddziaływania poprzez umieszczenie w placówce opiekuńczo-wychowawczej bądź rodzinie zastępczej. Taka ingerencja winna być usprawiedliwiona dobrem dziecka i mieć charakter tymczasowy, usuwający zagrożenie dla dziecka. Sąd może w szczególności pozbawić władzy rodziców, których władza została ograniczona w tym trybie, o ile trwale nie interesują się dzieckiem, nie ma szans na zmianę tego stanu, a jednocześnie pojawia się możliwość jego przysposobienia. Chodzi o to, aby małoletni nie spędzali całego dzieciństwa w środowisku zastępczym, a uzyskali szansę na ewentualne dorastanie w środowisku rodzinnym.

Zgodnie z treścią art. 112 KRO zarówno pozbawienie władzy rodzicielskiej, jak i jej ograniczenie może być orzeczone w wyroku orzekającym rozwód oraz separację.

2.5.6. Zmiana orzeczenia co do sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej

Zmiana rozstrzygnięcia o sposobie wykonywania władzy rodzicielskiej jest możliwa w oparciu o art. 106 KRO. Sąd opiekuńczy może zmienić rozstrzygnięcie zawarte w wyroku orzekającym rozwód, separację, unieważnienie małżeństwa albo w wyroku ustalającym pochodzenie dziecka. Jedynym kryterium zmiany jest dobro dziecka. Przyjmuje się, że w razie utraty prawa do wykonywania władzy rodzicielskiej przez jej wygaśnięcie władza drugiego rodzica do tej pory ograniczona do pewnych uprawnień i obowiązków z mocy prawa ulega przekształceniu w pełnię władzy rodzicielskiej.

3. Sprawy z zakresu prawa pracy

3.1. Sprawy o ustalenie istnienia stosunku pracy

Powód na podstawie art. 189 KPC może domagać się ustalenia przez sąd istnienia lub nieistnienia stosunku prawnego, gdy ma w tym interes prawny. Na podstawie tego przepisu pracownik może żądać ustalenia, że łączący go z pozwanym stosunek prawny jest stosunkiem pracy. Tego typu powództwo zalicza się do powództw o ustalenie (wyróżnia się ponadto powództwa o świadczenie i ukształtowanie prawa). Dla udowodnienia zasadności powództwa konieczne jest wykazanie interesu prawnego.

Tego typu roszczenie jest w praktyce spotykane na tle zawierania przez pracodawców w miejsce umów o pracę umów cywilnoprawnych mających za przedmiot świadczenie pracy, takich jak umowa zlecenia czy umowa o dzieło.

Legitymację do wniesienia powództwa o ustalenie istnienia stosunku pracy poza pracownikiem ma także inspektor pracy (art. 63¹ KPC). W trakcie trwania procesu z powództwa pracownika o ustalenie istnienia stosunku pracy inspektor pracy może za zgodą powoda wstąpić do toczącego się procesu.

Cieżar wykazania zasadności roszczenia spoczywa na powodzie.

Żądanie ustalenia konkretnej treści stosunku pracy po jego ustaniu, w sytuacji gdy brak jest sporu co do samego istnienia stosunku pracy, winno być zgłoszone w ramach roszczenia o sprostowanie świadectwa pracy. W ocenie Sądu Najwyższego roszczenie o sprostowanie świadectwa pracy nie wyłącza jednak interesu prawnego w ustaleniu rzeczywistej treści stosunku pracy na podstawie art. 189 KPC¹⁰.

Wprawdzie co do zasady powództwo o ustalenie istnienia stosunku prawnego jest niedopuszczalne w tych wszystkich przypadkach, kiedy można wnosić o zasądzenie świadczenia, np. o wynagrodzenie, to jednak powództwo o ustalenie istnienia stosunku pracy jest w zasadzie dopuszczalne także wtedy, gdy pracownik może wnosić o zasądzenie świadczenia pieniężnego. Wystarczy chociażby wykazać, że interes prawny polega na objęciu ubezpieczeniem społecznym z tytułu pozostawania w stosunku pracy, gdyż taki tytuł ubezpieczenia daje mu szereg różnych uprawnień z systemu ubezpieczeń społecznych.

¹⁰ Porównaj: wyr. SN z 15.12.2009 r., II PK 156/09, MoPr 2010, Nr 9, s. 477.

Ustalenie przez sąd istnienia stosunku pracy, w tym czasu jego trwania i treści, może być konieczne do zweryfikowania innych potencjalnych roszczeń pracownika w przyszłości¹¹, a także być podstawą do ustalenia podlegania ubezpieczeniu społecznemu z tytułu stosunku pracy. Jeżeli na przykład pracownik nie posiada dowodu w postaci umowy o pracę w formie pisemnej, należy przyjąć, że ma interes prawny w ustaleniu istnienia stosunku pracy, w tym określonej jego treści.

3.2. Sprawy o nawiązanie stosunku pracy

Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy istnieje wtedy, gdy:

- 1) przepis ustawy zobowiązuje pracodawcę do zawarcia stosunku pracy,
- 2) strony zawarły umowę przedwstępną, na mocy której pracodawca zobowiązał się do zawarcia w przyszłości umowy o pracę.

3.2.1. Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy przez byłego pracownika

Przepisy prawa pracy przewidują roszczenie o nawiązanie stosunku pracy w następujących przypadkach:

- 1) w art. 53 § 5 KP, zgodnie z którym pracodawca powinien w miarę możliwości ponownie zatrudnić pracownika, który w okresie 6 miesięcy od rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia bez jego winy z powodu długotrwałej usprawiedliwionej nieobecności zgłosił swój powrót do pracy niezwłocznie po ustaniu tych przyczyn.

Chodzi tu o przypadki rozwiązania przez pracodawcę umowy o pracę na podstawie art. 53 § 1 pkt 1 i 2 KP, tj.:

- a) jeżeli niezdolność pracownika do pracy wskutek choroby trwała dłużej niż 3 miesiące – gdy pracownik był zatrudniony u danego pracodawcy krócej niż 6 miesięcy – lub dłużej niż łączny okres pobierania z tego tytułu wynagrodzenia i zasiłku oraz pobierania świadczenia rehabilitacyjnego przez pierwsze 3 miesiące – gdy pracownik był zatrudniony u danego pracodawcy co najmniej 6 miesięcy lub jeżeli niezdolność do pracy została spowodowana wypadkiem przy pracy albo chorobą zawodową,
 - b) w razie usprawiedliwionej nieobecności pracownika w pracy z innych przyczyn niż wymienione w pkt a, trwającej dłużej niż 1 miesiąc;
- 2) w art. 9 ustawy z 13.3.2003 r. o szczególnych zasadach rozwiązywania z pracownikami stosunków pracy z przyczyn niedotyczących pracowników¹². Zgodnie z tym przepisem w razie ponownego zatrudniania pracowników w tej samej grupie zawodowej (po wcześniejszych zwolnieniach grupowych) pracodawca powinien zatrudnić pracownika, z którym rozwiązał stosunek pracy w ramach grupowego zwolnienia, jeżeli zwolniony pracownik zgłosił zamiar podjęcia zatrudnienia u tego pracodawcy w ciągu roku od dnia rozwiązania z nim stosunku pracy. Pracodawca powinien ponownie zatrudnić

¹¹ Porównaj: wyr. SN z 7.4.2010 r., II PK 342/09, niepubl.

¹² Dz.U. Nr 90, poz. 844 ze zm.

pracownika w okresie 15 miesięcy od dnia rozwiązania z nim stosunku pracy w ramach rygorowego zwolnienia.

3.2.2. Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy na podstawie umowy przedwstępnej

Zgodnie z orzecznictwem SN oraz poglądami doktryny prawa pracy dopuszczalne jest zawarcie umowy przedwstępnej, w której strony uzgadniają zawarcie w przyszłości umowy o pracę¹³.

Zgodnie z art. 389 KC umowa przedwstępna powinna określać istotne warunki umowy przyrzeczonej. W przypadku umowy o pracę do tego typu warunków należy zaliczyć: rodzaj umowy (na czas nieokreślony, określony, na czas wykonania określonej pracy, na okres próbny), rodzaj pracy (stanowisko, funkcja itp.), miejsce pracy i warunki wynagradzania. Ponieważ dla przyjęcia, że pomiędzy stronami doszło do zawarcia umowy o pracę, wystarczy określenie rodzaju pracy oraz charakteru samego stosunku zatrudnienia (dobrowolne podporządkowanie w ramach stosunku pracy), pracownik może dochodzić zawarcia umowy przyrzeczonej, pomimo że strony nie ustaliły w umowie przedwstępnej miejsca pracy, wymiaru czasu pracy czy też warunków wynagrodzenia.

Jeżeli zawarto umowę przedwstępną, w której ustalono, że zostanie zawarta umowa o pracę, pracownik ma prawo dochodzić zawarcia umowy przyrzeczonej przed sądem pracy.

Jeżeli w umowie przedwstępnej strony ustaliły termin zawarcia umowy przyrzeczonej, roszczenie o zawarcie tej umowy jest wymagalne (może być dochodzone) od dnia upływu ustalonego terminu.

Zgodnie z art. 389 § 2 KC, jeżeli termin, w ciągu którego ma być zawarta umowa przyrzeczona, nie został oznaczony, umowa powinna być zawarta w odpowiednim terminie wyznaczonym przez stronę uprawnioną do żądania zawarcia umowy przyrzeczonej (w naszym przypadku przez pracownika). Jeżeli w ciągu roku od dnia zawarcia umowy przedwstępnej nie został wyznaczony termin do zawarcia umowy przyrzeczonej, nie można żądać jej zawarcia.

Pracownik ma możliwość dochodzenia zawarcia umowy przyrzeczonej bez względu na to, czy strony zawarły umowę przedwstępną w formie pisemnej, czy też nie. Zachowanie formy pisemnej nie jest bowiem zastrzeżone dla zachowania ważności umowy o pracę (art. 29 § 2 KP nie zastrzega formy pisemnej umowy o pracę pod rygorem nieważności).

Roszczenie o zawarcie umowy o pracę na podstawie umowy przedwstępnej może być dochodzone jedynie przez pracownika. Z uwagi na zasadę wolności pracy wyrażoną w aktach prawa międzynarodowego i przepisach polskiego prawa pracy nie jest dopuszczalne dochodzenie przez pracodawcę zawarcia umowy o pracę w wyniku zawartej wcześniej umowy przedwstępnej¹⁴.

¹³ Porównaj: wyr. SN z 15.3.1977 r., I PRN 22/77, MoP 2000, Nr 4, s. 264; wyr. SN z 19.1.1998 r., I PKN 482/97, OSNAPiUS 1998, Nr 23, poz. 66; wyr. SN z 19.1.1998 r., I PKN 482/97, OSNAPiUS 1998, Nr 23, poz. 686.

¹⁴ Porównaj: wyr. SN z 17.7.2009 r., I PK 26/09, OSNAPiUS 2011, Nr 5–6, poz. 73.

W razie uchylania się jakiegokolwiek ze stron od zawarcia przyrzeczonej umowy o pracę zarówno pracownik, jak i pracodawca mogą – na podstawie art. 390 § 1 KC w zw. z art. 300 KP – dochodzić odszkodowania. **Roszczenie o odszkodowanie** może być dochodzone przez pracownika pod warunkiem, że nie dojdzie on zawarcia umowy o pracę. Roszczenia o odszkodowanie i zawarcie umowy przyrzeczonej są bowiem wobec siebie alternatywne.

Wysokość odszkodowania zależy od tego, do zawarcia jakiej umowy o pracę oraz na jakich warunkach strony zobowiązały się w umowie przedwstępnej. W orzecznictwie przyjmuje się, że wysokość odszkodowania nie powinna przewyższać wynagrodzenia za okres wypowiedzenia.

Konstrukcja umowy przedwstępnej wykorzystywana jest także do roszczeń związanych z wygranym konkursem na stanowisko. Przykładowo w orzeczeniu z 9.12.2004 r. SN przyjął, że kierownik publicznego zakładu opieki zdrowotnej ma obowiązek zawarcia umowy o pracę z kandydatem na stanowisko ordynatora oddziału ważnie wybranym w postępowaniu konkursowym¹⁵.

3.3. Sprawy o ustalenie wygaśnięcia stosunku pracy

Stosunek pracy wygasa w wypadkach przewidzianych przepisami prawa pracy. Wygaśnięcie stosunku pracy następuje z dniem wystąpienia zdarzenia, z którym przepis ustawy wiąże skutek wygaśnięcia. Strony stosunku pracy nie mają wpływu na ten skutek. Dla jego ziszczenia żadnego znaczenia nie ma kwestia złożenia oświadczeń woli przez pracownika czy pracodawcę.

Wygaśnięcie stosunku pracy ma miejsce w następujących przypadkach:

- 1) z dniem śmierci pracownika (art. 63¹ KP),
- 2) z dniem śmierci pracodawcy, jeżeli jest to osoba fizyczna (art. 63² KP),
- 3) z upływem trzymiesięcznej nieobecności pracownika z powodu tymczasowego aresztowania (art. 66 KP),
- 4) w razie niezgłoszenia przez pracownika powrotu do pracy w ciągu 7 dni od rozwiązania stosunku pracy z wyboru (art. 74 KP). Jeżeli pracownik pozostawał w związku z wyborem na urlopie bezpłatnym, ma prawo do powrotu do pracy u pracodawcy, który zatrudnił go w chwili wyboru, na stanowisko równorzędne pod względem wynagrodzenia z poprzednio zajmowanym,
- 5) w razie niezgłoszenia przez pracownika powrotu do pracy w ciągu 30 dni po odbyciu czynnej służby wojskowej. Skutek wygaśnięcia nie wystąpi, jeżeli niezachowanie tego terminu nastąpiło z przyczyn usprawiedliwiających nieobecność w pracy (art. 122 ust. 1 ustawy z 21.11.1977 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej¹⁶),
- 6) z dniem wykreślenia przedsiębiorstwa państwowego z rejestru przedsiębiorstw państwowych wygasa stosunek pracy dyrektora przedsiębiorstwa państwowego oraz stosunki pracy pracowników zatrudnionych na podstawie

¹⁵ II PK 79/04, OSNAPiUS 2005, Nr 13, poz. 194.

¹⁶ Tekst jedn.: Dz.U. z 2004 r. Nr 241, poz. 2416 ze zm.

powołania (art. 6 ust. 3 ustawy z 30.8.1996 r. o komercjalizacji i prywatyzacji¹⁷),

- 7) w sytuacjach przewidzianych w pragmatykach służbowych, np. zgodnie z art. 16 ustawy z 26.1.1982 r. Karta nauczyciela¹⁸ stosunek pracy nawiązany na podstawie mianowania lub umowy o pracę wygasa, jeżeli nowo zatrudniony nauczyciel nie usprawiedliwi w ciągu 7 dni swojego nieprzystąpienia do pracy, chyba że przepisy szczególne stanowią inaczej.

W sytuacji gdy pracodawca wadliwie stwierdza wygaśnięcie stosunku pracy, pracownik ma prawo dochodzić takich samych roszczeń jak w przypadku wadliwego rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia, tj.:

- 1) przywrócenia do pracy – na podstawie art. 56 w zw. z art. 67 KP,
- 2) wynagrodzenia za czas pozostawania bez pracy w przypadku podjęcia pracy – na podstawie art. 57 w zw. z art. 67 KP
lub
- 3) odszkodowania, jeżeli pracownik nie chce przywrócenia do pracy – na podstawie art. 58 w zw. z art. 67 KP w przypadku umowy na czas nieokreślony lub art. 59 w zw. z art. 67 KP w przypadku umowy zawartej na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy.

Jeżeli pracownik nie wnieśnie odwołania do sądu pracy w terminie 14 dni od daty otrzymania oświadczenia pracodawcy w przedmiocie stwierdzenia wygaśnięcia umowy o pracę, wygaśnięcie stosunku pracy będzie skuteczne. Należy podkreślić, że jedynie powództwo pracownika do sądu pracy może doprowadzić do reaktywacji stosunku pracy, pomimo braku zdarzeń skutkujących wygaśnięciem oraz pomimo że wygaśnięcie stosunku pracy następuje z mocy prawa, a nie na mocy oświadczenia woli pracodawcy.

Wprawdzie art. 264 § 2 KP stanowi, że 14-dniowy termin na wniesienie odwołania, o którym mowa w art. 67 KP, należy liczyć od dnia wygaśnięcia stosunku pracy (tj. dnia, w którym nastąpiło zdarzenie skutkujące wygaśnięciem), to jednak w orzecznictwie przyjmuje się, że bieg tego terminu rozpoczyna się od dnia powzięcia przez pracownika wiadomości o tym, że pracodawca traktuje łączący strony stosunek pracy jako wygasły, np. od dnia doręczenia pisma pracodawcy w tej sprawie¹⁹.

3.4. Sprawy o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, przywrócenie do pracy oraz odszkodowanie w związku z wadliwym wypowiedzeniem stosunku pracy

Pracodawca ma prawo wypowiedzieć umowę o pracę zawartą na czas nieokreślony oraz na okres próbny. Prawo wypowiedzenia umowy zawartej na czas określony zależy od tego, czy strony, na podstawie art. 33 KP, przewidziały taką możliwość. Brak jest możliwości wypowiedzenia umowy o pracę zawartej na czas wykonania określonej pracy.

¹⁷ Tekst jedn.: Dz.U. z 2002 r. Nr 171, poz. 1397 ze zm.

¹⁸ Tekst jedn.: Dz.U. z 2006 r. Nr 97, poz. 674 ze zm.

¹⁹ Porównaj: wyr. SN z 29.3.1978 r., I PR 20/78, OSNCP 1978, Nr 11, poz. 215.

Pod pojęciem wypowiedzenia umowy o pracę w nauce prawa pracy rozumie się jednostronne oświadczenie woli złożone przez jedną ze stron stosunku pracy, skutkujące rozwiązaniem stosunku pracy z upływem pewnego czasu zwanego okresem wypowiedzenia²⁰. Prawo wypowiedzenia umowy o pracę jest prawem kształtującym.

Prawo pracy wymaga zachowania materialnoprawnych oraz formalnych wymogów wypowiedzenia umowy o pracę. Brak zachowania przez pracodawcę takich wymogów prowadzi do uznania, że wypowiedzenie było nieuzasadnione lub niezgodne z przepisami o wypowiedzaniu umów o pracę.

Wypowiedzenie nieuzasadnione lub naruszające przepisy o wypowiedzaniu określa się jako **wypowiedzenie wadliwe** (podobnie jako wadliwe określa się rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia dokonane z naruszeniem przepisów o rozwiązywaniu umów o pracę).

3.4.1. Nieuzasadnione wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony

Zgodnie z art. 45 KP wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony powinno być: uzasadnione oraz zgodne z przepisami o wypowiedzaniu umów o pracę.

Wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony wymaga przedstawienia w oświadczeniu woli pracodawcy przyczyny stanowiącej uzasadnienie rozwiązania umowy, tj. podstawy faktycznej wypowiedzenia (zasada kauzalności wypowiedzenia). Kazualność wypowiedzenia umowy zawartej na czas nieokreślony nie może być utożsamiana z kauzalnością czynności cywilnoprawnej. W prawie pracy chodzi tu o „społeczno-gospodarczą rację czynności prawnej”²¹.

Kodeks pracy nie zawiera definicji wypowiedzenia nieuzasadnionego.

Pojęcia „nieuzasadnionego wypowiedzenia” (zawarte w art. 45 § 1 KP) oraz „przyczyny uzasadniającej” wypowiedzenie umowy (występujące w art. 30 § 4 KP oraz 38 § 1 KP) należą do tzw. klauzul generalnych, tj. zwrotów niedookreślonych odsyłających do norm i ocen pozaprawnych²². Ustalenie dokładnej treści tych pojęć ustawodawca świadomie pozostawił orzecznictwu sądów oraz nauce prawa pracy.

Z powyższego wynika, że Kodeks pracy nie zawiera dokładnego katalogu przyczyn pozytywnych czy też negatywnych, w świetle których wypowiedzenie umowy na czas nieokreślony należałoby uznać za uzasadnione.

Wypowiedzenie umowy o pracę jest nieuzasadnione wtedy, gdy przyczyna wypowiedzenia podana pracownikowi w oświadczeniu pracodawcy jest nieprawdziwa, pozorną lub zbyt małej wagi.

²⁰ Porównaj: *L. Florek, T. Zieliński*, Prawo pracy, Warszawa 2008, s. 94–95.

²¹ Porównaj: *T. Zieliński*, Prawo pracy. Zarys systemu. Część II. Prawo stosunku pracy, Warszawa–Kraków 1986, s. 72.

²² Szerzej na temat tych klauzul zob. *A. Wypych-Żywicka*, O relacji klauzul generalnych „wypowiedzenie nieuzasadnione” i „społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa”, PiP 1996, Nr 3.

Przyczyna wypowiedzenia umowy zawartej na czas nieokreślony musi mieć odpowiednią wagę w odniesieniu do zachowania lub kwalifikacji pracownika oraz pozostawać w związku z interesem pracodawcy.

Przyczyny uzasadniające wypowiedzenie umowy zawartej na czas nieokreślony dzieli się na:

- 1) leżące po stronie pracownika,
- 2) leżące po stronie pracodawcy.

Przyczyny leżące po stronie pracownika dzieli się na:

- a) przyczyny dotyczące zachowania pracownika w trakcie wykonywania pracy,
- b) przyczyny dotyczące przydatności pracownika do pracy nieodnoszące się do jego zawinionego zachowania.

Przyczynami leżącymi po stronie pracownika, które w świetle orzecznictwa SN usprawiedliwiają wypowiedzenie przez pracodawcę umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony, są:

- 1) nieuzasadniona odmowa wykonywania poleceń przełożonych dotyczących organizacji i sposobu wykonywania umówionego rodzaju pracy,
- 2) usprawiedliwiona utrata zaufania do pracownika znajdująca oparcie w przesłankach natury obiektywnej oraz racjonalnej,
- 3) nieprzydatność pracownika do zajmowania umówionego stanowiska,
- 4) nieporadność w wykonywaniu zadań,
- 5) brak należytej staranności czy też nieudolność w wykonywaniu obowiązków pracowniczych,
- 6) niewywiązywanie się z obowiązków,
- 7) podjęcie czy prowadzenie przez pracownika działalności o charakterze konkurencyjnym w stosunku do działalności pracodawcy,
- 8) brak umiejętności organizacyjnych pracownika zatrudnionego na stanowisku kierowniczym,
- 9) wyrządzenie szkody w mieniu pracodawcy,
- 10) długotrwała nieobecność pracownika w pracy spowodowana chorobą, skutkująca ponoszeniem przez pracodawcę dodatkowych kosztów i wymagająca organizowania zastępstw (zatrudnienie nowego pracownika),
- 11) odmowa przyjęcia i podpisania zakresu czynności ustalonego zgodnie z umową o pracę,
- 12) naruszanie zasad współzycia społecznego w zakładzie pracy,
- 13) utrata uprawnień koniecznych do wykonywania umówionej pracy, wykorzystanie stanowiska pracy dla celów prywatnych sprzecznych z interesem pracodawcy,
- 14) odmowa podpisania umowy o zakazie konkurencji w czasie trwania stosunku pracy,
- 15) spożywanie alkoholu w miejscu i czasie pracy.

Przyczynami leżącymi po stronie pracodawcy, które usprawiedliwiają wypowiedzenie umowy na czas nieokreślony, są:

- 1) likwidacja stanowiska pracy,
- 2) zmiany organizacyjne, jeżeli pozostają w związku przyczynowym z koniecznością lub potrzebą zwolnienia konkretnego pracownika,

- 3) racjonalizacja zatrudnienia zmierzająca do obniżenia kosztów działalności pracodawcy,
 - 4) trudna finansowa sytuacja gospodarcza wymuszająca redukcję zatrudnienia.
- Pracodawca nie może wypowiedzieć pracownikowi umowy o pracę**

z powodu:

- 1) przejścia zakładu pracy na innego pracodawcę,
- 2) odmowy lub rezygnacji z pracy w formie telepracy,
- 3) skorzystania przez pracownika z uprawnień przysługujących mu z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu,
- 4) wsparcia innego pracownika korzystającego z uprawnień przysługujących z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu.

3.4.2. *Naruszenie przez pracodawcę przepisów o wypowiedaniu umów o pracę*

Pracodawca, wypowiadając umowę zawartą na czas nieokreślony, ma obowiązek (art. 30 § 3–5 KP):

- 1) zachować okres i termin wypowiedzenia,
- 2) zachować formę pisemną oświadczenia woli,
- 3) podać przyczynę (przyczyny) wypowiedzenia,
- 4) przeprowadzić konsultację związkową, o ile istnieje taki obowiązek wobec konkretnego pracownika²³,
- 5) pouczyć pracownika o możliwości odwołania się w terminie 7 dni od dnia otrzymania oświadczenia woli do sądu pracy.

Brak zachowania jednego z obowiązków wymienionych w pkt 2–4 powoduje, że wypowiedzenie jest „niezgodne z przepisami o wypowiedaniu umów o pracę” i pracownik może domagać się jednego z roszczeń z art. 45 KP.

Brak pouczenia pracownika o możliwości i terminie odwołania się do sądu pracy jest podstawą domagania się przywrócenia terminu na odwołanie (art. 265 KP).

Wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony wymaga zachowania trybu konsultacji związkowej, o ile pracownik jest członkiem zakładowej organizacji związkowej lub też w przypadku, gdy taka organizacja podjęła się obrony jego praw przed pracodawcą.

Zgodnie z art. 38 KP pracodawca ma obowiązek zawiadomić na piśmie reprezentującą pracownika zakładową organizację związkową o zamiarze wypowiedzenia pracownikowi umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony, podając przyczynę uzasadniającą rozwiązanie umowy. Jeżeli zakładowa organizacja związkowa uważa, że wypowiedzenie byłoby nieuzasadnione, może w ciągu 5 dni od otrzymania zawiadomienia zgłosić na piśmie pracodawcy umotywowane zastrzeżenia. Po rozpatrzeniu stanowiska organizacji związkowej, a także

²³ Szerzej na temat uprawnień zakładowej organizacji związkowej w związku z rozwiązaniem przez pracodawcę umowy o pracę zob.: A. Rycak, Związkowa reprezentacja uprawnień pracowniczych w rozwiązywaniu umów o pracę, [w:] Reprezentacja praw i interesów pracowniczych, pod red. G. Goździewicz, Toruń 2001; J. Skoczyński, Kompetencje zakładowej organizacji związkowej w zakresie stosowania prawa pracy w indywidualnych stosunkach pracy, PiZS 1993, Nr 2–3.

w razie niezajęcia przez nią stanowiska w ustalonym terminie, pracodawca podejmuje decyzję w sprawie wypowiedzenia.

Niezachowanie przez pracodawcę odpowiedniego trybu konsultacji związkowej stanowi naruszenie przepisów o rozwiązywaniu umów o pracę i jest podstawą dochodzenia roszczeń wymienionych w art. 45 KP.

3.4.3. Roszczenia pracownika w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas nieokreślony

Zgodnie z art. 45 § 1 KP w razie ustalenia, że wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony jest nieuzasadnione lub narusza przepisy o wypowiedzaniu umów o pracę, sąd pracy – stosownie do żądania pracownika – orzeka o:

- 1) bezskuteczności wypowiedzenia – jeżeli umowa nie uległa jeszcze rozwiązaniu z uwagi na bieżący okres wypowiedzenia,
- 2) przywróceniu pracownika do pracy na poprzednich warunkach – jeżeli umowa uległa już rozwiązaniu wskutek upływu okresu wypowiedzenia albo
- 3) odszkodowaniu.

Sąd pracy może wbrew żądaniu pracownika zasądzić odszkodowanie jako roszczenie alternatywne wobec roszczenia o przywrócenie do pracy (lub uznania wypowiedzenia umowy za bezskuteczne), jeżeli pracodawca w procesie wykaże, że **przywrócenie do pracy jest niemożliwe lub niecelowe** (art. 45 § 2 KP). Pojęcia „niemożliwości” i „niecelowości” przywrócenia do pracy należą do klauzul generalnych, zaś ustalenie ich znaczenia ustawodawca pozostawił orzecznictwu i nauce prawa pracy. Wykazanie niemożliwości lub niecelowości przywrócenia do pracy należy do pracodawcy i zależy od okoliczności konkretnego przypadku²⁴. Z orzecznictwa SN wynika, że do tego typu okoliczności należy przede wszystkim zaliczyć sytuację ostrego i długotrwałego konfliktu pomiędzy pracownikiem a pracodawcą czy też osobą zarządzającą zakładem pracy w imieniu pracodawcy²⁵, jeżeli naruszenie przez pracodawcę przepisów o wypowiedzaniu umów o pracę jest nieznaczne (np. pracodawca nie podał precyzyjnie przyczyny wypowiedzenia).

Sąd pracy nie może zasądzić odszkodowania zamiast żadanego przez pracownika przywrócenia do pracy lub uznania wypowiedzenia umowy za bezskuteczne, jeżeli pracownik podlega szczególnej ochronie przed wypowiedzeniem (np. kobiety w okresie urlopu macierzyńskiego czy działacze związkowi).

W przypadku przywrócenia do pracy i jej podjęcia przez pracownika na podstawie art. 47 KP pracownik ma **roszczenie o wynagrodzenie** za czas pozostawania bez pracy, nie więcej jednak niż za 2 miesiące, a gdy okres wypowiedzenia wynosił 3 miesiące – nie więcej niż za 1 miesiąc.

Jeżeli umowę o pracę rozwiązano z pracownikiem w wieku przedemerytalnym (ochrona wynikająca z art. 39 KP) albo z pracownicą w okresie ciąży lub urlopu macierzyńskiego (ochrona wynikająca z art. 177 KP), wynagrodzenie przysługuje

²⁴ Porównaj: post. SN z 17.10.2001 r., I PKN 157/01, Wok. 2002, Nr 6, poz. 29.

²⁵ Porównaj: wyr. SN z 19.11.1997 r., I PKN 374/97, OSNAPiUS 1998, Nr 17, poz. 508.

za cały czas pozostawania bez pracy. Dotyczy to także przypadku, gdy rozwiązano umowę o pracę z pracownikiem-ojcem wychowującym dziecko w okresie korzystania z urlopu macierzyńskiego albo gdy rozwiązanie umowy o pracę podlega ograniczeniu z mocy przepisu szczególnego, np. w przypadku działaczy związkowych, członków rad pracowników, radnych gminy, powiatu czy sejmiku województwa (pełna lista pracowników podlegających szczególnej ochronie przed rozwiązaniem stosunku pracy to ponad 20 kategorii pracowników).

Zgodnie z art. 47¹ KP **odszkodowanie**²⁶, o którym mowa w art. 45 KP, przysługuje w wysokości wynagrodzenia za okres od 2 tygodni do 3 miesięcy, nie niższej jednak od wynagrodzenia za okres wypowiedzenia. Jeżeli okres wypowiedzenia wynosi 1 miesiąc, sąd pracy może zasądzić odszkodowanie w wysokości wynagrodzenia za okres od 1 do 3 miesięcy.

3.4.4. Roszczenia pracowników zatrudnionych na podstawie mianowania, powołania i wyboru

Roszczenia o przywrócenie do pracy lub uznanie bezskuteczności wypowiedzenia oraz odszkodowanie mogą także dochodzić pracownicy zatrudnieni na podstawie mianowania, zgodnie z przepisami pragmatyk, które regulują ich prawa i obowiązki (np. mianowani urzędnicy służby cywilnej, mianowani nauczyciele szkół publicznych, mianowani pracownicy samorządowi).

Zgodnie z art. 69 KP roszczenia o przywrócenie do pracy lub uznanie bezskuteczności wypowiedzenia nie mogą być dochodzone przez pracowników zatrudnionych na podstawie powołania. W przypadku tej kategorii pracowników w razie wadliwego rozwiązania stosunku pracy przez pracodawcę możliwe jest jedynie dochodzenie odszkodowania.

Stosunek pracy z wyboru ustaje wraz z wygaśnięciem mandatu. Wygaśnięcie mandatu może nastąpić w sytuacjach: upływu kadencji, ustąpienia ze stanowiska, odwołania ze stanowiska oraz śmierci.

W razie bezprawnego odwołania ze stanowiska pracownikowi pełniącemu funkcję z wyboru przysługują roszczenia przewidziane dla pracownika zatrudnionego na podstawie umowy o pracę na czas określony, z którym pracodawca wadliwie rozwiązał stosunek pracy bez wypowiedzenia, to jest: odszkodowanie (art. 59 KP w zw. z art. 58 KP) lub przywrócenie do pracy i roszczenie o wynagrodzenie za czas pozostawania bez pracy (art. 56 i 57 KP)²⁷.

3.4.5. Roszczenia pracowników w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas określony lub czas wykonania określonej pracy

Zgodnie z art. 50 § 3 KP, jeżeli wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy nastąpiło z naruszeniem

²⁶ Szerzej na temat przedmiotowego odszkodowania zob. *L. Pisarczyk*, Odszkodowanie z tytułu wadliwego wypowiedzenia lub rozwiązania umowy o pracę przez pracodawcę, *PiZS* 2002, Nr 8.

²⁷ Porównaj: uchw. SN z 27.1.1995 r., I PZP 57/94, OSNAPiUS 1995, Nr 14, poz. 169.

przepisów o wypowiedzaniu tych umów, pracownikowi przysługuje wyłącznie odszkodowanie. Odszkodowanie przysługuje w wysokości wynagrodzenia za czas, do którego upływu umowa miała trwać, nie więcej jednak niż za 3 miesiące.

Niektórzy pracownicy podlegający szczególnej ochronie przed rozwiązaniem stosunku pracy zatrudnieni na podstawie umowy na czas określony lub czas wykonania określonej pracy mają roszczenie o przywrócenie do pracy. Do grupy tej należą:

- 1) kobiety w okresie ciąży,
- 2) pracownicy wychowujący dziecko w okresie korzystania z urlopu macierzyńskiego,
- 3) pracownicy w okresie korzystania z ochrony trwałości stosunku pracy na podstawie przepisów ustawy o związkach zawodowych.

3.5. Sprawy o przywrócenie do pracy oraz odszkodowanie w związku z wadliwym rozwiązaniem stosunku pracy bez wypowiedzenia

Pracodawca w określonych okolicznościach ma prawo rozwiązać każdy stosunek pracy bez zachowania okresu wypowiedzenia. Podstawy i tryb rozwiązania stosunku pracy bez wypowiedzenia pracowników mianowanych regulują przepisy pragmatyk służbowych, które przewidują zatrudnienie określonych kategorii pracowników na podstawie mianowania (np. ustawa z 21.11.2008 r. o służbie cywilnej²⁸, Karta nauczyciela czy ustawa z 27.7.2005 r. Prawo o szkolnictwie wyższym²⁹).

Kodeks pracy przewiduje możliwość bezzwłocznego rozwiązania umowy o pracę z winy lub też bez winy pracownika.

3.5.1. Rozwiązanie bez wypowiedzenia umowy o pracę z winy pracownika

Rozwiązanie umowy o pracę z winy pracownika bez wypowiedzenia dopuszczalne jest – zgodnie z art. 52 KP – w przypadku:

- 1) ciężkiego naruszenia przez pracownika podstawowych obowiązków pracowniczych,
- 2) popełnienia przez pracownika w czasie trwania umowy o pracę przestępstwa, które uniemożliwia dalsze zatrudnianie go na zajmowanym stanowisku, jeżeli przestępstwo jest oczywiste lub zostało stwierdzone prawomocnym wyrokiem,
- 3) zawinionej przez pracownika utraty uprawnień koniecznych do wykonywania pracy na zajmowanym stanowisku.

Ciężar udowodnienia przyczyny uzasadniającej rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia spoczywa na pracodawcy³⁰.

²⁸ Dz.U. Nr 227, poz. 1505 ze zm.

²⁹ Dz.U. Nr 164, poz. 1365 ze zm.

³⁰ Porównaj: wyr. SN z 5.2.1998 r., I PKN 519/97, OSNAPiUS 1999, Nr 2, poz. 48.

3.5.1.1. Ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków

Ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków przez pracownika nie jest w Kodeksie pracy zdefiniowane. W literaturze oraz orzecznictwie przyjmuje się, że chodzi tu o takie zachowanie pracownika, które prowadzi do **naruszenia lub zagrożenia istotnych interesów pracodawcy**. Zachowanie pracownika, które ma być zakwalifikowane jako **ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków**, powinno cechować się **rażącym niedbalstwem** lub **winą umyślną**. Zwykła lekomyślność w zachowaniu pracownika nie daje pracodawcy prawa do rozwiązania stosunku pracy na podstawie art. 52 KP.

Zakwalifikowanie zachowania pracownika jako ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków możliwe jest wtedy, gdy zachodzi związek pomiędzy zachowaniem pracownika a pracą. Chodzi tu zatem o takie naruszenie, które jest popełnione w miejscu pracy. Zachowanie pracownika poza pracą jedynie wyjątkowo może być kwalifikowane jako naruszenie jego obowiązków. Dotyczy to pracowników zatrudnionych w sferze publicznej, od których wymaga się np. nieskazitelnego charakteru czy też przestrzegania podstawowych reguł społecznych (nauczyciele, urzędnicy służby cywilnej, prokuratorzy itp.).

W orzecznictwie SN za **ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków pracowniczych przykładowo uznaje się:**

- 1) przywłaszczenie mienia pracodawcy, bez względu na jego wartość³¹,
- 2) pobicie pracownika w czasie pracy³² czy też użycie przemocy fizycznej wobec współpracowników, nawet w celu wymuszenia prawidłowego wykonywania pracy³³,
- 3) lekceważące i aroganckie wypowiedzi w stosunku do pracodawcy,
- 4) bezprawną i świadomą odmowę wykonania polecenia przełożonego, zagrażającą istotnym interesom pracodawcy³⁴,
- 5) samowolne zabranie kluczy, pieczętek i dokumentów³⁵,
- 6) korzystanie z telefonu służbowego w celu udziału w grach towarzyskich, narażające pracodawcę na znaczną szkodę³⁶,
- 7) wykorzystanie przysługujących dni wolnych od pracy bez uzgodnienia z pracodawcą³⁷,
- 8) wzięcie udziału w wycieczce zagranicznej w czasie korzystania ze zwolnienia lekarskiego³⁸,
- 9) zawinione niewykonanie polecenia poddania się kontrolnym badaniom lekarskim,
- 10) kradzież przez kierowcę-biletera kwoty 1 zł w sytuacji, gdy był on uprzednio dwukrotnie karany za podobne wykroczenie³⁹,

³¹ Wyrok SN z 10.11.1999 r., I PKN 361/99, OSNAPiUS 2001, Nr 7, poz. 216.

³² Wyrok SN z 13.2.1997 r., I PKN 73/96, OSNAPiUS 1997, Nr 23, poz. 461.

³³ Wyrok SN z 5.6.1987 r., I PRN 27/87, Si. Prac. 1988, Nr 2, s. 26.

³⁴ Wyrok SN z 12.6.1997 r., I PKN 211/97, OSNAPiUS 1998, Nr 11, poz. 323.

³⁵ Wyrok SN z 11.6.1997 r., I PKN 202/97, OSNAPiUS 1998, Nr 10, poz. 297.

³⁶ Wyrok SN z 19.5.1997 r., I PKN 93/97, OSNAPiUS 1998, Nr 7, poz. 208.

³⁷ Wyrok SN z 11.1.1985 r., I PR 118/84, OSNCP 1985, Nr 10, poz. 158.

³⁸ Wyrok SN z 13.6.1985 r., I PR 37/85, OSNCP 1986, Nr 4, poz. 58.

³⁹ Wyrok SN z 19.11.1997 r., I PKN 378/97, OSNAPiUS 1998, Nr 19, poz. 567.

- 11) nieprawdziwe potwierdzenie wykonania robót przez inspektora nadzoru budowlanego⁴⁰,
- 12) samowolne pobieranie pieniędzy z kasy sklepu⁴¹,
- 13) godzenie się przez przełożonego, nawet w formie milczącej aprobaty, aby podlegli pracownicy wykonywali roboty na rzecz kogo innego w czasie, gdy byli obowiązani świadczyć pracę na rzecz zatrudniającego ich przedsiębiorstwa⁴²,
- 14) podjęcie przez kierownika wykonania robót na własny rachunek przy pomocy pracowników opłaconych przez pracodawcę i pobranie dla siebie należności⁴³,
- 15) nadużycie korzystania ze świadczeń z ubezpieczenia społecznego⁴⁴.

Rozwiązanie stosunku pracy z winy pracownika na podstawie art. 52 § 1 pkt 1 KP może nastąpić tylko wtedy, gdy dochodzi do ciężkiego naruszenia **podstawowych**, a nie zwykłych obowiązków pracowniczych.

W prawie pracy brak jest definicji legalnej pojęcia „podstawowe obowiązki” pracownika⁴⁵. W doktrynie prawa pracy oraz orzecznictwie przyjmuje się, że ocena charakteru określonego obowiązku powinna być dokonywana w kontekście określonego przypadku, w szczególności w odniesieniu do charakteru świadczonej pracy, zajmowanego stanowiska, okoliczności procesu wykonywanej pracy czy też rodzaju i celu działalności pracodawcy⁴⁶.

Do podstawowych obowiązków pracowniczych zalicza się przede wszystkim te, które wynikają z art. 22 § 1 KP, tj. z definicji stosunku pracy, a także inne wyraźnie określone w ustawie, układzie zbiorowym, regulaminie pracy czy w samej umowie.

W powszechnym prawie pracy jako „podstawowe” można uznać następujące obowiązki:

- 1) sumiennego i starannego wykonywania pracy,
- 2) świadczenia pracy osobiście w określonym miejscu i czasie,
- 3) wykonywania poleceń przełożonych, które dotyczą pracy, jeżeli nie są one sprzeczne z przepisami prawa lub umową o pracę (podporządkowanie pracownika),
- 4) dbałości o dobro zakładu pracy, jego mienia oraz zachowywania w tajemnicy informacji, których ujawnienie mogłoby narazić pracodawcę na szkodę,
- 5) przestrzegania regulaminu pracy i ustalonego w zakładzie pracy porządku,

⁴⁰ Wyrok SN z 26.3.1998 r., I PKN 5/98, OSNAPiUS 1999, Nr 6, poz. 201.

⁴¹ Wyrok SN z 26.6.1998 r., I PKN 214/98, OSNAPiUS 1999, Nr 14, poz. 460.

⁴² Wyrok SN z 27.6.1963 r., III PR 26/63, OSNC 1964, Nr 6, poz. 119.

⁴³ Wyrok SN z 20.3.1964 r., II PR 14/64, OSNC 1965, Nr 1, poz. 13.

⁴⁴ Wyrok SN z 19.1.1998 r., I PKN 477/97, OSNAPiUS 1998, Nr 23, poz. 685 z krytyczną glosą *T. Liszcz*, OSP 1999, Nr 3, poz. 53; z krytyczną glosą *A. Sobczyka*, OSP 1999, Nr 5, poz. 124.

⁴⁵ Podstawowy obowiązek pracownika został wyróżniony jedynie w art. 211 KP, zgodnie z którym tego typu obowiązkiem jest przestrzeganie przepisów i zasad bezpieczeństwa i higieny pracy.

⁴⁶ Porównaj: *L. Florek*, [w:] *T. Zieliński* (red.), *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 330.

- 6) przestrzegania przepisów oraz zasad bezpieczeństwa i higieny pracy, a także przepisów przeciwpożarowych,
- 7) przestrzegania tajemnicy określonej w odrębnych przepisach,
- 8) przestrzegania zasad współżycia społecznego w zakładzie pracy.

3.5.1.2. *Popelnienie przestępstwa*

Rozwiązanie stosunku pracy bez wypowiedzenia z winy pracownika jest dopuszczalne w razie popełnienia przestępstwa, które uniemożliwia dalsze zatrudnianie go na zajmowanym stanowisku, jeżeli przestępstwo jest oczywiste lub zostało stwierdzone prawomocnym wyrokiem. W Kodeksie pracy nie określono, o jaki rodzaj przestępstwa tu chodzi. Oznacza to, że pracodawca musi ocenić każdorazowo, czy popełnione przez pracownika przestępstwo uniemożliwia jego dalsze zatrudnianie. Czyn zabroniony popełniony przez pracownika powinien być w określonym związku z jego pracą. Na przykład kradzież dokonana przez kasjera z całą pewnością pozwala uznać, że uniemożliwia to dalsze jego zatrudnianie.

Przestępstwo jest oczywiste, jeżeli został wydany wyrok skazujący lub postanowienie o warunkowym umorzeniu postępowania karnego, którego przesłanką jest m.in. to, że okoliczności popełnienia przestępstwa nie budzą wątpliwości. W sytuacji gdy proces karny nie jest jeszcze wszczęty lub gdy jest w toku, pracodawca – z uwagi na konstytucyjne domniemanie niewinności – musi zachować szczególną ostrożność przy ocenie, czy mamy do czynienia z przestępstwem oczywistym.

Wyrok uniewinniający uniemożliwia zwolnienie pracownika z powodu popełnienia przez niego przestępstwa. Nie jest jednak wykluczone rozwiązanie w takiej sytuacji stosunku pracy z powodu ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków pracownika⁴⁷.

3.5.1.3. *Zawiniona utrata uprawnień*

Z przypadkiem zawinionej utraty uprawnień koniecznych do wykonywania pracy na zajmowanym przez pracownika stanowisku mamy do czynienia wtedy, gdy zatrudnienie pracownika wymaga posiadania przez niego określonych uprawnień, takich jak prawo jazdy, prawo wykonywania zawodu (radcy prawnego, architekta, lekarza, pielęgniarki itp.). Chodzi przy tym o utratę tego typu uprawnień w sposób zawiniony. W przypadku braku winy pracownika w zakresie utraty uprawnień (np. utrata prawa jazdy z powodu pogorszenia stanu zdrowia) pracodawca ma prawo rozwiązać umowę za wypowiedzeniem.

3.5.1.4. *Tryb rozwiązania umowy*

Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia z winy pracownika nie może nastąpić po upływie 1 miesiąca od uzyskania przez pracodawcę wiadomości o okoliczności uzasadniającej rozwiązanie umowy. Jeżeli pracodawca nie zdąży rozwiązać umowy w tym okresie, jego uprawnienie wygasa.

Bieg terminu następuje po uzyskaniu wiadomości o podstawie do natychmiastowego zwolnienia pracownika, przy czym chodzi tu o uzyskanie takiej

⁴⁷ Porównaj: wyr. SN z 17.7.1963 r., II PR 460/62, OSNC 1964, Nr 7–8, poz. 154.

wiadomości przez osobę lub organ zarządzający zakładem pracy czy też osobę upoważnioną do dokonywania czynności z zakresu prawa pracy w imieniu pracodawcy⁴⁸.

W ocenie SN przez wyrażenie „uzyskanie przez pracodawcę wiadomości” należy rozumieć wiadomości na tyle sprawdzone, aby pracodawca mógł nabrać uzasadnionego przekonania o nagannym postępowaniu danego pracownika⁴⁹.

W przypadku **ciągłego naruszenia** obowiązków pracowniczych termin, o którym mowa w art. 52 § 2 KP, rozpoczyna bieg od ostatniego ze zdarzeń składających się na to zachowanie⁵⁰.

Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia z winy pracownika wymaga zachowania trybu konsultacji związkowej, o ile pracownik jest członkiem zakładowej organizacji związkowej lub też w przypadku gdy taka organizacja podjęła się obrony jego praw przed pracodawcą. Organizacja związkowa ma prawo w terminie 3 dni zgłosić pracodawcy swoją opinię co do zasadności rozwiązania umowy, przy czym nie jest ona dla pracodawcy wiążąca.

Niezachowanie przez pracodawcę odpowiedniego trybu konsultacji związkowej stanowi naruszenie przepisów o rozwiązywaniu umów o pracę i jest podstawą dochodzenia roszczeń o przywrócenie do pracy lub odszkodowanie.

W przypadku rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie odesłania z art. 56 § 2 KP stosuje się przepisy art. 45 § 2 i 3 KP, które dają podstawę sądowi pracy zasądzenia na rzecz pracownika odszkodowania wbrew jego żądaniu przywrócenia do pracy, o ile przywrócenie do pracy jest niemożliwe lub niecelowe, z wyłączeniem stosowania tej kompetencji wobec pracowników podlegających szczególnej ochronie trwałości stosunku pracy.

3.5.2. Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia bez winy pracownika

Pracodawca może – na podstawie art. 53 KP – rozwiązać umowę o pracę bez wypowiedzenia bez winy pracownika:

- 1) jeżeli niezdolność pracownika do pracy wskutek choroby trwa:
 - a) dłużej niż 3 miesiące – gdy pracownik był zatrudniony u danego pracodawcy krócej niż 6 miesięcy,
 - b) dłużej niż łączny okres pobierania z tego tytułu wynagrodzenia i zasiłku oraz pobierania świadczenia rehabilitacyjnego przez pierwsze 3 miesiące – gdy pracownik był zatrudniony u danego pracodawcy co najmniej 6 miesięcy lub jeżeli niezdolność do pracy została spowodowana wypadkiem przy pracy albo chorobą zawodową,
- 2) w razie usprawiedliwionej nieobecności pracownika w pracy z innych przyczyn niż wymienione w pkt 1, trwającej dłużej niż 1 miesiąc.

Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie art. 53 KP nie może nastąpić w razie nieobecności pracownika w pracy z powodu sprawowania opieki nad dzieckiem – w okresie pobierania z tego tytułu zasiłku – a w przypadku

⁴⁸ Porównaj: wyr. SN z 13.4.2000 r., I PKN 604/99, OSNAPiUS 2001, Nr 19, poz. 577.

⁴⁹ Porównaj: wyr. SN z 13.11.1997 r., I PKN 348/97, OSNAPiUS 1998, Nr 16, poz. 479.

⁵⁰ Porównaj: wyr. SN z 19.12.1997 r., I PKN 443/97, OSNAPiUS 1998, Nr 21, poz. 631.

odosobnienia pracownika ze względu na chorobę zakaźną – w okresie pobierania z tego tytułu wynagrodzenia i zasiłku.

Rozwiązanie umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie art. 53 KP nie może nastąpić po stawieniu się pracownika do pracy w związku z ustaniem przyczyny nieobecności.

3.5.3. *Naruszenie przez pracodawcę przepisów o rozwiązaniu umów o pracę bez wypowiedzenia*

Pracodawca, rozwiązując umowę bez wypowiedzenia, ma obowiązek:

- 1) wskazać przyczynę rozwiązania umowy,
- 2) zachować formę pisemną oświadczenia woli,
- 3) przeprowadzić konsultację związkową, o ile istnieje taki obowiązek wobec konkretnego pracownika,
- 4) pouczyć pracownika o możliwości odwołania się w terminie 14 dni od dnia otrzymania oświadczenia woli do sądu pracy.

Brak zachowania jednego z ww. w pkt 1–3 obowiązków powoduje, że rozwiązanie umowy bez wypowiedzenia jest „niezgodne z przepisami o rozwiązywaniu umów o pracę”, zaś pracownik może się domagać roszczenia o przywrócenie do pracy lub odszkodowanie.

Brak pouczenia pracownika o możliwości i terminie odwołania się do sądu pracy jest podstawą domagania się przywrócenia terminu na odwołanie (art. 265 KP).

3.5.4. *Roszczenia pracownika w przypadku wadliwego rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia*

Zgodnie z art. 56 KP pracownikowi, z którym rozwiązano umowę o pracę zawartą na czas nieokreślony bez wypowiedzenia z naruszeniem przepisów o rozwiązywaniu umów o pracę w tym trybie, przysługuje roszczenie o **przywrócenie do pracy** na poprzednich warunkach albo o **odszkodowanie**.

Odszkodowanie przysługuje w wysokości wynagrodzenia za okres wypowiedzenia.

Pracownikowi, który podjął pracę w wyniku przywrócenia do pracy, przysługuje **wynagrodzenie za czas pozostawania bez pracy**, nie więcej jednak niż za 3 miesiące i nie mniej niż za 1 miesiąc.

Jeżeli umowę o pracę rozwiązano z pracownikiem w okresie 4 lat przed osiągnięciem wieku emerytalnego (o którym mowa w art. 39 KP) albo z pracownicą w okresie ciąży lub urlopu macierzyńskiego, wynagrodzenie przysługuje za cały czas pozostawania bez pracy. Dotyczy to także przypadku, gdy rozwiązano umowę o pracę z pracownikiem-ojcem wychowującym dziecko w okresie korzystania z urlopu macierzyńskiego albo gdy rozwiązanie umowy o pracę podlega ograniczeniu z mocy przepisu szczególnego (pracownicy podlegający szczególnej ochronie przed rozwiązaniem umowy).

W razie rozwiązania przez pracodawcę **umowy o pracę zawartej na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy** z naruszeniem przepisów o rozwiązywaniu umów o pracę bez wypowiedzenia pracownikowi przysługuje

wyłączenie odszkodowanie, jeżeli upłynął już termin, do którego umowa miała trwać, lub gdy przywrócenie do pracy byłoby niewskazane ze względu na krótki okres, jaki pozostał do upływu tego terminu.

Odszkodowanie przysługuje w wysokości wynagrodzenia za czas, do którego umowa miała trwać, nie więcej jednak niż za 3 miesiące.

3.6. Sprawy o odszkodowanie dochodzone przez pracodawcę z tytułu nieuzasadnionego rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia

Zgodnie z art. 61¹ KP w razie nieuzasadnionego rozwiązania przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie art. 55 § 1¹ KP pracodawcy przysługuje roszczenie o odszkodowanie.

Rozwiązanie przez pracownika umowy o pracę na podstawie art. 55 § 1¹ KP dopuszczalne jest wtedy, gdy pracodawca dopuszcza się ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika. Uprawnienie to jest analogiczne do uprawnienia pracodawcy, który na podstawie art. 52 § 1 pkt 1 KP może rozwiązać umowę o pracę bez wypowiedzenia w razie ciężkiego naruszenia przez pracownika jego podstawowych obowiązków.

Do podstawowych obowiązków pracodawcy należy zaliczyć większość obowiązków wymienionych w art. 94 KP, w tym:

- 1) zapewniania bezpiecznych i higienicznych warunków pracy oraz prowadzenia systematycznych szkoleń pracowników w zakresie bezpieczeństwa i higieny pracy,
- 2) terminowego i prawidłowego wypłacania wynagrodzenia,
- 3) stosowania obiektywnych i sprawiedliwych kryteriów ocen pracowników oraz wyników ich pracy,
- 4) prowadzenia dokumentacji w sprawach związanych ze stosunkiem pracy oraz akt osobowych pracowników,
- 5) przechowywania dokumentacji w sprawach związanych ze stosunkiem pracy oraz akt osobowych pracowników w warunkach niegroźących uszkodzeniem lub zniszczeniem.

Roszczenie o odszkodowanie przysługuje pracodawcy tylko w razie nieuzasadnionego rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia przez pracownika, co oznacza, że naruszenie przepisów określających sposób rozwiązania umowy nie prowadzi do powstania roszczenia odszkodowawczego. Do tego typu naruszeń można zaliczyć niezachowanie przez pracownika formy pisemnej oświadczenia woli, niepodanie w piśmie przyczyny rozwiązania umowy oraz naruszenie terminu (1 miesiąca) na rozwiązanie umowy.

Roszczenie o odszkodowanie z art. 61¹ KP nie jest zależne od wystąpienia szkody po stronie pracodawcy⁵¹.

Odszkodowanie, o którym mowa w art. 61¹ KP, przysługuje w wysokości wynagrodzenia pracownika za okres wypowiedzenia, a w przypadku rozwiązania

⁵¹ Porównaj: wyr. SN z 29.4.2005 r., III PK 2/05, OSNP 2005, Nr 23, poz. 372.

umowy o pracę zawartej na czas określony lub na czas wykonania określonej pracy – w wysokości wynagrodzenia za okres 2 tygodni.

Odpowiedzialność pracownika z art. 61¹ KP jest niezależna od kwestii jego zawinienia. Oznacza to, że sąd pracy nie ma obowiązku badania, czy rozwiązanie przez pracownika umowy o pracę bez wypowiedzenia na podstawie art. 55 § 1¹ KP było przez niego zawinione. Wystarczy ustalenie, że obiektywnie rozwiązanie było nieuzasadnione, tj. że pracodawca nie dopuścił się ciężkiego naruszenia podstawowych obowiązków wobec pracownika.

3.7. Sprawy o przywrócenie warunków pracy lub płacy

Pracodawca ma prawo, na podstawie art. 42 § 1 KP, wypowiedzieć pracownikowi warunki pracy i płacy. W prawie pracy oświadczenie pracodawcy w przedmiocie wypowiedzenia warunków pracy i płacy określane jest jako **wypowiedzenie zmieniające**. Jest to jednostronna czynność prawna pracodawcy, zaś jej przedmiotem są elementy treści umowy, przy czym chodzi tu o istotne warunki zatrudnienia (miejsce pracy, wymiar czasu pracy, warunki wynagrodzenia itp.). Przedmiotem wypowiedzenia zmieniającego nie może być sama podstawa zatrudnienia. Nie jest zatem możliwe wypowiedzenie zmieniające, w którym pracodawca proponuje pracownikowi dalsze zatrudnienie na podstawie umowy na czas określony, podczas gdy stosunek pracy zawarty jest na podstawie umowy na czas nieokreślony⁵².

Wypowiedzenie warunków pracy i płacy jest czynnością składającą się z dwóch oświadczeń woli pracodawcy. Pracodawca wypowiada dotychczasowe warunki pracy i płacy oraz proponuje nowe, które będą treścią stosunku pracy po upływie okresu wypowiedzenia. W orzecznictwie i nauce przyjmuje się jednolicie, że brak zaproponowania pracownikowi nowych warunków zatrudnienia skutkuje uznaniem, iż nie mamy do czynienia z wypowiedzeniem warunków pracy i płacy w rozumieniu art. 42 KP (wypowiedzenie niedokonane).

W razie wypowiedzenia zmieniającego pracownik ma prawo, do połowy okresu wypowiedzenia, złożyć oświadczenie o nieprzyjęciu zaproponowanych warunków. Wówczas z upływem okresu wypowiedzenia dochodzi do rozwiązania umowy.

Pracownik po otrzymaniu wypowiedzenia zmieniającego ma prawo w terminie 7 dni od dnia otrzymania oświadczenia pracodawcy odwołać się do sądu pracy w celu ustalenia, czy wypowiedzenie umowy jest uzasadnione oraz zgodne z przepisami o wypowiedzaniu umów o pracę. Odwołanie się od wypowiedzenia nie jest równoznaczne z odmową przyjęcia proponowanych warunków. Pracownik, nie chcąc tracić zatrudnienia w razie odmowy przyjęcia nowych warunków, ma zatem prawo sprawdzić, czy wypowiedzenie zmieniające jest uzasadnione i zgodne z przepisami prawa pracy.

Zgodnie z art. 42 § 4 KP wypowiedzenie dotychczasowych warunków pracy lub płacy nie jest wymagane w razie powierzenia pracownikowi, w przypadkach

⁵² Porównaj: uchw. SN (7) z 28.4.1994 r., I PZP 52/93, OSNAPiUS 1994, Nr 11, poz. 169 z częściowo krytyczną glosą T. Bińczyckiej-Majewskiej, OSP 1995, Nr 12, poz. 240.

uzasadnionych potrzebami pracodawcy, innej pracy niż określona w umowie o pracę na okres nieprzekraczający 3 miesięcy w roku kalendarzowym, jeżeli nie powoduje to obniżenia wynagrodzenia i odpowiada kwalifikacjom pracownika.

Podobnie jak przy wypowiedzeniu definitywnym umowy pracodawca ma obowiązek uzasadnić takie wypowiedzenie, zachować formę pisemną, okres wypowiedzenia, konsultację związkową oraz pouczyć pracownika o prawie odwołania się do sądu pracy.

W razie niezachowania przez pracodawcę wymienionych obowiązków (poza obowiązkiem pouczenia o prawie odwołania do sądu) pracownik ma **roszczenie o przywrócenie dotychczasowych warunków pracy i płacy**.

Jeżeli pracownik po otrzymaniu wypowiedzenia zmieniającego odwołał się do sądu pracy, ale nie złożył oświadczenia o nieprzyjęciu zaproponowanych warunków pracy i płacy, stosunek pracy od upływu okresu wypowiedzenia będzie trwał na zmienionych warunkach. W razie uznania roszczenia pracownika sąd pracy orzeka o przywróceniu warunków pracy i płacy, co oznacza, że warunki te nie uległy zmianie, zaś pracodawca ma obowiązek wyrównać pracownikowi wszelkie utracone świadczenia, tak jakby pracował przez cały okres zatrudnienia na warunkach dotychczasowych.

Wszystkie ograniczenia wypowiedzenia definitywnego umowy o pracę mają odniesienie do wypowiedzenia zmieniającego. Na przykład zakaz rozwiązania umowy o pracę w okresie usprawiedliwionej nieobecności w pracy (art. 41 KP) oznacza, że w tym okresie nie jest także dopuszczalne wypowiedzenie zmieniające.

Wypowiedzenie warunków pracy i płacy musi być uzasadnione, podobnie jak wypowiedzenie umowy definitywne. Przyczyny wypowiedzenia warunków pracy i płacy mogą być takie same jak przyczyny wypowiedzenia umowy, przy czym wypowiedzenie zmieniające ma na celu dalsze utrzymanie zatrudnienia na zmienionych warunkach, a nie jego zakończenie.

3.8. Sprawy o roszczenia związane z naruszeniem zasady równego traktowania w zatrudnieniu

3.8.1. Równe traktowanie w zatrudnieniu

W prawie pracy obowiązuje zasada równego traktowania w zatrudnieniu. Zasada ta wynika zarówno z przepisów polskiego Kodeksu pracy, jak i przepisów prawa unijnego.

Zgodnie z art. 11² KP pracownicy mają równe prawa z tytułu jednakowego wypełniania takich samych obowiązków; dotyczy to w szczególności równego traktowania mężczyzn i kobiet w zatrudnieniu.

W prawie unijnym zasada ta wynika z dyrektyw:

- 1) 75/117/EWG z 10.2.1975 r. w sprawie zbliżenia ustawodawstw Państw Członkowskich dotyczących stosowania zasady równości wynagrodzeń dla mężczyzn i kobiet⁵³,

⁵³ Dz. Urz. UE L 45 z 19.2.1975 r., s. 19 ze zm.

- 2) 76/207/EWG z 9.2.1976 r. w sprawie wprowadzenia w życie zasady równego traktowania kobiet i mężczyzn w zakresie dostępu do zatrudnienia, kształcenia i awansu zawodowego oraz warunków pracy⁵⁴,
- 3) 2000/43/WE z 29.6.2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne⁵⁵,
- 4) 2000/78/WE z 27.11.2000 r. ustanawiająca ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy⁵⁶,
- 5) 2002/73/WE z 23.9.2002 r. zmieniającej dyrektywę Rady 76/207/EWG w sprawie wprowadzenia w życie zasady równego traktowania mężczyzn i kobiet w zakresie dostępu do zatrudnienia, kształcenia i awansu zawodowego oraz warunków pracy⁵⁷

Reguły równego traktowania w zatrudnieniu w prawie pracy zostały uregulowane w art. 18^{3a}–18^{3e} KP. Ogólna reguła brzmi: pracownicy powinni być równo traktowani w zakresie nawiązania i rozwiązania stosunku pracy, warunków zatrudnienia, awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych, w szczególności bez względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, religię, narodowość, przekonania polityczne, przynależność związkową, pochodzenie etniczne, wyznanie, orientację seksualną, a także bez względu na zatrudnienie na czas określony lub nieokreślony albo w pełnym lub w niepełnym wymiarze czasu pracy (art. 18^{3a} § 1 KP). Cytowany przepis zawiera **katalog przyczyn dyskryminacji**.

Równe traktowanie w zatrudnieniu oznacza niedyskryminowanie w jakikolwiek sposób, bezpośrednio lub pośrednio, z przyczyn wymienionych wyżej. Przepisy polskiego prawa pracy ustanawiają otwarty katalog przyczyn dyskryminacji, podczas gdy przepisy prawa unijnego katalog zamknięty.

Nierówne traktowanie w zatrudnieniu nie może być w sposób bezpośredni utożsamiane z dyskryminacją w zatrudnieniu. Sąd Najwyższy w kilku orzeczeniach odnosił się do tego rozróżnienia, podnosząc, że dyskryminacja (art. 11³ KP), w odróżnieniu od „zwykłego” nierównego traktowania (art. 11² KP), oznacza gorsze traktowanie pracownika ze względu na jego cechę lub właściwość określaną w KP jako przyczyna (czy też kryterium) dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć, wiek, niepełnosprawność, rasę, narodowość, przekonania, zwłaszcza polityczne lub religijne, oraz przynależność związkową⁵⁸.

W uzasadnieniu wyroku z 18.8.2009 r.⁵⁹ SN argumentował, że przepisy Kodeksu pracy odnoszące się do dyskryminacji nie mają zastosowania w przypadkach nierównego traktowania niespowodowanego przyczyną uznaną za podstawę dyskryminacji. Jeżeli pracownik chce zarzucić pracodawcy naruszenie

⁵⁴ Dz. Urz. UE L 39 z 14.2.1976 r., s. 40 ze zm.

⁵⁵ Dz. Urz. UE L 180 z 19.7.2000 r., s. 22 ze zm.

⁵⁶ Dz. Urz. UE L 303 z 2.12.2000 r., s. 16 ze zm.

⁵⁷ Dz. Urz. UE L 269 z 2002 r., s. 15.

⁵⁸ Porównaj: wyr. SN: z 10.9.1997 r., I PKN 246/97, OSNAPiUS 1998, Nr 12, poz. 360; z 19.1.1998 r., I PKN 484/97, OSNAPiUS 1998, Nr 24, poz. 710; z 24.3.2000 r., I PKN 314/99, OSNAPiUS 2001, Nr 151, poz. 480.

⁵⁹ I PK 28/09, MoPr 2010, Nr 3, s. 148.

przepisów odnoszących się do dyskryminacji, to powinien wskazać przyczynę, ze względu na którą był dyskryminowany.

Zasada równości praw pracowników w stosunkach pracy koresponduje z **zasadą sprawiedliwości formalnej**, która eksponowana jest w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego na tle wykładni art. 32 Konstytucji RP⁶⁰. W wyroku z 12.12.1994 r. Trybunał stwierdził, że „wszystkie podmioty charakteryzujące się w równym stopniu daną cechą istotną (relevantną) powinny być potraktowane równo, a więc według jednakowej miary, bez zróżnicowań zarówno dyskryminujących, jak też faworyzujących”⁶¹.

W prawie pracy **dopuszcza się dyferencjację** praw i obowiązków pracowników, ale w sytuacji gdy tego typu zróżnicowane traktowanie jest usprawiedliwione ze względu na niejednakowe wykonywanie takich samych, a tym bardziej różnych obowiązków.

W prawie pracy wyróżnia się:

- 1) dyskryminację bezpośrednią oraz
- 2) dyskryminację pośrednią.

Dyskryminowanie bezpośrednie istnieje wtedy, gdy pracownik z jednej lub z kilku przyczyn jest lub mógłby być traktowany w porównywalnej sytuacji mniej korzystnie niż inni pracownicy.

Dyskryminowanie pośrednie istnieje wtedy, gdy na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują dysproporcje w zakresie warunków zatrudnienia na niekorzyść wszystkich lub znacznej liczby pracowników należących do grupy wyróżnionej ze względu na jedną lub kilka przyczyn, jeżeli dysproporcje te nie mogą być uzasadnione innymi obiektywnymi powodami.

Dyskryminacja w zatrudnieniu obejmuje również molestowanie oraz molestowanie seksualne. Kodeks pracy zawiera definicje tych pojęć.

Molestowaniem jest „zachowanie, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności albo poniżenie lub upokorzenie pracownika” (art. 18^{3a} § 5 pkt 2 KP).

Molestowaniem seksualnym (dyskryminacją ze względu na płeć) jest „każde nieakceptowane zachowanie o charakterze seksualnym lub odnoszące się do płci pracownika, którego celem lub skutkiem jest naruszenie godności lub poniżenie albo upokorzenie pracownika” (art. 18^{3a} § 6 KP). Na zachowanie to mogą się składać elementy fizyczne, werbalne lub pozawerbalne.

Zakaz dyskryminacji obejmuje:

- 1) działania pracodawcy w zakresie rekrutacji do pracy,
- 2) działania pracodawcy w czasie trwania stosunku pracy.

Stosowanie nierównych zasad rekrutacji, w szczególności dyskryminujących kandydata na pracownika ze względu na płeć (np. uprzywilejowanie kobiet w procesie rekrutacji na stanowisko asystentki czy sekretarki), bez uzasadnionych

⁶⁰ Zasada sprawiedliwości formalnej została rozwinięta w nauce przez: *C. Perelman*, O sprawiedliwości, Warszawa 1959; *J. Rawls*, Teoria sprawiedliwości, Warszawa 1994.

⁶¹ K 3/94, OTK 1995, Nr 2, poz. 42. Por. *T. Tkacz*, Zmiany rozumienia zasad sprawiedliwości społecznej w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego, [w:] Zmiany społeczne a zmiany w prawie. Aksjologia, Konstytucja, integracja europejska, pod red. *L. Leszczyńskiego*, Lublin 1999, s. 181 i n.

powodów prowadzi do uznania, że pracodawca naruszył zasadę równego traktowania w zatrudnieniu oraz do jego odpowiedzialności odszkodowawczej.

Za **naruszenie zasady równego traktowania w zatrudnieniu** uważa się różnicowanie przez pracodawcę sytuacji pracownika z jednej lub kilku przyczyn (z katalogu przyczyn dyskryminacji określonych w art. 18^{3a} § 1 KP), czego skutkiem jest w szczególności:

- 1) odmowa nawiązania lub rozwiązanie stosunku pracy,
- 2) niekorzystne ukształtowanie wynagrodzenia za pracę lub innych warunków zatrudnienia albo pominięcie przy awansowaniu lub przyznawaniu innych świadczeń związanych z pracą,
- 3) pominięcie przy typowaniu do udziału w szkoleniach podnoszących kwalifikacje zawodowe

– chyba że pracodawca udowodni, że kierował się obiektywnymi powodami.

Jako przykład naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu można wskazać wyrok SN z 8.1.2008 r.⁶², w którym przyjęto, że korzystanie z uprawnień przyznanych przepisami prawa w związku z urodzeniem i wychowaniem dziecka nie może być uznane za obiektywną przyczynę ustalenia niższego wynagrodzenia w porównaniu do innych pracowników (art. 11² i art. 18^{3b} § 1 KP).

Pracodawca nie narusza zasady równego traktowania w zatrudnieniu, jeżeli jego działania polegają na:

- 1) niezatrudnianiu pracownika z jednej lub kilku przyczyn z katalogu przyczyn dyskryminacji, jeżeli jest to uzasadnione ze względu na rodzaj pracy, warunki jej wykonywania lub wymagania zawodowe stawiane pracownikom,
- 2) wypowiedzeniu pracownikowi warunków zatrudnienia w zakresie wymiaru czasu pracy, jeżeli jest to uzasadnione przyczynami niedotyczącymi pracowników,
- 3) stosowaniu środków, które różnicują sytuację prawną pracownika ze względu na ochronę rodzicielstwa, wiek lub niepełnosprawność pracownika,
- 4) ustalaniu warunków zatrudniania i zwalniania pracowników, zasad wynagradzania i awansowania oraz dostępu do szkolenia w celu podnoszenia kwalifikacji zawodowych – z uwzględnieniem kryterium stażu pracy.

Przykładem braku naruszenia zasady równego traktowania jest wyrok z 14.1.2008 r.⁶³, w którym SN przyjął, że osiągnięcie wieku emerytalnego stanowi usprawiedliwione społecznie kryterium doboru pracowników do zwolnienia z pracy (w szczególności w ramach zwolnień grupowych), a zatem nie może być uważane za kryterium dyskryminujące określoną grupę pracowników.

Pracodawca nie narusza także zasady równego traktowania w zatrudnieniu, jeżeli jego działania podejmowane są przez określony czas i zmierzają do wyrównywania szans wszystkich lub znacznej liczby pracowników wyróżnionych z jednej lub kilku przyczyn (z katalogu przyczyn dyskryminacji określonych w art. 18^{3a} § 1 KP) przez zmniejszenie na korzyść takich pracowników faktycznych nierówności w zakresie określonym w tym przepisie.

⁶² II PK 116/07, OSNAPiUS 2009, Nr 3–4, poz. 38.

⁶³ II PK 102/07, OSNAPiUS 2009, Nr 5–6, poz. 61.

Różnicowanie pracowników ze względu na religię lub wyznanie nie stanowi naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu, jeżeli w związku z rodzajem i charakterem działalności prowadzonej w ramach Kościołów i innych związków wyznaniowych, a także organizacji, których cel działania pozostaje w bezpośrednim związku z religią lub wyznaniem, religia lub wyznanie pracownika stanowi istotne, uzasadnione i usprawiedliwione wymaganie zawodowe.

3.8.2. Rozkład ciężaru dowodu

Kwestia rozkładu ciężaru dowodu w sporach na tle naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu oraz zakazu dyskryminacji uregulowana jest w przepisach prawa polskiego (art. 18^{3b} § 1 KP) oraz prawa unijnego, w szczególności w:

- 1) art. 4 dyrektywy Rady 97/80/WE z 15.12.1997 r. dotyczącej ciężaru dowodu w przypadkach dyskryminacji ze względu na płeć⁶⁴,
- 2) art. 8 dyrektywy 2000/43/WE z 29.6.2000 r. wprowadzającej w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne – zgodnie z którymi państwa członkowskie podejmą takie działania, jakie są niezbędne, zgodnie z ich systemami prawnymi, w celu zapewnienia, że jeżeli osoby uważające się za dyskryminowane przedstawią przed sądem lub innym właściwym organem, że zaistniały fakty, na podstawie których można domniemywać istnienie dyskryminacji bezpośredniej lub pośredniej, zadaniem strony pozwanej będzie udowodnienie, że zasada równości traktowania nie została naruszona;
- 3) art. 10 dyrektywy 2000/78/WE z 27.11.2000 r. ustanawiającej ogólne warunki ramowe równego traktowania w zakresie zatrudnienia i pracy – zgodnie z którym państwa członkowskie – zgodnie z ich systemami sądowymi – podejmują niezbędne środki dla zapewnienia, aby strona pozwana musiała udowodnić, że nie wystąpiło pogwałcenie zasady równego traktowania, w przypadku gdy osoby, które uważają się za pokrzywdzone w związku z nieprzestrzeganiem wobec nich zasady równego traktowania, ustalą przed sądem lub innym właściwym organem fakty, które nasuwają przypuszczenie o zaistnieniu bezpośredniej i pośredniej dyskryminacji.

W art. 18^{3b} § 1 KP przyjęto obowiązek wykazania przez pracodawcę, że przy różnicowaniu sytuacji pracownika z jednej lub kilku przyczyn kierował się obiektywnymi powodami.

Powyższe reguły polskiego i unijnego prawa pracy interpretowane są przez SN w ten sposób, że w pierwszej fazie procesu **ciężar dowodu naruszenia zasady równego traktowania spoczywa na poszkodowanym, a następnie zostaje przerzucony na pracodawcę**. W wyroku z 9.6.2006 r.⁶⁵ SN przyjął, że w procesie dotyczącym naruszenia zasady równego traktowania **pracownik powinien wskazać fakty uprawdopodobniające zarzut nierównego traktowania**

⁶⁴ Dz. Urz. UE L 14 z 1998 r., s. 6 ze zm.

⁶⁵ III PK 30/06, OSNP 2007, Nr 11–12, poz. 160.

w **zatrudnieniu**, a wówczas na pracodawcę przechodzi ciężar dowodu, że kierował się obiektywnymi powodami.

W innym wyroku SN orzekł, że w celu uruchomienia szczególnego mechanizmu rozkładu ciężaru dowodu określonego w art. 18^{3b} § 1 KP pracownik, który we własnej ocenie był dyskryminowany, powinien wskazać przyczynę dyskryminacji oraz okoliczności dowodzące nierównego traktowania z tej przyczyny⁶⁶.

3.8.3. Równe traktowanie w zakresie wynagradzania za pracę

Zgodnie z art. 18^{3c} § 1 KP pracownicy mają prawo do jednakowego wynagrodzenia za jednakową pracę lub za pracę o jednakowej wartości. Wynagrodzenie, o którym tu mowa, obejmuje wszystkie składniki wynagrodzenia, bez względu na ich nazwę i charakter, a także inne świadczenia związane z pracą, przyznawane pracownikom w formie pieniężnej lub w innej formie niż pieniężna.

Kodeks pracy definiuje pojęcie „prace o jednakowej wartości”, którymi są prace, jakich wykonywanie wymaga od pracowników porównywalnych kwalifikacji zawodowych, potwierdzonych dokumentami przewidzianymi w odrębnych przepisach lub praktyką i doświadczeniem zawodowym, a także porównywalnej odpowiedzialności i wysiłku. Pojęcie pracy jednakowej odnosi się do wykonywanych przez pracownika obowiązków, a nie samej nazwy stanowiska czy funkcji⁶⁷.

Kodeks pracy dopuszcza różnicowanie wynagrodzeń pracowników, ale w oparciu o obiektywne kryteria, takie jak kwalifikacje pracownika, doświadczenie zawodowe czy zakres odpowiedzialności i wysiłku na danym stanowisku pracy.

Jako naruszenie zasady równego traktowania w zakresie wynagrodzenia w orzecznictwie uznaje się przykładowo następujące sytuacje:

- 1) wykluczenie w postanowieniach układu zbiorowego pracy z okresów uprawniających do nagrody jubileuszowej okresów pracy w prywatnym zakładzie pracy⁶⁸,
- 2) ustalenie dla pracownika dodatku indywidualnego na niższym poziomie od tego, jaki został przyznany pracownikowi mającemu znacznie węższy zakres obowiązków i odpowiedzialności za wykonaną pracę⁶⁹.

3.8.4. Roszczenia z tytułu naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu

Zgodnie z art. 18^{3d} KP osoba, wobec której pracodawca naruszył zasadę równego traktowania w zatrudnieniu, ma **prawo do odszkodowania** w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę, ustalone na podstawie odrębnych przepisów.

⁶⁶ Wyrok SN z 9.1.2007 r., II PK 180/06, OSNP 2008, Nr 3–4, poz. 36.

⁶⁷ Tak SN w wyroku z 12.1.2010 r., I PK 138/09, Legalis.

⁶⁸ Wyrok SN z 10.10.2007 r., II PK 38/07 OSNAPiUS 2008, Nr 21–22, poz. 313.

⁶⁹ Porównaj: post. SA w Warszawie z 5.7.2007 r., III APa 31/07, OSA 2009, Nr 3, poz. 6.

Kodeks nie określa maksymalnej wysokości odszkodowania ani też zasad jego ustalania. Z tego powodu przy ustaleniu kryteriów odszkodowania należy posługiwać się regułami zawartymi w dyrektywach UE dotyczących sankcji z tytułu naruszenia zakazu dyskryminacji oraz przepisami Kodeksu cywilnego regulującymi odpowiedzialność z tytułu wyrządzenia szkody (pościłkowo na podstawie art. 300 KP).

Z przepisów dyrektywy 2000/43 (art. 15) oraz 2000/78 (art. 17) wynika, że sankcje z tytułu naruszenia zakazu dyskryminacji w zatrudnieniu powinny spełniać **wymóg skuteczności i proporcjonalności**. Ponadto tego typu sankcje powinny mieć **charakter prewencyjny** (dyrektywy stanowią, że sankcje mają być „dolegliwe” i „odstraszające”).

W wyroku z 7.1.2009 r.⁷⁰ SN przyjął, że odszkodowanie z tytułu naruszenia równego traktowania w zatrudnieniu obejmuje wyrównanie uszczerbku w dobrach majątkowych i niemajątkowych pracownika. Jeżeli odszkodowanie za dyskryminację ustalone na podstawie art. 361 § 2 KC jest – zgodnie z europejskim prawem pracy – odpowiednio „skuteczne, proporcjonalne i odstraszające”, to z art. 18^{3d} KP nie wynika prawo pracownika do odrębnego zadośćuczynienia. Ponadto w ocenie SN przepis art. 18^{3d} KP nie jest podstawą zasądzenia odszkodowania za szkodę mogącą wystąpić w przyszłości.

Dla przykładu w wyroku z 22.2.2007 r.⁷¹ SN rozstrzygał kwestię wysokości odszkodowania z tytułu naruszenia zasady równego wynagradzania. W orzeczeniu przyjęto, że w przypadku naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu w zakresie wysokości wynagrodzenia w przeszłości (zwłaszcza po rozwiązaniu stosunku pracy) pracownik może dochodzić odszkodowania w wysokości różnicy między wynagrodzeniem, jakie powinien otrzymywać bez naruszenia zasady równego traktowania, a wynagrodzeniem rzeczywiście otrzymanym.

Termin przedawnienia roszczenia wywodzonego z art. 18^{3d} KP nie może rozpocząć biegu przed ujawnieniem się szkody na osobie, co może mieć miejsce po ustaniu stosunku pracy⁷².

3.9. Sprawy o odszkodowanie lub zadośćuczynienie z tytułu stosowania mobbingu

Pracodawca ma wobec parownika oraz całej załogi zakładu pracy szereg obowiązków. Jednym z nich jest przeciwdziałanie mobbingowi.

Kodeks pracy zawiera legalną definicję mobbingu, którym jest działanie lub zachowanie dotyczące pracownika lub skierowane przeciwko pracownikowi, polegające na uporczywym i długotrwałym nękaniu lub zastraszaniu pracownika, wywołujące u niego zaniżoną ocenę przydatności zawodowej, powodujące lub mające na celu poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników.

⁷⁰ III PK 43/08, OSNAPiUS 2010, Nr 13–14, poz. 160.

⁷¹ I PK 242/06, OSNAPiUS 2008, Nr 7–8, poz. 98.

⁷² Tak w wyroku SN z 3.2.2009 r., I PK 156/08, MoPr 2009, Nr 6, s. 311.

Zachowania wyczerpujące pojęcie mobbingu mogą być wielorakie, a opisywane są w literaturze psychologicznej i socjologicznej. Wśród tego typu zachowań można wskazać: przemoc fizyczną, werbalną i seksualną, poniżanie godności pracownika poprzez krytykę jego wszelkich działań, izolowanie go od pozostałych współpracowników prowadzące do wykluczenia.

Zakaz mobbingu wobec pracownika wynika także z ogólnego obowiązku pracodawcy szanowania godności oraz innych dóbr osobistych pracownika (art. 11¹ KP).

Samo zjawisko mobbingu należy do sfery zachowań patologicznych, które w sposób negatywny oddziałują nie tylko na samego pracownika, ale także na całą załogę zakładu pracy. Mobbing wywołuje u pracownika różne negatywne skutki w sferze emocjonalnej oraz zdrowotnej, prowadząc w skrajnych wypadkach do prób samobójczych.

Prawna definicja mobbingu wymaga, aby działanie lub zachowanie sprawcy było **uporczywe i długotrwałe**. W sposób abstrakcyjny nie da się ustalić znaczenia tych pojęć w oderwaniu od okoliczności konkretnego przypadku. W niektórych sytuacjach duża intensywność działań mobbingowych może prowadzić do kwalifikacji tego zjawiska jako mobbingu już po upływie 2–3 miesięcy, jeżeli wystąpiły skutki, o których mowa wyżej. W innych przypadkach ma to miejsce w dłuższej perspektywie. Sąd Najwyższy przyjmuje w swoim orzecznictwie, że nie jest możliwe sztywne wskazanie minimalnego okresu niezbędnego do zaistnienia mobbingu⁷³.

Pracodawca odpowiada za dwa rodzaje skutków mobbingu, w tym za:

- 1) rozstrój zdrowia,
- 2) rozwiązanie przez pracownika z powodu mobbingu umowy o pracę.

3.9.1. Roszczenia z tytułu wywołania rozstroju zdrowia

W razie wywołania rozstroju zdrowia pracownik może dochodzić od pracodawcy (także wtedy, gdy działania mobbingowe podejmowane były przez współpracowników) odpowiedniej sumy tytułem **zadośćuczynienia pieniężnego** za doznaną krzywdę.

Ustalenie konkretnej wysokości zadośćuczynienia następuje na podstawie art. 444 § 1 i 445 § 1 i 448 KC w zw. z art. 300 KP, ponieważ Kodeks pracy nie reguluje tej kwestii samodzielnie.

Zadośćuczynienie pieniężne obejmuje zarówno pokrycie szkody majątkowej wynikającej z doznanego rozstroju zdrowia (koszty leczenia, rehabilitacji), jak i wyrównanie uszczerbku o charakterze niemajątkowym (krzywda niematerialna), wynikającego z doznanych cierpień fizycznych oraz psychicznych.

Nie jest także wykluczone dochodzenie, na podstawie art. 444 § 2 KC w zw. z art. 300 KP, odpowiedniej renty, jeżeli poszkodowany utracił całkowicie lub częściowo zdolność do pracy zarobkowej albo jeżeli zwiększyły się jego potrzeby lub zmniejszyły widoki powodzenia na przyszłość.

⁷³ Porównaj: wyr. SN z 17.1.2007 r., I PK 176/06, OSNP 2008, Nr 5–6, poz. 58.

Charakter prawny zadośćuczynienia z tytułu mobbingu oraz podstawy prawne ustalania jego wysokości zostały wyjaśnione w wyroku SN z 29.3.2007 r., w którym podniesiono, że w odniesieniu do wysokości zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę zarówno art. 94³ § 3 KP, jak i art. 445 lub 448 KC mają niemal identyczne brzmienie, ponieważ zawarte w nich normy prawne przewidują zasądzenie (przyznanie) przez sądy „odpowiedniej sumy tytułem zadośćuczynienia pieniężnego”. Jednak instytucja mobbingu jest bez wątpienia kwalifikowanym deliktem prawa pracy. Sankcje za jego stosowanie są zdarzeniami prawa pracy, które sądy pracy osądzają przede wszystkim na podstawie przepisów prawa pracy (art. 94³ § 1–5 KP), chociaż odbywa się to z uwzględnieniem dorobku judykatury cywilistycznej zarówno z zakresu orzekania o zadośćuczynieniu pieniężnym za doznaną krzywdę (art. 445 § 1 KC i art. 448 KC), jak i kompensaty szkody wywołanej rozstrojem zdrowia (art. 444 § 1 KC).

Z orzecznictwa na tle art. 444 i 445 KC wynika, że o usprawiedliwionej, odpowiedniej wysokości należnego osobie poszkodowanej zadośćuczynienia decyduje nie tylko rozmiar doznanej krzywdy, wymagający oceny stopnia wywołanych cierpień psychicznych lub fizycznych, ich intensywności, czasu trwania lub nieodwracalności następstw doznanej krzywdy, ale także inne podobne okoliczności towarzyszące ujawnionej krzywdzie, objęte pojęciem tzw. całokształtu sprawy⁷⁴.

3.9.2. Roszczenia z tytułu rozwiązania stosunku pracy

Pracownik, który wskutek mobbingu rozwiązał umowę o pracę, ma prawo dochodzić od pracodawcy **odszkodowania** w wysokości nie niższej niż minimalne wynagrodzenie za pracę. Kodeks nie limituje górnej wysokości tego odszkodowania ani nie wskazuje, w jaki sposób je obliczać. Oznacza to, że należy stosować wypracowane w nauce i orzecznictwie zasady ustalania wysokości odszkodowania z tytułu czynu niedozwolonego, tj. na podstawie art. 415 i n. KC w zw. z art. 300 KP.

Z punktu widzenia odpowiedzialności pracodawcy jest obojętne, czy pracownik rozwiązuje z powodu mobbingu stosunek pracy za wypowiedzeniem, czy bez wypowiedzenia. Istotne natomiast jest, aby w oświadczeniu o rozwiązaniu umowy o pracę podał jako przyczynę rozwiązania stosunku pracy stosowanie wobec niego mobbingu. W razie niepodania takiej przyczyny (np. w oświadczeniu nie jest podany żaden powód albo jest podany inny) pracownik może w postępowaniu sądowym wykazywać, że rzeczywistym powodem rozwiązania był mobbing.

W razie rozwiązania stosunku pracy przez pracodawcę, za wypowiedzeniem lub bez wypowiedzenia, pracownik może dochodzić roszczeń przewidzianych w art. 45 KP (bezkuteczność wypowiedzenia/przywrócenie do pracy lub odszkodowanie), a jednocześnie odszkodowania z tytułu wywołania rozstroju zdrowia wywołanego mobbingiem.

⁷⁴ Porównaj: wyr. SN z 30.1.2004 r., I CK 131/03, OSNC 2005, Nr 2, poz. 40.

3.9.3. Rozkład ciężaru dowodu

W razie sporu sądowego na tle stosowania mobbingu pracownik ma obowiązek – zgodnie z art. 6 KC w zw. z art. 300 KP – udowodnienia, że był ofiarą mobbingu w pracy⁷⁵.

Pracownik, dochodząc zadośćuczynienia pieniężnego za doznaną krzywdę na podstawie art. 94³ § 3 KP, powinien w szczególności wykazać, że w sprawie zachodzą łącznie przesłanki odpowiedzialności pracodawcy z tytułu stosowania mobbingu, tj. że:

- 1) doznał rozstroju zdrowia,
- 2) działanie pracodawcy (lub współpracowników) było uporczywe i długotrwałe,
- 3) był nękanym lub zastraszany, co wywołało zaniżoną ocenę przydatności zawodowej lub spowodowało lub miało spowodować poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników.

Dochodząc odszkodowania z tytułu rozwiązania stosunku pracy z powodu mobbingu na podstawie art. 94 § 4 KP, pracownik ma obowiązek wykazać, że:

- 1) działanie pracodawcy (lub współpracowników) było uporczywe i długotrwałe,
- 2) był nękanym lub zastraszany, co wywołało zaniżoną ocenę przydatności zawodowej lub spowodowało lub miało spowodować poniżenie lub ośmieszenie pracownika, izolowanie go lub wyeliminowanie z zespołu współpracowników,
- 3) z powodu powyższych działań pracownik rozwiązał stosunek pracy.

W takim sporze nie jest konieczne wykazanie, że pracownik doznał uszczerbku na zdrowiu.

⁷⁵ Porównaj: wyr. SN z 6.12.2005 r., III PK 94/05, PiZS 2006, Nr 7, s. 35.

Rozdział 6. Wyciąg z przepisów

Ustawa z 27.7.2001 r.

– Prawo o ustroju sądów powszechnych

(Dz.U. Nr 98, poz. 1070 ze zm.)

– wyciąg

Dział IV

**Referendarze sądowi, pracownicy sądów, kuratorzy sądowi, ławnicy
oraz organy pomocnicze sądów**

Rozdział 7

Ławnicy

Art. 158. [Kwalifikacje]

§ 1. Ławnikiem może być wybrany ten, kto:

- 1) posiada obywatelstwo polskie i korzysta z pełni praw cywilnych i obywatelskich,
- 2) jest nieskazitelnego charakteru,
- 3) ukończył 30 lat,
- 4) jest zatrudniony, prowadzi działalność gospodarczą lub mieszka w miejscu kandydowania co najmniej od roku,
- 5) nie przekroczył 70 lat,
- 6) jest zdolny, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków ławnika,
- 7) posiada co najmniej wykształcenie średnie.

§ 2. (uchylony)

§ 3. Do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy ławnikiem powinna być wybrana osoba wykazująca szczególną znajomość spraw pracowniczych.

Art. 159. [Wylączenia]

§ 1. Ławnikami nie mogą być:

- 1) osoby zatrudnione w sądach powszechnych i innych sądach oraz w prokuraturze,
- 2) osoby wchodzące w skład organów, od których orzeczenia można żądać skierowania sprawy na drogę postępowania sądowego,
- 3) funkcjonariusze Policji oraz inne osoby zajmujące stanowiska związane ze ściganiem przestępstw i wykroczeń,
- 4) adwokaci i aplikanci adwokaccy,
- 5) radcy prawni i aplikanci radcowscy,
- 6) duchowni,
- 7) żołnierze w czynnej służbie wojskowej,
- 8) funkcjonariusze Służby Więziennej,
- 9) radni gminy, powiatu i województwa.

§ 2. Nie można być ławnikiem jednocześnie w więcej niż jednym sądzie.

Art. 160. [Wybory]

§ 1. Ławników do sądów okręgowych oraz do sądów rejonowych wybierają rady gmin, których obszar jest objęty właściwością tych sądów – w głosowaniu tajnym.

§ 2. Wybory przygotowują gminy jako zadanie zlecone z zakresu administracji rządowej.

Art. 161. [Liczba ławników]

§ 1. Liczbę ławników wybieranych przez poszczególne rady gmin do wszystkich sądów działających na obszarze właściwości sądu okręgowego, w tym także liczbę ławników do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy, ustala kolegium sądu okręgowego; liczbę ławników do poszczególnych sądów rejonowych ustala się po zasięgnięciu opinii prezesów tych sądów.

§ 2. Prezes sądu okręgowego podaje liczbę ławników do wiadomości poszczególnym radom gmin najpóźniej na trzydzieści dni przed upływem terminu zgłaszania kandydatów.

Art. 162. [Zgłaszanie kandydatów]

§ 1. Kandydatów na ławników mogą zgłaszać radom gmin prezesi właściwych sądów, stowarzyszenia, inne organizacje społeczne i zawodowe, zarejestrowane na podstawie przepisów prawa, z wyłączeniem partii politycznych, oraz co najmniej pięćdziesięciu obywateli mających czynne prawo wyborcze, zamieszkujących stale na terenie gminy dokonującej wyboru, w terminie do dnia 30 czerwca ostatniego roku kadencji.

§ 2. Do zgłoszenia kandydata na ławnika dokonanego na karcie zgłoszenia dołącza się następujące dokumenty:

- 1) informację z Krajowego Rejestru Karnego dotyczącą zgłaszanej osoby,
- 2) oświadczenie kandydata, że nie jest prowadzone przeciwko niemu postępowanie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe,
- 3) oświadczenie kandydata, że nie jest lub nie był pozbawiony władzy rodzicielskiej, a także, że władza rodzicielska nie została mu ograniczona ani zawieszona,

- 4) zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia, wystawione przez lekarza podstawowej opieki zdrowotnej w rozumieniu przepisów o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych, stwierdzające brak przeciwwskazań do wykonywania funkcji ławnika,
- 5) dwa zdjęcia zgodne z wymogami stosowanymi przy składaniu wniosku o wydanie dowodu osobistego.

§ 3. Do zgłoszenia kandydata na ławnika dokonanego na karcie zgłoszenia przez stowarzyszenie, inną organizację społeczną lub zawodową, zarejestrowaną na podstawie przepisów prawa, dołącza się również aktualny odpis z Krajowego Rejestru Sądowego albo odpis lub zaświadczenie potwierdzające wpis do innego właściwego rejestru lub ewidencji dotyczące tej organizacji.

§ 4. Do zgłoszenia kandydata na ławnika dokonanego na karcie zgłoszenia przez obywateli dołącza się również listę osób zawierającą imię (imiona), nazwisko, numer ewidencyjny PESEL, miejsce stałego zamieszkania i własnoręczny podpis każdej z pięćdziesięciu osób zgłaszających kandydata.

§ 5. Dokumenty wymienione w § 2 pkt 1–4 powinny być opatrzone datą nie wcześniejszą niż trzydzieści dni przed dniem zgłoszenia, a dokumenty wymienione w § 3 nie wcześniejszą niż trzy miesiące przed dniem zgłoszenia.

§ 6. Osobą uprawnioną do składania wyjaśnień w sprawie zgłoszenia kandydata na ławnika przez obywateli jest osoba, której nazwisko zostało umieszczone jako pierwsze na liście, o której mowa w § 4.

§ 7. Koszt opłaty za wydanie informacji z Krajowego Rejestru Karnego oraz opłaty za badanie lekarskie i za wystawienie zaświadczenia lekarskiego ponosi kandydat na ławnika.

§ 8. Koszt opłaty za wydanie aktualnego odpisu z Krajowego Rejestru Sądowego albo odpisu lub zaświadczenia z innego właściwego rejestru lub ewidencji ponosi podmiot, którego dotyczy odpis lub zaświadczenie.

§ 9. Rady gmin zasięgają od komendanta wojewódzkiego Policji albo Komendanta Stołecznego Policji informacji o kandydatach na ławników. Informacje o kandydacie na ławnika uzyskuje się i sporządza na zasadach określonych dla informacji o kandydacie do objęcia stanowiska sędziowskiego.

§ 10. Zgłoszenia kandydatów, które wpłynęły do rady gminy po upływie terminu, o którym mowa w § 1, a także zgłoszenia, które nie spełniają wymagań formalnych, o których mowa w § 2–5, pozostawia się bez dalszego biegu. Przywrócenie terminu do zgłoszenia kandydatów jest niedopuszczalne. Pozostawienie zgłoszenia bez dalszego biegu rada gminy stwierdza w drodze uchwały.

§ 11. Minister Sprawiedliwości, po zasięgnięciu opinii Krajowej Rady Sądownictwa, określi, w drodze rozporządzenia, sposób postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników, wzór karty zgłoszenia oraz sposób jego udostępniania, mając na uwadze potrzebę udokumentowania przez podmioty zgłaszające spełnianie przez kandydatów na ławników wymogów określonych w ustawie, a także zapewnienia wyboru kandydatów o najwyższych walorach etycznych i intelektualnych, umożliwienia rzetelnej weryfikacji zgłoszeń i przejrzystości działań związanych ze zgłaszaniem kandydatów na ławników, a przez określenie wzoru karty zgłoszenia i sposobu jego udostępniania – potrzebę ujednoczenia procedury zgłaszania, ułatwienia dostępu do wzoru i rozpatrywania zgłoszeń.

Art. 163. [Termin wyborów]

§ 1. Wybory ławników odbywają się najpóźniej w październiku roku kalendarzowego, w którym upływa kadencja dotychczasowych ławników.

§ 2. Przed przystąpieniem do wyborów rada gminy powołuje zespół, który przedstawia na sesji rady gminy swoją opinię o zgłoszonych kandydatach, w szczególności w zakresie spełnienia przez nich wymogów określonych w ustawie.

Art. 164. [Lista; ślubowanie; legitymacja]

§ 1. Listę wybranych ławników wraz z dokumentami, o których mowa w art. 162 § 2–4, rady gmin, które dokonały ich wyboru, przesyłają prezesom właściwych sądów, najpóźniej do końca października. Spośród ławników znajdujących się na liście wybranych ławników rady gmin wskazują ławników do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy.

§ 2. Prezes sądu wręcza ławnikom zawiadomienie o wyborze i odbiera od nich ślubowanie według roty ustalonej dla sędziów, z odpowiednią zmianą.

§ 3. Po odebraniu ślubowania prezes sądu wpisuje ławnika na listę ławników, którzy mogą być wyznaczani do orzekania, i wydaje mu legitymację.

Art. 165. [Kadencja]

§ 1. Kadencja ławników sądów okręgowych i rejonowych trwa cztery lata kalendarzowe następujące po roku, w którym dokonano wyborów, jednak mandat ławnika wybranego dodatkowo wygasa z upływem kadencji ogółu ławników.

§ 2. Po upływie kadencji ławnik może brać udział jedynie w rozpoznawaniu sprawy rozpoczętej wcześniej z jego udziałem, do czasu jej zakończenia.

Art. 166. [Wygaśnięcie mandatu]

§ 1. Mandat ławnika wygasa w razie prawomocnego skazania za przestępstwo bądź wykroczenie, w tym również za przestępstwo lub wykroczenie skarbowe. Rada gminy, która wybrała ławnika, stwierdza wygaśnięcie mandatu z tego powodu i informuje o tym prezesa właściwego sądu.

§ 2. Rada gminy, która wybrała ławnika, może go odwołać na wniosek prezesa właściwego sądu, w razie:

- 1) (*uchylony*)
- 2) niewykonywania obowiązków ławnika,
- 3) zachowania godzącego w powagę sądu,
- 4) niezdolności do wykonywania obowiązków ławnika.

§ 2a. Wniosek, o którym mowa w § 2, jest składany łącznie z opiniami właściwej rady ławniczej oraz kolegium właściwego sądu okręgowego albo z oświadczeniem prezesa właściwego sądu, że taka opinia lub takie opinie nie zostały wydane w terminie 21 dni od dnia doręczenia wniosku do zaopiniowania. W przypadku braku opinii prezes właściwego sądu przedkłada radzie gminy wraz z wnioskiem potwierdzenie jego doręczenia podmiotowi uprawnionemu do wydania opinii. Niewydanie opinii w terminie uważa się za niezgłoszenie uwag do wniosku. Przepis art. 31 § 2 stosuje się odpowiednio.

§ 2b. Przed podjęciem uchwały w sprawie wniosku o odwołanie ławnika przewodniczący rady gminy umożliwia wysłuchanie ławnika i jego udział w posiedzeniu

właściwej komisji i w sesji rady gminy, na których taki wniosek będzie opiniowany i rozpoznawany. O terminach posiedzenia komisji i sesji rady gminy ławnik jest powiadamiany na piśmie, co najmniej z siedmiodniowym wyprzedzeniem, w trybie i w sposób przewidziany w Kodeksie postępowania administracyjnego.

§ 2c. W sprawach, o których mowa w § 2b, ławnik działa osobiście, a w razie niemożności osobistego stawiennictwa może działać przez pełnomocnika.

§ 3. Przed upływem kadencji mandat ławnika wygasa z dniem doręczenia mu zawiadomienia prezesa sądu o skreśleniu z listy ławników wskutek zrzeczenia się mandatu z ważnych przyczyn lub odwołania ławnika przez radę gminy.

Art. 167. [Wyłączenie od pełnienia obowiązków]

§ 1. W czasie trwania kadencji nie powołuje się ławnika do pełnienia obowiązków w przypadku:

- 1) ujawnienia okoliczności, które nie pozwalały na jego wybór,
- 2) wszczęcia postępowania o odwołanie ławnika – do czasu podjęcia przez radę gminy uchwały w przedmiocie odwołania,
- 3) wszczęcia przeciwko ławnikowi postępowania o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe – do czasu prawomocnego rozstrzygnięcia sprawy.

§ 2. W razie zniesienia sądu, ośrodka zamiejscowego lub wydziału zamiejscowego – ławnicy tych jednostek stają się ławnikami sądów, które przejmują kompetencje zniesionych jednostek.

Art. 168. [Wybory uzupełniające] W razie potrzeby, zwłaszcza z powodu zmniejszenia się w czasie kadencji liczby ławników, rada gminy na wniosek prezesa sądu okręgowego dokonuje uzupełnienia listy, wybierając nowych ławników w sposób określony w ustawie.

Art. 169. [Niezawisłość]

§ 1. W zakresie orzekania ławnicy są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji oraz ustawom.

§ 2. Ławnik nie może przewodniczyć na rozprawie i naradzie ani też wykonywać czynności sędziego poza rozprawą, chyba że ustawy stanowią inaczej.

§ 3. Do ławników przepis art. 85 § 4 stosuje się odpowiednio.

Art. 170. [Udział w rozprawach]

§ 1. Ławnik może być wyznaczony do udziału w rozprawach do dwunastu dni w ciągu roku; liczba tych dni może być zwiększona przez prezesa sądu tylko z ważnych przyczyn, a zwłaszcza w przypadku konieczności zakończenia rozprawy z udziałem tego ławnika.

§ 2. (uchylony)

§ 3. Wyznaczając ławnika do udziału w rozprawie, zawiadamia się o tym jednocześnie pracodawcę zatrudniającego ławnika.

Art. 171. [Ławnicy dodatkowi]

§ 1. Prezes sądu może wyznaczyć ławnika dodatkowego do rozprawy, jeżeli istnieje prawdopodobieństwo, że będzie ona trwać czas dłuższy. W razie potrzeby

można wyznaczyć dwóch ławników dodatkowych; w takim razie należy wskazać kolejność, w której będą oni wstępować do udziału w naradzie i głosowaniu.

§ 2. Ławnik dodatkowy bierze udział w naradzie i głosowaniu, jeżeli jeden z ławników nie może uczestniczyć w składzie sądu.

Art. 172. [Zwolnienie od pracy; rekompensata]

§ 1. Pracodawca zatrudniający ławnika jest obowiązany zwolnić go od pracy na czas wykonywania czynności w sądzie.

§ 2. Za czas zwolnienia od pracy ławnik zachowuje prawo do świadczeń wynikających ze stosunku pracy, z wyjątkiem prawa do wynagrodzenia.

§ 3. Ławnik otrzymuje rekompensatę pieniężną za czas wykonywania czynności w sądzie, którymi są: udział w rozprawie lub posiedzeniu, uczestnictwo w naradzie nad wyrokiem, sporządzenie uzasadnienia lub uczestnictwo w posiedzeniu rady ławniczej, jeżeli został do niej wybrany.

§ 4. Wysokość rekompensaty dla ławników biorących udział w rozpoznawaniu spraw w sądach powszechnych, za jeden dzień pełnienia obowiązków ławnika, wynosi 1,9% podstawy ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego, o której mowa w art. 91 § 1c.

§ 5. (uchylony)

§ 6. Koszty wypłaty rekompensaty, o której mowa w § 3, ponosi Skarb Państwa.

Art. 173. [Zwrot wydatków] Ławnicy zamieszkali poza siedzibą sądu otrzymują diety oraz zwrot kosztów przejazdu i noclegu według zasad ustalonych w tym zakresie dla sędziów.

Art. 174. [Organ przyznający należności]

§ 1. Należności, o których mowa w art. 172 § 3 i art. 173, przyznaje prezes właściwego sądu.

§ 2. Od decyzji prezesa sądu rejonowego przysługuje odwołanie do prezesa sądu okręgowego, a gdy decyzję w pierwszej instancji wydał prezes sądu okręgowego lub prezes sądu apelacyjnego – do Ministra Sprawiedliwości.

Art. 175. [Rada ławnicza]

§ 1. Ławnicy każdego sądu wybierają ze swego grona radę ławniczą, jej przewodniczącą i zastępców.

§ 2. Do zadań rady ławniczej należy w szczególności podnoszenie poziomu pracy ławników i ich reprezentowanie oraz pobudzanie działalności wychowawczej ławników w społeczeństwie.

§ 3. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, sposób wyboru, skład i strukturę organizacyjną, tryb działania oraz szczegółowe zadania rady ławniczej, uwzględniając obligatoryjny charakter rady ławniczej jako samorządu ławniczego, reprezentującego ławników w danym sądzie, zakres współpracy z prezesem sądu, potrzebę uwzględnienia w jej strukturze przewodniczącego i zastępców oraz określenia ich zadań.

**Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2.6.2003 r. w sprawie określenia
szczegółowych zasad wyznaczania i losowania składu orzekającego**

(Dz.U. Nr 107, poz. 1007)

Na podstawie art. 351 § 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.) zarządza się, co następuje:

§ 1.

1. Sprawy podlegające rozpoznaniu na rozprawie, wpływające do wydziałów karnych sądów pierwszej instancji i sądów odwoławczych, wpisuje się niezwłocznie, w porządku chronologicznym, do właściwych repertoriów i oznacza kolejnymi numerami tych repertoriów. Data wpisu do repertorium odpowiada dacie wpływu sprawy do wydziału.

2. W przypadku gdy w jednym dniu do wydziału wpłynie więcej niż jedna sprawa, wpisuje się je do właściwego repertorium w kolejności alfabetycznej nazwisk pierwszych oskarżonych.

§ 2.

1. W każdym z wydziałów, o których mowa w § 1 ust. 1, sporządza się, w porządku alfabetycznym, imienną listę sędziów orzekających w danym wydziale, zwaną dalej «listą sędziów».

2. Na liście sędziów, z prawej strony, powinna znajdować się rubryka «uwagi», w której odnotowuje się okoliczności stanowiące podstawę odstępstwa od zasad wyznaczania sędziów, o których mowa w art. 351 § 1 Kodeksu postępowania karnego, jak również informacje, w jakim wymiarze orzeka dany sędzia.

3. W zarządzeniu o wyznaczeniu rozprawy należy zaznaczyć, z jakiej przyczyny odstąpiono od wyznaczenia sędziego do orzekania w sprawie w kolejności wpływu spraw.

4. Listę sędziów sporządza się w dwóch egzemplarzach, z których jeden znajduje się u kierownika sekretariatu wydziału do wglądu dla stron, a drugi przechowuje przewodniczący tego wydziału.

§ 3. Sędziego lub sędziów powołanych do orzekania w sprawach przewodniczący wydziału wyznacza według sporządzonej listy sędziów, w kolejności wpływu spraw, z uwzględnieniem okoliczności, o których mowa w § 2 ust. 2.

§ 4.

1. W przypadku konieczności przeprowadzenia losowania, o którym mowa w art. 351 § 2 Kodeksu postępowania karnego, przewodniczący wydziału niezwłocznie wyznacza termin jego przeprowadzenia.

2. O terminie losowania zawiadamia się prokuratora i obrońcę.

3. Skład orzekający losuje się z listy sędziów, z uwzględnieniem okoliczności, o których mowa w § 2 ust. 2.

4. Przed przeprowadzeniem losowania jednakowe kartki z odrębnymi wypisanymi nazwiskami i imionami sędziów biorących udział w losowaniu umieszcza się w pojemniku. Z pojemnika pracownik sekretariatu danego wydziału losuje niezbędną ilość kartek.

5. Losowanie odbywa się w obecności przewodniczącego wydziału, protokolanta oraz pracownika sekretariatu dokonującego losowania, a także prokuratora i obrońcy, jeżeli się stawia.

6. Jeżeli po wylosowaniu składu orzekającego wylosowany sędzia nie będzie mógł brać udziału w rozprawie, przewodniczący wydziału niezwłocznie wyznacza termin losowania uzupełniającego ten skład.

§ 5.

1. Z przebiegu losowania sporządza się protokół, który podpisuje przewodniczący wydziału i protokolant. Protokół powinien zawierać nazwiska i imiona sędziów, spośród których wylosowano skład orzekający, nazwiska i imiona wylosowanych sędziów, nazwiska i imiona sędziów wyłączonych z losowania wraz z informacją o przyczynach tego wyłączenia, a także nazwiska i imiona prokuratora i obrońcy, jeżeli byli obecni.

2. Protokół załącza się do akt sprawy.

§ 6.

1. Losowanie ławników odbywa się w sposób określony w § 4 i 5.

2. Przy sporządzeniu listy ławników do losowania stosuje się przepis art. 170 § 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.).

§ 7.

1. Sędziowie oraz ławnicy wyznaczeni do składu orzekającego w drodze losowania niezwłocznie zapoznają się z aktami sprawy w celu stwierdzenia, czy nie zachodzą powody do wyłączenia.

2. Przydzielenie sędziemu sprawy w drodze losowania przewodniczący wydziału uwzględni przy dokonywaniu czynności, o której mowa w § 3.

§ 8. Przepisy § 1–3 stosuje się odpowiednio w postępowaniu kasacyjnym.

§ 9. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 lipca 2003 r.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26.5.2003 r. w sprawie sposobu postępowania w sprawach związanych z uczestnictwem ławników sądów powszechnych w składach orzekających sądów wojskowych

(Dz.U. Nr 108, poz. 1017 ze zm.)

Na podstawie art. 669 § 3 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 555, z późn. zm.) zarządza się, co następuje:

§ 1.

1. Z wnioskiem o wskazanie ławników sądu powszechnego mających uczestniczyć w składzie orzekającym sądu wojskowego występuje do prezesa sądu okręgowego, na obszarze właściwości wojskowego sądu okręgowego, prezes wojskowego sądu okręgowego.

2. We wniosku, o którym mowa w ust. 1, określa się w szczególności, przeciwko komu i o jakie przestępstwo wpłynął do sądu akt oskarżenia oraz w jakim miejscu i terminie sprawa zostanie rozpoznana.

3. Wniosek, o którym mowa w ust. 1, kieruje się co najmniej na 7 dni przed wyznaczonym terminem rozprawy lub posiedzenia.

§ 2.

1. Po otrzymaniu wniosku, o którym mowa w § 1 ust. 1, prezes właściwego sądu powszechnego wskazuje co najmniej trzech, a w sprawach rozpoznawanych w składach pięcioosobowych co najmniej czterech ławników z listy podległego mu sądu,

którzy mogą brać udział w składzie orzekającym sądu wojskowego, w miejscu i terminie określonym w tym wniosku.

2. O wskazaniu ławników powiadamia się prezesa sądu wojskowego, który złożył wniosek.

§ 3.

1. Prezes właściwego sądu wojskowego wydaje zarządzenie o wyznaczeniu do udziału w składzie orzekającym sądu wojskowego ławników spośród wskazanych przez prezesa właściwego sądu powszechnego i zobowiązuje ich do zgłoszenia się w miejscu i terminie, w którym sprawa zostanie rozpoznana.

2. O wyznaczeniu ławnika do udziału w składzie orzekającym sądu wojskowego oraz o miejscu i terminie rozpoznania sprawy prezes właściwego sądu wojskowego powiadamia prezesa właściwego sądu powszechnego oraz pracodawcę wyznaczonego ławnika.

3. Jeżeli wyznaczony ławnik z przyczyn usprawiedliwionych nie może uczestniczyć w składzie orzekającym sądu wojskowego, wyznacza się innego ławnika spośród wskazanych przez prezesa właściwego sądu powszechnego, o czym należy powiadomić podmioty wymienione w ust. 2.

§ 4. W razie zarządzenia przerwy albo odroczenia rozprawy lub posiedzenia prezes właściwego sądu wojskowego informuje o nowym terminie i miejscu rozpoznania sprawy prezesa właściwego sądu powszechnego oraz pracodawcę ławnika.

§ 5. Traci moc rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 sierpnia 1998 r. w sprawie sposobu postępowania w sprawach związanych z uczestnictwem ławników sądów powszechnych w składach orzekających sądów wojskowych (Dz.U. Nr 111, poz. 704).

§ 6. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 1 lipca 2003 r.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 31.1.2006 r. w sprawie sposobu wyboru, składu i struktury organizacyjnej, trybu działania oraz szczegółowych zadań rady ławniczej

(Dz.U. Nr 23, poz. 174)

Na podstawie art. 175 § 3 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r.– Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.) zarządza się, co następuje:

§ 1. [Zakres przedmiotowy] Rozporządzenie określa:

- 1) sposób wyboru ławników do rady ławniczej i jej skład;
- 2) strukturę organizacyjną rady;
- 3) tryb działania rady;
- 4) szczegółowe zadania rady;
- 5) zakres współpracy z prezesem sądu.

§ 2. [Skład rady]

1. Rada ławnicza sądu okręgowego i rejonowego, zwana dalej «radą», stanowi reprezentację wybranych ławników do danego sądu.

2. W skład rady wchodzi:

- 1) przewodniczący;
- 2) dwóch zastępców przewodniczącego;
- 3) członkowie.

§ 3. [Wybór członków rady]

1. Wyboru członków rady dokonuje się na pierwszym zebraniu ławników zwołanym przez prezesa sądu, chyba że prezes sądu zarządzi inaczej. Wyboru dokonuje ogół ławników sądu.

2. Członkowie rady wybierani są w składzie reprezentatywnym dla wydziałów sądu – w liczbie od ośmiu do dwudziestu ławników.

3. Do ważności wyboru członków rady konieczna jest zwykła większość głosów ławników obecnych na zebraniu.

4. O jawności albo tajności głosowania decydują zebrani ławnicy zwykłą większością głosów.

§ 4. [Wybór przewodniczącego i zastępców] Przewodniczący rady i jego zastępcy wybierani są na pierwszym zebraniu rady. Do wyboru stosuje się odpowiednio przepisy § 8 ust. 2–5.

§ 5. [Zakres zadań przewodniczącego] Przewodniczący rady:

- 1) reprezentuje radę na zewnątrz;
- 2) zwołuje posiedzenia rady i przewodniczy im;
- 3) przedkłada prezesowi sądu do zatwierdzenia opracowany przez jej członków projekt regulaminu pracy rady;
- 4) informuje prezesa sądu o pracach rady;
- 5) kieruje bieżącymi pracami rady i prowadzi sprawozdawczość w zakresie jej działalności.

§ 6. [Posiedzenia rady]

1. Przewodniczący rady zwołuje jej posiedzenie z własnej inicjatywy, na żądanie prezesa sądu lub na wniosek co najmniej 1/3 członków rady.

2. O terminie posiedzenia rady przewodniczący zawiadamia prezesa sądu.

3. Przewodniczący rady lub jego zastępca przewodniczy posiedzeniom rady.

4. Posiedzenia rady odbywają się w razie potrzeby, lecz nie rzadziej niż raz na kwartał.

§ 7. [Obowiązki zastępców]

1. Zastępcy przewodniczącego zastępują przewodniczącego rady w czasie jego nieobecności oraz wykonują inne czynności zlecone przez przewodniczącego rady.

2. Kolejność pełnienia obowiązków w zastępstwie przewodniczącego rady ustala regulamin pracy rady.

§ 8. [Uchwały rady]

1. Rada działa według uchwalonego przez nią regulaminu pracy, wyraża opinie, zgłasza wnioski i podejmuje uchwały w sprawach określonych w § 9.

2. Do ważności uchwał rady konieczna jest obecność co najmniej połowy jej członków.

3. Uchwały rady zapadają zwykłą większością głosów. W razie równości głosów decyduje głos przewodniczącego.

4. O jawności albo tajności głosowania uchwał decyduje rada.

5. O treści uchwał rada zawiadamia niezwłocznie prezesa sądu oraz wszystkich ławników.

§ 9. [Zadania rady] Do zadań rady ławniczej należy:

- 1) reprezentowanie wszystkich ławników w sądzie;
- 2) współdziałanie z prezesem sądu w zakresie sporządzania list ławników do poszczególnych wydziałów sądu;

- 3) współdziałanie z prezesem sądu w zakresie podjęcia działań zmierzających do odwołania z funkcji ławnika;
- 4) podejmowanie działań umożliwiających podnoszenie poziomu pracy wykonywanej przez ławników;
- 5) współdziałanie z prezesem sądu w ustalaniu przez niego terminów i tematyki narad sędziowsko-ławniczych;
- 6) przedstawianie prezesowi sądu propozycji dotyczących potrzeb szkoleniowych, w tym zakresu tematycznego i form szkolenia ławników;
- 7) wydawanie opinii w sprawach przedłożonych przez prezesa sądu;
- 8) opracowanie projektu regulaminu pracy rady;
- 9) przekazywanie prezesowi sądu oraz rzecznikowi prasowemu sądu, na ich prośbę, informacji o działalności ławników.

§ 10. [Miejsce posiedzeń rady] Prezes sądu udostępnia pomieszczenie sądu celem odbycia posiedzenia rady.

§ 11. [Wejście w życie] Rozporządzenie wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 9.6.2011 r. w sprawie sposobu postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników oraz wzoru karty zgłoszenia

(Dz.U. Nr 121, poz. 693)

Na podstawie art. 162 § 11 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r.– Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.) zarządza się, co następuje:

§ 1. Rozporządzenie określa sposób postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników, wzór karty zgłoszenia oraz sposób jego udostępniania.

§ 2.

1. Zgłoszenia kandydatów na ławników dokonuje się na karcie zgłoszenia, zwanej dalej „kartą”, do której załącza się dokumenty, o których mowa w art. 162 § 2–4 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r.– Prawo o ustroju sądów powszechnych, zwanej dalej „ustawą”.

2. Wzór karty określa załącznik do rozporządzenia.

§ 3.

1. Wzór karty udostępnia się nieodpłatnie w siedzibach organów gmin.

2. Wzór karty jest dostępny także w Biuletynie Informacji Publicznej na stronie podmiotowej Ministra Sprawiedliwości.

§ 4. Po przeprowadzeniu wyborów rada gminy przesyła niezwłocznie właściwemu sądowi karty kandydatów, którzy zostali wybrani ławnikami, wraz z załączonymi do nich dokumentami oraz informacje o wybranych ławnikach uzyskane od komendanta wojewódzkiego Policji albo od Komendanta Stołecznego Policji na podstawie art. 162 § 9 ustawy.

§ 5.

1. Kartę wraz z dokumentami, o których mowa w art. 162 § 2–4 ustawy, podmiot zgłaszający kandydata na ławnika lub kandydat, który nie został wybrany na ławnika, odbiera w terminie 60 dni od dnia przeprowadzenia wyborów.

2. W przypadku nieodebrania dokumentów, o których mowa w ust. 1, podlegają one zniszczeniu przez komisję powołaną przez radę gminy w terminie 30 dni po upływie terminu, o którym mowa w ust. 1.

§ 6. Rozporządzenie wchodzi w życie z dniem 14 czerwca 2011 r.

Załącznik – karta zgłoszenia kandydata na ławnika (wzór)

UWAGA – KARTĘ ZGŁOSZENIA NALEŻY WYPEŁNIĆ DUŻYMI DRUKOWANYMI LITERAMI, CZARNYM LUB NIEBIESKIM KOLOREM.

A. Właściwa rada gminy^{*)}, do której następuje zgłoszenie kandydata na ławnika (wypełnia kandydat):

.....
^{*)}Zgodnie z art. 158 § 1 pkt 4 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz. U. Nr 98, poz. 1070, z późn. zm.).

B. Dane kandydata na ławnika (wypełnia kandydat):

1	Imię (imiona) i nazwisko	
2	Nazwiska poprzednio używane	
3	Imiona rodziców	
4	Data i miejsce urodzenia	
5	Obywatelstwo	
6	Numer PESEL	
7	NIP	
8	Miejsce zamieszkania, ze wskazaniem, od ilu lat kandydat mieszka na terenie gminy	
9	Adres do korespondencji i dane kontaktowe (numer telefonu domowego, numer telefonu w miejscu pracy i ewentualnie adres e-mail)	
10	Wykształcenie i kierunek (np. wyższe ekonomiczne, średnie zawodowe – technik budowlany)	
11	Status zawodowy (np. pracownik, przedsiębiorca, emeryt, bezrobotny) oraz wskazanie, od ilu lat (miesiące) w nim pozostaje	

12	Miejsce pracy lub prowadzonej działalności, ze wskazaniem, od ilu lat kandydat jest zatrudniony lub prowadzi działalność gospodarczą na terenie gminy	
13	Doświadczenie w pracy społecznej (np. członkostwo w organizacjach społecznych)	
14	Motywy kandydowania na ławnika	
15	Informacja o pełnieniu funkcji ławnika w poprzednich kadencjach	
16	Informacja, do orzekania w którym sądzie (w sądzie okręgowym albo rejonowym) proponowany jest kandydat	
17	Informacja, czy zgłaszany kandydat jest proponowany do orzekania w sprawach z zakresu prawa pracy, wraz ze zwięzłym uzasadnieniem potwierdzającym szczególną znajomość spraw pracowniczych <i>(w razie braku miejsca w rubryce można dołączyć odrębną kartę)</i>	

C. Dane podmiotu zgłaszającego kandydata na ławnika (wypełnia podmiot zgłaszający):

1	Nazwa podmiotu i oznaczenie siedziby*)	
2	Imię i nazwisko osoby zgłaszającej kandydata, uprawnionej do reprezentacji	
3	Podpis osoby zgłaszającej kandydata, uprawnionej do reprezentacji	
4	Nazwa i numer rejestru lub ewidencji, do których podmiot jest wpisany	
5	Dane teleadresowe do korespondencji: adres (jeżeli jest inny niż adres siedziby), telefon kontaktowy i adres e-mail	

*) Prezes sądu wypełnia w części C wyłącznie rubrykę 1.

Stosownie do art. 7 pkt 5 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. z 2002 r. Nr 101, poz. 926, z późn. zm.) oświadczam, że wyrażam zgodę na przetwarzanie moich danych osobowych zamieszczonych w niniejszej karcie zgłoszenia w zakresie niezbędnym do przeprowadzenia procedury wyboru

ławników przez radę gminy oraz do czynności administracyjnych sądu związanych z organizacją pracy ławników.

Wyrażam zgodę na kandydowanie i potwierdzam prawdziwość danych zawartych w karcie zgłoszenia własnoręcznym podpisem.

.....
(miejsce i data wypełnienia)

.....
(czytelny podpis kandydata na ławnika)

Potwierdzam prawdziwość danych zawartych w karcie zgłoszenia własnoręcznym podpisem.

.....
(miejsce i data wypełnienia)

.....
(czytelny podpis prezesa sądu albo osoby reprezentującej podmiot określony w art. 162 § 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych, uprawnionej do zgłoszenia kandydata bądź jednego z pięćdziesięciu obywateli zgłaszających kandydata)

POUCZENIE:

Zgłoszenie, które wpłynęło do rady gminy po upływie terminu określonego w art. 162 § 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych lub niespełniające wymagań formalnych, o których mowa w art. 162 § 2–5 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych i rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 9 czerwca 2011 r. w sprawie sposobu postępowania z dokumentami złożonymi radom gmin przy zgłaszaniu kandydatów na ławników oraz wzoru karty zgłoszenia (Dz.U. Nr 121, poz. 693), pozostawia się bez dalszego biegu. Termin do zgłoszenia kandydata nie podlega przywróceniu. Kartę zgłoszenia wraz z załącznikami (informacja z Krajowego Rejestru Karnego; oświadczenie kandydata, że nie jest prowadzone przeciwko niemu postępowanie o przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego lub przestępstwo skarbowe; oświadczenie kandydata, że nie jest lub nie był pozbawiony władzy rodzicielskiej, a także że władza rodzicielska nie została mu ograniczona ani zawieszona; zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia stwierdzające brak przeciwwskazań do wykonywania funkcji ławnika; dwa zdjęcia; aktualny odpis z Krajowego Rejestru Sądowego albo odpis lub zaświadczenie potwierdzające wpis do innego właściwego rejestru lub ewidencji; lista osób zgłaszających kandydata) podmiot zgłaszający kandydata na ławnika lub kandydat, który nie został wybrany na ławnika, powinien odebrać w nieprzekraczalnym terminie 60 dni od dnia przeprowadzenia wyborów. W przypadku nieodebrania dokumentów w terminie wyżej wskazanym dokumentacja zostanie zniszczona w terminie 30 dni.

Informacje zawarte w karcie zgłoszenia są jednocześnie wykorzystywane przez administrację sądu.

W razie zaistnienia jakichkolwiek zmian ławnik powinien je zgłosić do oddziału administracyjnego właściwego sądu.

Ustawa z 17.11.1964 r.
Kodeks postępowania cywilnego
(Dz.U. Nr 43, poz. 269 ze zm.)

– wyciąg

(...)

Część pierwsza. Postępowanie rozpoznawcze

Księga pierwsza. Proces

Tytuł I. Sąd

Dział II. Skład sądu

Art. 47. [Skład sądu]

§ 1. W pierwszej instancji sąd rozpoznaje sprawy w składzie jednego sędziego, chyba że przepis szczególnie stanowi inaczej.

§ 2. W pierwszej instancji sąd w składzie jednego sędziego jako przewodniczącego i dwóch ławników rozpoznaje sprawy:

1) z zakresu prawa pracy o:

a) ustalenie istnienia, nawiązanie lub wygaśnięcie stosunku pracy, o uznanie bezskuteczności wypowiedzenia stosunku pracy, o przywrócenie do pracy i przywrócenie poprzednich warunków pracy lub płacy oraz łącznie z nimi dochodzone roszczenia i o odszkodowanie w przypadku nieuzasadnionego lub naruszającego przepisy wypowiedzenia oraz rozwiązania stosunku pracy,

b) naruszenia zasady równego traktowania w zatrudnieniu i o roszczenia z tym związane,

c) odszkodowanie lub zadośćuczynienie w wyniku stosowania mobbingu;

2) ze stosunków rodzinnych o:

a) rozwód,

b) separację,

c) ustalenie bezskuteczności uznania ojcostwa,

d) rozwiązanie przysposobienia.

§ 3. Postanowienia poza rozprawą oraz zarządzenia wydaje przewodniczący.

§ 4. Prezes sądu może zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie trzech sędziów zawodowych, jeżeli uzna to za wskazane ze względu na szczególną zawilgość lub precedensowy charakter sprawy.

Art. 47¹. [Kompetencje referendarza sądowego] Referendarz sądowy może wykonywać czynności w postępowaniu cywilnym w wypadkach wskazanych w ustawie. W zakresie powierzonych mu czynności referendarz sądowy ma kompetencje sądu, chyba że ustawa stanowi inaczej.

Dział III. Wyłączenie sędziego**Art. 48. [Wyłączenie sędziego z mocy ustawy]**

§ 1. Sędzia jest wyłączony z mocy samej ustawy:

- 1) w sprawach, w których jest stroną lub pozostaje z jedną ze stron w takim stosunku prawnym, że wynik sprawy oddziałuje na jego prawa lub obowiązki;
- 2) w sprawach swego małżonka, krewnych lub powinowatych w linii prostej, krewnych bocznych do czwartego stopnia i powinowatych bocznych do drugiego stopnia;
- 3) w sprawach osób związanych z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli;
- 4) w sprawach, w których był lub jest jeszcze pełnomocnikiem albo był radcą prawnym jednej ze stron;
- 5) w sprawach, w których w instancji niższej brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia, jako też w sprawach o ważność aktu prawnego z jego udziałem sporządzonego lub przez niego rozpoznanego oraz w sprawach, w których występował jako prokurator;
- 6) w sprawach o odszkodowanie z tytułu szkody wyrządzonej przez wydanie prawomocnego orzeczenia niezgodnego z prawem, jeżeli brał udział w wydaniu tego orzeczenia.

§ 2. Powody wyłączenia trwają także po ustaniu uzasadniającego je małżeństwa, przysposobienia, opieki lub kurateli.

§ 3. Sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego skargą o wznowienie, nie może orzekać co do tej skargi.

Art. 49. [Wyłączenie sędziego na wniosek] Niezależnie od przyczyn wymienionych w art. 48, sąd wyłącza sędziego na jego żądanie lub na wniosek strony, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do bezstronności sędziego w danej sprawie.

Art. 50. [Wniosek o wyłączenie]

§ 1. Wniosek o wyłączenie sędziego strona zgłasza na piśmie lub ustnie do protokołu w sądzie, w którym sprawa się toczy, uprawdopodobniając przyczyny wyłączenia.

§ 2. Strona, która przystąpiła do rozprawy, powinna uprawdopodobnić ponadto, że przyczyna wyłączenia dopiero później powstała lub stała się jej znana.

§ 3. Aż do rozstrzygnięcia sprawy o wyłączenie sędziego może spełniać tylko czynności nie cierpiące zwłoki.

Art. 51. [Obowiązki sędziego] Sędzia powinien zawiadomić sąd o zachodzącej podstawie swego wyłączenia i wstrzymać się od udziału w sprawie.

Art. 52. [Orzekanie]

§ 1. O wyłączeniu sędziego rozstrzyga sąd, w którym sprawa się toczy, a gdyby sąd ten nie mógł wydać postanowienia z powodu braku dostatecznej liczby sędziów – sąd nad nim przełożony.

§ 2. Postanowienie wydaje sąd w składzie trzech sędziów zawodowych po złożeniu wyjaśnienia przez sędziego, którego wniosek dotyczy. Postanowienie może być wydane na posiedzeniu niejawnym.

Art. 53. (utracił moc)

Art. 53¹. [Odrzucenie wniosku o wyłączenie sędziego] Ponowny wniosek o wyłączenie sędziego oparty na tych samych okolicznościach podlega odrzuceniu bez składania wyjaśnień przez sędziego, którego dotyczy. O odrzuceniu orzeka sąd rozpoznający sprawę. Przepis art. 51 stosuje się odpowiednio. Postanowienie może być wydane na posiedzeniu niejawnym.

Art. 54. [Odesłanie] Przepisy niniejszego działu stosuje się odpowiednio do wyłączenia ławników, jak również innych organów sądowych oraz prokuratora. Wniosek o wyłączenie ławnika sąd rozstrzyga zgodnie z przepisami poprzedzającymi, a wniosek o wyłączenie pozostałych osób przekazuje odpowiedniemu organowi nadrzędnemu.

(...)

Księga druga. Postępowanie nieprocesowe

Tytuł I. Przepisy ogólne

Art. 509. [Skład sądu] Sprawy o przysposobienie, o pozbawienie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej w pierwszej instancji sąd rozpoznaje w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

(...)

Ustawa z 6.6.1997 r.

– Kodeks postępowania karnego

(Dz.U. Nr 89, poz. 555 ze zm.)

– wyciąg

Dział II. Sąd

Rozdział 1. Właściwość i skład sądu

Art. 28. [Skład na rozprawie głównej]

§ 1. Na rozprawie głównej sąd orzeka w składzie jednego sędziego, jeżeli ustawa nie stanowi inaczej. Sędzia ma prawa i obowiązki przewodniczącego.

§ 2. W sprawach o zbrodnie sąd orzeka w składzie jednego sędziego i dwóch ławników.

§ 3. Ze względu na szczególną zawilóść sprawy sąd pierwszej instancji może postanowić o rozpoznaniu jej w składzie trzech sędziów.

§ 4. W sprawach o przestępstwa, za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności, sąd orzeka w składzie dwóch sędziów i trzech ławników.

(...)

Rozdział 2. Wyłączenie sędziego**Art. 40. [Wyłączenie z mocy prawa]**

§ 1. Sędzia jest z mocy prawa wyłączony od udziału w sprawie, jeżeli:

- 1) sprawa dotyczy tego sędziego bezpośrednio,
- 2) jest małżonkiem strony lub pokrzywdzonego albo ich obrońcy, pełnomocnika lub przedstawiciela ustawowego albo pozostaje we wspólnym pożyciu z jedną z tych osób,
- 3) jest krewnym lub powinowatym w linii prostej, a w linii bocznej aż do stopnia pomiędzy dziećmi rodzeństwa osób wymienionych w pkt 2 albo jest związany z jedną z tych osób węzłem przysposobienia, opieki lub kurateli,
- 4) był świadkiem czynu, o który sprawa się toczy, albo w tej samej sprawie był przesłuchany w charakterze świadka lub występował jako biegły,
- 5) brał udział w sprawie jako prokurator, obrońca, pełnomocnik, przedstawiciel ustawowy strony, albo prowadził postępowanie przygotowawcze,
- 6) brał udział w wydaniu zaskarżonego orzeczenia lub wydał zaskarżone zarządzenie,
- 7) brał udział w wydaniu orzeczenia, które zostało uchylone,
- 8) (uchylono)
- 9) brał udział w wydaniu orzeczenia, co do którego wniesiono sprzeciw,
- 10) prowadził mediację.

§ 2. Powody wyłączenia trwają mimo ustania uzasadniającego je małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli.

§ 3. Sędzia, który brał udział w wydaniu orzeczenia objętego wnioskiem o wznowienie lub zaskarżonego w trybie kasacji, nie może orzekać co do tego wniosku lub tej kasacji.

Art. 41. [Wyłączenie na wniosek]

§ 1. Sędzia ulega wyłączeniu, jeżeli istnieje okoliczność tego rodzaju, że mogłaby wywołać uzasadnioną wątpliwość co do jego bezstronności w danej sprawie.

§ 2. Wniosek o wyłączenie sędziego, zgłoszony na podstawie § 1 po rozpoczęciu przewodu sądowego, pozostawia się bez rozpoznania, chyba że przyczyna wyłączenia powstała lub stała się stronie wiadoma dopiero po rozpoczęciu przewodu.

Art. 42. [Tryb wyłączenia]

§ 1. Wyłączenie następuje na żądanie sędziego, z urzędu albo na wniosek strony.

§ 2. Jeżeli sędzia uznaje, że zachodzi przyczyna wyłączająca go z mocy art. 40, wyłącza się, składając oświadczenie na piśmie do akt, a na jego miejsce wstępuje inny sędzia.

§ 3. Sędzia, co do którego zgłoszono wniosek o wyłączenie na podstawie art. 41, może złożyć do akt stosowne oświadczenie na piśmie i powstrzymuje się od udziału w sprawie; jest jednak obowiązany przedsięwziąć czynności nie cierpiące zwłoki.

§ 4. Poza wypadkiem określonym w § 2 o wyłączeniu orzeka sąd, przed którym toczy się postępowanie; w składzie orzekającym w kwestii wyłączenia nie może brać udziału sędzia, którego dotyczy wyłączenie. W razie niemożności utworzenia takiego składu sądu, w kwestii wyłączenia orzeka sąd wyższego rzędu.

Art. 43. [Właściwość z przekazania] Jeżeli z powodu wyłączenia sędziów rozpoznanie sprawy w danym sądzie jest niemożliwe, sąd wyższego rzędu przekazuje sprawę innemu sądowi równorzędnemu.

Art. 44. [Ławnicy] Przepisy niniejszego rozdziału stosuje się odpowiednio do ławników.

(...)

Dział IV. Czynności procesowe

Rozdział 12. Narada i głosowanie

(...)

Art. 115. [Podpisanie uzasadnienia]

§ 1. Uzasadnienie orzeczenia podpisują osoby, które orzeczenie wydały, nie łączyjąc osoby przegłosowanej.

§ 2. W sprawach rozpoznawanych w składzie sędziego i dwóch ławników uzasadnienie podpisuje tylko przewodniczący, chyba że zgłoszono zdanie odrębne. W sprawach rozpoznawanych w składzie dwóch sędziów i trzech ławników uzasadnienie podpisują obaj sędziowie, chyba że zgłoszono zdanie odrębne.

§ 3. Jeżeli nie można uzyskać podpisu przewodniczącego lub innego członka składu orzekającego, jeden z podpisujących czyni o tym wzmiankę na uzasadnieniu z zaznaczeniem przyczyny tego faktu.

Indeks rzeczowy

Liczby oznaczają numery stron

C

Ciężkie naruszenie podstawowych obowiązków 155

D

Dowody bezpośrednie 92

– osobowe 92

– pośrednie 92

– rzeczowe 92

Dyskryminowanie 164

Ł

Ławnicy dodatkowi 28

Ławnik jako funkcjonariusz publiczny 17

M

Mediacja 99

Metody przesłuchania 50

Mobbing 168

Molestowanie 164

N

Naruszenie przez pracodawcę przepisów o rozwiązaniu umów o pracę bez wypowiedzenia 159

Naruszenie przez pracodawcę przepisów o wypowiedzaniu umów o pracę 151

Nieuzasadnione wypowiedzenie umowy o pracę zawartej na czas nieokreślony 149

O

Obowiązki ławnika zachowanie tajemnicy 29

– opodatkowanie rekompensaty, diet oraz zwrotu kosztów podróży i noclegów 65

Obowiązki prezesa w zakresie organizacji pracy ławników 28

Obrona konieczna 76

Odroczenie rozprawy 38

Orzeczenie w przedmiocie obowiązku alimentacyjnego 126

Orzeczenie w przedmiocie wspólnego mieszkania 127

P

Popelnienie przestępstwa 157

Postanowienie 93

Postępowanie dowodowe 33, 91, 100

– dowody z dokumentów 35

– dowód z grupowego badania krwi 38

– oględziny 37

– opinia biegłych 37, 46, 53

– przesłuchanie stron 37, 46

– środki dowodowe nienazwane 38

– z urządzeń utrwalających lub przenoszących obraz i dźwięk 38

– zakazy dowodowe 55

– zeznania świadków 35

Pozycja ławnika 11

Prawa ławnika 28

– do diety i zwrotu kosztów przejazdów i noclegu 65

– do dochodzenia spornych należności 67

– do rekompensaty pieniężnej 64

– do świadczeń ze stosunku pracy za czas zwolnienia od pracy 63

– do zwolnienia od pracy 62

Proces cywilny zasady postępowania cywilnego 80–81

– doręczenia 88

– droga sądowa 82

– pojęcie sprawy cywilnej 81

– posiedzenie sądu 89

– postępowanie nieprocesowe 84

– postępowanie procesowe 83

– protokół posiedzenia 90

– skład sądu 86

– strony 86–88,

– terminy 91

Proces karny 117

– doręczenia 74

– obrońcy i pełnomocnicy 75

– protokół rozprawy 77

– przesłanki procesu karnego 72

– strony 73

– środki przymusu 78

– terminy 75

– zasady procesu karnego 70

R**Rady ławnicze** 26

– zadania 26–27

Roszczenia z tytułu rozwiązania stosunku pracy 170**Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy na podstawie umowy przedwstępnej** 146**Roszczenie o nawiązanie stosunku pracy przez byłego pracownika** 145**Roszczenie pracownika w przypadku wadliwego rozwiązania umowy o pracę bez wypowiedzenia** 159**Roszczenie pracownika w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas nieokreślony** 152**Roszczenie pracowników w przypadku wadliwego wypowiedzenia umowy na czas określony lub czas wykonania określonej pracy** 153**Roszczenie pracowników zatrudnionych na podstawie mianowania, powołania i wyboru** 153**Rozpoczęcie rozprawy** 32, 45**Rozstrój zdrowia** 169**Rozwiązanie bez wypowiedzenia umowy o pracę z winy pracownika** 154**Rozwiązanie umowy tryb** 157

– bez wypowiedzenia bez winy pracownika 158

Równe traktowanie w zatrudnieniu 162, 167**S****Sąd – właściwość** 74, 84–85, 111–112**Sprawy cywilne** 6**Sprawy karne** 9**Sprawy o pozbawienie i ograniczenie władzy rodzicielskiej** 105, 125, 136**Sprawy o przysposobienie** 108, 130**Sprawy o przywrócenie warunków pracy lub płacy** 161**Sprawy o rozwód lub separację** 99, 123, 128**Sprawy o ustalenie istnienia stosunku pracy** 144**Sprawy o uznanie bezskuteczności uznania ojcostwa** 128**Sprawy o wygaśnięcie stosunku pracy** 147**Sprawy z zakresu prawa pracy** 110, 144**Ś****Świadek incognito** 51**Świadek koronny** 52**T****Terminy** 90

– instrukcyjne 91

– przywrócenie terminu 91

– sądowe 91

– ustawowe 91

W**Wybór ławnika 20**

- kadencja 24
- odwołanie 24
- ślubowanie 23
- tryb 20
- wpis na listę ławników 23
- wybory uzupełniające 25
- wygaśnięcie mandatu 24
- zasady 20

Wyłączenie ławnika 30, 44**Wymagania dla kandydatów na ławnika 17****Wyrok 93, 101****Wysłuchanie małoletniego 97****Wysłuchanie małoletniego 97****Wyznaczenie ławnika**

- sprawa cywilna 30
- sprawa karna 42

Z**Zamknięcie przewodu sądowego 55****Zamknięcie rozprawy 39, 55****Zarządzenie 94****Zasady wyrokowania 39, 56, 112**

- głosowanie 56
- narada nad wyrokiem 40, 56–57
- ogłoszenie wyroku 40, 61
- pisemne uzasadnienie 41
- sentencja wyroku 39
- sporządzenie wyroku 61
- zdanie odrębne 40, 59

Zawiniona utrata uprawnień 157**Zbieg procesu rozwodowego z postępowaniem o alimenty lub zaspokojenie potrzeb rodziny 101**

Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury rozpoczyna cykl publikacji z serii „Metodyki”. Książki te, adresowane przede wszystkim do sędziów, prokuratorów i pracowników szeroko rozumianego wymiaru sprawiedliwości, zawierać będą szereg przydatnych informacji praktycznych, dotyczących poszczególnych zagadnień prawnych.

„**Metodyka pracy ławnika**” jest kompleksową publikacją poświęconą zagadnieniom pełnienia funkcji ławnika sądu powszechnego. Publikacja ta stanowi odpowiedź na postulaty środowiska ławniczego, które niejednokrotnie zwracało uwagę na potrzebę ciągłego podnoszenia poziomu pracy ławników, a także konieczność opracowania podstaw metodologii ich pracy orzeczniczej. Książka ta stanowi kompendium informacji, przede wszystkim praktycznych, niezbędnych do wykonywania tej szczególnej funkcji. Przybliży procedury związane z wyborem na ławnika sądowego, omawia status ławnika oraz jego prawa i obowiązki, a nadto odnosi się do roli tzw. czynnika społecznego w systemie sądownictwa powszechnego, zarówno w aspekcie historycznym, jak i współcześnie.

Praca ma charakter zbiorowy, została przygotowana przez zespół autorów legitymujących się bogatym doświadczeniem zawodowym, a częściowo także dorobkiem naukowym. Skład zespołu zapewnia nie tylko wysoki poziom merytoryczny prezentowanej publikacji, ale też praktyczne ujęcie wszystkich aspektów omawianej problematyki.